למען תספרו -
לדור אחרון

מאת

יוסף יהודה לוי

בני-ברק

תשנ"ו

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

© כל הזכויות של הספר שמורות למחבר

כתובת המחבר:

לוי יוסף-יהודה

רחוב האדמו"ר מבעלז 7

בני-ברק 51-464

טלפון: 03-6186769 ישראל

LEVY JOSZEF-YEHUDA

RECHOV HAADMOR MIBELZ 7

BNE-BRAK 51-464

TEL. 03-6186769

עריכה: דוד רוטנברג

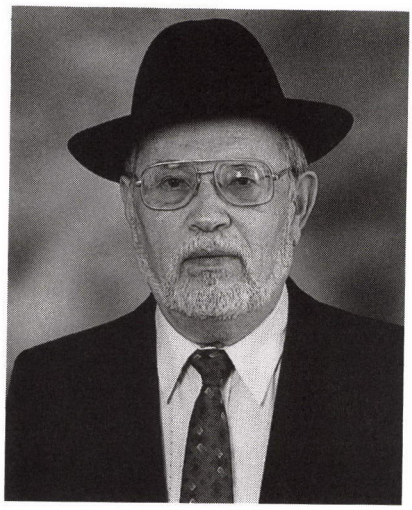
הפקה: שי - הוצאה לאור
טל. 03-9677531

עיצוב שער: ברוך מרגליות

PRINTED IN ISRAEL

5756-1996

צילום ולוחות: **פרנק** ירושלים
הדפסה וכריכה: **חיש** דפוס וכריכה
טל. 08-9245749

בפתח הספר

"להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות"

(תהלים, צ"ב)

"חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו"

(מגילת איכה, ג)

עברתי את תקופות הלילה הנוראות של מחנות העבודה ומחנות ההשמדה של הנאצים ההונגרים והגרמנים ימ"ש. תפילותיהם של הורינו הי"ד, שביקשו רחמים עלינו כדי שנזכה להישאר בחיים מהתופת ונוכל לספר לדורות הבאים אחרינו, לילדנו ולנכדנו, על הצרות הגדולות והנוראות של תקופת השואה - עמדו לנו, וזכינו לראות את הניסים והנפלאות של הקדוש-ברוך-הוא.

ואכן, בזכות אמונתי בישועת ה' בלילות השואה הנוראה, זכיתי גם לקיים את הנאמר "להגיד בבוקר חסדך" - לספר את חסדי ה' שהרגשתי גם בלילות החשוכים של תקופת השואה, בשנים תש"א-תש"ה 1940-1945.

יוסף יהודה לוי

התוכן

מבוא 7

פרק א: העיירה טארצאל ורבניה משנת תקכ"ה - תקע"ג 12

פרק ב: שורשי המשפחה 26

פרק ג: הקהילה היהודית בטארצאל בשנים 1900-1944 29

פרק ד: ילדותי בטארצאל 34

פרק ה: הבית בטארצאל 39

פרק ו: סבתא ואימא הולכות לעולמן 44

פרק ז: בר-מצוה 49

פרק ח: חגים ושמחות בקהילת טארצאל 54

פרק ט: אצל הרבי מקערעסטור 64

פרק י: הישיבה בסערענטש 71

פרק יא: רוחות רעות בשמי הונגריה 79

פרק יב: בודפשט - ישיבה מקצועית 'TANONCOTTHON' 85

פרק יג: ב'בני עקיבא' 96

פרק יד: פגישה עם הרבי מבלז 103

פרק טו: גיוס לפלוגות-העבודה 109

פרק טז: עבודת-פרך ליד ה'דונה' - BÁCSKA 114

פרק יז: בעיר קומרום 130

פרק יח: גירוש יהודי טארצאל 135

פרק יט: תחת הפצצות באי CSEPEL 143

פרק כ: תוכניות בריחה והצלה 154

פרק כא: בידי הנאצים על גבול אוסטריה 170

פרק כב: צעדת מוות 184

פרק כג: במחנה מאוטהויזן 189

פרק כד: במחנה גונצקורכן 194

פרק כה: השחרור ותקרית עם חיילי צבא ארה"ב 199
פרק כו: חזרה להונגריה 207
פרק כז: בפלוגת-הכשרה ובשרות 'הבריחה' 215
פרק כח: בדרך לארץ-ישראל 220
פרק כט: על אוניית מעפילים 235
פרק ל: מחנה-מעצר בעתלית 244
פרק לא: חלום מתגשם: חיים בארץ-ישראל 248
פרק לב: משפחת הוך - קליינביצ'קוב-מרמרוש וגירושם 263
פרק לג: חתונה 272
אחרית-דבר 279
ביקור בבתי-קברות 281
נספח 287
רשימת יהודי העיירה טארצאל שחזרו ממחנות הריכוז 304

מבוא

בפרקי זכרונות אלו ברצוני לספר, בראש ובראשונה, לילדינו ולנכדינו שיחיו שנולדו בארץ-ישראל ולא זכו להכיר את הסבים והסבתות, ואת כל יתר בני המשפחה שהושמדו בשואה, על שורשי משפחתינו בעיירות הונגריה. כמו-כן רוצה אני להנציח בפרקים אלו את זכרם; את זכר הקהילה-הקדושה של עיירת הולדתי טארצאל במחוז זמפלן ואת זכר הישיבה בעיר סערענטש, בה למדתי מספר שנים.

לצערי הרב, אינני יודע את ההיסטוריה העתיקה, בת מאות השנים, של קהילות קדושות אלה. לכן, אנסה רק לתאר את מה ששמעתי בילדותי ומה שהספקתי לקרוא בספרים. אספר גם על העיירה קערעסטור: על בית הרבי ישעילה קערעסטורר, בנו רבי אברומלה ועל הרבי האחרון, רבי מאיר יוסף רובין הי"ד.

אבל עיקר רצוני הוא להעביר לדורות הבאים את כל מה שעבר עלינו בשנות השואה בארצות אירופה. לקיים מה שנאמר: זכור את אשר עשה לך עמלק של דורינו, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך עד סוף כל הדורות, ללמוד וללמד את לקח השואה הנוראה הזאת שעברה עלינו.

בשלושה מקומות מצווה עלינו התורה את החיוב להעביר את התודעה לדורות הבאים, לבן, ולבנו של הבן, בכדי שהדבר לא ישכח לעולם: 1) בזכירת מעמד הר סיני וקבלת התורה - "רק השמר לך ושמר נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, והודעתם **לבניך ולבני בניך** יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב" (דברים ד). 2) בעניין לימוד התורה נאמר: "לא ימושו מפיך **ומפי זרעך ומפי זרע זרעך** אמר ה' מעתה ועד עולם", וחז"ל פירשו: אם האבא, הבן והנכד הם לומדי תורה, אז חזקה שהתורה לא תמוש מכל הדורות עד עולם. 3) בעניין יציאת מצרים נאמר: "ולמען תספר **באזני בנך ובן בנך** את אשר התעללתי במצרים: למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (שמות י').

חובה קדושה לנו שארית הפליטה לספר לבנינו ולבני בנינו את מאורעות תקופת השואה, ואודות הקהילות הקדושות, הרבנים והישיבות, שהושמדו על-ידי הגרמנים וההונגרים, כדי **שלא ישכח זכרם הטהור לעולם.**

ובעזרת ה׳ יתקיימו בנו גם שני הפסוקים האחרונים מברכת משה רבינו בפרשת ׳וזאת הברכה׳: ״וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל: אשריך ישראל מי כמוך עם נושע ב-ה׳ מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו איביך לך ואתה על במתימו תדרוך״ (דברים לג כח-כט).

אשתדל בע״ה לפרט, בפרקים הבאים, אודות תקופת ילדותי בעיירה טארצאל; על בית ההורים ולימודי ב׳חדר׳; על לימודי בישיבה בעיר סערענטש ובישיבה המקצועית בבודפשט; על הגזירות והחוקים נגד היהודים ועל התגייסותי לפלוגות העבודה במקומות: BÁCSKA בדרום הונגריה -KOMÁRON-JÁSZBERÉNY-CSEPEL BUDAPEST, על הגירוש בסוף שנת 1944 לגבול הונגריה אוסטריה FERTÖRÁKOS, ועל מחנות-המוות MATHAUSEN GUNCKIRCHEN באוסטריה - עד השחרור על-ידי חיילי הצבא האמריקני בתאריך 5 MÁY 1945.

ברצוני גם לספר על גירוש יהודי העיירה טארצאל, וביניהם אבי הי״ד, לגיטו בעיר המחוז SÁTORALYA ÚJHEL, כפי שנודע לי מגלויות-הדואר ששלח לי אבא מהגיטו לפלוגות-העבודה, כשהייתי ב -KOMÁROM ועל הגירוש מהגיטו למחנה-ההשמדה אושוויץ, בחג השבועות תש״ד. כמו-כן אספר על העיירה קליינביצ׳קוב, במחוז הקרפטים, מקום הולדת רעיתי פנינה פרל למשפחת הוך, שגורשו לגיטו MÁTÉSZALKA ומשם לאושוויץ ולמחנות-העבודה בגרמניה.

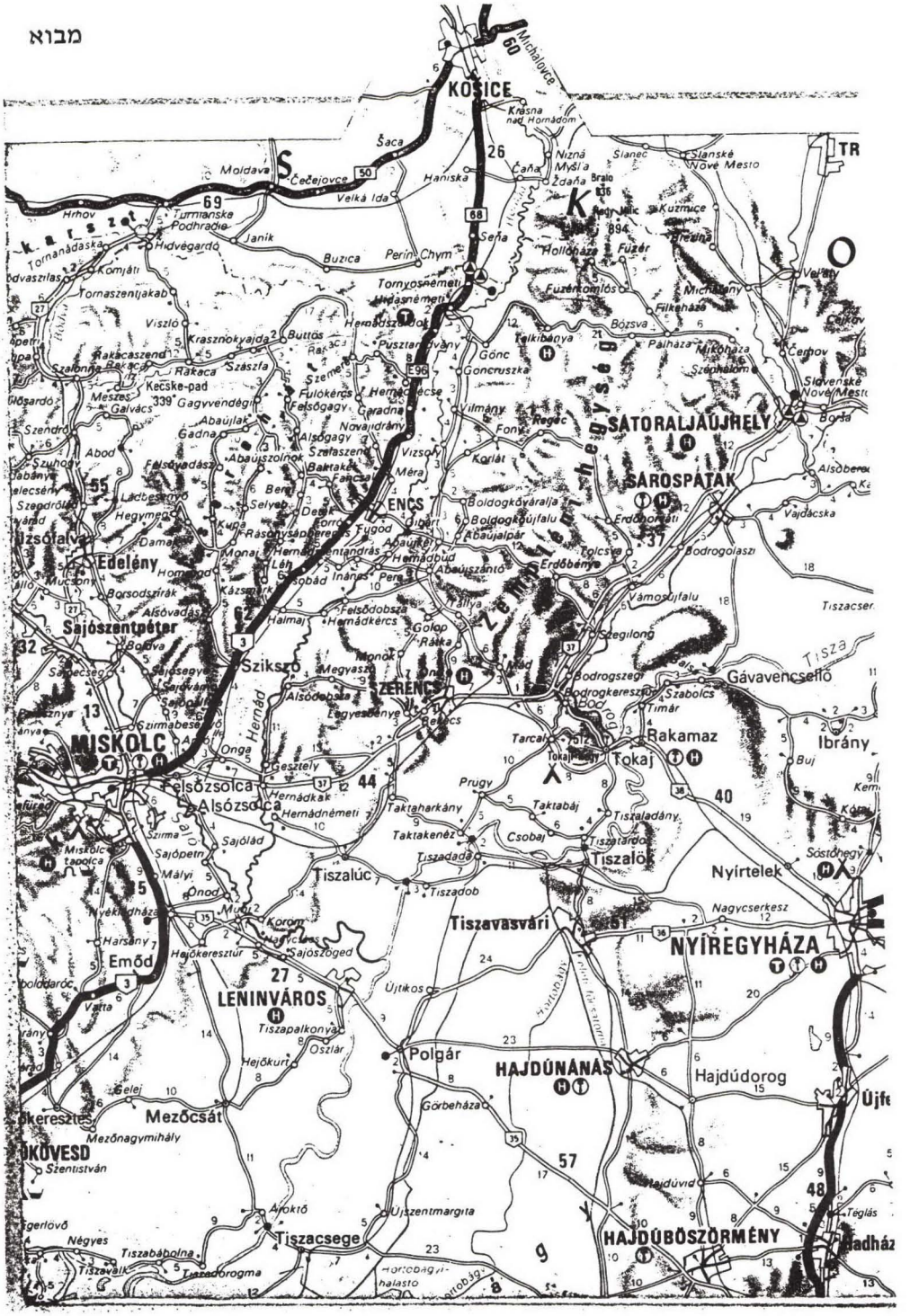
בפרקי זכרונות אלו אספר גם על פגישתנו בדרכינו לארץ-ישראל, דרך ׳הבריחה׳ בשנת 1946, בבודפשט. וכמובן גם על סיפור העליה, הקליטה והחתונה שלנו בארץ-ישראל, בפתח-תקווה.

פרק חשוב מאוד תופסת עבודת ההצלה של תנועות הנוער בקיץ 1944 בבודפשט, ובפרט על תנועת ״בח״ד-ברית חלוצים דתיים - ׳בני עקיבא׳״, בה הייתי חבר. עבודות הצלה אלו, נמשכו בעיקר מהתאריך 19.3.44, יום כיבוש הונגריה על-ידי הגרמנים, ומתאריך 15.10.44, יום עלות המפלגה הנאצית ההונגרית לשילטון, עד השחרור ב-5 MÁY 1945.

בחודשים אלה התגשמו לנגד עינינו הפסוקים בתורה בפרשת ׳כי תבוא׳: ״ועבדת את איביך אשר ישלחנו ה׳ בך ברעב, ובצמא, ובעירום, ובחוסר כל; והיו חייך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם, ולא תאמין בחייך; בבוקר תאמר מי יתן ערב, ובערב תאמר מי יתן בוקר, מפחד לבבך אשר תפחד, וממראה עיניך אשר תראה״. בכל התקופה הנורא הזאת התרכזו מחשבותי בשני דברים: אחד, לעשות הכל בכדי להשאר בחיים; והשני, אחרי השחרור מהמחנות לעלות לארץ-ישראל.

חסדי ה׳ כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, אודה לה׳ בכל ליבי שזכיתי להשאר בחיים למרות הסבל והמחלות שעברו עלי, וגם זכיתי להתגשמות חלומי לעלות

מבוא

KOŠICE
Michalovce
Moldava
Čečejovce
Veľká Ida
Haniska
Seňa
Perín-Chym
Tornyosnémeti
Hidasnémeti
Turňianske Podhradie
Hrhov
Hidvégardó
Janík
Buzica
Tornaszentjakab
Viszló
Krasznokvajda
Buttos
Rakacaszend
Rakaca
Szászfa
Kecske-pad
Gagyvendégi
Galvács
Abaújlak
Gadna
Abaújszolnok
Baktakék
Fancsal
Méra
Vizsoly
Korlát
Fony
Regéc
Vilmány
Gönc
Goncruszka
Pusztaradvány
Hernádszentandrás
Hernádcsehi
Fulókércs
Felsőgagy
Gadna
Novajidrány
Alsógagy
Szentandrás
Hernádbűd
Abaújkér
Abaújszántó
Abaújalpár
Boldogkőváralja
Boldogkőújfalu
Fügöd
Encs
Forró
Deseda
Selyeb
Berzék
Kupa
Rásonysápberencs
Monaj
Hernádkércs
Halmaj
Felsődobsza
Alsóvadász
Szikszó
Sajószentpéter
Bódva
Sajóecseg
Sajógyé
Sajóbábony
Szirmabesenyő
Onga
Hernád
Edelény
Ládbesenyő
Hegymeg
Damak
Homrogd
Borsodszirák
Mucsony
Üzsófalva
Szögliget
Szendrő
Szuhogy
Abod
Szendrőlád
Szalonna
Rakaca
Meszes
Galvács
Hosszúrét
Kesznyéten
Sárazsadány
Sóstófalva
Sátoraljaújhely
Borsa
Sárospatak
Alsóberecki
Vajdácska
Erdőhorváti
Bodrogolaszi
Tolcsva
Erdőbénye
Vámosújfalu
Tiszacser
Szegilong
Gávavencsellő
Tisza
Bodrogszeg
Bodrogkeresztúr
Szabolcs
Timár
Ibrány
Rakamaz
Tokaj
Tarcal
Tokaj-hegy
Prügy
Taktaharkány
Taktakenéz
Taktabáj
Tiszaladány
Tiszatardos
Csobaj
Tiszadada
Tiszalök
Nyírtelek
Sóstóhegy
Tiszalúc
Tiszadob
Tiszavasvári
Nagycserkesz
NYÍREGYHÁZA
Miskolc
Miskolc-tapolca
Felsőzsolca
Alsózsolca
Hernádnémeti
Hernádkak
Gesztely
Sajólád
Sajópetri
Mályi
Onod
Nyékládháza
Harsány
Emőd
Hejőkeresztúr
Sajószöged
Kórom
Nagyleves
Muzsla
Szirma
Miskolc
LENINVÁROS
Tiszapalkonya
Oszlár
Hejőkürt
Polgár
Újtikos
Hortobágy
Hortobágy-halastó
HAJDÚNÁNÁS
Hajdúdorog
Görbeháza
Mezőcsát
Mezőnagymihály
Ökörmező
Ökövesd
Szentistván
Tiszabábolna
Tiszaörs
Tiszadorogma
Négyes
Gelej
Arokto
Újszentmargita
Tiszacsege
HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
Hajdúvid
Téglás
Hadház
Košice
Krásna nad Hornádom
Nižná Myšľa
Ždaňa
Čaňa
Slanec
Slanské Nové Mesto
Kuzmice
Hollóháza
Füzér
Füzérkomlós
Filkeháza
Bózsva
Palháza
Mikóháza
Szőphalom
Čemov
Slovenské Nové Mesto
Telkibánya
Vel'aty
Michalány
Karszt
Tornadádaska
Komjáti
Tornaszentjakab
Szalonna
Rakaca
Szászfa
Kecske-pad
Gagyvendégi
Galvács
Szendrő
Szuhogy
Abod
Szendrőlád
Hosszúrét
Kesznyéten
Sárazsadány
Sóstófalva
Üzsófalva
Edelény
Ládbesenyő
Hegymeg
Damak
Homrogd
Borsodszirák
Mucsony
Sajószentpéter
Bódva
Sajóecseg
Sajógyé
Sajóbábony
Szirmabesenyő
Onga
Hernád
Szikszó
Sajószöged
Kórom
Nagyleves
Muzsla
Emőd
Hejőkeresztúr
Nyékládháza
Harsány
Miskolc
Miskolc-tapolca
Felsőzsolca
Alsózsolca
Hernádnémeti
Hernádkak
Gesztely
Sajólád
Sajópetri
Mályi
Onod
Tiszalúc
Tiszadob
Tiszavasvári
Nagycserkesz
NYÍREGYHÁZA
Sóstóhegy
Nyírtelek
Tiszalök
Tiszadada
Taktakenéz
Taktaharkány
Prügy
Tarcal
Tokaj-hegy
Tokaj
Rakamaz
Ibrány
Bodrogkeresztúr
Szabolcs
Timár
Bodrogszeg
Gávavencsellő
Tisza
Szegilong
Vámosújfalu
Tiszacser
Tolcsva
Erdőbénye
Bodrogolaszi
Vajdácska
Sárospatak
Alsóberecki
Sátoraljaújhely
Borsa
Slovenské Nové Mesto
Telkibánya
Vel'aty
Michalány
Filkeháza
Füzérkomlós
Füzér
Hollóháza
Palháza
Mikóháza
Szőphalom
Čemov
Bózsva
Slanec
Slanské Nové Mesto
Kuzmice
Krásna nad Hornádom
Nižná Myšľa
Ždaňa
Čaňa
Košice
Michalovce
Moldava
Čečejovce
Veľká Ida
Haniska
Seňa
Perín-Chym
Tornyosnémeti
Hidasnémeti
Turňianske Podhradie
Hrhov
Hidvégardó
Janík
Buzica
Tornaszentjakab
Viszló
Krasznokvajda
Buttos
Rakacaszend
Rakaca
Szászfa
Kecske-pad
Gagyvendégi
Galvács
Abaújlak
Gadna
Abaújszolnok
Baktakék
Fancsal
Méra
Vizsoly
Korlát
Fony
Regéc
Vilmány
Gönc
Goncruszka
Pusztaradvány
Hernádszentandrás
Hernádcsehi
Fulókércs
Felsőgagy
Gadna
Novajidrány
Alsógagy
Szentandrás
Hernádbűd
Abaújkér
Abaújszántó
Abaújalpár
Boldogkőváralja
Boldogkőújfalu
Fügöd
Encs
Forró
Deseda
Selyeb
Berzék
Kupa
Rásonysápberencs
Monaj
Hernádkércs
Halmaj
Felsődobsza
Alsóvadász
Szikszó
Sajószentpéter
Bódva
Sajóecseg
Sajógyé
Sajóbábony
Szirmabesenyő
Onga
Hernád
Edelény
Ládbesenyő
Hegymeg
Damak
Homrogd
Borsodszirák
Mucsony
Üzsófalva
Szögliget
Szendrő
Szuhogy
Abod
Szendrőlád
Hosszúrét
Kesznyéten
Sárazsadány
Sóstófalva
Sátoraljaújhely
Borsa
Sárospatak
Alsóberecki
Vajdácska
Erdőhorváti
Bodrogolaszi
Tolcsva
Erdőbénye
Vámosújfalu
Tiszacser
Szegilong
Gávavencsellő
Tisza
Bodrogszeg
Bodrogkeresztúr
Szabolcs
Timár
Ibrány
Rakamaz
Tokaj
Tarcal
Tokaj-hegy
Prügy
Taktaharkány
Taktakenéz
Taktabáj
Tiszaladány
Tiszatardos
Csobaj
Tiszadada
Tiszalök
Nyírtelek
Sóstóhegy
Tiszalúc
Tiszadob
Tiszavasvári
Nagycserkesz
NYÍREGYHÁZA
Miskolc
Miskolc-tapolca
Felsőzsolca
Alsózsolca
Hernádnémeti
Hernádkak
Gesztely
Sajólád
Sajópetri
Mályi
Onod
Nyékládháza
Harsány
Emőd
Hejőkeresztúr
Sajószöged
Kórom
Nagyleves
Muzsla
Szirma
Miskolc
LENINVÁROS
Tiszapalkonya
Oszlár
Hejőkürt
Polgár
Újtikos
Hortobágy
Hortobágy-halastó
HAJDÚNÁNÁS
Hajdúdorog
Görbeháza
Mezőcsát
Mezőnagymihály
Ökörmező
Ökövesd
Szentistván
Tiszabábolna
Tiszaörs
Tiszadorogma
Négyes
Gelej
Arokto
Újszentmargita
Tiszacsege
HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
Hajdúvid
Téglás
Hadház

Rosiejezo
יאסינא
Szaplonca
מאקיזא
סיגט
רינא
בורשט
פטרוזה
פריסקווע
Alsó Viso
ווישאו
Kapnikbanya
FELSÖBANYA
דרגומירשט
מאסיד

לארץ-ישראל, באוניית מעפילים ביוני 1946, ולהקים בית נאמן בישראל. ונתקיים בנו גם הפסוק בתורה בפרשת בחוקתי (ויקרא כ"ו פסוק מ"ד): "ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי איתם כי אני ה' אלקיהם:" ובפסוק מ"ב כתוב: "וזכרתי את בריתי יעקוב, ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור".

אבל שערי ארץ-ישראל היו סגורים לפנינו על-ידי ממשלת המנדט הבריטי ואנחנו, שארית הפליטה, הוצרכנו לעבור בדרכים-לא-דרכים גבולות ומדינות באירופה ברגל, במכוניות וברכבות, לנדוד ממחנה למחנה עד שזכינו וכף רגלנו דרכה על אדמת ארץ-ישראל.

אלא שאז התחיל מאבקנו על הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל.

פרק א:
העיירה טארצאל ורבניה בשנים תקכ"ה - תקע"ג

קהילה יהודית בת מאות שנים / יהודי האיזור מייצרים יין ליהודי גליציה ופולניה / תיאור מחיי הקהילה לפני 250 שנה / אוטונומיה פנימית לקהילה היהודית / הרה"ג ר' יחזקאל פאנט זצ"ל, בעל "מראה יחזקאל", מתמנה לרבה של טארצאל / מדוע עזב הרב הגאון רבי מרדכי רוזנברג את רבנות הקהילה? / כיצד נהג רב העיירה, הרב יעקב שפירא, לשכנע יהודים לתרום כסף לצדקה?

טארצאל (TARCAL) היא עיירה במחוז זמפלן (ZEMPLÉN), הממוקמת בין העיירות טוקאי-סערענטש-וקערעסטור. היהודים הראשונים שהגיעו לעיירה השתקעו במקום לפני כמה מאות שנים, ושורשיה של הקהילה היהודית במקום הינם עתיקים מאוד.

העיירה טארצאל שוכנת בסביבת שרשרת הרים, הנמשכים צפונה עד הקרפטים. רכסי ההרים מכוסים במטעי כרמים מהם מייצרים את היינות המפורסמים בעולם כולו. פרנסת היהודים באיזור היתה בעיקר בייצור ובמסחר היינות. היין הכשר שייצרו היהודים באיזור נשלח להרבה מדינות באירופה, ובעיקר לגליציה ולפולניה.

פרטים על הקהילה היהודית בטארצאל, מלפני 250 שנה בערך, מצאתי בספר סיפורים על הצדיק ר׳ אייזיק מקאליב זצ״ל, שנולד בעיירה סערענטש, עיירה על-יד טארצאל, וביומן הזכרונות׳ של ר׳ דב מבוליחוב מגליציה, משנת תקנ״ה.

ר׳ דוב בא לקנות יינות בעיירות שבסביבת טארצאל וטוקאי, והיה נוהג להתאכסן בעיירה טארצאל, בביתו של ר׳ ענזיל כ״ץ. ר׳ דב מכתיר אותו בתואר ״הקצין״. נושאי תואר זה היו מוגדרים כאנשים בעלי רמה חמרית וחברתית גבוהה, ושימשו בתור פרנסים לציבור. בביתו של הקצין ר׳ ענזיל כ״ץ בטארצאל הכיר ר׳ דב את האלוף מו״ה יחזקאל טויב מהכפר סערענטש, בעלה של מרת רייזל, שהיתה אחותה של מרת שריל אשת ר׳ ענזיל.

הצדיק רבי יצחק אייזיק טאויב מקאליב זצ״ל סערענטש-טארצאל

מזכרונותיו של ר׳ דב נודע לנו שר׳ ענזיל כ״ץ מטארצאל השיא את בתו פייגע לאייזיקל בן אחות אשתו מסערענטש, מי שהתפרסם אחר-כך בתור הצדיק ר׳ יצחק אייזיק מקאליב זצ״ל, ראש שושלת חסידות קאליב.

ועוד אנו מוצאים בזכרונותיו של ר׳ דב (עמ׳ 85) שלפי בקשת ר׳ ענזיל הזמין ר׳ דוב, באותה שנה (תקנ״ה), אצל צורפי כסף וזהב בלבוב תכשיטים מכסף טהור, מוזהבים ומקושטים בשיבוצי אבנים טובות שלא נראו יפים כמותם במדינת פולין, לספר תורה של ר׳ ענזיל. לדעת גדולי המדינה אף בימי שלמה המלך ע״ה ראויים היו כלי כסף אלה שיבואו לבית-המקדש.

ואלה הקטעים מזכרונותיו של ר׳ דב מבאליחוב (עמ׳ 80-78):

״יצאתי בחודש אדר שנת תקכ״ה לפ״ק מבאלחב ובאתי עד עיר טארצאל קרוב לחג הפסח, והתאכסנתי בבית ר׳ ענזיל כ״ץ הנ״ל. והנה היינות הטובים אינם בנמצאים. וגם הפשוטים נמכרו לגמרי מעיר טארצאל. והגיע יום ערב חג הפסח והנה בא לבית ר׳ ענזיל כ״ץ הנ״ל גיסו האלוף מו״ה יחזקאל ז״ל מכפר סערענטש ועמו המלמד את בניו הרבני מו״ה אייזיק מק״ק פרזעורסקי ובקש זאת והפציר בי מאוד שאלך עמו לחוג בביתו בכדי שאמול את בנו ביום שני דחג הפסח שמיני ללידתו.

וחרה זאת מאוד לר׳ ענזיל ולאשתו על שאני לא אתארח בביתם בימי החג, ובעל כרחם הסכימו שאלך למול את בן אחותה היות שאשת ר׳ יחזקאל היא אחותה. דהאישה מרת שריל אשת ר׳ ענזיל. ואין ברירה לר׳ יחזקאל כי כבר היה

---

* היומן נמצא באוצר כתבי-יד בסמינר לרבנים בלונדון.

אחד מתרגומי לעברית

השיר המוצגי על הרבי

(אליעזר שטיינמן הביאו בספרו „באר החסידות", החלק על אדמו"רי גליציה והונגריה. בפרק על הרבי מקאלוב. הוא מסר את שמו של המתרגם).

STÓL A KAKAS MÁR...
Majd megvirrad már —
Ha az Isten nékem rendelt
Enyém leszel már

Várj madár, várj —
Te csak mindig várj —
Zöld erdöben, zöld
Mezöben sétál egy madár
Várj madár, várj —
Te csak mindig várj

Micsoda madár?
Micsoda madár?
Kek a lába, zöld a
Szárnya, engem oda vár,
Te csak mindig várj

Ha az Isten néked rendelt
Tiéd leszek már —
Várj madár, várj —
Te csak mindig várj
De mikor lesz az már?
De mikor lesz az már?

Jibáne bét hàmikdás
ir Cion temále
Vesám násir sir chàdás
Uvirnana naale
Akkor lesz az már —
Ideje volna már!

קורא התרנגול:
הנה הבוקר אור,
ביער ירוק, בשדה רחוק,
מטיילת לה צפור.

מה יפית צפור,
הוי מה יפית צפור.
צהובת רגל, זהובת מקור,
מחכה לי הצפור.

חכי, חכי, צפור
הוי חכי, צפור,
אם לך יעדני אל,
אתך אגיל בדרור.

קורא התרנגול:
הנה הבוקר אור!
יבנה המקדש
עיר ציון תמלא.

הוי מתי יגאל דור ?
ושם נשיר שיר חדש
וברננה נעלה.
הוי, הגיע כבר התור!

שירים המיוחסים לרבי יצחק אייזיק טויב, הצדיק מקאלוב.
בתמונות למעלה: תואר פניו של הרבי וצילום הציון שעל קברו.

ב. יער, יער...

אחד מתרגומי העברית
(מספרו של שמיגנו)

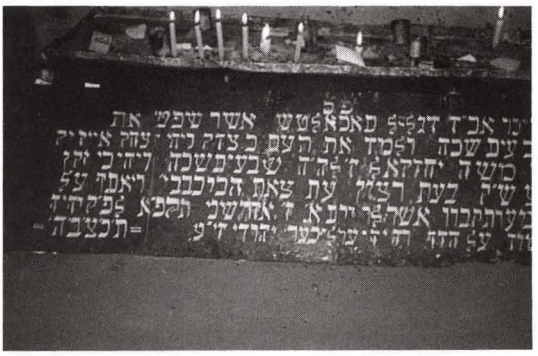
יער, יער, מה גדול אתה!
שושנה, שושנה, מה רחוקה את!
אילו היה היער קטן,
היתה שושנה קרובה אז,
אילו מן היער הוציאוני,
היינו שנינו יחד אז!

גלות, גלות, מה גדולה את!
שכינה, שכינה מה רחוקה את!
אילו היתה הגלות קטנה!
היתה השכינה קרובה אז,
אילו מן הגלות הוציאוני,
היינו שנינו קרובים אז!

הוסה הונגרי של היבי

ERDO, ERDO, DE HOSSZU VAGY!
Rózsám, rózsám de messze vagy!
Ha az erdö ily hosszu nem volna
Az én rózsám közelebb volna.
Az én rózsám közelebb volna.
Ha kivezetnèlek az erdöböl.
Egymásé lehetnénk akkor.

Golesz, golesz, mily hosszu vagy.
Sechina, sechina, de messze vagy.
Ha a golesz, kisebb volna.
A sechina-is közelebb volna.
Ha kivezetnél a goleszböl.
Egymásé lehetnénk akkor.

ג. הרועה והאדון

אחד מתרגומי העברית

התרגום העברי מאת צבי בדמאיר הידוע מתרגומיו של נפתלי בן מנחם בכינוי בדר נת. אליל תכ"ר.

רועים־פועים העדרים
על הרועה הם מתמרמרים:
„מלפני האדון יעלה נא רצון
יתבו יתו אל פי־הצאן".

אד האדון עמו מסיח:
לקט להם מתוך השיח":
אבל אדון אם כך תחרוף
בקיץ הבא לא עוד תחלוב!

יום תמים ועוד יומים
בפרק זמן של שבועים
אחכה לו למבקר
ואצפה לו גם יותר.

עיני, עיני נתתי בו
ועל החמור רכוב הוא יבוא,
שלו צפיתי בכל מאודי
ורק לו צפיתי מעודי.

„יום־שלום לך נערי
האהוב, רועי יקירי,
אשאלך ממרומי,
היש היזק בבני־מרוני?"

והרועה ישיב, יאמר:
„עד שאני משמש את מר
לא תנזק אף צפרנו
של גדי או כבש, בני־צאנו".

הוסה הונגרי של היבי

Sirnak, rinak a bárányok
Panaszkodnak a juhászok.
Mondja meg a gazdurának
Adjon szénát a juhnyájnak.

De a gazda azt feleli.
Van fü, bokor, leszedheti.
Ha a bárányt ugy teleli.
Jövö nyáron meg se feji.

Már két hete vagyis három,
Hogy a bojtáromat várom,
Amott jön ni szahárhátom,
Talán az az, tán azt várom.

— Jónapot, jónapot, édes bojtàrom.
Nincsen-e a juhomban károm?
— Nem lesz kendnek semmi kára,
Mig én leszek a bojtárja.

בעיר מאדע ולא רצה שום אחד מהמוהלים לבוא ולעזוב בני ביתו בסדר לילות פסח בלעדו. והוכרח לבוא למארצאל ולבקש אותו ולהפציר בניסו ר' ענזיל ובאשתו הנ"ל.

והלכתי עמו במרכבתו, וארבעה סוסים עם עבדו הערל ולהבדיל משרתו יוסף ז"ל הלכו עמו. וזן וכלכל אותנו והסוסים שלנו משך ארבעה ימים. ובביאתנו שמה אמר למשרתו יוסף שילך למרתף ויבחר איזו חבית יין טוב והיה לשתיתי, ונשארנו שמה שני ימי חג הפסח ושבת ראשון דחה"מ, וביום ב' שני דחה"מ באו כל השכנים מעיירות והכפרים הסמוכים יותר מחמשה מניינסחשובים ספוני בני ישראל, ועשה סעודת הברית מילה ביום שלישי למילה, והוכרחתי גם אני לסעוד עמהם סעודת מצוה זו משך כל היום.

וזה ר' יחזקאל שהחזיק או כפר סערענטש הנ"ל הוא אביו של הרב המאה"ג מו"ה יצחק אייזיק נ"י אב"ד ומ"צ דק"ק קאליב שבמדינת אונגרין. ובחגותי או בבית אביו הנ"ל היה בנו הבחור ר' אייזיק נער קטן רך בשנים, יפה מראה ויודע נגן ולזמר בקול נעים, ולזה כשנתגדל יצא שמו בין החסידים כנאמר: שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים. ונשא אישה ראשונה בת ר' ענזיל כ"ץ הנ"ל בתולה בת דודתו, היא בת אחות אמו ויצא שמו בארץ בחסידותו, והתמיד ר' אייזיק זה בלימוד הפוסקים ונתקבל לרב ומ"צ הוראות בישראל ועדיין הוא אב"ד בק"ק קאליב הנ"ל.

ואחרי החג, בסוף חודש ניסן, הודיעו לי איך שיש בכפר מאונוק (MONOK) אצל השרדה דשם פ' ("80") חביות יינות טובים למכור. והנה עת הזמיר הגיע, ימי חתונה דבן ר' ענזיל כ"ץ, הבחור יעקב ישא את הבתולה היתומה בת הקצין המנוח כהר"ר יהודה ליב קאליווער ז"ל והחתונה תהיה בבית דודה הקצין המפורסם מו"ה אייזיק קאליווער המחזיק כעת ארנדה דכפר מאניק הנ"ל אשר שמה היינות נמצאים כנ"ל פ' חביות. והוכרחתי גם אני לילך עמהם על החתונה זו בעגלתי וסוסי, ובביאתי שמה מיד טעמתי כל היינות הנ"ל וקניתי מהם שישים חביות יינות טובים, וקניתי עוד ארבעים חביות יינות טובים מהשרדה שבסערענטש אדון אלמשי. ויתר היינות קניתי בטארצאל והבאתי כל היינות מאה ועשרים חביות עד ללבוב.

בשנה זו תקכ"ה עשיתי בלבוב ע"י הצורפים כסף וזהב היודעים לעשות במלאכות מחשבת כלי קודש מכסף טהור לספר תורה של הקצין מה"ר ענזיל כ"ץ ז"ל מטארצאל. נעשה בלעך גדולה מכסף טוב פרוב י"ד מצוירה יפה ומוזהבה מאוד ומשובצה באבנים טובים ויקרים שעלתה ערכה דהבלעך זו לשמונים אדומים, וגם שני עצי חיים מכסף כנ"ל ומצוירים יפה מאוד ומוזהבים טוב מאוד,

ערכם עלתה חמישים אדומים, וגם יד כסף נעשה יפה מאוד ערכה עלה שניים עשר אדומים. ורבים מהמבינים על מלאכות כאלו העידו שלא נראו במדינת פולין כלי קדש כאלה. והנגיד הרבני המפורסם המנהיג מדינה הישיש מוה"ר ליביש מאלוש ז"ל כשראה אלו הכלי קדש עם שאר אנשים ראש הקהל, אמר אף בימי שלמה המלך עה"ש ראוים היו כלי כסף כאלו שיבואו לבית המקדש, ור' ליביש מאלוש זה היה או בלבוב למבין גדול על כל המלאכה.

ובחודש מרחשון תקכ"ו לפ"ק באתי לעיר טארצאל לבית ר' ענויל כ"ץ ומסרתי לידו כל כלי קדש הנ"ל, מה שמאוד נחה דעתו בראותו הכלי קדש, וסלק לידי כל דמי ערכם מה שהוצאתי עליהם.

ורצה מאוד לתן לי איזה חביות יין במתנה בעד טרחתי, ואמרתי לו אין חפצי בשום דורונות בעד טרחתי שעשיתי לכבוד תורתנו הקדושה".

הרה"ג רבי יחזקאל פאנעט
בעל "מראה יחזקאל" זצ"ל

חיי היהודים בקהילת טארצאל היו מסודרים ומאורגנים, וכפי ששמעתי היתה להם אוטונומיה פנימית מלאה, אם אפשרות להעניש כל מי שעבר על תקנות הקהילה.

אני זוכר שבכניסה לבית-הכנסת היה אולם, פרוזדור שנקרא "פוליש", שם היו מתפללים בחורף מפני ששם היה גם תנור, בעוד שבפנים בית-הכנסת היה קר מאוד בחודשי החורף. על הקיר, בצד התנור, בלטו שני ברזלים. הזקנים היו מספרים כי שם היה מקום מיוחד לכיסא עליו ישב האיש שעבר על תקנות הקהילה ונענש בדין-תורה. בית-כנסת זה נבנה בשנת 1768.

בשנת תקע"ג נתקבל כרב בקהילה הרה"ג ר' יחזקאל פאנט זצ"ל, שהיה מפורסם בדורו כפוסק וכמנהיג ומחבר הספר "מראה יחזקאל". משם עבר לכהן כרב ב-קרלסבורג וכל מדינת זיבנברגן-טרנסליבניה.

בהקדמה לספר "מראה יחזקאל" מסופר:

"בשנת תקע"ג בא אל הקודש פנימה לשרת עם קדוש ה' מכובד בק"ק טארצאל ירא ה' וחושבי שמו אשר רשפי אש אהבת והשקת התורה בוערת בקרבם.

ומשם נסע כפעם בפעם לקבל את פני רבו הקדוש מוהר"מ מרימינוב זצ"ל וגם היה דרכו בקודש מעת אשר בא לטארצאל להסתופף בצל הרב הגאון וצדיק מו"ה, יצחק אייזיק טויב מקאליב זצ"ל.

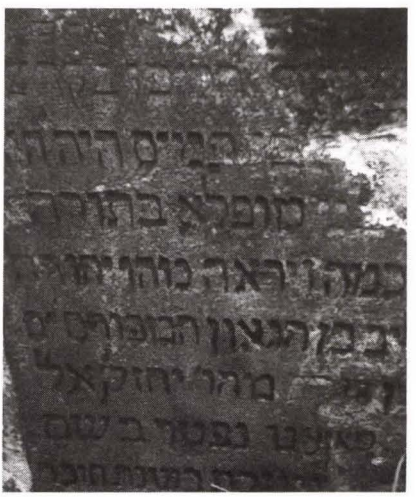
פעם אחת בא רבינו לקבל פני קדשו בר"ה. וכליל ר"ה אמר לרבינו בוה"ל: "הרב מטארצאל ידע כי יש רבנות טובה מוכן לו בקרלסבורג כי הרבה יש לתקן במדינה ההיא".

אחרי כמה זמן התאספו ראשי העם יחד בק"ק קרלסבורג ונמנו וגמרו לבקש מאת מרן הגאון הקדוש בעל חתם סופר זצ"ל מפרסבורג, שיבחר להם רב אב"ד. הגאון בעל חתם סופר ז"ל כתב להם אודות שלושה גאונים, ואלה הם: הרה"ג מו"ה דניאל פרוסניץ מפרסבורג ז"ל, והרב הגאון מו"ה אליקים געץ הכהן מק"ק בייאה, והרב הגאון מו"ה יחזקאל פאנט מטארצאל, וכתב להם שעל כל אחד משלושה הרבנים הללו הוא מסכים, ולהם יהיה משפט הבחירה.

בשנת תקפ"ג קיבל רבינו מגילת ספר כתוב מאנשי הקהל נשיאי העדה דק"ק קרלסבורג להיות להם רב אב"ד, ומצודתו תהיה פרוסה על כל המדינה.

ובחודש סיון עזב את העיירה טארצאל ובא בכבוד גדול לעיר קרלסבורג".

בנו של ה"מראה יחזקאל", הרב ר' לייביש פאנט ז"ל, נשאר לגור בטארצאל ומצאתי את המצבה שלו בבית-הקברות הישן בטארצאל, ובבית-הקברות החדש נמצאת המצבה של ר' יחזקאל פאנט ז"ל בן ר' לייביש פאנט, ונכדו של ר' יחזקאל פאנט בעל ה"מראה יחזקאל" זצ"ל.

מצבתו של רבי לייביש פאנעט

מצבתו של רבי יחזקאל פאנעט

הרב הגאון רבי
מרדכי רוזנברג זצ"ל

גם אחרי בעל ה"מראה יחזקאל" כיהנו רבנים מפורסמים בקהילה.

שמעתי סיפור מעניין בקשר להרה"ג רבי מרדכי רוזנברג, שהיה רב בקהילת טארצאל, ובשנת תרכ"ה נולד בנו הרה"ג רבי שאול רוזנברג, שהיה לימים הרב של קהילת רצפרד.

סבתא שלי, מרת רייצל פלורנטל ע"ה, סיפרה שכשנולד הילד שאול רוזנברג לא היה לאמו הרבנית חלב להניקו, והיא, סבתא רייצל, הניקה את התינוק במשך מספר שבועות.

הרה"ג רבי שאול רוזנברג ז"ל

על סיבת עזיבתו של הרב מרדכי רוזנברג את הרבנות בטארצאל, סיפרו בעיירה:

כידוע כיסו הנשים בקהילות ישראל באותן השנים את ראשן רק עם מטפחת משי או 'פאה נכרית', אבל לא משערות אלא רק ממשי. באותה תקופה המציאו את הפאה העשויה משערות הדומות לשערות אמיתיות.

באחת השבתות באה לבית-הכנסת אישה קצת מודרנית ולראשה הפאה החדשה - 'פאה נכרית', עשויה משערות. היו מי שדאגו להודיע על כך לרב, והרב שלח את השמש לעזרת-הנשים, כדי להודיע לאותה אישה שתעזוב את בית-הכנסת. הגברת סרבה. גם אחרי מספר בקשות של הרב לא התרצתה האישה לעשות כבקשתו.

הדבר עורר זעם והתרגשות גדולה בין המתפללים. בסיום התפילה, כשיצאו המתפללים מבית-הכנסת, התנפל אחד המתפללים על האישה והסיר מראשה את ה'פאה נכרית'. מעשה זה גרם למחלוקת גדולה. בעלה הזועם של הגברת הודיע כי יפנה לבית-המשפט בתלונה נגד הרב, היות ודבריו של הרב גרמו לבייש את אשתו.

הרב ועוד מספר אנשים חשובים פנו אל האיש בבקשה שלא ילך לבית-משפט של גויים והעניין יוסדר בתוך הקהילה. אבל האיש לא רצה לשמוע לבקשותיהם והגיש תביעה משפטית נגד הרב.

אחרי המקרה הזה עזב הרב מרדכי רוזנברג את העיירה.

הרב הגאון רבי יעקב שפירא זצ"ל

אחריו כיהן כרב הקהילה, הרב הצדיק ר' יעקב שפירא ז"ל. בבית-הקברות הישן עומד עד היום אוהל ובו המצבות והקברים של הרב הצדיק ר' יעקב שפירא והרבנית זצ"ל.

על המצבה שלו נכתב, בין היתר: "התאבק בעפר רגלי צדיקים וביותר אצל הרב הצדיק ר' חיים מצאנז ז"ל בעמ"ס 'דברי חיים'".

והנה קטע מתוך הספר 'הגדה של פסח' עם פירושו של האדמו"ר ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאץ זצ"ל, במאמר 'תשעה מי יודע, תשעה אני יודע, תשעה ירחי לידה", בו הוא מביא דברים משמו של רבי יעקב שפירא:

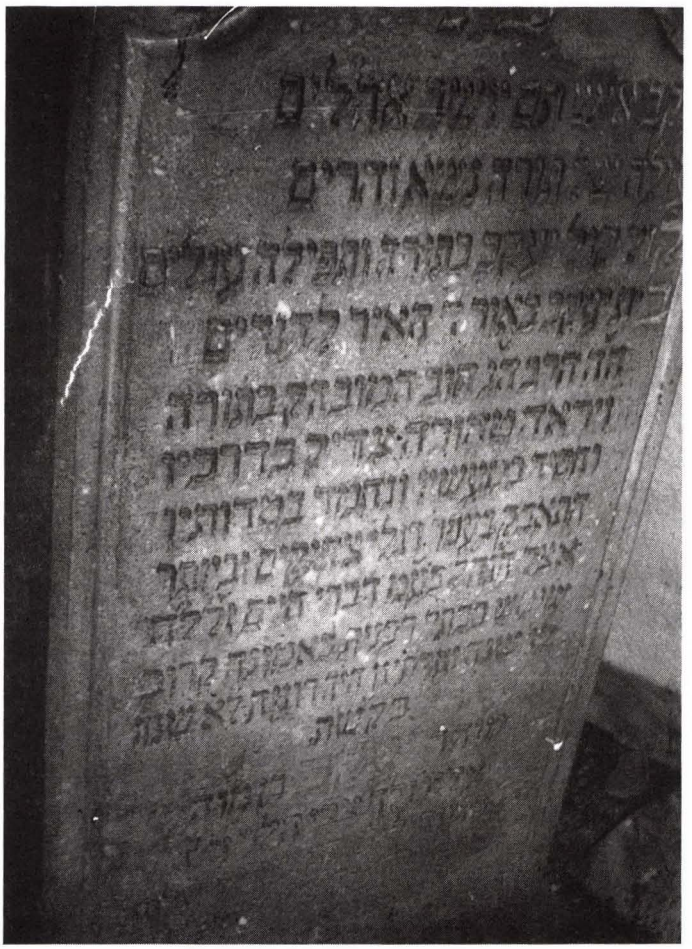
"והנה רבים תמהו דמה זה הרבותא של ישראל שאומרים "תשעה מי יודע, תשעה אני יודע", רק אנו כנסת ישראל בלבד יודע תשעה ירחי לידה הא זהו מוטבע בטבע בני אדם גם באומות העולם.

ושמעתי מפי זקן וחסיד אחד הוא הרב המאה"ג מו"ה יעקב הלוי שפירא ז"ל אב"ד דק"ק טארצאל שהיה בצאנו בימים האחרונים של פסח בעת חליו ופטירת הרה"ק רבנו בעל דברי חיים זי"ע והיה או שמה בנו הגדול הה"ק אדמו"ר משינאווה זי"ע.

ובעת סעודת יו"ט אחרון של פסח כנגן המנגן זמר אחד מי יודע. שאל האדמו"ר הה"ק מצאנז את הה"ק משינאווע אולי יודע, או שמע איזה תירוץ לקושיה הנזכר, דמה רבותה דישראל בתשעה ירחי לידה. והשיב הרה"ק משינאווע כי לא יידע תירוץ לזה.

וענה הרב מטארצאל הנ"ל שהיה באותו מסיבה: רבותי אם תרשו לומר דבר, הנה נ"ל ליישב כפשוטו, כי הנה באומות העולם שאין שומרים פרישת הנידה וליל

הטבילה אשר רוב העיבורים וכמעט כולם הוא בליל טבילתה. ע"כ לא יוכלו להשוב ולידע מתי כלים התשעה ירחי לידה ומתי תהיה לידתו ואם הוא הולד בלידתו בן תשעה ירחים. משא"כ בישראל יודעים אלו התשעה ירחי לידה בדיוק ע"י שמירת הנידה בסמוך לווסתה וגם מליל טבילתה. ועוד ואמרו הצדיקים הנ"ל טוב דיבר מעלתו. ע"כ שמעתי מהה"ג הנ"ל והוא נכון בפשוטו של דברים".

מצבתו של הרב רבי יעקב שפירא זצ"ל, רבה של טארצאל

בספר 'עולמו של אבא' שחיבר הרב פנחס מילר, רב העיר נצרת-עלית, על מסכת חייו של אביו, הרה"ג מוה"ר אשר אנשל יהודה מילר ז"ל, שהיה חתנו של הרה"ג מוה"ר פנחס ביליצר ז"ל אבדק"ק סערענטש, העיירה השכנה של טארצאל, מסופר על הרה"צ ר' יעקב שפירא ז"ל מטארצאל:

"הוא היה רגיל לאסוף תרומות לצדקה לעניים, כל פעם היה מצטט פסוקים ומאמרי חז"ל להצלחת מטרתו. לסוחר אחד אמר: על יהודים שמתפללים הרבה ולא נותנים צדקה אפשר לומר: 'הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו'.

הוא היה אומר: לפני קיום מצוה אנו אומרים: 'הריני מוכן ומזומן'. לכאורה למה כפילות הלשון 'מוכן ומזומן'? ויש לומר כי ישנם אנשים אשר מעדיפים לקיים מצוות שלא עולות להן כסף, לא קונים עליות לתורה בבית-הכנסת, מסתכלים בספרי קודש של אחרים, שומעים קריאת המגילה במגילה של השכן, יוצאים ידי חובתם בסוכה של השכן ובלולב של החבר וכיו"ב. לכן תקנו חז"ל להגיד 'הריני מוכן ומזומן', כלומר מוכן לתת גם מזומנים עבור קיום מצוה...

לבעל בית אחד שהחמיץ את פניו כשנתן לו צדקה אמר: דע לך כי צדקה היא כמו ביטוח נגד שריפה. את התשלומים החודשיים לא משלמים בחפץ לב, אבל כשנשרף הבית נהנים מהביטוח..."

הרב הגאון רבי יהושע השל רוזנר הי"ד

בספר "שו"ת מהרש"ג" יש תשובות על שתי שאלות ששאל הרב מטארצאל את הרה"ג מסעמיהאלי רבי שמעון גרינפלד זצ"ל.

ובספר "לבושי מרדכי" מהגאון מ-מאד הרה"ג מרדכי לייב וינקלר זצ"ל נמצאת תשובה לרב הצדיק רבי יעקב שפירא זצ"ל אבדק"ק טארצאל, וגם תשובות לרב הצדיק ר' יהושע העשיל רוזנר אבדק"ק טארצאל הי"ד.

כשהרה"ג הצדיק ר' יעקב שפירא ז"ל נפטר, בד' חשון תרס"ו, כפי שמופיע על המצבה, נבחר למלא את מקומו חתנו, הרה"ג רבי יהושע העשיל רוזנר הי"ד, שישב על כס הרבנות בטארצאל עד ימי השואה ונשלח יחד עם כל יהודי הקהילה, ביניהם גם אבי ר' צבי לעווי הי"ד, לגיטו ש. אוהל ומשם לאושוויץ ונהרגו על קידוש השם בחג השבועות ו' סיון תש"ד.

הרה"ג מו"ה יהושע העשל רוזנר אב"ד ק"ק טארצאל הי"ד

הרב הגאון ר' חיים יעקב רוזנר אב"ד טערצאל - ברוקלין
בן הרב הגאון יהושע העשל רוזנר אב"ד טערצאל הי"ד

סימן קא.

לכבוד ידידי הרה"ג וכו'
כש"ת מו"ה יהושע העשיל ראזנער שליט"א
אבד"ק טארצאהל יע"א.

קבלתי מכתבו נדכר בהבנתו שמוכר ס"י פכ"ס כשר בעיניה כש"ך ושומר סב במקומין הקלב פס נגו וקן מפני מלחמת הערן יש לו בשנה הקפכ"דני ומשנה כפיו שכיוה מוכרח למכור גם בש"ק כדי שלא יפסיד הקונים בשכ"ס שלי לפ ביתי בחול. ושואל מעכ"ת אם אפשר לכתוב לו ס"ד שמוכרין מכבר לכתוב בייועכטווי [כי גם בקלב יש לו ווייעכטווי ומוכר סב ס"י פכ"ס מהגוז] אי ס"ד המכותב לכתוב בתכם ושואל תי"ד:

ו"ד**יתי** שכשוב תופן לחי לכתוב נקונ כשר בעיניה בהמקונין וכקונ כשר הוא בקלב הינהלג וקן בשאקשר בגוי הוא פיטל עלי כמי "קממיסיון" אחר בתיעת ופשיעת שאין נדמות קיימה כשר למכם לי ווייעכטווי בימים הקדמונים שהיו לו כנדונים. וקיצור שיש בדבר חי לי גי בכוסף ונמדש שוב דכר על בהיתרים שנכני מימים קדמונים גני מכם וגני ווייעכטות, ואם אני בתיש בכוסף וגדמות. יפה כתב מכ"ת דש"ב נוכל לפתוח כל התעיות שי כל מיני שתרות וגשמול בתיכם "קממיסיון" נקנות ונמכיר כדי שגם יפסיד הקונים בימי הסוג. וגכן חיו לכתיר ורק אם כ"ש מנשיך גיב יקה לגוי בשאקשר כשר מיופב לגיופי שי הגי לו גמיית על שרין אם היכמלג הקלב נקנה פלוי כלי שרין כיכמלג מיכר בם נשיכה, כזה אפשר לכתוב כפי נמות מיני המוכה אם הוא בחמה מכירה גמוכה דהיין דכגוי מוכר בדשותי: שי הגי לרן בכך הכ"ש וגלו מ"ש שכל בחופן אחר לרן נשתיר. ואם שהלב היכמלג נא יעיין נדכרי מכ"ת ויוסיף למכור בשנת כמי שהוא דגיל עד אחר לו יעוכ מכ"ת נכ"ש שלא יכמוני ויכדוק לי כי אבד נהמניה שני זוכת על ידי מכנית כמו שמכיוחין יי קנל מכ"ת שכיכמלג מכיח החיכם על הכשר לו נוקה שמפקה **לביתן** כי פכיעת היכמלג שאקשר שבא לרן נ שמות בעיון קלבות כשר כשר. יתהנה כמה שעמיד לרן נכתיך יותר. ותכיים בכרכה ובכבוי כי נכל מיניי ויזכה לחזק דת תוכ"ק.

ועכני כזה ידידו דו"ש וש"ת.

כשעיהכתי יש"ו שנת תרפ"ז לפ"ק.

שמעון גרינפלד

סימן קכא.

לכבוד ידידי הרה"ג וכו'
כש"ת מו"ה יהושע העשיל ראזנער שליט"א
אב"ד דק"ק טערצאהל יע"א.

אחדשה"ט ע"י שתלתו נתחד שנפל הלתמפף דולק לו פ"ח בש"ק ותף שלפק טיכות ערל להנגיהו מ"מ עד שנת כיוד מחמת שנרתל לו שהכשנה לילב יוצתת והנגיה נפהלב תח הלתמפף עד שהעמידו ניוכר חמנס לת כנב ולת הטה ועכשיו לנו נקפו ע"ז כי הוא נן תוכה ויו"ש ושואל תם נרלך תכיוכה ועד כמה יגיע תשוכתו כי תין לו כח להחעות:

לדעתי כמעט ת"ל תשוכה כלל כי לת עשה תלת חיסור דרנון כפי מה שלייר מעכ"ת גופת דעובדת. והדבר נרור תלני כי יש **זה חשש** שכתב כי **בחמיגו שהנתיס סמוכים** ז"ל בעיירות כל שנית אחד מ"ו נדלק כל הציר כוה בחזקת שכתב ולת יתלנו שים נתוך הציר כמה ילדים וגשים ומוליס תשר תם מסוכנים נזמן שים דליקה נתוך הציר מ"ו ותין כולכין נפק"ל אחר הרוב ותשרי תדש מפחד תמיד תין סומכין על היסיס נענין זה. ונפרט שפחד מעכ"ת שכניה שכ"י לר נו היכמלג זה נוח על ערל הדעת מסחבר ניותר שים נו **חשש** שכתב. ומ"ת יפן שכחב מעכ"ת שכתיס זה נוח יכ"ש יורה לו מעכ"ת שיתן פענגע לאחת לתומכי ישיבה לו לעניי ח"ו ויקבל על עלמו להיות לומד ומורה וחבור נדיני מוקפה המבוחרים נתו"ת מסיומן ס"ח עד סף ש"ג לו נקונר ס"ש ויותר מזה ח"ל:

והנני זה ידידו לו"ש וש"ת.

כעמיהכתי יש"ו שנת תרפ"ז לפ"ק.

שמעון גרינפלד

צילום מתוך ספר "שו"ת מהרש"ג" בו מופיעות תשובות לשאלות ששאל הרב רוזנר מטארצאל את רבי שמעון גרינפלד.
בעמוד ממול: צילום מספר "לבושי מרדכי" בו נמצאת תשובה לרב שפירא, אבדק"ק טארצאל ותשובות לרב רוזנר מטארצאל.

סימן קכ"ט

לכבוד הרב המאוחז מיה השל נ"י אבדק"ק בארצאל יצ"ו.

עיד מי קטולד לו בכור בעבדה לחדש הזה קה"ג ד' לפני ר' קנזונות וממילא גם זמן הפדיון יהי' ב' עבדה להדש עצת והוא יום לוס והלה יהפך לנו ולכ"י לטובה ולשמחה והוא נעשיק עדמח דיוחת ולכבוד הקבורה נגיל קיק יהלך זמן רב בין הפדיון לקבורה ומקום פרקוס ואיכ דעת כה"ה לעשות כמ"ש הש"ך קיק י"ב לעשות הפדיון והקבורה יחדיו בגיל קלפני ההעניות קאז הוא יום ג"ח וגם נקלט כיצ יום ויוצא לכ"ע כלומר גם לדבת מגיח קי' שלימ דחולק על קיעת הנ"מ וש"ך דקנ"ו להו נכ"ע יב הקלצ ועיי' תת"ק לוח"ם קי' פ"ח ות' מהלמעשיק יוד קי' ק"ז ות' קנט קופר קי' ל"ו מין להקבות כלל על עח ומעגין קיל בי ל"ח מין להקבות כלל על זמן הגיל והנה נכין כבר הלכו בו נמוקף כי נמגדל עח הגיל הנ"ל דבני הש"ך קיק י"ב וגם מהמבה ודעתו נאוי' מהר"ם קי' רקי"ז דעתו נגילה קל ל"ח ות' מהר"ם קי' רקי"ז דעתו עקר לפדות נגיל ל"ח כמקבות הטול וקי"ע קי' ק"ה דקהוי למעה י"ל דלא ענר מקום קהוי מלוה ורוף דבר דעתו להקדי נגילי עדיף ע"כ נבדון דידי' קה"ג זמן ל"ח ניוסיק פקק בפקיעות לפדות נמוסיק וקבן עקב מעקב פעמים והנה מ"ק שכלה קגם נקלטית היומים לחוי לעקות הפדיון נגילה מידע בעיני קלא העיר בדברי הנוב"י מהגדים קי' קפ"ז בפי' עקב המנהג שכתב הש"ך קלא לפדות נגיל הענים קל ל"ח מקום דפעמים לא נגמר נגילה קל ל"ח זמן כ"ע י"ב תקלצ ע"כ עקב הענהג קלא פדין נגילה ונקי' הקקים נאו"מ ק"ק ו' נאל ל"ח ניוסיק וני' מ' הענית שפקק לעקות הפדיון ניום התענית וקעודה נגילה המה עלי למה לא יעקה זה הפדיון וגם הקעודה נגילה דזה לא שייך עקב הגיל לגבל הקעי"ת שם פיכ' עקב המנהג שכתב הש"ך הוא הכל מקום פרקוס מלוה ודעתו ע"ק"ל מה' כי הקעודה שפרקוס ועקב המנהג כי הפדיון ע"כ יש לעקות הפדיון ניום וכן דעת הנרכ"י קי' ק"ה דגם זה עוקין הפדיון ניום התענית והקעודה נגילה וכן דעת קצע קופר נקי' ל"ז הגיל הלא קשיק אם עקה כמ"ש הגו"י לא הפדיק ות' מהר"ם הגיל קעם הגלוח הגי"ל זעל עקב הפדיון ניום דוגיע דעילה ונקודר להי"ה מה' פה"ג כתב בקהמת לין פודין נגילה הלא ניום ונתכ"ת כלל קעיים קי' מ' כתב בפקיעות כעו שכתב ועכ"ת לחם יום ל"ח הל נתענית ולולה לעקות קבודה אם יעקה הפדיון ניום והקעודה נגילה לא יהת פרקעו עילהת ע"כ עקה הפדיון והקעודה נגילה וגלא הגיל המנהג הגיל ועעקה יש לו ג' פנודי' היעכ"ן וחכ"א ות' מהר"ם אם כי בעובדא דידי' ה' יום ל"ח בתבת ולא שייך מעקת דטוכ"י וכן מעקה שעקה ה' בגיל וגבד דעת' הוא ק' דהיום ובתכ"ת ובתכי' וקעע קופר ועה בידי להכריע בכתב בעיני יעקה ותפקר עוד עד זמן ההיל עוד יעלת לידו קפרן קל נדיקים מאל ונאמר להכריע בין הגדולים הגיל. ידידוה"ת.

הק' מדברי ליב ווינקלער חיים מאד יצ"ו.

סימן רכ"ב

ניח חולי ל' מבזיק תרקיע לבזיק.

שוכ"ט על רמח ידייע זוער ידייע היה בבוד הרב הגאון המפורסם ניקיע וכו' כקביה מויה יעקב בפיהל שלשיח מבדיק מערצאל יצ"ו.

אהרש"ה מל הבה תמי' בעיני כי עך ערך כמוני בלתי זה יום לדרוש דבר פני עיני מכתבו על דברים העימדים בראשו שיט ובליב נודע לפניו דבר המעשה מאבר נעשה בהה הבעש נקיק פלוני מיש בין הרב מהל דאמרי' והבורר מלורף בות בני הקהילה ומיש רחיב עיי רב מ' הנודע לפני מאבר עייב בעשה מריבה מאבר גדלה לעקהה עד לין שישוב עד כמה הדברים מגיעים ולדעתי הוא הדבר הנוגע לכללית העדיכה כי כמ"ש הפפר ואפפר לאזהרן בכל מאב ומאב נגד דעה מהל דאהרן ועהה מה יעשה, ויהוע כי בדיל יפנו לדון עדיין ועוד לא רחיטו פרקים פקיד מאבר ניהן להרב זמן בתנה עיש די מזה ובמהומה כי לא מזר מדבריה, והנה נדרשתי לקבץ לפיקח הדנים נגלי זה לעתן הרמב"ם קול דבר על הגיל וידעתי מך עיכי ומלישם כמי ונה מכי לעמוד במקום גדולים הרואים להם בהחילה, ועתה נאתי נעכבתני זה פני הדרינ כי וכן להקמוכים הדנים הגניי להתיישן על זה דבת וידעתיו כי עיניהם ומר ניהו רבה יעיש להסיעני בעלה הנוכה ודעתו הרמתה על עת בזאת ועיד למסוד מחבצה על העתיה, והנני שולח מכתבי עיי שליח הנכוד מוכ"ז עפני הדבר הנמוך והוא בני כל הדב הגיל ומשתים יעתי בעשבלי לקל למען המנת והבלים נכלל ונפרש נין התיית והנני לכיים נכל מיתני נכבוה ידידו דוסיית.

הק' מדברי ליב ווינקלער חיים מאד יצ"ו.

סימן ל"ט

שוכ"ט על רמח ידידי היה כבוד הרב הגאון כקצ"ת ונ"י יהושע העשל הכהן הלוי נ"י מבדיק מערצאלא יצ"ו.

עי"ד המקום נמיב שלימו מגיע לבעיור מעילה כמ"ש בגיד ק' קיים קבין לו ולחיתי בהקוי מעתי תם ק' עיח שהגידן לעתו בזה וכשאבר הי' נקיק בי"ב העבה עי"ז פני מהן מחיים כי כן עקא ו' בכתה מקומות ולחה לפייד שלימו ממוך כי"ב לבניו ומעד לפניו מפני מה הלא הם דברי הרבנים ומהגיהו בלי חולק ויען כי נתו נכבדים לקבל פניו לא הי' פעמי ליהל ולילון עוד בדבר עד כי עלת בדברי המוקי עכ' יומת דף ל"ח דיה תניה וכם בדבריהם דכתיב הי' יכול ליביל תבי' בעזה רק תניה דרך שביבה תו כי אמות בדרך ישיבה ובדין המוב מביד כי דרך ישיבה יותר מקשיע מעבילה דרן שחיי תם הנוים מיכם נמוכים רק עד העבור, תכף לדברי עיז בבי' קיים ליכא רחי' דהל לדידי' תם נכנקה להון הנוים בד מוחרה דהמים מקדמין ותחיב הביבול גם דרך שחיי ליכא תבבא, תיב יל דכן עבה ניב הבהיב, ולדברי הבקהיב בחולק ביד עיז בוב תולכא רחי' הגיל, תיב העבה בתכנם למים בד מוחרה ותחיב העבול וכן ניח על בעבי עקלות כי יהגהו הבנים העומדים על העבילה בתבבו כן בנים העומדים, והנה במקום בתקום בתיה לא תוכל להבין עמוד בכתב תם יעבילה הך הקנה תם מניעים התי לכהים על הביבור יכן כי לא הי' בידי לקבות וכו' ידידו דוב"ת.

הק' מדברי ליב ווינקלער חיים מאד יצ"ו.

פרק ב:
שורשי המשפחה

מהמשפחות הנכבדות בעיר מאד / הסבא, ר' יוסף יהודה לעווי, נישא בזיווג-ראשון לאחותו של בעל ה"קול אריה" / מתחתן בזיווג-שני עם סבתא רייזל ומקים משק חקלאי גדול / אבא, ר' צבי, נוסע לבודפשט ופותח עסק לאופנת גברים / אבא מגויים לצבא האוסטרו-הונגרי ומצליח להתחמק מחזית המלחמה/ אבא חוזר הביתה מבודפשט, מתחתן ומקים את ביתו בעיירה טארצאל

שורשי משפחתנו מתחילים בצפון-מזרח הונגריה, מחוז זמפלן (ZEMPLÉN), בעיירות ה-מאד (HEGYALJA-MÁD), זמפלן אגרד (ZEMPLÉN AGÁRD) וטארצאל (TARCAL).

הסבא ר' יוסף יהודה בן ר' אברהם חיים לעווי ז"ל נולד בעיירה ה-מאד בשנת 1830. משפחתו של סבא, משפחת לעווי, היתה אחת המשפחות המכובדות בעיר, אבל לא התייחסה לשבט לוי. הוא היה תלמיד-חכם. בזיווג ראשון נשא לאישה את מרת חיה, בת ר' פנחס זעליג הכהן שוורץ, מעיר הולדתו ה-מאד.

הכלה, מרת חיה, היתה אחותו של הרה"ג מו"ה אברהם יהודה הכהן שוורץ זצ"ל, בעמח"ס "קול אריה", שהיה רבה של העיר בערעגסאס במשך עשרים שנה, וחזר אחר-כך לעיר הולדתו מאד כדי לשבת על כס הרבנות במקום. היתה לו שם ישיבה גדולה עם תלמידים רבים וחשובים. בעל ה"קול אריה" נפטר בכ"ד תשרי תרמ"ד, והאוהל על קברו עומד עד היום בבית-הקברות של העיר מאד.

בנו הבכור של סבא היה מו"ה ר' משה יצחק לעווי ז"ל. הוא למד בישיבת דודו בעל ה"קול אריה", בעיר ה-מאד, והיה חתנו של הרה"ג מו"ה ר' צבי הירש כהנא העללער מהעיר סיגעט, תלמידו של בעל "היריעות שלמה" והתגורר בעיר קליינוורדין. תשובה אליו נמצאת בספר "בית נפתלי" (סימון ס"ר) של הרב נפתלי הכהן שוורץ, בנו של הרב "הקול-אריה", רב העיר ה-מאד.

סבא עובר לעיירה זמפלן-אגארד

אחרי פטירת אשתו מרת חיה ע"ה התחתן סבא עם מרת רייזל, בת ר' צבי אלפר, מהעיר קיראלי העלמעץ (KIRÁLY HELMEC) ועבר להתגורר בעיירה זמפלן אגארד (ZEMPLÉN AGÁRD). שם, במקום מגוריו החדש, הקים סבא משק חקלאי גדול, חכר את שדותיו של הפריץ שענעי (BÁRO SENYEY) וגינות של עצי תפוחים על שפת נהר טיסה (TISZA).

אבא, ר' צבי לעווי, היה בנם הבכור. הוא נולד בשנת 1878 בזמפלן אגארד. בשנת 1895 נסע אבא לבודפשט, שם עבד בחנות לאופנת בגדים של דודו ר' שמואל אלפר, אחיה של סבתא רייזל.

פעם אחת נסע סבא לביקור בבודפשט. אבא ניצל את ההזדמנות וביקש ממנו להצטלם. סבא נענה להצעה ובזכות כך נשארה לנו תמונה ממנו, למזכרת. אני קיבלתי את התמונה הזאת מהדוד ר' אליעזר בנציון לעווי ז"ל, שהתגורר בארצות-הברית.

לאחר תקופה של עבודה בחנות של דודו, החליט אבא להפוך לעצמאי. הוא פתח עסק של אופנת גברים, בעיר הבירה בודפשט.

הסבא, ר' יוסף יהודה לעווי ז"ל, נפטר בעיירה זמפלן אגארד ביום א' של ראש-השנה תרע"ב (1912). הסבתא, מרת רייזל בת צבי ע"ה, נפטרה בעיירה זמפלן אגארד, בי"ב חשון תרנ"ב ת.נ.צ.ב.ה.

בשנת 1914 פרצה מלחמת-העולם הראשונה. אבא, כמו רבים אחרים, היה צריך להתגייס לצבא האוסטרו-הונגרי.

את רוב החיילים שלחו לחזית, ואבא נקט בכל מיני ניסיונות, כדי שלא להישלח לחזית המלחמה. בכל פעם, כשהציבו אותו בפלוגה שנשלחה לחזית, הצליח לקבל העברה לפלוגה אחרת. כמובן שהוא נאלץ לשלם תמורת כך הרבה כסף ומתנות לקצינים. לבסוף קיבל תפקיד ביחידה ששמרה על מחנה שבויים רוסיים בסביבת העיר בודפשט, עד סיום המלחמה.

---

* ספר תולדות "קול אריה", יא.

אחרי המלחמה פתח אבא שוב עסק של אופנת גברים.

שורשי משפחתה של אימא

בשנת 1921 חזר אבא מבודפשט הביתה, לזמפלן אגארד. הוא נשא לאישה את אימא, מרת מלי-מאטל פלורנטל, מהעיר טארצאל, ואחרי החתונה עברו להתגורר בעיר הולדתה של אימא - טארצאל.

משפחתם של הסבא, ר׳ דוד צבי פלורנטל ז״ל, והסבתא, מרת רייצל פלורנטל, באה מהעיר בעטלען השוכנת ליד העיר דעש. התעודות שלהם בעניין האזרחות ההונגרית הוצאו בעיר בעטלען, על-ידי רב העיר, הרב ליכטנשטיין.

אימא, מרת מלי-מאטל, נולדה בעיר טארצאל. גם אני יוסף יהודה בן צבי לעווי, נולדתי בעיר טארצאל, בתאריך ט׳ כסלו תרפ״ד, (17 Nov. 1923).

הסבא, ר׳ דוד צבי בן לאה ואליהו פלורנטל, נפטר בטארצאל בי״א שבט תרע״א (9 Feb. 1911). על המצבה שלו נכתב, בין היתר: ״איש ירא ה׳ מתנהג ביושר, השכים לתפילה בין עשרה הראשונים בבוקר ובערב״. הסבתא, רייצל פלורנטל, נפטרה בתאריך כ׳ סיון תרצ״ד (1934).

אמי, מרת מלי-מאטל בת ר׳ דוד צבי ורייצל פלורנטל ע״ה, נפטרה בטארצאל, בכ״ט אדר תרצ״ו ת.נ.צ.ב.ה.

אבא, ר׳ צבי בן יוסף יהודה ורייזל לעווי הי״ד, גורש לגיטו ש. אויהל (SÁTORALJA ÚJHEL) יחד עם כל יהודי הקהילה הקדושה של טארצאל, ומשם גורשו לאושוויץ. שם, בחג השבועות תש״ד (1944), נרצחו ע״י הנאצים הגרמניים במחנה ההשמדה.

בעיר טוקאי, הסמוכה לטארצאל, התגורר הדוד, ר׳ מרדכי לעווי. בבעלותו היה בית-דפוס. גם הוא ובני משפחתו גורשו לגיטו ש. אויהל ומשם לאושוויץ. כולם נהרגו על קידוש ה׳. הי״ד.

פרק ג:
הקהילה היהודית בטארצאל
בשנים 1900-1944

יהודים שומרי תורה ומצוות / מעשה בחילול שבת שהסעיר את יהודי העיירה / קהילה מאורגנת באירגון הקהילות הארטודוקסיות / פרנסה מחקלאות וממסחר / הרופא היהודי עוזב את העיירה / הסנדק שולח תרנגול לכפרות / מפגש עם סירי הטשולנט בפתח המאפיה / נסיעות עם המשפחה למכור משקאות חריפים בירידי הסביבה / יהודי העיירה נותרים ללא פרנסה / השוחט ר' ליפא רוזנפלד / פיטום אווזים וברווזים בגרעיני תירס / ציפיה דרוכה לקראת בדיקת וושט האווז / חרדה בדרך אל ביתו של הרב

היהודים בטארצאל היו שומרי תורה ומצוות, שומרי שבת והיו ביניהם גם מספר תלמידי-חכמים.

שעורי תורה התקיימו מידי יום ביומו בית-הכנסת. בחודשי הקיץ לימד הרב, הרה"ג ר' יהושע העשל רוזנר הי"ד, מידי שבת אחר-הצהריים, פרקי אבות, ואחרי תפילת מנחה התקיימה סעודה שלישית שנמשכה עד מוצאי שבת.

מקרה חריג בעיירה היתה טחנת-הקמח. הטחנה, שהיתה שייכת לשני יהודים, קליין וגוטמן, עבדה ללא הפסקה, 24 שעות, גם בשבת. כנראה שזו היתה בעיה קשה, שלא יכלו לפטור אותה.

זכור לי עוד מקרה אחד של חילול שבת בעיירה. ומעשה שהיה כך היה:

מנהג היה בעיירה, שבחודשי הקיץ, אחרי שאספו את כל יבול החיטה והשעורה מהשדות, הקימו בחצרות הבתים גורן, ומכונת דייש היתה עוברת מחצר לחצר כדי לדוש את התבואה.

קרה מקרה ותורו של אחד מיהודי העיירה נפל ביום שבת. מכונת הדייש נכנסה לחצרו והפועלים החלו את העבודה בשבת. אומנם הפועלים היו גויים, אבל החצר היתה של יהודי. כל יהודי העיירה היו מאוד נרגשים ומרוגזים מכך שבחצר של יהודי מחללים את השבת בפרהסיה.

הרב שלח את השמש של הקהילה, ר' משולם ריזל, להודיע לבעל החצר שיפסיק מיד את עבודת הדייש. אבל היהודי לא שמע בקולו של הרב. ר' משולם הלך אליו מספר פעמים וביקש ממנו שיפסיק את העבודה, אבל היהודי סירב והמשיך את הדייש עד הערב. כל יהודי העיירה היו מזועזעים מהמקרה הזה, היות ואף פעם לא אירע בעיירה מקרה של חילול שבת בפרהסיה.

שבעים משפחות יהודיות

מספר יהודים מהעיירה התפרנסו ממסחר בסוסים ופרות. את הפרות היו שולחים ברכבות-משא לערים בהם התקיים היריד. בכדי שמשלוחי הפרות יגיעו בזמן ליריד, היו מכניסים את הפרות בתוך קרונות הרכבת יומיים לפני היריד. קרה מקרה והכניסו את הבהמות לקרונות ביום שבת, בכדי שיגיעו ליריד ביום שני. אם היו מכניסים אותם לקרונות ביום שישי, היו הסוחרים צריכים לשלם תוספת מחיר בעד האיכסון בקרונות יום נוסף.

דבר זה נודע ברבים, והרב ביקש מהסוחרים שלא יעשו שוב כדבר הזה. בדרשה של שבת נוהג היה הרב ר' יהושע העשל רוזנר לדרוש בעניינים שקרו במשך השבוע. באותה שבת הוכיח הרב את הקהל, וביקש שיקפידו מאוד לשמור על הדינים ובפרט על שמירת השבת.

בתקופת ילדותי התגוררו בטארצאל כשבעים משפחות יהודיות. הקהילה היתה מאורגנת באירגון הקהילות האורטודוקסיות של הונגריה. הלשכה המרכזית של האירגון היתה בבודפשט.

רוב המשפחות התפרנסו מחקלאות. היו להם שדות וכרמים ועסקי מסחר ביין. היו גם מספר בעלי חנויות, מכל הסוגים, ומספר סוחרי פרות וסוסים.

גם שני הרופאים בעיר היו יהודים. ד"ר פודור שהיה כבר איש זקן מאוד, וד"ר ג'וזו (GYÖZÖ) שהיה רופא מפורסם. ד"ר ג'וזו רצה לקבל את משרת רופא העיר, אבל אז כבר התחילו סימני האנטישמיות ומועצת העיר בחרה ברופא גוי, בשם נאג' לאיוש (NAGY LAJOS), למשרה המכובדת. כיוון שכך, עזב הרופא היהודי את העיר.

תפקידו של רופא העיר היה, בין היתר, גם לבקר בבתי-הספר. הוא בדק את הילדים, וגם הזריק את זריקות החיסון לתלמידים. הרופא הזה טיפל במסירות באימא שלי ע"ה, שהיתה חולה מספר חודשים, ובא יום-יום לבקר אצלה, ללא הזמנה מיוחדת.

גם בעל בית-המרקחת היה יהודי. שמו היה אורנשטיין. בעל המאפיה היחיד שהיה בעיר היה יהודי, ר' שמואל ווייס הי"ד, בן ר' יעקב ווייס ז"ל.

ר' שמואל ווייס היה מספר שנים ראש-הקהל והגבאי. הוא היה גם הסנדק שלי וכל שנה, לפני יום כיפור, קיבלתי ממנו תרנגול לכפרות, לפי המנהג שהיה נהוג אצלנו - שהסנדק שולח לילד בכל שנה תרנגול לבן לכפרה.

חוויות ילדות

בקשר למאפיה של ר' שמואל ווייס, נזכר אני בחוויה של הטמנת החמין (טשולנט) בתנור של המאפיה, מידי יום שישי אחר-הצהריים. בשעות אלו היו כולם מביאים את סירי הטשולנט למאפיה ולכל משפחה היה סימן על הסיר השייך לה, כדי שלא יחליפו את הסירים.

בשבת, לאחר התפילה והקידוש, הלכנו למאפיה לקחת את החמין. שם, בפתח המאפייה, נפגשו כל נשות העיירה עם הילדים, כדי להביא את החמין הביתה. ר' שמואל ווייס היה פותח את התנור ומתחיל להוציא את הסירים החוצה. הילדים שמחו וצעקו כשזיהו את הסיר ששייך למשפחתם.

בטארצאל לא היה עירוב ואסור היה לטלטל בשבת. הילדים עד גיל בר-מצוה היו באים עם האמהות, כדי לסחוב את הטשולנט הביתה. היו גם 'שבת-גויים', שיקסעס שעבדו אצל יהודים בתור משרתות, שבאו אף הן לקחת הביתה את הסירים.

היתה לנו שכנה גויה שהיתה באה בשבת בבוקר להסיק את התנור ולהוריד את הפמוטים מהשולחן, ותמורת זאת אימא היתה נותנת לה פרוסת חלה. הגויה שמחה מאוד לקבל את פרוסת החלה, מפני שהם אכלו כל השבוע רק לחם שחור.

למשפחה שלנו היה רישיון למכירת משקאות חריפים. היינו נוסעים לירידים שהתקיימו בעיירות הסמוכות. היה לנו ציוד להקמת אוהל גדול עם שולחנות וספסלים. בלילה לפני היריד העמיסו על עגלה את כל הציוד ונסעו ליריד. לפעמים היו לוקחים גם אותי ליריד. זו היתה אחת החוויות הגדולות שאני זוכר מימי ילדותי.

לפנות בוקר הגענו לשטח הגדול של היריד והתחלנו להקים את האוהלים. היהודים עזרו אחד לשני להקים את האוהל. גם לר׳ שלמה גרין הי״ד היה רישיון למכירת משקאות חריפים ביריד.

בחודשי החורף, כשהיה קר מאוד ושלג גבוה, היינו לוקחים איתנו גם תנור. על התנור היו מניחים סיר גדול, בתוכו הרתיחו יין. הגויים היו רגילים לשתות יין חם וזה היה מחמם להם את הגוף. אחרי כל מקח וממכר היו נכנסים הגויים לאוהל, והמוכר היה שותה יחד עם הקונה.

יום היריד היה כיום חג להם, וליהודים היתה מזה פרנסה. זה נמשך מספר שנים עד שבאה הגזירה בשנת 1939. באותה שנה לקחו השילטונות מהיהודים את הרישיון למכירת משקאות חריפים. אחר-כך נפגעו גם יתר סוגי הפרנסה של היהודים, עד שרובם נותרו ללא מקור פרנסה. היהודים הטובים עזרו אחד לשני עד כמה שרק היה אפשרי, אבל המצב הפך קשה יותר ויותר, מיום ליום.

המחלוקת על פיטום האווזים

השוחט של הקהילה היה ר׳ יהושע קירש ז״ל, אבל כשהזקין נאלץ להפסיק את השחיטה.

על השוחט היה להיות גם בעל-תפילה טוב. לכן הזמינו ראשי הקהילה שוחטים לבוא לניסיון ולהתפלל בשבתות. כל שבת הגיע שוחט אחר לניסיון.

לבסוף נבחר ר׳ ליפא רוזנפלד לשוחט. ר׳ ליפא היה תלמיד-חכם, צדיק וחסיד. היה לו קול נעים והוא התפלל במתיקות וברגש, בפרט בימים-הנוראים. הוא היה תמיד הבעל-מוסף. שחרית התפלל תמיד הרב ר׳ יהושע העשיל רוזנר הי״ד.

ברשות הקהילה היה בית גדול, בו פעלו בית-הספר היהודי וה׳חיידר׳. היתה גם דירה למורה ודירה לשוחט. בפינת החצר היה חדר השחיטה (׳שעחט שטיבל׳), בו עמד השוחט ושחט עופות, ברווזים ואווזים.

בחודשי החורף נהוג היה לפטם אווזים וברווזים, במשך כשלושה שבועות, ואחר-כך לשחוט אותם. חלק מהשומן שמרו לפסח הבא. אחרי שחיטת הפטמים היה צורך לבדוק את הושט שלהם, מפני שהפיטום על-ידי גרעיני תירס יכול היה לגרום חור בושט. במקרה כזה האווז נטרף, כמובן.

בין רבני הונגריה היתה מחלוקת גדולה בעניין הפיטום. הרבה יהודים החמירו על עצמם ולא אכלו אווזים מפוטמים, בגלל השאלות שהתעוררו סביב לבדיקת הושט.

השוחט ר׳ ליפא היה מוציא את הושט ומנפח אותו, כדי לבדוק אם אין חור או סרחה אחרת שתטריף את האווז. אם היה מתגלה חור, זה גרם נזק כספי גדול, בפרט למשפחות עניות שהתקשו בקניית אווז מפוטם, שכן אם האווז נמצא טרף מכרו אותו לגוי בזיל-הזול.

תמיד היינו בחרדה בשעה שהשוחט ניפח את הושט, עד שהוא הוציא מפיו את המילה ״כשר״. אם הושט היה נקי לגמרי אז הוא אמר ׳גלאט-כשר׳. אבל לפעמים היתה בעיה, וזמן הבדיקה ארך זמן רב, עד שהוא החליט שזה כשר. היו פעמים שהוא שלח את הושט לבדיקה נוספת אצל הרב. במקרה כזה, רצנו אל הרב ממש בחרדה, כדי לדעת מה יקרה עם האווז.

היו יהודים שהקפידו ולא אכלו אחרי שכבר התעוררה שאלה של כשרות, אפילו אם הרב פסק ׳כשר׳. אבל רוב היהודים לא החמירו עד כדי-כך, ואם הרב פסק ׳כשר׳, אז הכל היה בסדר גמור.

ר׳ ליפא רוזנפלד הי״ד היה חסיד גדול של הרבי מקערעסטור, רבי מאיר יוסף רובין הי״ד. הוא נשלח עם פלוגת-עבודה לחזית אוקראינה ולא חזר משם.

פרק ד:

ילדותי בטארצאל

בית-ספר יהודי / ה'חיידר' / המלמד ר' משולם ריזל / סדר הלימודים ובחינות / סידור בית-הכנסת / ר' חיים יעקב רוזנר כותב תפילות על נייר של שקי מלט / "ר' מנדל, חסיד של איזה רבי אתה?"... / ברכתו של רבי יחזקאל משינובה מתקיימת / הלוויתה של שרה וועברמן / קערת ה'סדר' שעוררה התפעלות / ר' מענדל וועברמן מגרש 'עין הרע' / הלוויתו המיוחדת של ר' שלמה גרוסמן

בעיירה טארצאל היו בתי-הספר היסודיים מחולקים לפי דתות: בית-ספר יסודי רומי-קתולי, בית-ספר פרוטסטנטי ובית-ספר יהודי, אותו החזיקה הקהילה.

היינו כ-40 ילדים בבית-הספר, בשש כיתות. המורה היה ר' משה אטלס הי"ד. מספר שנים לאחר שסיימתי את לימודי בבית-הספר היסודי, יצא המורה ר' משה אטלס לגמלאות, ובמקומו נבחר למורה חתנו, מר דעוואי הי"ד.

בבניין של בית-הספר היה גם ה'חיידר'. ר' משולם ריזל ז"ל, שהגיע מהעיירה ריסקווה במרמרוש היה השמש בעיירה טארצאל, וגם המלמד, הרבי ב'חיידר'. הילדים הקטנים, עד גיל שש, למדו ב'חיידר' א-ב ותפילה. הבנים, החל מכיתה א', למדו בבית-ספר וכשגמרו את השעור בבית-ספר, עברו ללמוד ב'חיידר'.

בבית-הספר למדנו מספרי הלימוד הממלכתיים ומספרי לימוד מיוחדים לבתי-ספר יהודיים. למשל: ספרי לימוד תנ"ך והיסטוריה יהודית, ודינים בשפה ההונגרית. הבנות למדו בבית-הספר גם להתפלל מהסידור. הבנים למדו ב'חיידר' תפילה, חומש, ורש"י, והגדולים למדו גם גמרא.

ה'פערהערן' של יום חמישי

מידי יום חמישי היה נערך מבחן (פערהערן). הרבי, ר' משולם ז"ל, היה בוחן את התלמידים בחומש ורש"י של פרשת השבוע ובגמרא. לפני המבחן היה הפחד של הילדים גדול.

אני חייב לשבח את הרבי על כך שלא חסך שום כוח, מאמץ או זמן בכדי ללמד תורה לילדים. במשך השבוע לימד והסביר את פרשת השבוע והגמרא, ושמח מאוד כשהילדים ידעו את מה שלימד, במבחן שהתקיים ביום חמישי.

מצד שני, ר' משולם לא חסך שבטו מהתלמידים שלא ידעו את פרשת השבוע או את הגמרא. היו, כמובן, מספר תלמידים כאלה, שלא ידעו או שלא היה להם חשק גדול ללמוד, ואלה קיבלו מהרבי מכות במקל או ברצועה.

בפרשות-שבוע מיוחדות למדנו לשיר את הפרשה בניגון מיוחד ולהסביר ביידיש את הפסוקים. בפרט כשלמדנו בפרשת 'ויחי', בספר בראשית, את הפסוק: "ואני בבואי מפדן", את הפסוקים של ברכת יעקב אבינו לבניו, בפרשת 'בלק' - את הפסוקים מברכת בלעם, וגם בפרשת האזינו.

במשך כל השבוע חזרנו על הפסוקים בניגון וביידיש, יחד עם הרבי. ביום חמישי ב'פערהערן', כבר היינו צריכים לדעת להגיד את הפסוקים לבד.

עד היום אני זוכר כשהרבי ר' משולם זצ"ל הסביר לנו בפרשת 'ויצא' את חלום יעקב. הוא העמיד את המקל שלו על השולחן בשיפוע, כמו סולם, והסביר לנו את פירוש רש"י באמצעות המקל, כאילו זהו הסולם העומד בבאר-שבע וראשו בבית-אל, ונמצא אמצע שיפועו נגד ירושלים. אני זוכר שכאילו ראינו בחוש את הסולם ממש. אני נזכר היום גם כשלמדנו את פרשת בניין המשכן. הרבי הסביר את כל פרטי הבניין, הקרשים והיריעות, כאילו ראינו בעינינו ממש את כל הבניין עומד לפנינו.

עזרה לשמש

היות והרבי, ר' משולם ריזל, היה גם השמש, הרי שאחד התפקידים שלו היה לנקות ולהכין את בית-הכנסת לקראת שבת. כל יום ששי בצהריים, בסיום הלימודים ב'חיידר', הוא היה לוקח אותי וילד נוסף מהמבוגרים, כדי שנעזור לו לסדר את בית-הכנסת.

בהזדמנות זו צריך להזכיר את ר' מאיר ספיר הי"ד, שהיה בעל האטליז הכשר בעיירה. הוא היה יהודי תם וישר. היה לו 'חזקה' לתת בקבוק יין לקידוש לבית-כנסת. מידי יום שישי הלכתי אל ביתו, כדי לקחת את בקבוק היין לבית-הכנסת.

בסיום התפילה בליל שבת עמד ר׳ משולם ז״ל על הבמה (בלעמער) ועשה קידוש. אנחנו הילדים עמדנו על ידו והוא נתן לנו לשתות מהיין של הקידוש.

מידי שבת אחר-הצהריים למדנו עם הרבי. בקיץ, פרקי אבות, ובחורף אמרנו ׳ברכי נפשי׳ והתפללנו מנחה.

היה לי חבר, בן-גילי, בשם משה אברהם גרוסמן (הוא נרצח באושוויץ בזונדרקומנדו, הי״ד. הזונדרקומנדו כונו האנשים שהגרמנים בחרו לעבודה, כדי להוציא את היהודים הנרצחים מתאי הגזים ולשרוף אותם בקרמטוריום. כל חודש החליפו את אנשי הזונדרקומנדו והשמידו אותם בתאי הגזים, והביאו קבוצה חדשה לעבוד שם. הגרמנים רצו להשמיד את העדים שעבדו וראו את הדברים הנוראים על השמדת היהודים באושוויץ. אבל בסוף המלחמה נשארו כמה עדים והעידו על המעשים הנוראים של ההשמדה שנעשתה על-ידי הגרמנים). הוא היה החברותא שלי ב׳חיידר׳, ובשבת אחר-הצהריים הלכנו להיבחן בגמרא אצל בנו של הרב, ר׳ חיים יעקב רוזנר זצ״ל.

אחרי השואה כיהן ר׳ חיים יעקב כרבה של טארצאל. שמעתי מיהודי שהיה ביחד עם ר׳ חיים יעקב רוזנר באושוויץ, ואחר-כך במחנה עבודה בבח״ר א.ג. פארבן, שלפני החגים רשם ר׳ חיים יעקב מזכרונו כמה תפילות ויוצרות של ה׳ימים נוראים׳ על נייר של שקי מלט, וחילק אותם ליהודים במחנה כדי שיוכלו להתפלל.

אחרי השחרור מהמחנות נסע לאמריקה והיה במשך שנים רבות המנהל הרוחני של ישיבת ׳ערוגת הבשם׳ צעלעם בוליאמסבורג. גם אשתו הרבנית חזרה מהמחנות. היא היתה בתו של הרב זילברשטיין מבעלעד.

ר׳ מנדל וועברמן

לפעמים הלכנו להבחן בגמרא, בשבת אחר-הצהריים, אצל ר׳ מנדל וועברמן הי״ד. אחרי המבחן קיבלנו שקית עם בוטנים.

אני זוכר את ר׳ מנדל וועברמן זצ״ל בתור זקן מופלג ותלמיד-חכם גדול. הוא היה היחיד שלבש שטריימל בשבת, חוץ מהרב והשוחט. פעם אחד עמדתי על-ידו בבית-הכנסת כשמישהו שאל אותו: ״ר׳ מנדל, חסיד של איזה רבי אתה?״ והוא השיב לו: ״אני חסיד של הרבונו-של-עולם״...

היה לו מפעל של מי-סודה והיה ממלא לבד את הסיפונים במי-סודה. שמעתי מספרים, כי בשנים קודמות היו ברשותו עגלה עם חמור והוא היה מחלק את הסיפונים של מי-סודה לבתים. בזמני היו הולכים אליו הביתה לקנות מי-סודה.

בקשר אליו שמעתי סיפור מעניין:

במשך 18 שנים לא נולדו לו ילדים. פעם שבת בעיירה טארצאל הרבי ר׳ יחזקאל משינובה, בנו של הצדיק רבי חיים מצאנז, וכל יהודי העיירה באו אל שולחנו של הרבי.

בזמן חלוקת ה׳שריים׳, נטל הרבי עצם מהבשר, נתן לר׳ מנדל וועברמן ואמר לו: ״ר׳ מנדל, דא האט איר א ביין״. עצם ביידיש. כלומר, הכוונה היתה גם לבן.

ובאמת, אחרי שנה נולד לו בן, ואחר-כך בן נוסף: ר׳ מרדכי ור׳ אבא וועברמן.

הייתי בערך בגיל עשר כשנפטרה אשתו, מרת שרה וועברמן. זה היה בשבוע של פרשת ׳וירא׳ או ׳חיי שרה׳. הבן, ר׳ מרדכי, הספיד את אמו בדברים נרגשים מאוד ופירש את הפסוק: ׳וישא עיניו וירא והנה שלושה אנשים ניצבים עליו׳, והכוונה היתה על שלושת האנשים שעמדו שם: ר׳ מנדל והבנים, ר׳ מרדכי ור׳ אבא וועברמן, וגם ששמה היה שרה ע״ה.

לפניו הספיד אותה הרב ר׳ יהושע העשיל רוזנר הי״ד. המעמד הזה היה מאוד מרגש ולמרות שהייתי אז ילד, אני זוכר את התרחשות הדברים עד היום.

מתנה מארץ-ישראל

ברצוני לציין עוד דבר בקשר לר׳ מנדל וועברמן זצ״ל הי״ד. הוא היה הממונה על הקופות של, ׳רבי מאיר בעל הנס׳, והיה שולח את הכספים שנתרמו לצדקה לארץ-ישראל. זכור לי שפעם אחד קיבל במתנה מארץ-ישראל קערת פסח עשויה מעץ זית. הקערה היתה בנויה שלוש קומות, להכניס בהם את שלושת המצות של ׳סדר פסח׳.

הקערה היתה נהדרת. בחלק העליון היה חרוט עליה כל הסימנים של ׳סדר פסח׳ ועוד קישוטים יפים. בתור ילד, התפעלתי מאוד מהקערה הזאת. עד היום אני זוכר אותה, כאילו היא עומדת לפני.

ועוד פרט מעניין על ר׳ מענדל וועברמן:

בעיירה היה מנהג שפחדו מאוד מ׳עין הרע׳. אם ילד או מבוגר לא הרגיש לפתע בטוב וקיבל כאבי ראש חזקים, אמרו שהגורם הוא ׳עין הרע׳. ביידיש אמרו שצריך ״אפשפרכן עין הרע״, והלכו לר׳ מנדל וועברמן.

כשאמרו לר׳ מנדל את שם החולה, הוא היה נעמד על-יד הקיר ואומר תפילה מיוחדת. אחר-כך נתן חתיכת סוכר כדי שיתנו לחולה. ואכן, אחרי שנתנו את הסוכר לחולה, הוא באמת הרגיש טוב יותר.

בעיירה היה עוד יהודי זקן ותלמיד-חכם מופלג, ר׳ שלמה גרוסמן זצ״ל. הוא ישב ולמד תורה יומם ולילה. את החנות של משפחתם ניהלה אשתו.

אני זוכר כשנפטר לבית עולמו. בהלוויה הביאו את הארון לבית-הכנסת, והעמידו את הארון על הבימה. הרב, ויתר תלמידי-החכמים, עשו הקפות מסביב לבלמר (הבימה) ואמרו את התפילות המיוחדות. זה נשמר בזכרוני מפני שלוויה כזו עוד לא ראיתי מעולם.

בנו ר׳ הערש יעקב גרוסמן הי״ד, היה אף הוא תלמיד-חכם וצדיק. גם חתנו חיים ברוינשטיין הי״ד, היה תלמיד-חכם וצדיק.

פרק ה:
הבית בטארצאל

השכנים / לימוד בסוכה עם בן משפחת גליק / אפיית מצות בפרוזדור של משפחת היימליך / מדוע הסתתר רבה של טארצאל בתנור של משפחת וייסברג? / עלילת-דם ופוגרומים בעיירה טיסה עסלאר / עורך-הדין מוכיח את השקר והעצורים היהודיים שוחררו / פחד מגוי שיכור / ר' מנדל ויים מכריח גוי להתנצל / אדמו"רים מתארחים בביתו של ר' בנציון קרויסמן ומנהלים 'שולחנות'

גרנו בחצר אחת, מספר משפחות יהודיות. בעל הבית היה ר' מאיר ספיר הי"ד.

באותה חצר גרה משפחת ר' דוד גליק הי"ד. הם היו משפחה מיוחדת, שמונה בנים ובת אחת. הבנים היו כולם לומדי תורה, בני ישיבות, מוצלחים מאוד. הם היו ממשפחת הרה"ג ר' יחזקאל פאנט, בעל "מראה יחזקאל", וגם ממשפחת הרבנים לעוו. על מצבת אביו, ר' חנוך גליק ז"ל, רשום שהיה תלמיד ה"כתב סופר".

מאחורי הבית היתה חצר גדולה, שם היינו מקימים את הסוכה לפני חג הסוכות. למשפחת גליק היתה סוכה גדולה ולנו היתה סוכה קטנה. שני הבנים, ר' יחזקאל ור' מנדל גליק, שהיו גאונים בתורה ותלמידי חכמים, הזמינו אותי תמיד לסוכה שלהם ולמדו איתי משניות מסכת סוכה. בבעלות משפחת גליק היתה חנות טקסטיל. ר' מנדל גליק חזר מהמחנות ומתגורר כיום בשכונת בורו-פארק שבברוקלין, ניו-יורק.

משפחה נוספת שהתגוררה בחצר היתה משפחת היימליך. אבי המשפחה היה חתנו של ר' מאיר ספיר. היתה בבעלותו חנות קטנה. הוא היה יהודי תמים וישר,

נעזמ״י

ספר

זכרון אלעזר

יכיל נקרנו דרשות ומגדות קודש ותולדות חגמון קדוש יסרמל סך התורם אחור הגולם רביבו חגדול כאקס״ מוה״ר **אלעזר לעוו** ז״ל נפל אחנר קפקי **שמן רקח** וס״ק, אחר כיהן פאר נפילן, טרישקס, רחנסבורג, פילזען, וקלאטוי, **פיקולאם**, קאנטוי, ופס חלקס מחוקק קפון נפטס ע״ס ליפי חיין.

גס רשמתי פס למזכרת נקילור הולדות וקולות נבו חגמון **שערי תורה**, ונבו חגמון **דברי ירמי**, וכבו חגמון **פקודת אלעזר** וקלס ד״ס עפס כדי ס״מ קפקומיפס דוכנות נקבר וכחומס יגן עליבו

קדרתיו לגיל מקופס קבס המאס עיוס פפירת רביבו הגדול נפל שמן רקח קנפער ניוס כ״ז קנפ חקניז לפ״ק, — ויוצא לאור ע״י נכדו
הק׳ מנחם מענדל גליק

קנפ **תרצ״ז** נפ״ק.

חאדרעסקע לחפיג פח הקפר:
Glück Elemér Tarcal. (Ungarn)

נדפס בדפוס המפורסם והמפורסם של
מוהר״ר **בנימין פריעדמאן** נ״י **מישקלץ** יצ״ו.
NYOMATOTT FRIEDMAN BÉNI VILLANYERŐRE BÉRENDEZETT KÖNYV-NYOMDÁJÁBAN MISKOLC SZÉCHENYI U. 77. — 1937.

ונבו לחתי נחתי סוד לנקד מהדרגתי פיקמיע קולו נקולם שלח ימכ
מקום למשוע לדיקדוק קלוניקטע ולהבין לעם בני הכתבים וכי
הכפשם הס, אלא הדברים אשר מראה נפשי לבא לפני כתובו הרמה
ריסי׳ ר׳ עמו עוד יבוא בקיצה טובה דקן ולעבן ויקום בממחת המג
הבא לקלחתיכו דברי תדוש ידידו ומוקבו
הק׳ מנחם סיק מנרעזעוט.

פרענומעראנטען

איהעל הגאניד ר׳ דוב קליין, חגרמנ״ד ר׳ נפי ״דיק, הרב שמואל. לחתם מנדסטריק, ר׳ יוקף בלומים רסיק, ר׳ רפאל בערקוויטש, ר׳ נפי רובין, ר׳ זעליג ווייסקאפף, ר׳ יעקב בערנבער, ר׳ יעקב ליפפיצר, ר׳ יעקב קאפמן, ר׳ מנחם מענדער, ר׳ מיים ווייזענבערגער נחתים, ר׳ יעקב גרייב. ר׳ פייביל לחנדא, החתים בערקוויטש, החתים פריעדמאן, ר׳ אסר גחלקסיין, ר׳ משה זיסי, ר׳ נפי פחלפסק, ר׳ יוקף ווייס, ר׳ יוקף רחזענבערג, ר׳ יחק פפענוחלה, ר׳ יחק ליפפיצר, ר׳ גרשון מויל פחחמער, ר׳ פנחס וועלדמאן, ר׳ מנחם זיידענפעלד, ר׳ שרחל מדרכי זיידענפעלד, ר׳ עזר שוויגער, ר׳ יסרחל ניימאן, ר׳ מויל ליב רחזמאן, ר׳ יחק פריעד. ר׳ משה ברוך פענדריך, ר׳ דוב רחטענקטיין, ר׳ זאב דוב קליין, ר׳ יודל וועלנער, ר׳ נפי וועלנער, ר׳ יחק חפמאן, ר׳ משה דייטש, ר׳ מיים נפי קווחלטן, ר׳ מנחם קרויז, ר׳ שמואל קריינער, ר׳ שמואל יסרחל רוזין, ר׳ יוקב דרייזינגער, ד״מ״ד דחרטס, ד״ס״ח קל ר׳ לוי ריין, ח׳ ס״ת, ח׳ בחורים דחרט, חפחלת בחורים, הב החתן מדרכי גליק, הב יחק הערשקאוויטש, ר׳ שמואל יעקב גרחס נכה״מ, ר׳ יחזקל לעוו נכה״מ, נבו ר׳ פנחס זעליג, נבו יחק מחה״ר, ר׳ שמואל קחטער, ר׳ ליפיס גרויז, הב׳ חברהם דייטש, הב׳ קלונם זילבער, הב׳ חלי׳ גוטמחן מרגלפערג.

טארצאל ר׳ חהרן פריעד נה״מ, ר׳ שמואל ווייס רסיק, ר׳ בנליון קרויקמחן, נבו ר׳ חברהם חלינזר, ר׳ ליפא ר״ד סרוב, ר׳ מיים נרוינקטיין, ר׳ שמואל בערגער, ר׳ הערלקא פינגערהוט, הב׳ החתן מיכל קליין, הב׳ שמול יודל פרענקל, הב׳ מנחם סט״ב.

טאקאי הגאנ״ד, ר׳ יעקב ענגל ר׳ פייביל גרחס נכה״מ, ר׳ דן פרענקל, ר׳ יום״ט הערש דחוידחוויטש.

פענענעם

מסך אוטומט לאור ל, מסך 1937 - 1938 מאוסף מרכז מורשת יהדות הונגריה, ירושלים

וכשמכר סחורה, לפי המשקל, הקפיד מאוד בשקילה. הוא שקל שוב ושוב, ותמיד הוסיף סחורה על המשקל, מפני שחשש שמא יחסר.

בפרוזדור הדירה של משפ׳ הימליך עמד תנור, שם היו אופים בערב פסח את מצות המצוה. היה עוד מקום בו אפו את המצות - בדירת ר׳ מרדכי יצחק וייסברג. גם שם היה תנור בפרוזדור ועוד חדר גדול מאוד, בו הכינו את המצות.

מעשה בתנור של ר׳ מרדכי וייסברג

בקשר לתנור שהיה בדירה של ר׳ מרדכי יצחק וייסברג, שמעתי סיפור מסבתא שלי, מרת רייצל ע״ה:

בשנת תרמ״ב (1882) פרצה עלילת-דם נגד יהודי העיירה טיסה עסלאר, הממוקמת 15 ק״מ מטארצאל. היה זה לפני פסח כש׳שיקסה׳ נוצריה, בגיל 15-14, נעלמה. שמה היה SOLYMOSI ESZTER. האנטישמים הגויים, הכומר וראשי הכפר, הפיצו שמועות כאילו היהודים הרגו את הילדה הנוצריה, מפני שהם זקוקים לדם של גוי לאפיית המצות לפסח.

העלילה התפשטה בכל ערי הונגריה, וגויים התנפלו על היהודים חפים מפשע במכות ובאלימות קשה. המשטרה עצרה את השוחט ר׳ יוסף שארף ויהודים נוספים מהכפר, ושמועות הופצו שהשוחט ויהודי נוסף הם שהרגו את הילדה הנוצריה.

בכפרים ועיירות התרחשו פוגרומים והיהודים היו בסכנת נפשות. גם בעיירה טארצאל רצו הגויים לתפוס את הרב, אלא שהרב הצליח להסתתר בתוך התנור שבדירת ר׳ מרדכי יצחק וייסברג. הוא הסתתר שם זמן-מה, עד שחלפה הסכנה.

למרות שאחרי כמה זמן פלט נהר טיסה את הילדה שטבעה, המשיכו המשטרה והשופט החוקר, שהיה אנטישמי גדול, לעצור יהודים ולהתעלל בהם.

משלחת של מנהיגים יהודיים נסעה לווינה וביקשה פגישה עם המלך פרנץ-יוזף. המלך, שהיה מקובל בתור מלך של חסד, קיבל אותם יפה והבטיח לזרז את קיומו של המשפט, כדי שהצדק ייצא לאור כמה שיותר מהר.

המשטרה אסרה את בנו של השוחט, ילד צעיר בשם מוריץ שארף, והביאה אותו לשופט החוקר. הם החזיקו אותו שם ולימדו אותו לספר לבית-המשפט כי ראה דרך חור המנעול של דלת בית-הכנסת, איך אבא שלו ויהודי נוסף לקחו את הילדה הנוצריה, הרגו אותה בתוך בית-הכנסת ואת דמה שמו בתוך צנצנת.

עלילת-הדם מתנפצת

במשך כל התקופה שלפני המשפט, סבלו היהודים בכל המדינה מצרות גדולות. היהודים שנעצרו על-ידי המשטרה עונו בכל מיני עינויים, בעת החקירות במשטרה ובבתי-הסוהר.

מנהיגי היהודים שכרו עורכי-דין מפורסמים. בראש צוות הסנגורים עמד המשפטן המפורסם אוטווש קרול (ÖTVÖS KÁROLY) שהיה מחסידי אומות העולם. לצורך המשפט הוא למד את כל הלכות שחיטה, בכדי להוכיח שליהודים אסור לאכול דם וכי הכל שקר ועלילה.

כשהביאו את הילד שארף מוריץ להעיד בפני בית-המשפט, סיפר הילד מה שראה דרך חור המנעול של דלת בית-הכנסת. עורך-הדין היה בטוח שלימדו את הילד לספר את העדות. לכן הוא ביקש מהילד לספר שוב את הסיפור. הילד עשה כבקשתו וחזר על הסיפור פעם נוספת, מילה במילה, ובדיוק רב.

כך חזר על עצמו הדבר מספר פעמים. עורך-הדין ביקש מהילד לספר, ובכל פעם הוא סיפר בדיוק באותן המילים, בלי שינוי באף מילה. או-אז פנה עורך-הדין לשופטים ואמר: "היתכן שהילד יספר אותן המילים כמה פעמים בדיוק נמרץ מבלי לשנות באף מילה? זה יתכן רק כשלימדו אותו לדקלם זאת כמו שיר!"

בסיום המשפט קבעו השופטים, שאין כל יסוד לאשמה וכל העצורים שוחררו.

המשפטן ÖTVÖS KÁROLY כתב ספר בשם "המשפט הגדול", בו הוא מתאר את כל עלילת-הדם והמשפט שבא בעקבותיה. בעקבות פרשה זו, ארך הרבה זמן עד שחיי היהודים בעיירה טיסה-עסלאר ובערי הסביבה חזרו למסלולם.

השכן ר' מנדל וייס

מול ביתנו, בצדו השני של הרחוב, התגורר ר' מנדל וייס הי"ד. הוא היה יהודי זקן, וגר יחד עם שני חתניו, ר' שלמה גרין ומשפחתו ור' מאיר חיים פרנקל-נגדור ומשפחתו. היו לו עוד שני חתנים בעיירה - ר' שמואל אהרנפלד ור' רפאל אהרנפלד.

זה היה מרכז העיר. מול ביתו של ר' מנדל וייס, בצד הרחוב שלנו, עמד בית העירייה. לפני הבית היה ספסל ולצידו הוצבו גם כסאות. שם התאספו השכנים, ישבו ודברו על פוליטיקה, ועל כל מה שנעשה בעיירה ובבית העירייה.

למשפחת וייס היה שכן גוי, שתמיד היה במצב של שיכרות. פעם אחת, היה זה כשחזרנו בליל שבת מבית-הכנסת, עמד הגוי השיכור עם סכין ביד וקילל ואיים על היהודים.

עמדנו מרחוק, כי פחדנו לעבור על-יד הבית. אלא שאז ניגש אליו ר׳ מנדל ווייס, תפס את ידו בכוח, הוציא את הסכין מידיו והשכיב את השיכור על הקרקע, תוך שהוא דורך עליו ברגלו. רק לאחר שביקש סליחה מהיהודים שיחרר אותו ר׳ מנדל מאחיזתו.

בבית הסמוך לנו התגורר ר׳ בנציון קרויסמן הי״ד. הוא היה מחשובי הקהילה, תלמיד-חכם וגבאי ה׳חברה-קדישא׳. עיסקו היה במסחר ביין. כשבאו אדמו״רים לשבות בעיר, תמיד התארחו אצל ר׳ בנציון קרויסמן. שם, בביתו, ניהלו את ה׳שולחנות׳ וקבלו את היהודים שבאו לקבל את ברכותיהם.

בנו ר׳ אברהם אליעזר קרויסמן הי״ד היה אף הוא מחשובי הקהילה. הוא היה תלמיד-חכם ועסק בצרכי ציבור באמונה. תקופה ארוכה היה ראש הקהילה.

זה היה בית יהודי לתפארת. ר׳ אברהם אליעזר קרויסמן התגייס לפלוגות העבודה, יחד עם ר׳ יוסף שפיץ ור׳ משה פרידמן. הפלוגה שלהם נשלחה לחזית הרוסית באוקראינה, שם נעלם. עד היום לא ידוע מה עלה בגורלו. את בנו ר׳ יצחק קרויסמן פגשתי במחנה הריכוז מאוטהוזן כמה שבועות לפני השחרור.

בבני-ברק התגורר ר׳ חיים קרויסמן ז״ל, בנו של ר׳ בנציון קרויסמן מטארצאל. עד השואה הוא היה ראש הקהילה של העיר טוקאי. אחרי השואה עלה לארץ-ישראל ונפטר בבני-ברק.

פרק ו:

סבתא ואימא הולכות לעולמן

סבתא מכתיבה לגבאי 'קויטל' ופותחת את דלת חדרו של הרבי / עוצרת שני רבנים כדי שיברכו את נכדה / חבילה סגורה בתחתית ארון הבגדים / ה'מלוצ'ים' שומרים לפני הלוויתה של סבתא / אבא אומר קדיש / אימא נופלת למשכב / אבא ואימא עוברים לבית-חולים / מלים אחרונות מאימא / מחשבות טורדות ודאגות / ר' משולם ריזל משוחח עם אבא שיחה מיסתורית / הסתגלות למצב חדש / ר' משולם חולה / עבודות חדשות בבית-הכנסת ובמקווה / תיאור המקווה של העיירה / עבודה ב'חיידר': ללמד א'-ב'

סבתא, רייצל פלורנטל ע"ה, אמה של אמי, ידעה את כל התפילות בעל-פה. תמיד התפללה את כל התפילות, גם בבית וגם בבית-הכנסת, בלי סידור. אף פעם לא ראיתי אותה להתפלל מתוך הסידור.

היא אהבה אותי מאוד. מספר פעמים באה ל'חיידר', להביא לי לחמניה.

כשהגיע רבי-צדיק לעיירה, והרבי היה מתאחסן בביתו של ר' בנציון קרויסמן הי"ד, היתה סבתא לוקחת אותי אל הרבי, כדי שיברך אותי. אני זוכר איך הגבאי של הרבי, שישב בפרוזדור, כתב את ה'קוויטלך'. סבתא אמרה לו מה לכתוב, ואחר-כך פתחה את דלת חדרו של הרבי, ואמרה לי: "תיכנס".

נכנסתי לבד והגשתי את הפיתקה לרבי. הרבי הניח את ידו על ראשי ובירך אותי. סבתא עמדה על-יד הדלת וחיכתה לי.

סבתא מסתלקת בשנתה

פעם אחת ישבה סבתא רייצל בשער החצר שלנו. מרחוק ראתה שהרב ר׳ יהושע העשיל רוזנר מתקרב יחד עם רב נוסף. שני הרבנים צעדו אל עבר תחנת-הרכבת, ואני שיחקתי באותה שעה בחצר הבית. סבתא קראה לי לבוא במהירות, ועצרה את הרבנים על-יד שער הבית. כשהרבנים עצרו, סבתא ביקשה את הרב האורח שיברך אותי. אינני זוכר מי היה הרב. אני רק זוכר שהיה איש גבוה עם זקן לבן ארוך ובעל הדרת-פנים מיוחדת. שם ברחוב, על-יד שער ביתנו, הוא הניח את ידו על ראשי ובירך אותי.

בשנת תרצ״ד, בכ׳ סיון, נפטרה סבתא רייצל ע״ה. היא היתה בת 83 כשהלכה לעולמה. היא לא היתה חולה, אלא נפטרה תוך כדי שינה, במיטתה.

בתחתית ארון הבגדים שלנו היתה חבילה סגורה. בתוך החבילה היו כל התכריכין שסבתא הכינה לעצמה, כדי שילבישו אותה בהם אחרי פטירתה מהעולם. בתוך החבילה היתה שקית מבד, מלאה עם אדמה מארץ-ישראל. היה מנהג שבתוך הקבר היו מפזרים אדמת ארץ-ישראל.

ר׳ אברהם יודא ינקלביץ היה הגבאי של ה׳מלוצ׳ים׳. אלו היו חברים שלפני כניסתם ל׳חברה-קדישא׳ היו צריכים להיות חברים בחברת ה׳מלוצ׳ים׳ שתפקידם היה לעשות שמירה בבית הנפטר, לפי תור, ביום ובלילה, עד ההלוויה. מנהג נוסף היה, שלפני ההלוויה היו מביאים קרשים, חותכים אותם עם משור לפי מידת הנפטר ועושים מהם ארון. ר׳ אברהם יודא ינקלוביץ ז״ל היה ממונה לעשות את הארונות וכל יהודי היה משתתף בעבודה הזו. את הקרשים הכניסו בתוך הקבר וסידרו אותם כמו ארון, אבל בלי מסמרים.

כשהסבתא רייצל נפטרה, אבא אמר קדיש כל השנה, בגלל שלא היו לה בנים. בנה היחיד של סבתא, ר׳ שמואל פלורנטל, שהתגורר בעיירה אוזד, על-יד משקולץ, חזר נכה וחולה מחזית המלחמה של מלחמת-העולם הראשונה, ואחרי זמן קצר נפטר.

אימא חולה

בחורף שנת תרצ״ו חלתה אימא ע״ה.

בחודשים הראשונים עדיין לא שכבה במיטה, אבל כשהורע מצב בריאותה היה

לנו מאוד קשה בבית. היא סבלה בשקט וקיבלה את יסוריה באהבה. אף פעם לא שמענו ממנה תלונות או דיבורים על מחלתה.

אימא אהבה אותי מאוד-מאוד. תמיד דאגה שלא יחסר לי דבר.

בפורים תרצ"ו הורע מאוד מצב בריאותה. הרופא הודיע לאבא שצריכים להעביר את אימא לבית-החולים בעיר אוהל, שם היה בית-חולים יהודי. ואכן, למחרת, בשושן פורים מוקדם בבוקר, קיבלנו את הכירכרה, הסוסים והעגלון שהיו שייכים לר' מאיר ספיר ז"ל ואבא נסע עם אימא לתחנת-הרכבת של העיירה קערסטור, ומשם ברכבת לאוהל.

אני נשארתי לבד בבית. אבא אמר לי שאחרי שיסדר את אימא בבית-החולים, הוא יחזור הביתה. קשה לתאר את הרגשתי הנוראה, כשנשארתי לבד בבית. אבל כילד בגיל 12 וחצי, ידעתי והבנתי טוב מאוד את מצבנו.

בשעה 8:00 בבוקר הגיע לבתינו דודי, ר' מרדכי לוי, מטוקאי. הוא הגיע עם הרכבת של הבוקר. הדוד אמר לי שאסע איתו לטוקאי ואהיה אצלם עד שיתברר מצבה של אימא.

בערב חזר אבא מבית-החולים. הוא הודיע לנו שקיבלו את אימא בבית-חולים והיא צריכה להישאר שם. כמעט כל אותם ימים בהם היתה אימא בבית-החולים, היה אבא על-יד אימא. אני הייתי אצל הדוד ר' מרדכי לוי ז"ל בטוקאי.

אחרי 10 ימים בערך, כשאבא בא לבקר את אימא, היא קמה ממיטתה ואמרה שהיא רוצה לחזור הביתה. היא לא רצתה להישאר יותר בבית-החולים, ודרשה לנסוע חזרה הביתה.

אימא איננה

אבא התייעץ עם הרופא. הרופא אמר: "אם היא רוצה לנסוע, אז קח אותה הביתה". כנראה אימא הרגישה את מצבה ורצתה מאוד להיפטר מהעולם בביתה, במיטה שלה.

אבא עשה כבקשתה והחזיר אותה הביתה. ביום ראשון בבוקר חזרתי גם אני הביתה, עם הבת-דודה רייזל לוי הי"ד מטוקאי.

אימא היתה במצב קשה מאוד. כמעט שלא דיברה דבר. נגשתי למיטה שלה ואבא אמר לה: "הנה הילד יוסף לייב נמצא כאן, על-יד המיטה".

היא התאמצה מאוד, פתחה את העיניים ואמרה: "אני אוהבת אותך מאוד, אוהבת מאוד אותך". אלה הם המילים האחרונות ששמעתי מאימא ע"ה.

למחרת ביום שני, כ״ט אדר, ערב ראש חודש ניסן תרצ״ו, בשעה 9:00 בבוקר בערך, יצאה נשמתה בטהרה. היו כמה נשים בחדר באותה השעה. השכן שלנו ר׳ יחזקאל גליק נכנס הביתה, עמד על מפתן החדר ואמר את התפילות שאומרים בשעת יציאת הנשמה.

אז ידעתי שאצטרך להתרגל לחיים אחרים בלי אימא. עלו במוחי כל מיני מחשבות מה נעשה ואיך נוכל להסתדר בחיים. אני זוכר שחשבתי שאסע ללמוד בישיבה וששם יהיה לי קל יותר להסתדר, אבל הייתי מדי צעיר, לפני גיל הבר-מצוה, ועדיין לא יכולתי לנסוע ללמוד בישיבה.

את ההלוויה של אימא ע״ה לא אשכח לעולם. המראה הזה נמצא תמיד לפני העיניים שלי. בפעם הראשונה הייתי בבית-קברות, כי ילדים אף פעם לא יצאו לבית-הקברות. התחלתי להגיד קדיש. אבא ישב ׳שבעה׳, אבל אני לא ישבתי מפני שעוד לא הייתי בר-מצוה.

הצעתו של ר׳ משולם ריזל

יום אחד באמצע ה׳שבעה׳ הגיע אלינו ר׳ משולם ריזל, שהיה השמש וגם הרבי ב׳חיידר׳. הוא אמר לאבא כי ברצונו לשוחח איתו. אני ישבתי על-יד השולחן, והוא דיבר עם אבא על-יד החלון. הם שוחחו בשקט, אבל הקשבתי והבנתי על מה מדברים.

אחרי שר׳ משולם הלך, סיפר לי אבא כי ר׳ משולם הציע לו לקחת אותי אליהם הביתה, כדי שאהיה אצלם כמו אחד מבני המשפחה. לר׳ משולם לא היו בנים, רק בנות. שתי בנות התגוררו בביתו ואחת כבר היתה נשואה. מטרתו של ר׳ משולם היתה שאחרי ה-120 שלו אגיד אחריו קדיש.

בתחילה לא רציתי להסכים להצעה. הסברתי לאבא שאצטרך להיות גם השמש ולמלא את מקומו של ר׳ משולם בכל העבודות. גם אבא ידע זאת, אך הוא אמר לי שהוא רוצה שאני אסע ללמוד בישיבה, אחרי שאהיה בר-מצוה, ובינתיים שאהיה אצל משפחת ריזל.

שבוע אחרי ה׳שבעה׳ היה חג הפסח. את חג הפסח הזה עשינו אני ואבא אצל הדוד ר׳ מרדכי לעווי בטוקאי. אחרי החג חזרנו לטארצאל.

התחלתי ללכת למשפחת ריזל כל יום כדי לאכול, אבל בערב הלכתי הביתה לישון אצל אבא. לאט-לאט התרגלתי למצב החדש. היה קשה מאוד להתרגל. הרגשתי עצמי כמו זר. אך כשאין ברירה אחרת, מתרגלים לכל דבר.

אחרי מספר חודשים חלה ר׳ משולם ולא היה יכול לעשות את העבודות בבית-הכנסת ובמקווה. כמובן שהתחלתי לעזור להם בעבודה בבית-הכנסת וגם במקווה.

המקווה היה בביתו של ר׳ משולם ריזל והייתי צריך להסיק את הסמובר של המקווה, לחמם את המים כל יום שישי אחר-הצהריים, היות ובערב שבת באו הגברים לטבול במקווה לכבוד שבת, ולא היה גבר אחר שיכנס באותו הזמן למקווה להסיק את הסמובר.

תפקידים חדשים בשירות הקהילה

ברצוני לתאר איך נראתה המקווה בעיירה:

מהפרוזדור נכנסו לחדר גדול מאוד. למעלה היו שני אמבטיות, ובאמצע החדר היו יורדים במדרגות עד המקווה, שהיה בעומק של באר, משם שפע מעיין. היו שם יותר משלושים מדרגות. לפני הכניסה למים, היו מספר ספסלים, עליהם ישבו ותלו את הבגדים.

בתוך המים עמד סמובר. שני-שליש של הסמובר היה בתוך המים. למעלה היה לו פתח, דרכו היו מכניסים עצים להסקה, ובכל פעם היו צריכים להוסיף עצים על האש, בכדי שהמים יתחממו. כדי להגיע אל פתח הסמובר, להניח את העצים ולהצית את האש היה צריך לעבור על קרש.

בתחילה פחדתי לעבור על הקרש בכדי להגיע לסמובר, אבל התרגלתי גם לזה. אירע לפעמים בחודשי החורף, כשירדו הרבה גשמים והמים במקווה עלו וכמעט שהציפו את הסמובר. אז עמדנו למעלה ועבדנו עם המשאבה לשאוב מים מהמקווה. שעות רבות עבדנו, אני ובנותיו של ר׳ משולם, עד שהמים ירדו שוב לגובה הרגיל.

ועזרתי גם לסדר את בית-הכנסת לקראת שבת.

ריצפת בית-הכנסת היתה עשויה מקרשים, ובמשך השבוע התאסף שם אבק רב. היה לנו כלי הדומה למשפך. בכלי היו שני חורים קטנים, דרכם יצאו המים. מלאתי את הכלי במים ודרך שני החורים יצאו המים והרטיבו את הרצפה. עשיתי עם המים עיגולים עיגולים על ריצפת בית-הכנסת, ואחר-כך טאטאתי עם מטאטא. על הריצפה נשארו סימני המים עד שהתייבשו. אחר-כך ניקינו את הכיסאות והסטנדרים מהאבק. אותו דבר עשינו גם בעזרת-נשים, שהיתה למעלה, בקומה שנייה.

ר׳ משולם ריזל נתן לי גם תפקיד ב׳חיידר׳: ללמוד עם הילדים הקטנים א׳-ב׳ ועם הגדולים יותר להתפלל מהסידור. בזמן שהרבי לימד את המבוגרים גמרא, חומש ורש״י, שמרתי על הילדים הקטנים.

פרק ז:
בר-מצוה

יהודי הסביבה משתתפים בחגיגת הבר-מצוה / בקבוק 'שליבוביץ' וסל מלא עוגות / עליה למפטיר / תביעתו של ר' משולם ריזל / דרשה ב'סעודה-שלישית' / בחינה ולימודים בישיבת סערנעטש / פטירתו של ר' משולם / אמירת קדיש לאחר מותו / חופשה בחגים ועזרה למשפחת ריזל / השכמה מוקדמת בחג הסוכות / אנטישמים מנפצים חלונות / סימן ההיכר של בית יהודי / ילד יהודי בודד מסתובב, ללא פחד, ברחובות העיירה

ט' כסלו תרצ"ז היה יום הבר-מצוה שלי. היה זה יום שני בשבוע, ויום הי"ד הגדול. יהודים רבים מהסביבה הגיעו ליריד, ובבוקר באו לבית-הכנסת לתפילת שחרית.

אבא הביא בקבוק 'שליבוביץ' לשתות 'לחיים', ור' שמואל וייס, בעל המאפיה, שהיה הסנדק שלי, הביא סל מלא עוגות. לצערנו הרב, אימא כבר לא היתה בחיים ולא זכינו שיהיה לה קצת נחת ממני.

בשבת פרשת 'ויצא' עליתי לתורה למפטיר, וקראתי את ההפטרה בניגון יפה, כפי שלמדתי ב'חיידר'. אני בטוח, כי לו היינו זוכים שגם אימא שלי היתה משתתפת בשמחת הבר-מצוה, הרי שהשמחה היתה רבה יותר.

דרשת בר-מצוה

חודשיים לאחר הבר-מצוה שלי התקיימה חגיגת הבר-מצוה של החבר שלי,

משה אברהם גרוסמן, בנו של ר׳ אהרון דב גרוסמן. לקראת הבר-מצוה הוא למד אצל הרבי להגיד דרשה. הם ערכו בשבת אחרי מנחה סעודה-שלישית בדירת ר׳ מרדכי יצחק וייסברג, שהיתה בחצר שלהם, ובמסגרת הסעודה-שלישית הוא אמר את הדרשה שלו.

הרבי, ר׳ משולם ריזל, תבע ממני שגם אני אגיד דרשה באותה הזדמנות. סירבתי. אמרתי שאני מתבייש להגיד דרשה. האמת שסרבתי בגלל סיבה אחרת: כאב לי מאוד שלבר-מצוה שלי לא היתה האפשרות לערוך סעודה חגיגית, ואיך אני אגיד דרשה בבר-מצוה של החבר שלי.

אבל הרבי הכריח אותי ולמדתי פירוש של הכלי יקר על הפסוק בפרשת ׳בא׳, פרק יב׳, פסוק ד׳, בעניין קרבן פסח, שהשם אמר ולקחו מהדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף, ומשה הפך הסדר ואמר והגעתם אל המשקוף ועל שתי המזוזות.

בשבת, בסעודה-שלישית, באו הרבה אנשים להשתתף בסעודת הבר-מצוה. אחרי שהחבר שלי, משה גרוסמן, סיים לומר את הדרשה שלו, הכריז הרבי: ״ועכשיו יוסף לייב בוא גם אתה להגיד את הדרשה״.

נגשתי אל השולחן של הרב, ואמרתי את הדרשה שלי על הפסוק בפרשת השבוע, עם פירוש ה׳כלי-יקר׳: אמר הקב״ה לישראל שובו עלי תחלה ואח״כ ואשובה אליכם, ובני ישראל משיבים: אין בי כח לשוב תחילה, אלא אתה תהיה המתחיל שנא׳ השיבנו ה׳ אליך ואח״כ ונשובה, ועל דרך זה יפורש המשקוף כלפי שהש״י עליון על כל, ככתוב: כי השקיף ה׳ ממעון קדשו ושתי המזוזות המחזיקים המשקוף, היינו זכות אבות ואמהות כמ״ש מעונה אלהי קדם ומתחת זרועות עולם. כי האבות מתחת המרכבה והם זרועות עולם, לכך אמר הקב״ה כחולק כבוד ליראיו, ונתנו על שתי המזוזות תחילה ואח״כ על המשקוף, לומר שהצדיקים בני אבות ואמהות היו המתחילים. ומשה אמר, והגעתם אל המשקוף תחלה כי אין בנו כח להתחיל ויש אומרים שהוא ע״ד שפירש רש״י בשיר השירים שישראל מקלסים להקב״ה מלמלה למטה והקב״ה מונה קילוסם מלמטה למעלה על כן היקדים הקב״ה במזוזות למשקוף לומר שהשפע עולה מלמטה למעלה, כי הצדיקים מוסיפים כח בגבורה של מעלה, אבל מפני הכבוד הקדים משה המשקוף למזוזות לומר שהשפע יורד מלמעלה למטה. כי זה דרך כבוד אל הש״י. ואפשר עוד לומר ששתי המזוזות כנגד משה ואהרון כי הקב״ה חלק כבוד להם והם חלקו כבוד אל השם יתברך.

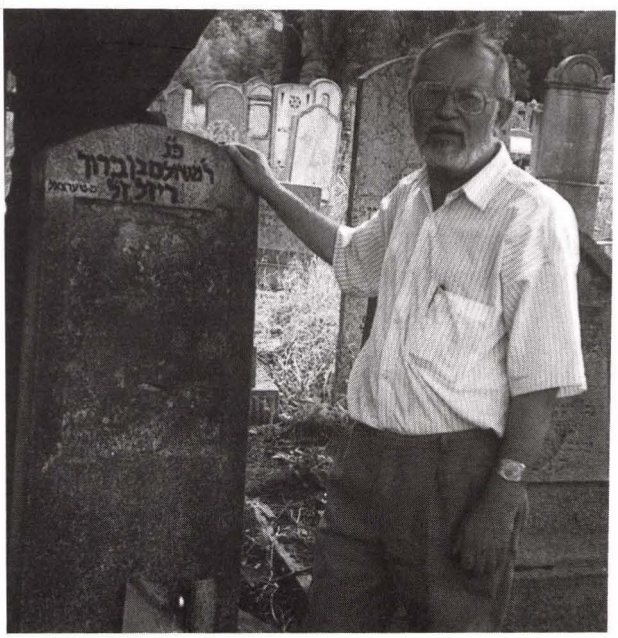
נסיעה לישיבת סערנעטש

עברה כשנה מאז שאימא ע״ה נפטרה. יום אחד אמר לי אבא שאני צריך לנסוע ללמוד בישיבה. הסכמתי איתו. גם אני רציתי מאוד לנסוע ללמוד בישיבה.

נסעתי עם אבא לעיר סערענטש והלכנו למנהל הישיבה, הרב יהודה למברגר, חתנו של רב העיר סערענטש. הוא בחן אותי וקיבל אותי לישיבה (על הסדר בישיבה ועל קהילת סערנעטש אספר בפרק מיוחד).

בינתיים, בזמן שלמדתי בישיבה, החמיר מאוד מצב בריאותו של ר׳ משולם ריזל. לקחו אותו לבית-החולים בבודפשט, שם נפטר ונקבר בבית-הקברות האורטודוקסי שבעיר. אני אמרתי כל השנה קדיש. גם את יום זכרון, היארצייט שלו, אני מציין כל שנה בכ״ג סיון, וביחד עם ר׳ מרדכי לייב רוזנפלד אנחנו לומדים ביום הזכרון פרק משניות לעילוי-נשמתו.

בכל שנה, כשאני נוסע לקברי-אבות בהונגריה, אני מבקר גם בבודפשט על קברו של ר׳ משולם ריזל ז״ל, ואף כתבתי מחדש את שמו על המצבה.

המחבר ליד קברו של ר׳ משולם ריזל ז״ל

ביקור בטארצאל

בחודש אלול ובחודש אדר, אחרי המבחן הגדול, נסעו כל בחורי הישיבה הביתה. גם אני חזרתי הביתה, ועזרתי למשפחת ריזל לעשות את עבודת השמש בקהילה.

כעת, לאחר שר׳ משולם נפטר, ביקשו ממני לחזור מהישיבה הביתה, כדי לעזור למשפחת ריזל לבצע את עבודת השמש בקהילה. הייתי בבית מספר שבועות ועשיתי את כל עבודות השמשות. ניקיתי את בית-הכנסת, גביתי את המיסים והנדרים מאנשי הקהילה, והלכתי לר׳ אברהם אליעזר קרויסמן, שהיה ראש הקהילה והגבאי, כדי למסור לו את הכסף והקבלות. לפעמים הוא שלח איתי כסף למסור לרב, לשוחט ולשמש.

היה בעיירה מנהג, שלמחרת החגים בהם היה הזכרת-נשמות, הלכו עם קופת צדקה בכל העיר, לכל בית יהודי, וכולם תרמו סכום כסף לקופה של ׳מזכיר נשמות׳. גם תפקיד זה עשיתי, וכשנפטר מישהו בעיירה, הלכתי עם הקופה לבתי היהודים ואנשים תרמו לקופת צדקה תציל ממוות. באותה הזדמנות הודעתי להם את זמן ההלוויה.

לפי מנהג שהיה נהוג בקהילה מדורי דורות, היה הגבאי של הקהילה קונה שתי אגודות של ארבעת-המינים. אחת קיבל הרב שבחר, כמובן, את הלולב ואתרוג המהודרים ביותר. את השנייה קיבל השמש שהלך מדי בוקר לבתי היהודים, כדי שיברכו על ארבעת-המינים בסוכה.

לאחר פטירתו של ר׳ משולם עשיתי אני תפקיד זה. קמתי מאוד מוקדם בבוקר, כשעדיין לא נראה איש ברחובות העיר והלכתי עם ארבעת המינים לכל בית יהודי. דפקתי על הדלתות והחלונות של בתי היהודים וצעקתי:

"אתרוג!"

כולם קפצו מהמיטות במהירות, ובתוך מספר דקות כבר היו בסוכה כל הנשים והילדים שהתקבצו ובאו לברך על הלולב.

הגברים ברכו על הלולב בבית-הכנסת. הייתי צריך לסיים מהר את הסיבוב בעיר, מפני שהייתי חייב להספיק להביא את ארבעת-המינים לבית-הכנסת, לתפילת ׳הלל׳ של שליח-ציבור.

ללא פחד, ללא מורא

בשנים האחרונות שלפני המלחמה עוללו הגויים האנטישמיים, בפרט הצעירים שבהם, צרות רבות ליהודים. הם שברו את כל החלונות בבתי היהודים. בתחילה עוד תיקנו את החלונות, אבל לאחר שהדבר חזר על עצמו מספר פעמים, סגרו היהודים את חלונות הבתים שפנו לרחוב בקרשים. זה היה סימן ההיכר של בית יהודי - חלונות סגורים בקרשים...

גם את הסוכות שהקימו היהודים בחצרות הבתים הרסו אותם אנטישמיים בשעות הלילה. לא אחת אירע שבבוקר קמנו ולא היתה סוכה. היו פעמים שבזמן הסעודה בסוכה, זרקו מטר של אבנים על הסוכה.

כשאני נזכר בכך כעת, אני מתפלא על עצמי איך כשהייתי נער בן 14 לא פחדתי ללכת בשעות הבוקר המוקדמות, כשרק התחיל להאיר היום, ברחובות העיירה, ובידי אתרוג ולולב.

האמת היא, שכן פחדתי. יהודים עדיין לא הלכו ברחובות בשעת בוקר כה מוקדמת, ורק הגויים התחילו לצאת לעבודתם בשדות ובכרמים. שומר הבקר התחיל לאסוף את הפרות מהבתים, להוציאם למרעה. היה שומר נוסף, מיוחד לחזירים ולעיזים, שיצאו גם הם למרעה.

היה זה דבר מאוד מעניין לראות, איך הפרות, העיזים, הכבשים והחזירים יצאו מחצרות הבתים והצטרפו לעדר גדול. השומר תקע בחצוצרה בכל הרחובות, כדי שהתושבים יוציאו את הבהמות לרחובות, והשומרים הוציאו אותם מחוץ לעיירה, לשדות המרעה, עד הערב.

בערב חזרו כל העדרים הביתה, ומעניין היה להיווכח כיצד כל הבהמות הכירו את הבתים שלהם, וחזרו לבד לחצרות הבתים.

כך יצא, שהייתי הילד היהודי היחידי שהסתובב ברחובות העיירה עם ארבעת-המינים. לפי מיטב זכרוני, לא היה מקרה שתקפו אותי גויים. אולי מפני שהצעירים עדיין ישנו, והמבוגרים שיצאו לעבודה לא נגעו בי לרעה, ואולי בגלל שהייתי שליח-מצוה, עליהם אמרו חז"ל "שליחי מצוה אינם ניזוקים".

האמת היא, שאז לא היה לי הרבה זמן לחשוב מחשבות של פחד, מפני שהייתי צריך למהר ולסיים את הביקור בבתי היהודים, ולהחזיר את ארבעת-המינים לבית-הכנסת, לשליח-ציבור.

פרק ח:

חגים ושמחות בקהילת טארצאל

משפחה אחת גדולה / עשירים עוזרים לעניים / חתונות בעיירה / צוענים מנגנים שירים יהודיים / חתונת ר' גצל טייטלבוים עם בתו של ר' משולם / הקרצ'מה של ר' אברהם יודא ינקלביץ / הכומר הרשע מציק / הרבנית מכינה מנה לרב / הרב מוורפלט שופך מים על רצפת אולם הריקודים / ארגזים עם אדמה בצידי הבימה / 'שבת גוי' שומר על הנרות / שיכורים שמחים ושירים הונגריים / חוטב עצים בלתי מזוהה / שלושה תפוזים יקרים / ראש העיר והרופא מקבלים מצות-מכונה / הנשים אופות, הגברים מנקים / גושי קרח בתוך בור / ר' יעקב כהן מייצר רדיו / הבושה של ר' נפתלי יעקב קליין

כל המשפחות שהתגוררו בקהילה-קדושה טארצאל היו כמו משפחה אחת גדולה. כולם השתתפו באירועים משפחתיים, אחד אצל השני. כשהתקיימה חתונה אצל משפחה אחת - כל יהודי העיירה היו מגיעים ומשתתפים בשמחה.

המשפחות העשירות בקהילה-קדושה טארצאל עזרו רבות למשפחות העניות, בפרט לפני החגים כפי שכתוב: "ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשערך".

אני הייתי עדיין ילד, נער צעיר, וזכורים לי כמה חתונות שנערכו בעיירה.

את ההזמנות לחתונה לא שלחו בדואר. בדרך כלל שני ילדים גדולים, בגיל בר-מצוה, קיבלו את חבילת ההזמנות מבעל השמחה והלכו מבית לבית למסור את ההזמנות.

החופה התקיימה תמיד בחצר בית-הכנסת. בעיירה גרו גם צוענים. הם ידעו לנגן יפה, גם שירי חתונה יהודיים, והם באו ועמדו בחצר בית-הכנסת בשעה שנערכה החופה, ובדיוק כשהחתן שבר את הכוס - התחילו הצוענים לנגן.

אחרי החופה הלכו כולם לחצר בה התקיימה סעודת המצוה, שנמשכה עד שעה מאוחרת בלילה בשירה, בנגינה ובריקודים.

חתונתה של קריינדל

אני זוכר את החתונה של מרת קריינדל, בתו של ר׳ משולם ריזל ז״ל. החתן היה ר׳ גצל טייטלבוים, מהעיירה סמיהלי. החתן, בליווי בני משפחתו, הגיעו ברכבת, ומתחנת-הרכבת באו עם הכרכרה של ר׳ מאיר ספיר. לר׳ מאיר ספיר היו כרכרה, סוסים ועגלון גוי, והוא השאיל את הכרכרה לשימושם של המשפחות בעיירה.

קבוצת ילדים, ואני בתוכם, רצנו אחרי הכרכרה בה ישב החתן. בתוך הכרכרה עמד בחור ישיבה אחד וניגן בכינור. גם בלילה, בזמן הריקודים בחתונה, עמד אותו בחור על השולחן וניגן בכינור. לפני מספר שנים פגשתי בפתח-תקווה יהודי בשם ר׳ צבי טייטלבוים ז״ל. התברר לי כי הוא אחיו של החתן ר׳ גצל טייטלבוים הי״ר. סיפרתי לו על החתונה של ר׳ גצל טייטלבוים בטארצאל, והזכרתי לו אודות הבחור שניגן בכינור בחתונה. ״אתה יודע״, הוא אמר לי, ״אני הייתי הבחור הזה, אני ניגנתי בכינור״...

החתן, ר׳ גצל, התאכסן לפני החופה בביתו של ר׳ מאיר ספיר, ומשם הלכו לחצר בית-הכנסת לעריכת החופה. אחרי החופה ליוו אותם כל הקהל לחצר של ר׳ אברהם יודא ינקלביץ ז״ל וחותנו ר׳ הלל גינצלר ז״ל.

לר׳ הלל גינצלר וחתנו ר׳ אברהם יודא ינקליץ היה קרצ׳מה, בית מזיגה, בו מכרו יינות ומשקאות חריפים. הבית שלהם, בית גדול עם חצר גדולה, היה ברחוב הראשי והכנסיה הנוצרית היתה ברחוב העליון, למעלה על הגבעה. הכומר הרשע של הכנסיה טען שהם מפריעים לו, ודרש מהם לסגור את הקרצ׳מה. אז הם החליפו את הבית שלהם עם יהודי אחר, משפ׳ מייזנר, שהיה רחוק משם. ר׳ אברהם יודא ינקלוביץ היה גם משגיח במשק גדול בו היו מייצרים גבינות צאן, והיה מוכר גבינות צאן כשרות ליהודים. ר׳ אברהם יודא ינקלביץ עלה לארץ אחרי השואה והתגורר בבני-ברק.

אני אזכור תמיד את החתונה הזו של ר׳ גצל עם בתו של ר׳ משולם, שהיתה מאוד יפה ומאוד שמחה. יהודי בשם ציטרום (CITROM BÁCSI) היה בדחן מפורסם ביידיש. קראו לו ׳דער גראמר׳. הוא היה יהודי נמוך-קומה בעל זקן אדום, וכשהשמחה היתה בעיצומה עלה על השולחן והתחיל את ה׳גראמן׳, הבדחנות. הוא הזמין, לפי הסדר, את האורחים לרקוד עם הכלה ׳מצוה טאנץ׳, בשיר הידוע של הבדחן. לפני שהזמין את האיש לריקוד הוא שר עליו כל מיני דברים ידועים ולא ידועים, וכולם שרו יחד איתו והשמחה היתה גדולה מאוד.

מחאת הרב

כעבור מספר שנים, התחתנה גם בתו השנייה של ר׳ משולם ריזל, מרת אסתר הי״ד. בעלה היה ר׳ הרש לייב רוזנפלד מקליינוורדיין. הוא קיבל את משרת השמש ומלמדות ב׳חיידר׳. גם החתונה של הזוג הזה התקיימה בבית משפחת ינקלביץ.

הבת השלישית של ר׳ משולם, ראצי, היתה תופרת מומחית לאופנת נשים, וכמה בנות מהקהילה למדו אצלה תפירה. כל משפחת ריזל הושמדה בשואה. רק ר׳ הרש לייב רוזנפלד חזר הביתה ומתגורר כיום בצריך, שוייץ.

היה מנהג בעיירה, שיום לפני סעודת-מצוה, שלחו אל ביתו של הרב תרנגולת, והרבנית בעצמה הכינה את המנה שיועדה לרב, רבי יהושע העשיל רוזנר הי״ד. זאת, מפני שהרב לא אכל דבר מחוץ לביתו, רק מאוכל שהכינה הרבנית בביתה.

אני זוכר חתונה נוספת - של ר׳ דויד שוורץ ממשקולץ, עם בתה של גברת שוורץ הזקנה. ר׳ דוד שוורץ הי״ד היה גם רבי ב׳חיידר׳.

לחתונה זו באו גם משפחת ר׳ קלמן שוורץ ממשקולץ שהיה חתנו של ר׳ שמואל ציגלר מקליינוורדיין. החתן היה תלמיד ישיבת וורפלט ובאו הרבה בחורים מהישיבה, עם ראש הישיבה, הרב מוורפלט. גם חתונה זו התקיימה בביתם של משפחת ינקלביץ, והיה מאוד שמח.

אני זוכר שבסיום הריקודים, כשהרבנים עדיין עמדו בחצר, באו לספר להם שבתוך האולם החלו לרקוד נשים וגברים יחדיו. כששמע זאת הרב מוורפלט, הוא לקח בידיו דלי מים שעמד על-יד הכניסה, בכדי שיטלו בו ידיים, ושפך את המים על רצפת אולם הריקודים... כמובן שתיכף הופסקו הריקודים המעורבים.

חגים בעיירה

בערב יום-כיפור היה מנהג שכל יהודי היה מביא לבית-הכנסת נרות נשמה גדולים וארוכים שדלקו יותר מ-24 שעות. אלו היו נרות מיוחדים ליום-כיפור.

סידרנו שני ארגזים ארוכים על שני צדי הבלמר (הבימה) ומלאנו אותם באדמה. את הנרות תקעו בתוך האדמה שבארגזים, וכך היו בשני צידי הבימה הנרות נשמה.

כשהקהל בא לבית-הכנסת לפני 'כל-נדרי', הדליק כל אחד את הנר השייך לו. בית-הכנסת היה מלא יהודים לבושים בטלית ובקיטל לבן, והנרות דלקו. היה זה מחזה אדיר ונורא שעשה רושם חזק על כולנו.

הרב עלה במדרגות שליד ארון-הקודש והחל את הדרשה של ליל כל-נדרי. כל הקהל היה נרגש מאוד, בפרט כשהזכיר בדרשה את האנשים שנפטרו במשך השנה והספיד אותם בקול נרגש. לא היה איש שלא היו לו הרהורי תשובה. באותו זמן אפשר היה לשמוע את קולות הבכי של הקהל, ובפרט מעזרת-נשים נשמעו קולות הבכי.

אחרי הדרשה פתחו את ארון-הקודש והוציאו את ספרי התורה. הרב, עם כמה זקנים שספרי-תורה בידיהם, עשו את ההקפות.

היה לנו 'שבת גוי' שנשאר כל הלילה וכל היום בבית-הכנסת, לשמור על הנרות. גם אני נשארתי כל הלילה בבית-כנסת וישנתי קצת על הספסל. הנרות הארוכים התכופפו לפעמים מהחום והיו צריכים לשמור שלא תפרוץ חלילה שריפה.

במוצאי יום-כיפור לקח כל אחד חתיכה מהנר שנשאר, לעשות הבדלה. בשנים האחרונות התחילו כבר להשתמש עם נרות נשמה בכוסות, וזה היה כבר יותר בטוח מפני שריפה. נרות אלו גם לא עשו עשן ולא גרמו לכאבי ראש לאנשים, כפי שגרמו הנרות הגדולים.

בערב חג השבועות היו מביאים עגלה מלאה בענפי ירק מהיער, וקישטנו בהם את בית-הכנסת. מסביב לבימה בנינו מעצי הירק כעין סוכה, ומספר משפחות הכינו כתרים מוורדים ומפרחים אחרים, בהם קשטו את ארון-הקודש ואת ספרי התורה.

פורים ושמחת-תורה

בחגים כמו פורים ושמחת-תורה היה מאוד שמח. בשמיני-עצרת ובשמחת-תורה היה המנהג לערוך הקפות גם בליל שמיני-עצרת וגם בליל שמחת-תורה.

בליל שמיני-עצרת היה הגבאי של ה'חברה-קדישא' מכבד את חברי ה'חברה-קדישא' בהקפות, ובליל שמחת-תורה היה ראש הקהל מכבד בהקפות את כל אנשי הקהילה. הילדים עם הדגלים צעדו מסביב לבימה, אחרי המבוגרים שהלכו ורקדו עם ספרי-תורה, וכך היה גם בהקפות ביום שמחת-תורה, אחרי תפילת שחרית.

קבוצות יהודים הלכו לבתיהם של החתני-תורה וחתני-בראשית - לביתו של ר' בנציון קראוסמן הי"ד ולבית בנו, ר' אברהם אליעזר קראוסמן, ואכלו ושתו שם,

ולפעמים היו גם שיכורים.

בפורים, אחרי הסעודה, הלכו גם-כן לכמה בתים לשתות ולעשות שמח. בביתו של הזקן ר׳ יעקב אדלר, שהיה לו בית מזיגה, שרו ורקדו, והזקן אדלר באצ׳י היה שר את השירים ההונגרים הידועים KECSKE BÉKA FELMÁSZOTT A FÜZFÁRA ו - SZÓL A KAKAS MÁR.

אחרי הסיבוב בכמה בתים הגיעו לביתו של הרב ר׳ יהושע השל רוזנר הי״ד, ושם נמשכה השמחה עד מאוחר בלילה. אני הלכתי עם אבא לכל המקומות ומאוד אהבתי להשתתף בכל האירועים שקרו בעיירה.

הבחורים המבוגרים הכינו גם הצגות תיאטרון בחנוכה ובפורים, וכל ההכנסות של הצגות אלה היו לטובת אירגון הנשים לצדקה. בחורף הן היו מחלקות עצים להסקה לעניים וגם תמכו ב׳מתן-בסתר׳ בעניים.

הבחור מיכאל קליין היה מאוד מוכשר לעריכת הצגות. פעם אחת, בפורים, התלבש כגוי חוטב עצים התדפק על דלתות בתי היהודים לבקש עבודה ואף אחד לא זיהה אותו.

בפורים, אחרי הסעודה, נמשכה השמחה בביתו של הרב שם שרו שירים יהודיים והונגריים כמו SZÓL A KAKAS. והיה ריקוד של וולכים רומניים: הניחו נר דלוק בפעמוט על הרצפה, ר׳ משולם ריזל היה שר את השירים, ור׳ שלמה גרין ור׳ אברהם יהודה ינקלביץ רקדו ביחד עד שנגמר הנר.

שליחות לעניים

אנחנו, הילדים, התרוצצנו כל היום עם משלוח-מנות. בין הילדים היו כאלה שהתחפשו לליצנים. אימא שלי ע״ה נהגה לקנות מידי חג פורים שלושה תפוזים, שהיו אז יקרי-המציאות, והכינה שלוש צלחות של משלוח-מנות. על כל צלחת הונח תפוז אחד ועוד דבר מאכל. אימא ע״ה כיסתה את הצלחת עם מפית לבנה, ואני הייתי מביא את משלוחי-המנות ליעדם: אחד לרב, אחד לשוחט ואחד לשמש, ר׳ משולם ריזל. את המנהג הזה שמרה אימא ע״ה בכל השנים שרק היה אפשרי.

פעם אחת, בשושן-פורים, קרא לי השוחט ר׳ ליפא רוזנפלד הי״ד ואמר לי שברצונו לשלוח איתי משלוח-מנות לכמה עניים. באתי לביתו והוא אמר לי שבשושן-פורים יש מצוה מיוחדת לשלוח-מנות לעניים, היות שלאחר שכבר קיבלו בפורים הם חושבים שנגמרו המשלוחים. או-אז כשהם מקבלים בשושן-פורים מתנות נוספות זה משמח אותם מאוד. כך הבאתי גם בשושן-פורים משלוחי-מנות לעניים.

בראש-חודש אדר התחילו לאפות את המצות בעיר סערענטש, במאפיתו של ר׳ יעקב גרינשטיין. אלה היו מצות מכונה. כמה בחורים מהישיבה קיבלו רשות לעבוד באפיית המצות, בכדי שיוכלו להרוויח קצת כסף לרכישת חליפה חדשה לחג.

פעם אחת עבדתי גם אני באפיית המצות. היה זה כשלמדתי בישיבה בסערענטש. העבודות היו די קשות עבור בחורים צעירים. תפקידי היה לשבת על-יד התנור, ליד האיש שהכניס והוציא את המצות מהתנור. אני החזקתי את המוט עליו הניחו את המצות. שלוש פעמים הניחו ארבע מצות על המוט והוא הכניס אותן לתנור. אחר-כך התחיל להוציא את הראשונים. תפקידי היה לאסוף את המצות, ששרפו ממש את הידיים, ולעביר אותם לפועל שעבד באריזה.

מהמאפיה של ר׳ יעקב גרינשטיין קנו את המצות כל הקהילות שבסביבה. גם הקהילה בטארצאל קנו את המצות מסערענטש. מצות מכונה היו אז חידוש גדול, וכל שנה בפסח היתה אימא ע״ה אורזת שניים או שלוש מצות מכונה מרובעות בתוך מפית לבנה, ושולחת אותי למסור אותן כמתנה לראש העיר ולרופא הגויים, בכדי להיות איתם ביחסים טובים. הם חיכו לזה מאוד.

הכנות לפסח

אני זוכר עוד, שמספר שנים לפני-כן, כשלא היו עדיין מצות מכונה, אפו מצות-יד לכל חג הפסח, בטארצאל. את המצות אפו בביתו של ר׳ מרדכי יצחק וייסברג ז״ל. היה שם חדר גדול מאוד והקימו שולחנות מקרשים לאורך החדר, ובפרוזדור היה התנור.

כל נשות הקהילה באו יחד לאפות את המצות. הגברים עזרו בניקוי הקרשים, שלא ישאר פירור בצק על הקרשים. הרב השגיח על כל העבודות, שהכל יהיה כשר לפסח למהדרין.

ליד התנור ישבו ר׳ הרשל וייס ולפעמים ר׳ אברהם יודא ינקלביץ. כל משפחה הביאה את הקמח של פסח שלה, אותו טחנו בטחנת-הקמח של טארצאל. את המקום הכשירו באופן מיוחד, כדי שניתן יהיה לטחון את הקמח למצות פסח. אימא שלי ע״ה הביאה סדין לבן גדול, בתוכו הכניסו את המצות, לקחו אותן הביתה, שם שמרו עליהן עד חג הפסח.

ההכנות לפסח היו מיוחדות בכל משפחה. אחרי החורף והפסקת הגשמים היו מוציאים את כל הרהיטים מהבית לחצר. סיידו את החדרים וניקו באופן יסודי את כל הדירה. לא נשארה פינה בחדר שלא נבדקה, כדי שלא ישאר חס-ושלום פירור של חמץ.

בימות החורף היתה עונת פיטום האווזים, ואז הכינו כבר את שומן האווזים גם לפסח. לא היו מקררים של חשמל וגם לא של קרח, אבל בכל חצר היה יקב עמוק מתחת לבית, שם היה קר מאוד. שם איחסנו את כל דברי האוכל, לא רק לפסח אלא גם במשך כל השנה.

בחצר של ר׳ מאיר ספיר, בעל האטליז, חפרו בור עמוק, ובחורף הביאו גושי קרח גדולים מנהר טיסה, שהיה קפוא. את גושי הקרח הכניסו לבור וכיסו אותם בקש ואדמה, וזה שימש במשך הקיץ להחזקת הבשר בקירור.

יהודי הקהילה

בכניסה לבית-הכנסת של טארצאל היה פרוזדור שנקרא ״פוליש״. שם התפללו בחודשי החורף, משום שבפרוזדור היה ממוקם תנור לחימום. שם, בפרוזדור הזה, היו מדברים פוליטיקה אחרי התפילה.

בשנות המלחמה אסרו השילטונות על היהודים להחזיק רדיו בבית. היה בעיירה יהודי יקר וישר ושמו ר׳ יעקב כהן הי״ד. הוא היה הכהן היחיד בעיירה שעלה לדוכן לברך את הקהל. הוא היה איש מאוד מוכשר ובנה לעצמו רדיו, באמצעותו אפשר היה לשמוע חדשות וכשהיה בא לבית-הכנסת היה מספר מה ששמע ברדיו.

לפרנסתו גידל ר׳ יעקב כהן ארנבות אנגורה. אשתו של ר׳ יעקב כהן הי״ד היתה הגברת אטל כהן, בתו של ר׳ מאיר פרידמן הי״ד. אני זוכר שהלכנו לראות את הארנבות הלבנות כשלג שהיו בתוך הלולים שלו. הן היו מאוד יפות, אבל מאוד רגישות לטיפול. מידי כמה חודשים היו גוזזים את הצמר שלהן ומוכרים אותו.

היהודים ניסו להתפרנס בכל מיני אפשרויות, אבל כמעט שלא היה ממה להתפרנס, היות וכל יום הוציאו השילטונות גזירות חדשות על היהודים.

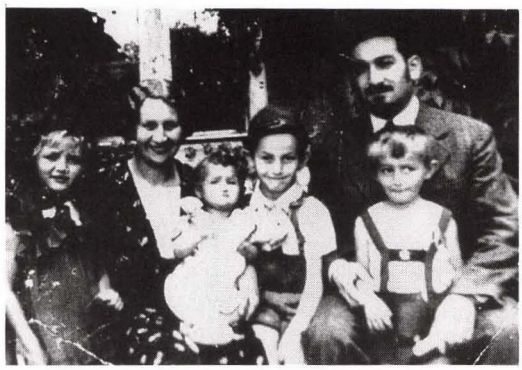
ברצוני לנצל הזדמנות זו, כדי לספר על עוד יהודים מקהילת טארצאל:

ר׳ אהרון דב גרוסמן שבשבתות היה בוחן אותי ואת בנו, משה אברהם הי״ד, בגמרא שלמדנו במשך השבוע ב׳חיידר׳.

ר׳ נפתלי יעקב קליין הי״ד היה יהודי בעל זקן ארוך. כשגויסו היהודים לפלוגות-העבודה הורידו לו את הזקן, וזמן רב הלך עם מטפחת מסביב לראשו, מרוב בושה וצער.

ר׳ נפתלי שטרנברג, ר׳ דוד שטרנברג וכל המשפחות בשם שטרנברגים, וכמה משפחות רייך - כולם היו קרובי משפחה.

ר׳ יצחק שטרן עסק בהשחזת סכינים. ר׳ משה רייך התגורר קרוב לבית-הכנסת. בביתו שמרו את כלי-הקודש, הפעמונים והטסים מכסף, שבהם היו מקשטים את

▲ משפחת ר' אברהם אליעזר קרויסמן הי"ד

◀ ר' בן ציון קרויסמן הי"ד

▲ ר' אברהם יודא ינקלביץ ז"ל

◀ ר' אהרן דב גרוסמן ז"ל

ר' יוסף פרנקל ודעייתו הי"ד

ר' מאיר חיים פרנקל ומשפ' הי"ד

ר' שמואל ארנפלד ז"ל

ר' רפאל ארנפלד

גברת שטרנברג ובתה גברת גרוסמן הי"ד

ספרי-התורה בחגים. וכך, אחרי התפילה, היינו מחזירים אותם לביתו של ר' משה רייך לשמירה. בחצר שלו היתה באר מים. גם בחצר של משפחת ברגר, שהתגוררו בסמוך לבית-הכנסת, היתה באר מים ולשם הלכו כל הקהל, בראש-השנה, לתשליך.

ר' הרצקה פינגרהוט היה שותף בעסקי תבואות עם ר' שמואל ברגר הי"ד. אביו של ר' שמואל ברגר, ר' משה לייב ברגר הי"ד, היה יהודי תלמיד-חכם וירא-שמים, זקן מופלג. אני זוכר אותו כשכבר הלך כפוף. היה לו זקן לבן, ותמיד דיבר דברי תורה. הוא ועוד זקנים מופלגים, כמו ר' דוד שינברגר, ר' מנדל ווברמן, ר' בן ציון קרויסמן, ר' שמואל זאפיר, ר' יוסף פרנקל, ר' דוד גליק, ר' מאיר ספיר, ר' אשר שפיץ, ר' משה אטלס, שהיה המורה הזקן, ר' מנדל ווייס - כולם, יחד עם משפחותיהם ויתר בני הקהילה הקדושה, נלקחו לאושוויץ ונהרגו על קידוש השם. הי"ד.

פרק ט:

אצל הרבי מקערעסטור

ר' ליפא רוזנפלד מניח עירוב / הליכה בשלג, בדרך אל הרבי / בית הצדיק רבי ישעילה מקערעסטור זצ"ל / סופו של גוי שסירב לבטל גזרות / מה קיבל יהודי שסחב עצים מהמחסן? / הסוסים סרבו להמשיך בדרכם / מאות קנקנים של יין / סגולה לפרנסה / בנו הצדיק רבי אברומלה זצ"ל / חתנו הצדיק ר' מאיר יוסף רובין הי"ד / ברכה בגיל שנה וחצי / האש שבתנור המטבח לא כבתה / לווה מהגבאי ונתן לעני / המשך השושלת

השוחט של טארצאל, ר' ליפא רוזנפלד, שהיה חסיד של הרבי מקערעסטור, נהג בערבי שבת מיוחדים, כמו שבת שירה, שבת חנוכה, שבת ראש-חודש וכדומה, לצאת לתחום שבת ולהתקין עירוב-תחומין. זאת בכדי שיוכל ללכת בשבת בצהריים לקערעסטור, לרבי.

המרחק מטארצאל לעיירה קערעסטור היה ארבעה קילומטר. בסוף תחום שבת היה גשר קטן ומתחתיו תעלה שעברה תחת הכביש. שם הניח ר' ליפא את העירוב.

וכך, בשבת לפני הצהריים, אחרי התפילה והסעודה, התקבצו מספר יהודים אצל ר' ליפא ז"ל ויצאו לדרך, לקערעסטור.

בין ההולכים היה גם אבא הי"ד והוא לקח אותי יחד עימו. הלכו גם ר' אהרון דב גרוסמן ז"ל, ובנו הילד בן-גילי, משה אברהם הי"ד, ר' אברהם יודא ינקלוביץ ז"ל, ר' שלמה גרין הי"ד ועוד.

בשבת חנוכה ובשבת שירה היה שלג גבוה בדרך, אולם אנחנו הלכנו בכל זאת. לנו הילדים היתה זו חוויה מיוחדת. הגענו לקערעסטור לתפילת מוסף, ואחרי הקידוש הרבי ערך את השולחן של סעודת שבת. אחרי מנחה ערך הרבי סעודה-שלישית שנמשכה עד מאוחר, הרבה אחרי מוצאי-שבת.

יותר מאוחר קיבל הרבי את האורחים. בחדר הגדול ישב הגבאי, ר׳ אלימלך פישמן הי״ד, וכתב את הקוויטלך ואחר-כך נכנסו אל חדרו של הרבי.

חוויה חסידית

אני הסתובבתי כל הזמן בין החסידים הרבים שבאו, והתעניינתי מאוד במה שנעשה שם. מאוד אהבתי ללכת לקערעסטור אל הרבי. גם כשלמדתי בישיבה בסערענטש היינו רגילים, מספר בחורים, לנסוע במוצאי-שבת לקערעסטור, למלווה-מלכה.

סעודת המלווה-מלכה היתה הסעודה החשובה ביותר אצל הרבי מקערעסטור, וחסידים רבים היו באים במיוחד לסעודה זו. ליד הרבי ישב החסיד ר׳ שלמה אנגל מטוקאי הי״ד, והיה מספר סיפורי צדיקים בעוד הקהל שרו זמירות, עד לפנות בוקר. בסעודת מלווה-מלכה היו אוכלים חמיצה עם תפוחי-אדמה. ביידיש קראו לזה ׳בארשט מיט קרטופל׳.

מעונו ובית מדרשו של הצדיק רבי ישעי׳ שטיינער, הרבי מקערעסטור

הסעודה הזו היתה חוויה חסידית עמוקה גם לילדים כמוני, והייתי ער עד לפנות בוקר בעת שיצאנו לדרך, בחזרה לטארצאל. הלכנו ברגל קבוצת יהודים בלי שום פחד מהגויים וב"ה תמיד חזרנו הביתה בשלום.

הצדיק רבי ישעי' שטיינער זצ"ל, הרבי מקערעסטור

אבא ז״ל היה רגיל ללכת עוד אל הרבי ר׳ ישעילה זצ״ל, כדי לקבל ממנו עצה וברכה. שמעתי כמה פעמים מאבא ז״ל, שאצל ר׳ ישעילה ראו ניסים עין בעין. הוא היה מפורסם בתור צדיק עממי, והתנהג בענוות ופשטות והיה עוזר לכל אדם, כפי שמסופר בספר סיפורי מעשיות ׳מי באר ישעיהו׳, שחיבר ר׳ יוסף מרדכי גינצלר מקערעסטור ז״ל, שכתב את הדברים ששמע בעצמו מפי רבנו, ומפי אנשים נאמנים. גם אני שמעתי הרבה סיפורים מאבא ז״ל, דברים שראה בעצמו אצל ר׳ ישעילה קערעסטורר זצ״ל.

הרבי היה רגיל לתת חתיכת סוכר ׳קוצקה סוכר׳, בשביל חולה וכשהחולה אכל את חתיכת הסוכר, מיד הרגיש טוב יותר והבריא מהר ממחלתו. וכשבאו לבקש עזרה ועצה בקשר לגוי רשע העושה צרות ליהודים, היו רואים עין בעין איך שהדבר השתנה לטובה.

בדרך כלל נהגו הגויים הרשעים לגזור גזירות קשות על היהודים, בכדי שיוכלו להוציא מה שיותר כסף כשוחד מהיהודים. ליהודים לא היתה כמובן ברירה, אלא לשלם.

היה מקרה, שרשע אחד לא רצה לקחת שום כסף ואי-אפשר היה לשחד אותו בכדי לבטל את הגזירה. באו לבקש עצה מר׳ ישעילה זצ״ל ואז הרבי אמר ביידיש: ״א גוי מוז נעמען - אז ער נעמט נישט קיין געלד, דאן וועט ער נעמנען א מיתה משונה״. וכך היה. בתוך זמן קצר התפטרנו מהרשע.

צדקה מבית הרבי

מהמפורסמות ביותר היתה הצדקה שיצאה מבית הרבי. הרבה משפחות עניות ודלות אמצעים קיבלו את כל צרכיהם מהרבי. הוא חילק לעניים לא רק כסף, אלא הרבה שקי תפוחי-אדמה, שקי קמח ועצים להסקה בחורף.

בספר ׳בתי אבות׳ מסופר שפעם אחת, בבקר השכם, יצא רבנו ר׳ ישעילה לחצר וראה יהודי אחד, שהיה מוכר לו, סוחב עצים ממחסן העצים שלו. מה עשה רבנו? תיכף לאחר שגמר להתפלל תפילת שחרית שלח לקרוא לחוטב העצים, וציווה עליו לחטוב כמות גדולה של עצים. כמות שתוכל למלא עגלה שלימה. לאחר שסיים לחטוב את העצים, קרא בנו לעגלון שיבוא ויעמיס את העצים על עגלתו ויובילם לביתו של האיש שלקח בבוקר עצים מהמחסן.

רבנו עצמו עמד ליד העגלה והאיץ בעגלון להעמיס עליה כמה שרק תוכל העגלה לשאת. וכאשר היתה העגלה מלאה, זירזו רבנו שיסע ויתן את העצים לאותו איש

עני, מפני שיש בביתו ילדים קטנים ואין לו עצים להסקה בימי קור, בהם צריך להסיק את הבית.

מסיפור זה רואים עד כמה הזדרז ונזהר רבנו לקיים את המצוות בעצמו ובשלימות. ולא די שלא התרגז ולא נזף באיש על שלקח עצים ללא רשות, אלא עוד שלח לו עגלה מלאה בעצים, כדי שיהיה לו במה להסיק את ביתו בריווח.

וכעין מעשה זה - עם עצים בחורף קרה אצל נכדו, הרבי ר׳ מאיר יוסף רובין זצ״ל הי״ד.

פעם אחת, לפני חג הפסח, לא היו לו לרבנו תפוחי-אדמה, וגם ממון לא היה בידו לקנות בו, וכשראה שהחג ממשמש לבוא וכבר ערב פסח ועדיין אין לו תפוחי אדמה, ישב רבנו על-יד חלון חדרו בצער קצת. וחסדי ה׳ כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו וישא רבנו את עיניו אל השמים וירא פתאום והנה עגלה עומדת מול החלון והסוסים לא רצו להמשיך בדרכם. בעל העגלה היכה אותם מכות אכזריות, אך ללא הועיל. ויפתח רבנו את החלון וישאל את בעל העגלה מה יש לו על עגלתו. ויאמר: ״תפוחי אדמה״.

ויאמר אליו רבנו שיתן לו מספר שקים ואז ילכו הסוסים. בעל העגלה נתיישב בדעתו ויקח כמה שקים ונתנם לרבנו. ויהי אך הורידו את השקים מן העגלה ויתחילו הסוסים לרוץ מיד.

טבע שני: פשטות

לפני חג הפסח היה רגיל הרבי ר׳ ישעילה לשלוח מאות קנקנים של יין, לארבע כוסות, לדלים ואביונים. גם לבני טובים ממדינת פולין שלח רבנו יין, וכן קמח למצות ומעות מזומנים, עד כי חדל לספור.

כשהיה מכניס יתומים לחופה היה מלבישם בגדים טובים ויפים. אם כיבדו אותו בסנדקאות או בשושבינות, היה מקבל כיבוד ונותן הרבה מכיסו, והיה משלם הוצאות הנסיעה גם למחותנים.

ענוותנותו אין לתאר. הוא היה רגיל לומר הרבה פעמים, ביידיש: ״איך ברוך קיין גבאי. נישט, נאר אז א יוד ברוך פרנסה, זאל ער ביי מור זיין״ (אין אני צריך גבאי לשמשני - אל מאי, יהודי צריך פרנסה שיהיה נא אצלי).

ודבר נוסף היה לפלא גדול בעיני כל החסידים הבאים בצל קורתו: מעולם לא התפעל משום דבר ולא היה ניכר אצלו שום השתנות בין אם באו אליו רק עשרים אנשים לשבת-קודש או אם באו אפילו חמש-מאות. תמיד היה מתנהג באותה פשטות שנעשית אצלו ממש טבע שני.

דרכו בקודש היה לחלק לעניי עירו קיצבה של צדקה בכל יום חמישי בשבת, והרבנית ע״ה היתה מחלקת כל ערב שבת-קודש חלות ובשר לעניי העיר, מדי שבוע בשבוע.

חסידים רבים סיפרו שבביתם לא היו אוכלים את החמין (טשולנט), מפני שהרופא ציוה עליהם שלא לאכול. אך בהיסתופפם בצל קדושת רבנו אכלו מהחמין, ולא אירע להם שום רע ח״ו בשל כך.

בעניין סעודת מלווה-מלכה היה לו דרך מיוחדת גדול וקדוש שלא נשמע אצל שום צדיק אחר. תיכף אחרי מוצאי שבת-קודש עשו אצלו הכנה רבה, וטבוח טבח והכן, והיו מבשלים בשר ודגים וכל מעדנים וחלות גדולות ו׳בורשט עם קרטופל׳ (חמיצה עם תפוחי-אדמה) והיו מספרים מעשיות מצדיקים.

והיה דרכו בקודש לדקדק שיספרו בעת מלווה-מלכה (א געלד מעשה) מעשה ממון. והחסידים היו יודעים שסיפור זה, לעת כזאת, הוא סגולה לפרנסה. ור׳ שלמה אנגל מטוקאי היה מסיים כל פעם אחר המעשה: ״וועז דער בורא כל עולמים וועט אונז געבן מנוחה ושמחה וועלן מיר וויסן אז דער: רבש״ע איז א ממליך מלכים ולו המלוכה אכי״ר״.

ובא השמש וזרח השמש

בראש השנה לפני תקיעת שופר היה רגיל לחתוך את העוגות בעצמו, והיה אומר: ״אלע רביס זענען מכוון רזין דרזין, אין איך בון מכוון לשובע ולא לרזון״ (כל הרביים מכוונים רזין דרזין, ואני מכוון לשובע ולא לרזון).

הסבתא רייצל סיפרה לי שהיא לקחה אותי על הידיים, כשהייתי בגיל שנה וחצי, אל הרבי ר׳ ישעילה קערעסטורר, והרבי בירך אותי.

אחרי פטירתו מילא את מקומו בנו יחידו, רבי אברומלה, רק שנתיים. כי פתאום חלה גם הוא באותה מחלה קשה מאוד. רבי ישעילה נפטר ביום ג׳ אייר תרפ״ה, ובנו רבי אברמלה נפטר ביום י״ח אדר ראשון תרפ״ז. לפני פטירתו ציווה שחתנו, הרה״צ מוהר״ר מאיר יוסף רובין, שהיה נכד הרה״ק מראפשיץ ומזידטשוב ומפרמישלן ימלא את מקומו. אותו כבר היכרתי טוב מאוד.

מגיל ילדותי הייתי רגיל ללכת ברגל מטארצאל לקערעסטור, לרבי ר׳ מאיר יוסף זצ״ל הי״ד, בשבתות ובמוצאי-שבתות ובחגים. כל סידורי הבית והמנהגים שהיו בזמנו של רבי ישעילה זצ״ל נמשכו גם בזמנים של הרבי ר׳ מאיר יוסף הי״ד.

האש בתנור המטבח שבביתו, לא כבה במשך עשרים וארבע שעות. כל הזמן היה מוכן שם אוכל חם. מי שנכנס אל ביתו של הרבי, לא שאלו אותו מי הוא ומה הוא,

רבי מאיר יוסף מקערעסטור הי"ד

הצדיק רבי אברהם מקערעסטור זצ"ל

אלא קודם ביקשו ממנו לשבת ליד השולחן ולאכול אוכל חם. לכל עני שנכנס לבית, נתן הרבי גם כסף כצדקה.

אני בעצמי ראיתי איך שפעם נכנס עני לביתו, ולרבי ר' מאיר יוסף לא היה בכיס כסף. הוא ביקש מהגבאי ר' אלימלך פישמן הי"ד כסף והעביר לעני. אף אחד לא יצא מהבית בידיים ריקות או רעב. נוהג זה היה ידוע ומפורסם בהונגריה.

הרבי הצדיק ר' מאיר יוסף רובין הי"ד גורש עם כל משפחתו לגיטו ש. אויהל ומשם לאושוויץ. יום הזיכרון הוא ט"ו סיון. אחרי השחרור מהמחנות חזרו שני בנים: ר' מנדל ור' בעריש רובין ועוד בת אחת, גיטלה תחי'.

היום רבי בעריש רובין, האדמו"ר מקערעסטור, מתגורר בשכונת בורו-פארק שבברוקלין ויש לו בית-מדרש גדול ע"ש הצדיק רבי ישעילה קערעסטורר זצ"ל.

פרק י:
הישיבה בסערענטש

בחינה וקבלה לישיבה / לימוד אצל 'חוזר-בחור' / עזרה מבעלי-בתים ואכילת 'ימים' / ר' משה אנגל מממן יום במנזה / ר' מנחם רודר תולש מודעה ומעורר סערה / ויכוחים בישיבה / הגירושין נשמרו בסוד / ר' זלמן קורניצר מודח מתפקידו ומקים בית-מדרש נפרד / ר' ידל ויזנר מחלק מרק חם ליהודים / הרב פולק נוסע לאמריקה / נואם בחסד / עוזר אישי / השגחה על ייצור חמאה וגבינה / שיעור בגמרא בבית הרב

בראש חודש אייר תרצ"ז נסעתי ללמוד בישיבה שבעיירה סערענטש. מנהל הישיבה, הרב יהודא למברגר, בחן אותי וקיבל אותי לישיבה. אבא סידר לי כמה ימים לאכול 'טאג' אצל בעלי-בתים וגם שכר לי חדר אצל משפחה.

הסדר בישיבה היה כך: הבחורים הצעירים למדו אצל בחור מבוגר, שנקרא 'חוזר-בחור'. הוא למד עם הבחורים הצעירים את השיעורים במשך היום, והתכוננו בכדי שיוכלו להבין את השיעור של הרב. לפנות ערב הלכו כולם אל בית-המדרש, לשמוע שם את השיעור של הרב. אבא סיכם עם הבחור ישראל פייערשטיין, המתגורר כיום בקוממיות, שהוא יהיה ה'חוזר-בחור' שלי. היינו ארבעה בחורים צעירים שלמדנו אצל פייערשטיין בבית - הבחור יוסף קייזלר הי"ד, הבחור משה גרוסמן הי"ד, הבחור יוסף קרויס ואני.

למדתי שם במשך שני זמנים. אחר-כך ידעתי כבר ללמוד לבד דף גמרא, והתחלתי ללמוד בחברותא. הבחורים שלמדו בחברותות נקראו 'שיעור גייער'.

זמן אחד למדתי עם הבחור מרדכי פרלשטיין. אחר-כך עם הבחור דב (בערל) קייזלר ועם הבחור חיים אריה שטיינמץ, וזמן אחד עם הבחור קלמן טייכמן מטוקאי. יותר מאוחר כבר קיבלתי בחורים צעירים ללמוד איתם.

סדר יום

כל יום בבוקר, בשעה חמש, באו כל הבחורים לבית-מדרש ללמוד. לבחור אחד היה תפקיד להעיר את הבחורים. הוא הלך לכל הדירות בהן השתכנו בחורים ודפק על החלון, כדי להעיר את הבחורים.

בשעה שבע התקיימה תפילת שחרית עם הרב יהודה למברגר, בבית-מדרש הקטן, שהיה על-יד בית-המדרש הגדול, בו התפללו החסידים. במשך כל היום למדו הבחורים בבית-מדרש, ולפנות ערב הגיע הרב לשיעור, שארך במשך שעתיים.

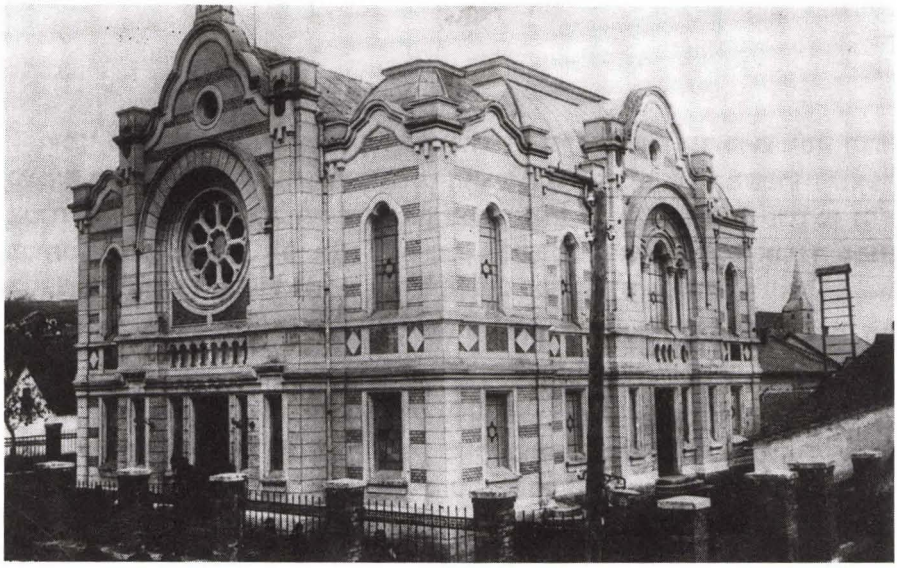
כל שבוע למדנו שני דפי גמרא עם תוספות ומפרשים. ביום חמישי בערב היה מבחן בעל-פה על כל השיעור. זה היה השיעור העיקרי. היה עוד שיעור בגמרא, דף אחד בשבוע, וגם כמה סוגיות מיוחדות בגמרא. היו גם כמה בחורים מבוגרים, תלמידי-חכמים, שהמבוגר ביניהם נקרא ראש הישיבה. בזמני למדו בישיבה בסערענטש שישים בחורים, וראש הישיבה היה הבחור מרדכי שוורץ מקאליב.

בשבת למדנו פרשת השבוע, חומש ורש״י, ואחר-הצהריים, אחרי מנחה, התקיימה סעודה-שלישית בבית-מדרש עם הרב. אחרי תפילת מעריב עשה הרב הבדלה ותיכף התיישבנו ליד השולחנות למבחן חומש ורש״י בעל-פה.

בתפילת שחרית של שבת התפלל איתנו יהודי תלמיד-חכם, ר׳ נחמיה פרידמן הי״ד. הוא בא אלינו מפני שרצה לקבל כל שבת עליה לתורה ׳שלישי׳. בבית-מדרש הגדול לא יכול היה לקבל זאת כל שבת.

בעלי-הבתים בעיר עזרו רבות לבחורי הישיבה. רוב הבחורים אכלו ׳טעג׳, כל יום בשבוע אצל בעל-בית אחר. לאבא היו הרבה מכירים בעיר והוא סידר לי כמה ׳ימים׳. אחר-כך אני סידרתי בעצמי את ה׳ימים׳.

היה לי מקומות קבועים. למשל, בשבת אכלתי במשך כמה שנים אצל משפחת ר׳ ישראל גולדברגר הי״ד. כל יום שלישי אכלתי אצל משפחת ברוממר הי״ד. בימי שישי הייתי אצל משפחת ר׳ פנחס קליש הי״ד ואצל משפחת גולדשמידט השען, משפחת ר׳ הלל ויינשטוק הי״ד, משפחת שונפלד ומשפחת יוסף אנגל.

בתמונה למעלה: בית הכנסת בסערענטש

בתמונה למטה: המחבר ליד בניין בית המדרש בסערענטש

ויכוח על ציונות

'זמן' בישיבה נקרא מר"ח אייר עד אלול או מר"ח חשון עד ר"ח ניסן. הרבה פעמים הייתי צריך להחליף 'ימים' בזמן החדש, בשל סיבות של המשפחות שאצלן אכלתי. היה גם מנזה של הישיבה. את המנזה ניהל ר' מנדל הערש פרידמן הי"ד בביתו, ולמי שלא היה 'יום' אצל בעל-בית, אכל במנזה. אלא שעבור אכילה במנזה היה צריך לתת תשלום, ולא תמיד היה לבחורים כסף לשלם במנזה.

ר' משה אנגל הי"ד, שהיה מעשירי העיר וסוחר ביינות ובמשקאות חריפים, היה ראש הקהל. הוא מימן לכל בחור יום אחד בשבוע במנזה. בתחלת ה'זמן' נרשמו הבחורים אצל גברת אנגל, והיא שילמה למנזה את הכסף.

בשבתות אכלו כל הבחורים אצל בעלי-בתים. היה מאוד מעניין להשתתף בסעודות השבת ולראות כל מיני מנהגים של אשכנזים או חסידים. הבחור היה צריך להגיד דבר-תורה על פרשת-שבוע וגם לשיר זמירות באמצע הסעודה. ר' יהושע השל וייסברג הי"ד דאג כל ליל שבת בבית-מדרש לכל בחור שיהיה לו בעל-בית לשבת לאכול אצלו. הוא היה חסיד גדול של הרבי מקערעסטור. הרבה שבתות אכלתי אצלו והיה מאוד מעניין לאכול אצלו את סעודת השבת.

כמה שבתות אכלתי אצל משפחת ר' מנחם רידר הי"ד שהיה תלמיד-חכם וירא-שמיים. הוא היה 'מזרחיסט' והיה בעד עליה לארץ-ישראל, אבל התפלל בבית-מדרש של החסידים.

בשבת דיברו בביתו רק עברית. בליל שבת, בכניסה לביתו אחרי תפילת קבלת-שבת, בירך את כל המשפחה ב'שבת-שלום' בעברית, ובמשך כל השבת דיברו בני המשפחה רק בעברית, לא בהונגרית ולא ביידיש. היה לו בן קטן שדיבר יפה בעברית. דבר זה היה חידוש גדול באותם הימים, וכל זה נחרט בזיכרוני כחוויה בלתי-נשכחת.

וזכור לי עוד מקרה בקשר אליו: פעם הדביקו בבית-מדרש שהתפללו בו החסידים מודעה גדולה נגד הישוב בארץ-ישראל, נגד הציונים, נגד המזרחי ונגד אגודת-ישראל. המודעה היתה בחתימתם של רבים מרבני הונגריה ובראשם הרבי מסאטמאר. כשהגיע ר' מנחם רידר לבית-מדרש לתפילת שחרית וראה את המודעה, הוא קרע אותה מהקיר. בעקבות מעשה זה, פרצה בבית-מדרש מהומה ורק בקושי נרגעו הרוחות.

גם בישיבה, בין הבחורים, היו כמובן ויכוחים רבים בעניין הציונות, המזרחי, אגודת-ישראל והעליה לארץ-ישראל. אני הייתי משוכנע שאנחנו, היהודים שומרי

תורה ומצוות, חייבים לקחת חלק בבניין ארץ-ישראל. בפרט אחרי הגזירות של השילטון ההונגרי נגד היהודים, ראיתי והרגשתי שאין שום אפשרות ליהודים להישאר בהונגריה.

זכרונות מהעיירה

היה מקרה אצל משפחה מאוד מכובדת בסערענטש שבתם התגרשה מבעלה. הבעל התגורר בבודפשט. לכן, סידרו את הגט בבית-דין בבודפשט ושליח הביא את הגט, למסור לאישה בסערענטש. המשפחה רצתה שעניין הגירושין ישמר בסוד, בגלל שזו היתה בושה למשפחה שהבת מתגרשת.

הרב למברגר הזמין את הדיין מקערעסטור, הרבי חיים אורי פרידמן הי״ד, שישמש כראש בית-דין, ואת ר׳ שלמה מושקוביץ, שהיה הרבי בתלמוד-תורה, יחד - שלושה דיינים. חוץ מהם, הזמין הרב למברגר גם שישה בחורים, בתוכם אני, מהישיבה בכדי שיהיה מניין יהודים בעת מסירת הגט. הרב הודיע לנו שזה צריך להישמר בסוד, וחלילה לספר למישהו אודות הגירושין.

ביום הקבוע התאספו שלושת הדיינים והבחורים בדירתו של הרב. האישה המתינה בחדר השני. הגיע השליח, ר׳ ישי אלתר שמו, עם הגט ומסר אותו לדיינים, והם חקרו אותו לפי הדין. אחר-כך נכנסה האישה לחדר, והשליח מסר לה את הגט. דבר כזה היה מאוד נדיר בקהילות שלנו ואם אירע מקרה כזה, השתדלו לשמור זאת בסוד. כמובן שכולנו שמרנו על הסוד הזה.

כמה שנים לפני המקרה הזה כיהן כראש הקהילה בסערענטש ר׳ זלמן קורניצר ז״ל. היה לו עסק גדול של יינות ומשקאות חריפים. גם אבא קנה אצלו את המשקאות, למכור ביריד. לפני כל יריד נסע אבא לסערענטש וקנה אצל ר׳ זלמן קורניצר את המשקאות. אחרי היריד הוא שילם לו בעד הסחורה.

היתה מחלוקת גדולה בין ר׳ זלמן קורניצר ובין ר׳ משה אנגל. כשנבחר ר׳ משה אנגל לראש הקהילה, הפסיק ר׳ זלמן קורניצר לבוא לבית-הכנסת הגדול. הוא בנה בית-מדרש קטן בחצר ביתו, והיהודים שתמכו בו באו להתפלל אצלו.

בשבתות היה לו מניין גדול בבית-מדרש, אבל בשאר ימות השבוע לא היה שם מנין. לכן, הוא ביקש מהרב שיתן רשות לשישה בחורים לבוא להתפלל אצלו, כל יום בבוקר ובערב, חוץ משבת. הרב למברגר נתן את הסכמתו, ושישה בחורים הלכנו להתפלל שם במשך השבוע. תמורת זאת קיבלנו מר׳ זלמן קורניצר כל שבוע סכום כסף, וכמובן שזה עזר לנו מאוד.

יהודי קהילת סערענטש

בעיר סערענטש התגוררו הרבה תלמידי-חכמים וצדיקים. אפשר לכתוב ספר שלם עליהם. לצערי הרב, אני זוכר רק אחדים מהם. מיוחד היה ר׳ משה קליין הי״ד. הוא למד תורה כל היום. בבוקר מוקדם התחיל להתפלל בקול רם מילה-במילה כמה שעות, ועוד נשאר אחר-כך בבית-מדרש ללמוד. כמה פעמים ניגשו אליו בחורים לברר קושיה בגמרא.

והיה ר׳ חיים רוט הי״ד, שמוזכר הרבה פעמים בשו״ת ״לבושי מרדכי״ מהגאון ממאד. ומשפחות פרלשטיין, שונפלד ור׳ מנדל קייזלר הי״ד.

ארבע מלמדים היו בתלמוד-תורה, תלמידי-חכמים וצדיקים: ר׳ יעקב הרשקוביץ, ר׳ הערש פייערשטיין, ר׳ חיים קניג, ור׳ שלמה מושקוביץ הי״ד. בבוקר ובערב התקיימו שיעורים קבועים בבית-מדרש, וקול התורה נשמע שם גם בלילות, לפעמים עד אור הבוקר.

בהזדמנות זו, רוצה אני להזכיר את הצדיק ר׳ יודא ויזנר הי״ד. הוא היה השמש בקהילה ודאג לכל יהודי בעיר. אם התעוררה איזו בעיה ליהודי, הכתובת היתה - ר׳ ידל ויזנר הי״ד.

באותם הזמנים עליהם אני מספר עברו בתחנת-רכבת של העיר סערענטש הרבה פלוגות-עבודה של היהודים. פשוט, רכבות עמוסות עם יהודים. ר׳ ידל ויזנר סידר עם מנהל התחנה, שבכל פעם שמגיעה רכבת עם יהודים, הוא יודיע לר׳ ידל. וכך היה. לפני שהיתה מגיעה רכבת עם יהודים ר׳ ידל הזמין במנזה כמה סירים עם מרק חם ואנחנו, בחורי הישיבה, לקחנו את הסירים אל תחנת-הרכבת. כשהרכבת היתה עוצרת, ר׳ ידל עמד עם הכף הגדולה וחילק מרק חם ליהודים.

ר׳ משה פרנקל היה השוחט של הקהילה וגם חזן מפורסם. הוא לימד כמה ילדים לשיר במקהלה בשבתות, בחגים ובימים-הנוראים. בחג הלאומי ההונגרי התכנסו בבית-הכנסת כל הצעירים היהודיים ובחורי הישיבה, והחזן שר את תפילת ״הנותן תשועה למלכים״.

בעלי-הבתים התעניינו במצבם של בחורי הישיבה בחומריות וברוחניות ועזרו הרבה באחזקת הישיבה, ואני מבקש את סליחתם על כך שאינני יכול להזכיר את כולם.

ר׳ משה ויינשטוק נתן כל ראש-חודש סכום כסף, פנגו אחד, לכל בחור ישיבה שביקש בתחלת הזמן תמיכה במקום אכילת ״ימים׳. רוב הבעלי-בתים בקהילה עזרו להחזיק את הישיבה, גם בכסף וגם באוכל ״ימים׳ שנתנו לבחורים.

כמה בעלי-בתים השכירו חדרים לבחורים, כי לא היה בניין מיוחד למגורים עבור הבחורים. כך השתכנו הבחורים בדירות של בעלי-בתים וזה היה גם תוספת פרנסה ליהודי המקום.

מינוי חדש

לעיירה סערענטש היה גליל של כמה עיירות, עיירות קטנות שהיו שייכות לרבנות סערענטש. רב העיר, הרב מנחם פולק זצ"ל, חותנו של הרב יהודה למברגר, מסר לרב למברגר את הרבנות בעיירה טיסהלוץ (TISZALÚC) וקראו לו הרב של לוץ. הוא ניהל, כאמור, את הישיבה בסערענטש.

כמה שנים אחר-כך, ממש לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה, נסע הרב פולק לאמריקה, שם קיבל את הרבנות של אחת הקהילות במנהטן שבניו-יורק. אחרי שנסע, נבחר לרב העיר סערענטש חתנו, הרב יודא למברגר.

הרב למברגר בחר בי להיות עוזר בבית שלו. כל יום, לפנות ערב, באתי לביתו לסדר כמה דברים או לעשות שליחויות בכל מיני עניינים. כשהרב פולק נסע לאמריקה, עזרתי לו לארוז את הספרים בארגזים. גם את הספרים שחיבר, 'חלק לוי', לקח איתו.

אני זוכר את דרשת הפרידה שלו. הוא היה דרשן גדול ומפורסם גם בשפה ההונגרית, וכשהיה צורך להופיע בפני השילטונות ההונגרים באיזו חגיגה, אז תמיד היו מזמינים את הרב פולק לנאום בשפה ההונגרית.

בסערענטש היה בית-חרושת גדול לסוכר ולשוקולד, ובית-חרושת לחמאה וגבינה. הרב למברגר נתן את ההכשר לחמאה ולגבינה, שנמכרו בערים הגדולות בהונגריה.

כשנבחר הרב למברגר לרב העיר, הלכתי יחד איתו לבדוק את יצור החמאה והגבינה. על-יד בית-החרושת לשוקולד היתה רפת גדולה, עם פרות מיוחדות, גדולות ושמנות. היה שם ציוד מודרני. החלב ירד ממכונות החליבה ישר למחלקה של החמאה. מהמכונות יצאו חבילות החמאה ארוזות ישר למשלוח לחנויות. המשגיח הקבוע במפעל היה ווייס שעם בנו, אפרים ווייס, למדתי בחברותא.

גרתי בחדר אחד עם עוד בחור, בדירת משפחת אלתר. חלונות החדר פנו לרחוב של הבית-מדרש וממול היה ביתו של הרב למברגר. הרב בא כל יום, בשעה ארבע וחצי לפנות בוקר, דפק על חלון החדר שלי ואז קמתי מיד, התלבשתי במהירות והלכתי אל בית הרב.

כשבאתי, הוא כבר ישב בחדר השיעור שלו. התישבתי על-יד השולחן והרב למד איתי את השיעור בגמרא שלמדו בישיבה. הוא הכין את השיעור שלימד כל יום בישיבה.

בחורף הכנתי כל יום את התנור לחימום. היה לו תנור חימום מיוחד עשוי מפח, דומה לתוף, בגובה מטר בערך. שמתי עץ עגול באורך מטר במרכז התנור, ומלאתי סביב העץ נסורת של עץ-נגרים. לחצתי חזק על הנסורת וכשהוצאתי את העץ העגול, נשאר חלל באמצע התנור. הדלקתי אש בתוכו וזה בער שעות רבות, וחימם את החדר. את התנור הכנתי בערב, ובבוקר הדלקתי את האש והתישבנו ללמוד את השיעור.

פרק יא:
רוחות רעות בשמי הונגריה

אימונים בפלוגות הנוער / ה'שקצים' מושכים בפיאות / סרט צהוב על הזרוע / "מה אתם עושים בתחנת הרכבת?" / חשד לריגול / "בטח יש בפנים דולרים"... / חששות ופחד / מסדר-זיהוי לאחר קבלת-שבת / חיפושים קדחתניים אחר תעודות / מסע מסוכן בעקבות שורשי המשפחה / עזרה בחיפושים / סופם המר של היהודים שגורשו לאוקראינה

באותן שנים, 1921-1944, אחרי מלחמת-העולם הראשונה, היה חוק בהונגריה שכל הבחורים צריכים לעבור אימונים בדומה ולהבדיל כמו 'הגדנ"ע' בארץ. גם בחורי הישיבות היו צריכים להתייצב כל יום ראשון, בשעה 6 בבוקר, במגרש האימונים, יחד עם כל הצעירים הגויים מהעיר. פלוגות-הנוער היו מסודרות לפי השנתון. קראו לזה LEVENTE ולבשנו כובע 'לעוועניטה' מיוחד.

כשחזרנו מהאימונים של LEVENTE בחג הלאומי ההונגרי, היה החזן ר' משה פרנקל עולה על הבימה ושר את התפילה "הנותן תשועה למלכים". כשהמפקדים ההונגרים שמעו שהזכיר את שמו של הורטי, מושל הונגריה, זה מצא-חן בעיניהם.

בכל פעם שהתעמולה האנטישמית במדינה התחזקה סבלנו גם אנחנו יותר ויותר מהגויים. לכל פלוגה היה מפקד גוי. מגרש האימונים היה מחוץ לעיר. כל בחור קיבל רובה מעץ, ולמדנו לעשות תרגילים. השנתון המבוגר קיבל גם אימונים ברובה צלפים.

בשנים 1938-1939 הפרידו את היהודים מהגויים. כולנו היינו צריכים להופיע בכובע צבאי שקראו לו 'כובע לוונטה', אבל היהודים היו צריכים להופיע עם משהו נוסף: סרט צהוב על הזרוע.

בדרך-כלל נתנו לנו כל מיני תרגילי עונש וגם כל מיני עבודות. זה היה בכל יום ראשון בבוקר, משעה 6 עד השעה 10:00. זה היה קשה, אבל הקושי גבר מאוד בחודשי החורף, בשלג ובקור העז. מי שלא הופיע או הופיע באיחור קיבל עונש גדול. כך שלא היו לנו הרבה ברירות, והיינו חייבים להשתתף בתרגילים אלה.

התעללות נפשעת

לא רק ב'לוונטה' סבלנו מהגויים. גם בלכתינו ברחוב זרקו עלינו אבנים או שמשכו ליהודים את הפיאות. לפעמים הגבנו והרבצנו להם חזרה, בפרט כשהיינו מספר בחורים יחד, אבל בדרך-כלל ה'שקצים' היו רבים מאיתנו, ואנחנו ברחנו לבית-מדרש או לבית יהודי סמוך.

פעם אחת, בתחילת הזמן, נסעתי ברכבת מטארצאל לסערענטש ביחד עם עוד בחור מטארצאל, משה גרוסמן הי"ד. כשהגענו לתחנת-רכבת של סערענטש עברנו חוויה קשה מאוד:

תחנת-הרכבת של סערענטש היתה תחנה-מרכזית והרכבות נסעו שם לארבעה כיוונים. באותה תקופה עברו שם הרבה יחידות צבאיות, והתחנה היתה מלאה בחיילים שנסעו לחזית או הגיעו לחופשות. בהזדמנות כזו היתה ממש סכנה ליהודי לנסוע ברכבת או לעבור בתחנה. כשאנחנו עברנו, הקיפו אותנו מספר חיילים וצעקו עלינו כל מיני דברי גנאי, הרביצו לנו ומשכו את פיאותינו. קשה מאוד לתאר את ההרגשה הזאת.

תוך כדי-כך, עבר שם סיור של המשטרה הצבאית. בכובע שחבשו היו נוצות והם היו מאוד אכזריים. פחדנו מהם מאוד. השוטרים הכניסו אותנו לחדר של המשטרה בתחנה, והחלו לחקור אותנו: "מה אתם עושים בתחנת הרכבת?" הם חשדו שאנחנו מרגלים, למרות שבסך-הכל היינו שני בחורים צעירים בגיל 15.

הם פתחו את המזוודות שלנו וחיפשו בין הבגדים, עד שמצאו את הגמרא שהיתה לי. הם שלפו את הגמרא ודפדפו בה. אחד השוטרים אמר: "בטח יש בפנים דולרים"... הם פירקו את התפילין וחיפשו בכיסים. עמדנו שם רועדים מפחד. בסופו של דבר סגרנו את המזוודות, הם נתנו לנו כמה סטירות-לחי וגירשו אותנו מתחנת-הרכבת.

יצאנו משם במהירות לכיוון העיר, והיגענו בשלום לבית-מדרש. סיפרנו לרב מה שקרה לנו בתחנת-רכבת, והרב אמר לנו: "אולי לא תהיה אפשרות לפתוח את הישיבה?! האם יוכלו להגיע הבחורים?" אבל אחרי כמה ימים הגיעו בחורים מהעיירות שבסביבה, וגם מערים רחוקות יותר. כמובן שפתחו את המנזה והתחילו הלימודים.

זה היה בשנים 1938-1939, כשצ'כוסלובקיה התפרקה וצבא ההונגרי נכנס לחלקים של צ'כוסלובקיה. הגבול הצ'כי היה קרוב מאוד לסערענטש. הגבול עצמו עבר בעיר אוהל, והרבה יחידות צבא עברו בעיר, לכיוון הגבול.

בחורי הישיבה קיבלו הוראות מהרב שלא להיראות הרבה ברחוב. לכן, רק בצהריים הלכנו לבעלי-בתים לאכול. בבוקר ובערב אכלנו בדירה בה התגוררנו, וכל היום ישבנו בבית-מדרש ולמדנו.

גזירה חדשה

בקיץ 1939, בליל שבת אחת, בשעה שהתפללנו קבלת-שבת בבית-מדרש, הגיעו משטרה וז'אנדרמים עם הנוצות בכובעים, והקיפו את בית-המדרש ובית-הכנסת. בגמר התפילה הובילו את כל היהודים לחצר התלמוד-תורה, ושם ערכו מסדר-זיהוי (RAZIA). הם דרשו תעודת-זהות ותעודת אזרחות הונגרית.

אחרי כמה ימים קיבלו מספר בחורים מהישיבה, וביניהם גם אני, הודעה להוציא תוך 30 יום את תעודת האזרחות ההונגרית. מי שלא יביא את התעודה, נאמר בהודעה, יגורש מעבר לגבול ההונגרי - לגליציה ולאוקראינה.

היתה זו גזירה קשה מאוד, בשל הקושי למצוא את כל התעודות: תעודות ליד"ה של הסבים והסבתות עד 1848, תעודות הנישואים שלהם, תעודות מראשי העיירות בהם התגוררו וכן ששילמו מיסים למדינה בשנים 1875-1880.

מזכיר הקהילה בסערענטש, ר' אלי שוורץ הי"ד, עזר לנו רבות בעצות ובמכתבים, איך וכיצד להשיג את התעודות הנדרשות. עד מלחמת-העולם הראשונה היו כל ספרי הלידות, הנישואים והפטירות אצל רבני הקהילה. לכן, בכל משרדי הקהילות והרבנויות עמלו קשה, יומם ולילה, כדי לחפש בספרים ולהוציא את התעודות הנדרשות עבור היהודים שהשורשים שלהם היו מאותן הקהילות, ובינתיים ביקשנו מהשילטונות דחייה לעוד מספר חודשים, בכדי שנוכל לקבל את כל התעודות.

אבא ז"ל שלח אותי לעיירה זמפלן-אגרד, שם התגורר סבא ושם נולד אבא. הקהילה של אגרד היתה שייכת לרבנות KIRALY HELMEC ונסעתי לשם. הרב היה

יהודי מבוגר, רבי יואל זאב גלאטטשטיין הי"ד. חתנו עזר לו להוציא את כל התעודות. למזלי מצאו בספרים את כל הפרטים הנדרשים, וקיבלתי תעודות על הנישואים של הסבא ותעודות לידה של אבא.

מיכשולים

כעת הייתי צריך להשיג תעודה מעיריית אגרד, שסבא אכן שילם מיסים בשנים 1875-80. אלא שכאן התעוררה בעיה: הספרים מאותן השנים נשרפו בשריפה שהיתה פעם בעירייה... מה עושים? אבא שלח אותי לחפש שני גויים שהכירו את סבא ועבדו בשדות של המשק שלו, כדי שיבואו להעיד בעירייה לטובתי.

אבא ז"ל אמר לי שבאגרד גר יהודי בשם ווינטראוב, והוא יעזור לי לחפש את שני הגויים. הגעתי לאגרד ומצאתי את מר ווינטראוב. הוא היה יהודי מבוגר, בעל זקן לבן. סבא שלי, ר' יוסף יהודה לוי ז"ל, היה הסנדק שלו. הוא אכן עזר לי למצוא את שני הגויים. כשסיפרתי לשני הגויים מי אני ומי הם אבא וסבא שלי, הם מאוד שמחו ואמרו שהם באים תיכף לעירייה למסור את העדות.

מזכיר העירייה היה רשע גדול ואנטישמי. הבחנתי בכך מהדיבורים שלו. הוא רצה כל הזמן להשפיע על העדים שלא יעידו, אבל הם עמדו על דעתם שהכירו את סבא, וסיפרו גם על השדות שסבא חכר מהפריץ של העיר BÁRÓ SENNYEY בשנת 1875. רק אז רשם המזכיר את הפרוטוקול, והעדים חתמו עליו.

כך קיבלתי את התעודה שהיתה חשובה מאוד לקבלת תעודת האזרחות.

אחר-כך היגשתי בקשה לארכיון מחוז זמפלן, בעיר SATORALYA UJHELY, לקבלת תעודה ממפקד האוכלוסין שהיה בשנת 1869. גם תעודה זו קיבלתי, ושם היה רשום שסבא נולד בעיירה ה-מאד בשנת 1830 וכן פרטים על אביו של סבא.

לכל המקומות אליהן נדרשתי לנסוע כדי להשיג את התעודות נסעתי ברכבות, למרות הסכנה הגדולה שהיתה אז ליהודי לנסוע ברכבת. החיילים ההונגריים נסעו ברכבות לחזית או חזרה מהחזית, וכשתפסו יהודי ברכבת היתה זו סכנת-נפשות ממש. אירע יותר מפעם אחת שהם זרקו יהודים החוצה מהרכבת הנוסעת. באותה תקופה היו לי עדיין פיאות ארוכות, אותן הסתרתי תחת הכובע, אבל פעמים רבות משכו לי החיילים בפיאות והרביצו לי. נסעתי כי לא היתה לי ברירה. הייתי חייב לנסוע ברכבת לכל הערים בכדי להשיג את התעודות.

פרק יא

885/1942
Szám/hoz

elulibe'yegzes
1942 MAR 16
MPLÉNAGÁRD/KÖZSÉG

Jegyzőkönyv.

Készült,Zemplónagárdon 1942. évi március hó 19-én alulirott kör-
tt.-

Jelen vannak alulirottak :

Megjelent Löwi József,18-éves, izr. vallásu, szabotanono,nőtlen , tarcali lakos a kóri,hogy Czető János és Kászmér József zemplén-gárdi lakosok hallgatassanak ki arra nézve,hogy Nagyatyja : Löwi József zemplér agárd községben 1875- 1880-évek között lakott - e ? a mily foglalkozást üzött.-

Jegyzőkönyv felolvasása és helyben hagyása után aláiratott és lezáratott.-

Kmft.

Löwi József

Folytatolag felvétetett Czető János,1863-évi zemplónAGárdi születésü, ref. vallásu, nős, családos, fm. napszámos zemplénagárdi lakos Löwi József jegyzőkönyvi kérelmére előadja az alábbiakat :

A legjobbtudomásom szerint 12-éves koromtól emlékszem Löwi József volt ZemplénAGárdi lakosra ,tudomásom szerint báró Senngey birtokából az ugynevezett Ruszka dülőt bérelte 1875 - 1880-években .Más előadni valom nincs.

Ezen jegyzőkönyvi vallomásomra bármikor és bárhol hajlandó vagyok az eskűt letenni.-

Jegyzőkönyv felolvasása és helybenhagyása után aláiratott és lezáratott.

Kmft.

+

Folytatolagosan felvétetett Kászmér József 1866. évi születésü, ref. vallásu, nős, földm. napszámos zemplénagárdi lakossal ,aki Löwi József tarcsali lakos fenti jegyzőkönyvi kérelmére előadja az alábbiakat :

Ben 9-éves voltam,emlékszem arra hogy Löwi József 1875-1880-évek Zemplénagárd Községben lakott s itt báró Senngey uradalmától a Ruszka dülőt bérelte. Egyéb előadni valom nincs.

Ezen jegyzőkönyvi vallomásomra bármikor és bárhol hajlandó vagyok az eskűt letenni.-

Jegyzőkönyv felolvasása és helyben hagyása után aláiratott és lezáratott.-

Kmft.

Kászmér József

Kehrmann Lilián
körjegyző.

Jegyzőkönyvvezető.

התעודה שעליה חתומים שני הגויים שעבדו אצל סבא

גירוש יהודים

ברצוני לציין, שבקערעסטור היה יהודי יקר וחשוב, בעל הדרת-פנים שאת פניו עיטר זקן לבן ארוך, שמו היה: ר' חיים אלתר זלצר הי"ד. יהודי זה היה רב צבאי בצבא ההונגרי-אוסטרי במלחמת-העולם הראשונה. הוא היה ידיד טוב של אבא וגם הוא עזר לי בעצות והדרכה איך להשיג את כל התעודות הנדרשות.

כשהיו כל התעודות בידי, סידר וריכז את כל התעודות ר' אלי שוורץ מסערענטש, שהיה מזכיר הקהילה, וכתב בקשה לשר הפנים של הונגריה, ואני שלחתי את הבקשה.

זה ארך בערך שנה עד שקיבלנו את תעודת האזרחות. בינתיים היינו צריכים בכל תקופת זמן להגיש בקשות לשילטונות, לקבלת דחיה שלא יגרשו אותנו מחוץ לגבולות הונגריה.

גם למשרד של הרב למברגר בסערענטש באו יהודים וביקשו תעודות. אני ישבתי במשרד של הרב ועזרתי לחפש בספרים. רשמתי את התעודות והרב למברגר חתם והטביע את החותמת על התעודות. באותו זמן היתה כל תעודה ממש הצלת-נפשות, להינצל מהגירוש למחנות הסגר או לאוקראינה.

בשנת 1941 גירשו השילטונות ההונגרים כמה אלפי יהודים, שלא יכלו להשיג את כל התעודות הנדרשות ולכן לא קיבלו את תעודת האזרחות. גם מסערענטש גורשו הרבה משפחות לאוקראינה, לקמיניץ-פידולסק. לצערנו הרב, לא חזרו משם בחיים, רק מספר בודדים. לפי מה שידוע לנו, ומה ששמענו אחר-כך, הטביעו את היהודים הללו בנהר דנסטר.

ר' אליעזר דב וייסברג, ביידיש קראו לו ר' לייזר בער, ואשתו הי"ד היו בין המגורשים לאוקראינה. הוא היה הבן של ר' מרדכי יצחק וייסברג מטארצאל. אכלתי אצלם יום אחד בשבוע. הוא היה יהודי תם וישר. התפרנס מיגיע-כפו ועבד עבודה פיזית קשה ביקב של משפחת אנגל. הוא היה מומחה ליינות. אימא של אשתו, אישה מבוגרת, נשארה לבד בבית.

הז'אנדרמים באו עם רשימות של יהודים. לפעמים לקחו את כל המשפחה ולפעמים רק חלק מהמשפחה - הכל לפי שרירות ליבם של השילטונות והז'אנדאמרים.

פרק יב:
בודפשט - ישיבה מקצועית "TANONCOTTHON"

אירגון 'אומזה' / 'טאנונצאוטהון' לבחורי ישיבה / מודעה בעיתון יהודי / נסיעה לעיר הגדולה / מגורים ולימוד בישיבה / עבודה בבית-מלאכה לארנקים / חוזה לשלוש שנים באיגוד המקצועי / מנהל אנטישמי וניצול בעבודה / השתתפות בהלוויה ממלכתית / "אתה יהודי קומוניסט!" / התפטרות מהעבודה / מקום עבודה חדש / גלויות-דואר מאבא / חג-סוכות אחרון בעיירה טארצאל / ברגל, מטארצאל לקרעסעמזור, לברך על ארבעת המינים / מצב קשה בעיירה

שנת תש"א (1941) היתה השנה האחרונה ללימודי בישיבה. הגזירות נגד היהודים היו קשות מאוד. כל יום נפלה עלינו גזירה חדשה. פרנסות היהודים נדלדלו, וכמעט שלא היתה פרנסה לרוב היהודים. רק לכמה עשירים היתה פרנסה גם אז.

חוץ מהגזירות על הפרנסה, חיינו בסכנת חיים יום-יום. את הגברים המבוגרים גייסו לפלוגות-עבודה, שם העבידו אותם עבודת-פרך, בצירוף מכות והתעללות. בבית נשארו המשפחות ללא פרנסה, והחיים הפכו להיות קשים מאוד מיום ליום.

צעירים יהודיים רבים נסעו באותה תקופה לעיר הבירה בודפשט, מפני ששם היו יותר אפשרויות להסתדר.

בבודפשט הקימו יהודים את אירגון ה'אומזה' (OMZSA) הדומה לג'וינט של היום, באמצעותו עזרו לקהילות יהודיות ברחבי המדינה בכל האמצעים האפשריים. בכל אופן, חייהם של תושבי בודפשט היו קלים יותר מחיי היהודים בכל הקהילות במדינה.

בין שאר פעולותיהם, הם הקימו בבודפשט מוסדות ללימוד מקצוע לצעירים, בשם 'טאנונצאוטהון' (TANONCOTTHON). היו כמה מוסדות כאלה בחסות הקהילה הנאולוגית, שם לא הקפידו כל-כך על כשרות ושמירת שבת. לשמור את השבת היה אז דבר קשה ביותר. בדרך-כלל, כל המפעלים עבדו בשבת, והיה קשה מאוד למצוא מפעל בו ויתרו על עבודה בשבת.

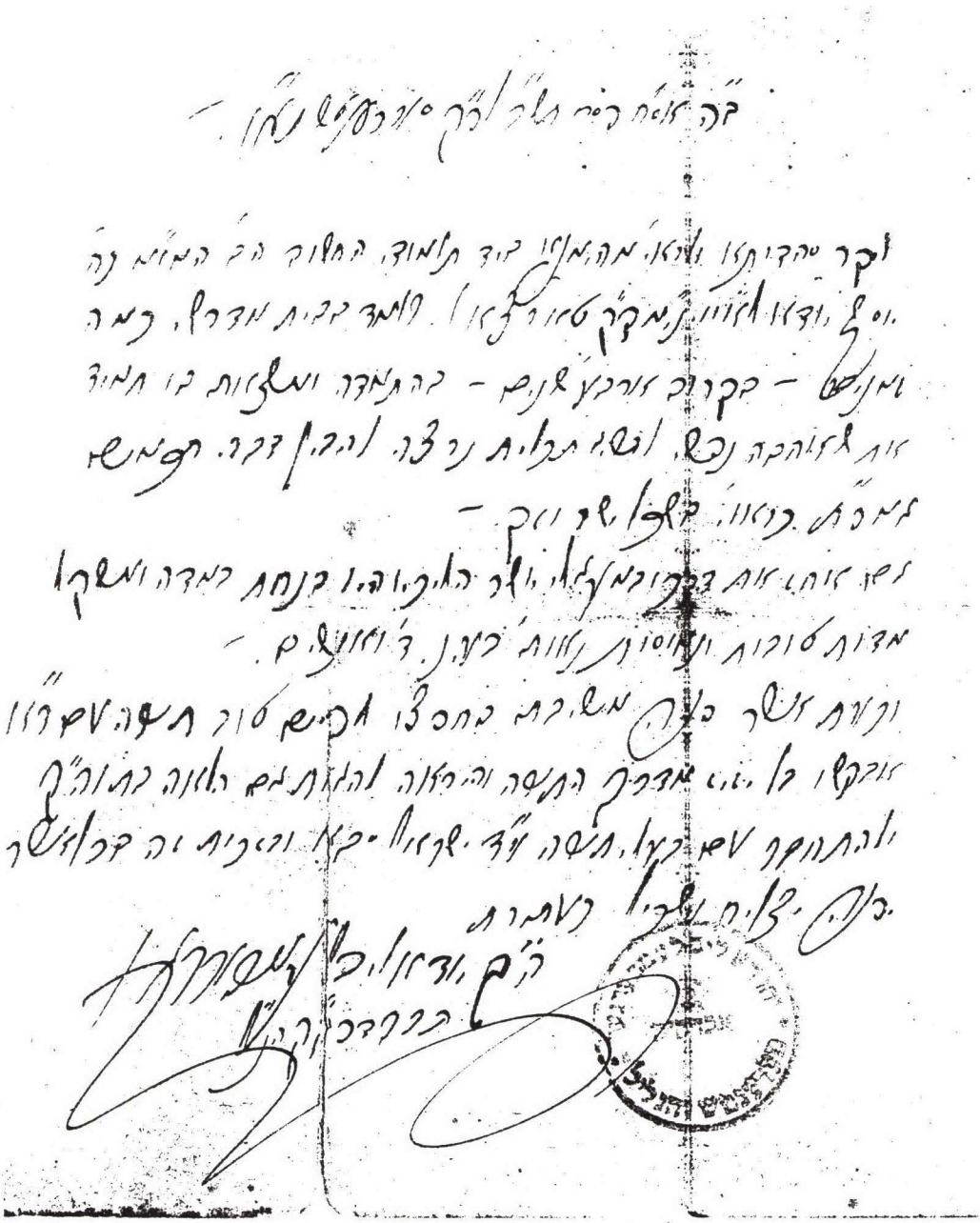
ברכבת לבודפשט

לאחר שמדינת צ'כוסלובקיה התפוררה צורפו איזורים גדולים ממנה להונגריה, ובפרט איזור הקרפטים. שם, באיזור זה, היו קהילות גדולות של יהודים שחיו בעוני ועבדו עבודות קשות ביערות. מהכפרים הקטנים, בפרט מאיזור מרמרוש, החלה אז נהירה גדולה, בעיקר של צעירים וצעירות, לעיר הבירה בודפשט. צעירים אלה, שהיו רובם ככולם שומרי תורה ומצוות, עמדו בפני בעיה גדולה בבואם לבודפשט: איך למצוא עבודה מבלי לחלל שבת? הניסיון היה גדול מאוד ולא כולם יכלו לעמוד בניסיון זה.

לכן, החליטו ראשי הקהילה האורטודוקסית להקים מוסד ללימוד מקצוע לבחורי-ישיבה ומוסד דומה גם לבנות. ה'טאנונצאוטהון' לבחורים היה ברחוב קיראלי 26, וה'טאנונצאוטהון' לבנות היה ברחוב קרטס 32.

כשחזרתי הביתה מהישיבה, לפני החגים, סיפרו לי בביתו של ר' משולם ריזל שבעיתון היהודי 'ZSIDÓ-ÚJSÁG' התפרסמה מודעה על המוסד ללימודי מקצוע לבחורי ישיבות. החלטנו לכתוב בקשה להתקבל ל-'TANONCOTTHON'.

מספר חודשים לפני-כן כבר התקבל למוסד הזה בחור מטארצאל, בשם דב שטרן. הוא צירף לבקשה שלו מכתב המלצה מהרב של טארצאל, ולאחר שקיבל תשובה חיובית נסע לבודפשט. גם אני כתבתי מכתב בקשה להנהלת המוסד. לבקשתי צירפתי מכתב המלצה מרב העיר טארצאל ומכתב מהרבי שלי, הרב למברגר מסערענטש, שבישיבתו למדתי ארבע שנים.

מכתב ההמלצה מהרב למברגר לישיבה בבודפשט

על הבקשה ששלחתי, קיבלתי תשובה שתוכנה היה כך: התקבלתי למוסד, רק שכל המקומות תפוסים. ברגע שיתפנה מקום אוכל להיכנס.

הבנים של הדוד ר' מרדכי לוי מטוקאי, יוסי ומשה, למדו את מקצוע הדפוס בבית-דפוס של משפחתם, ויוסי כבר עבד בבודפשט. החלטנו שאחרי החגים אסע איתו לבודפשט, ועד שיתפנה מקום בשבילי במוסד, אתגורר יחד איתו בחדרו.

מיד לאחר חג סוכות ארזתי את המזוודה שלי, ונסענו לתחנת-רכבת בקערעסטור. משם המשיכה הרכבת לבודפשט. הנסיעה ערכה מהשעה תשע בערב עד השעה שבע בבוקר.

אבא ליווה אותי עד הרכבת, וסיפר לי הרבה על בודפשט. הוא הכיר את העיר היטב, שכן התגורר בה שנים רבות, משנת 1895 עד 1921.

בעיר הגדולה

בודפשט עשתה עלי רושם חזק מאוד. בפעם הראשונה היגעתי - בחור ישיבה שעזב את הישיבה, את עיירת מולדתו ואת אבא - לעיר גדולה, שהיתה שונה לגמרי מכל הבחינות שהיכרתי.

בבית הלכתי עם הפיאות בגלוי, אבל כעת סידרתי את הפיאות למעלה, מתחת לכובע. אחרי שבועיים הורדתי את הפיאות לגמרי, כמו יתר הבחורים.

בודפשט היתה מפורסמת בכך שהדירות בה היו מלאות בפשפשים, בפרט באיזור בו התגוררו הרבה יהודים. בלילה לא יכולנו לישון. כל זמן שהחשמל דלק, היה שקט. ברגע שסגרנו את האור - הופיעו הפשפשים. למרות שעשו חיטוי זה לא עזר, אלא לזמן קצר. אחר-כך הופיעו הפשפשים שוב, בגלל שהם היו בתוך הקירות של הבתים הישנים. אבל, כמו להרבה דברים, התרגלנו גם לזה.

כאמור, לא היה מקום במוסד 'TANONCOTTHON'. חלפו בערך שלושה שבועות עד שהתפנה מקום בשבילי.

במוסד היתה ועדת-קבלה שבחנה את הבחורים שביקשו להתקבל למוסד. בראש הוועדה ישב ד"ר דויטש, שהיה המנהל של כל בתי-ספר היהודיים האורטודוקסים ותלמודי-התורה. חברי הוועד היו: דר' האוזן, מר שטרן, מר ויינגרטן ועוד. מנהל המוסד היה מר שולהוף.

היה זה מוסד ישיבתי לתפארת הקהילה האורטודוקסית. סדר היום היה כדלקמן: בבוקר, בשעה שש, היה על כולם להתייצב באולם חדר האוכל ששימש גם כבית-כנסת. אחרי התפילה הוגשה ארוחת-בוקר ואחר-כך כולם יצאו לעבודה.

חוץ מאולם חדר האוכל היו בבניין חמישה חדרי שינה ובהם מיטות קומותיים. בכל חדר היה בחור אחראי שתפקידו היה לזרז את הבחורים להשכמת בוקר וסידור המיטות. כל מיטה היתה צריכה להיות מסודרת, מכוסה בשמיכה. לכל בחור היה ארון פרטי, להחזקת חפציו הפרטיים. הבחור האחראי בדק אם כל המיטות מסודרות, והאם כולם נמצאים באולם בית-הכנסת. בין השעות 12 לאחת בצהריים חזרו כולם לארוחת-הצהריים, ואחר-כך שבו לעבודה עד השעה ארבע.

לאחר רחצה והחלפת בגדים, נכנסו כולם לאולם בית-הכנסת והחלו ללמוד בשיעורים הישיבתיים. מר שולהוף מסר שיעור בגמרא ואחר-כך למדנו בחברותות. אני למדתי בחברותא עם הבחור נוישטט מהעיר סומבאטהעלי (SZOMBATHELY). בשבת למדנו גם חומש ורש״י. בשבת אחר-הצהריים היה מבחן בגמרא ע״י הרב יוסף ריינר, (הוא עלה לארץ-ישראל ושינה את שמו לעברית בשם הרב יוסף רענן. הוא מתגורר בבני-ברק). היה לנו עוד שיעור מעניין באגדתות הש״ס, ב׳עין-יעקב׳, על-ידי מר שטרן, שהיה יהודי תלמיד-חכם גדול ובעל מפעל פרוות.

יום ראשון היה יום חופש בו לא עבדנו. ביום זה היו לנו תוכניות לימודים של לימודי חול וגם טיולים בעיר, ביקור במוזיאונים וטיולים בהרי בודה.

במשך כשלושה שבועות הלכתי למוסד רק לאכול, בגלל שלא היה עבורי מקום למגורים. אחר-כך, כשהתפנה מקום, נכנסתי לגור שם, ובינתיים יצאתי כל יום לעיר, לחפש מקום עבודה, ללמוד מקצוע.

מקצוע חדש

מצאתי מקום עבודה. התחלתי ללמוד את מקצוע הרפדות בבית-מלאכה לריפוד רהיטים. בעל-הבית היה יהודי שהסכים כי לא אעבוד בשבת, למרות שיתר הפועלים עבדו גם בשבתות.

אלא שאחרי זמן-מה התברר לי שהרפדות אינה מתאימה לי. חשבתי ללמוד מקצוע יפה ונקי יותר - ייצור תיקים וארנקי עור לנשים.

בבודפשט התגוררו משפחות בנותיו של ר׳ יעקב אלפר ז״ל. הוא היה אחיה של הסבתא רייזל לוי-אלפר, ובשנים שלפני מלחמת-העולם הראשונה, כשאבא התגורר בבודפשט, הוא ביקר אצלם פעמים רבות, בפרט אצל משפחת רקוש ששתו, הדודה ארנקה, היתה אישה טובת-לב באופן מיוחד במינו. כמובן שאבא אמר לי לבקר אצלם.

כשבאתי אליהם בפעם הראשונה הם קיבלו אותי מאוד יפה. הדודה רצתה לעזור לי מאוד, ואמרה שכדאי לי ללמוד מקצוע של 'עיבוד-עור', היות וגם בנה, טיבי, למד מקצוע זה והחל לעבוד בתחום זה.

הדודה ארנקה רקוש ע"ה

התחלתי לחפש מקום עבודה של ייצור ארנקים. אחרי מספר ימי חיפושים, מצאתי בית-מלאכה לארנקים ברחוב אראדי (ARADI). בעל-הבית היה גוי שהסכים לשחרר אותי מעבודה בשבת, אבל תחת זאת דרש שאבוא לעבודה בימי ראשון לפני הצהריים, למספר שעות. כמובן שהסכמתי להצעתו, היות והיה קשה מאוד למצוא עבודה, מבלי לעבוד בשבת. בבית-מלאכה זה ביצעו עבודות יפות מעור, גם בהזמנה לחנויות וגם בהזמנות פרטיות.

לפי החוק, היתה חובה להירשם באיגוד המקצועי של העובדים במקצוע העור, לחתום על חוזה ללימוד המקצוע במשך שלוש שנים, ובסיום שלושת השנים היו עוברים מבחנים במקצוע. מי שעבר את המבחן קיבל תעודת כושר.

הסדר בעבודה היה כך: בתחילה, במשך זמן-מה, היו מנצלים את המתלמד לכל מיני עבודות שליחות ואחזקת הניקיון בבית-המלאכה. אחר-כך החלו לתת לו גם עבודות עור במקצוע, תחילה בעזרה ליתר הפועלים, ולאחר-מכן גם עבודה עצמית.

זמן-מה לאחר שחתמתי על החוזה ללימוד המקצוע במשך שלוש שנים, התברר לי שבעל-הבית הגוי הינו אנטישמי גדול. הוא לא אהב יהודים, למרות שאחותו התחתנה עם יהודי. הוא ניצל אותי בעבודה, ובפרט בימי ראשון כשיתר הפועלים לא עבדו בבית-המלאכה. הייתי צריך לעשות עבורו כל מיני עבודות פרטיות ועבודות

ניקיון. למרות זאת הסכמתי לכך, מפני שמאוד רציתי ללמוד את המקצוע והוא היה בעל-מקצוע מעולה.

בשנת 1943 גייסו את בעל-הבית לצבא ההונגרי. אני הייתי צריך להביא לו אוכל, מידי יום, מהבית למחנה הצבאי, היות והוא רצה אוכל טוב יותר ממה שנתנו לו בצבא. באותה תקופה ניהלה אחותו, זו שבעלה היה יהודי, את העסק, והוא היה מגיע מדי פעם לגזור ולסדר את העבודה.

הזדמנות שהוחמצה

באותה תקופה נהרג במלחמה, בחזית הרוסית, בנו של מושל הונגריה הורטי (HORTY), שהיה טייס בחיל-האויר ההונגרי. באופן רשמי הודיעו שמטוסו הופל בקרב נגד חיל-האויר הרוסי, אבל אחר-כך נודע שהגרמנים היו אלה שהפילו אותו. זאת, בגלל שהוא היה אמור להיות יורשו של הורטי, בעוד שהוא התנגד למלחמה לצד הגרמנים.

כמובן שנערכה לו הלוויה ממלכתית גדולה. אחותו של בעל-הבית אמרה שנסגור את בית-המלאכה ונלך לראות את ההלוויה. יצאנו לשדרה, מול בית-הפרלמנט ההונגרי. משני צידי המדרכה, לאורך כל הדרך מהפרלמנט ועד תחנת-הרכבת שבמערב העיר, עמדו אלפי אנשים. משני צידי הכביש עמדו חיילים כמו חומה. שמועה שהתגלגלה ידעה לספר שגם היטלר ימ"ש יבוא להלוויה.

בתחילת מצעד ההלוויה עברו פלוגות צבא מכל החיילות וגם פלוגות רכובות על סוסים. אני עמדתי במרחק מספר מטרים מהמצעד. אחרי הארון, שהיה מונח על תותח, צעדו המושל הורטי, בני משפחתו וכל חברי הממשלה ההונגרית. אחריהם הגיעו האורחים. ראיתי שם את ריבנטרופ, שר החוץ הנאצי-גרמני, ואת צ'יאני, שר החוץ האיטלקי-פאשיסטי, וגנרל קייטל, ראש המטה של הצבא הנאצי ימ"ש.

היטלר ימ"ש לא הגיע, כנראה מטעמי ביטחון. באותה הזדמנות אפשר היה, בקלות יחסית, להתנקש בחייהם של כמה מראשי הנאצים, אבל לא היה מי שיעשה זאת.

המשכתי לעבוד בבית-המלאכה לארנקים, אבל היחסים שלי עם בעל-הבית לא היו טובים. הוא עשה לי צרות וניצל אותי מאוד. ביום ראשון אחד, כשבאתי לעשות ניקיון יסודי בבית-מלאכה, הוא ממש תקף אותי וצעק: "אתה יהודי קומוניסט!"

אז עזבתי את העבודה ויותר לא הלכתי לעבוד אצלו.

הגשתי נגדו תלונה באיגוד המקצועי, והם ביטלו את החוזה שלי איתו. הוא גם קיבל נזיפה שיותר לא יתנו לתלמידים הרוצים ללמוד את המקצוע לעבוד אצלו. אז נודע לי שהיה זה המקרה השלישי שהתירו חוזה איתו, בגלל נסיבות דומות.

למחרת יצאתי לעיר לחפש מקום עבודה חדש. מצאתי בית-מלאכה לארנקים ברחוב רומבך, בבניין ששכנה בו המסעדה המפורסמת 'שטרן באצ'י'. היה זה בית עם כמה חצרות מעבר.

בעל-הבית היה יהודי בשם למפל. בבית-המלאכה שלו, לא עבדו בשבת, אלא רק חמישה ימים בשבוע. הוא קיבל אותי יפה, סיכמנו את תנאי העבודה וערכנו חוזה. בבית-מלאכה זה עבדו עבודה סטנדרטית. הייתי מאוד שבע-רצון גם מכך שרוב העובדים היו יהודים.

בית-המלאכה היה קרוב ל-'TANONCOTTHON' הלכתי לעבודה ברגל ובצהריים חזרתי לאכול ארוחת-צהריים. בשעה 4, עם סיום העבודה, חזרתי לישיבה והתחלנו את הסדר הישיבתי.

פעם אחרונה בטארצאל

מצב היהודים בהונגריה והגזירות והחוקים האנטי-יהודיים גברו מיום ליום - הכל לפי המצב של הצבא הגרמני וההונגרי בחזיתות עם רוסיה ואוקראינה. כשהמצב התהפך לרעת הגרמנים והחלה הנסיגה מסטאלינגרד לכיוון הקרפטים, הם האשימו את היהודים בכישלונותיהם. למרות זאת, המצב בבודפשט היה טוב יותר מבכל שאר ערי השדה.

מידי שבוע קבלתי גלויות-דואר מאבא. מצבו לא היה טוב. גם מצב בריאותו לא היה כל-כך טוב.

כמה פעמים נסעתי, לקראת החגים, הביתה לטארצאל. אני זוכר שבחג סוכות, שנת 1943, הייתי בפעם האחרונה בטארצאל.

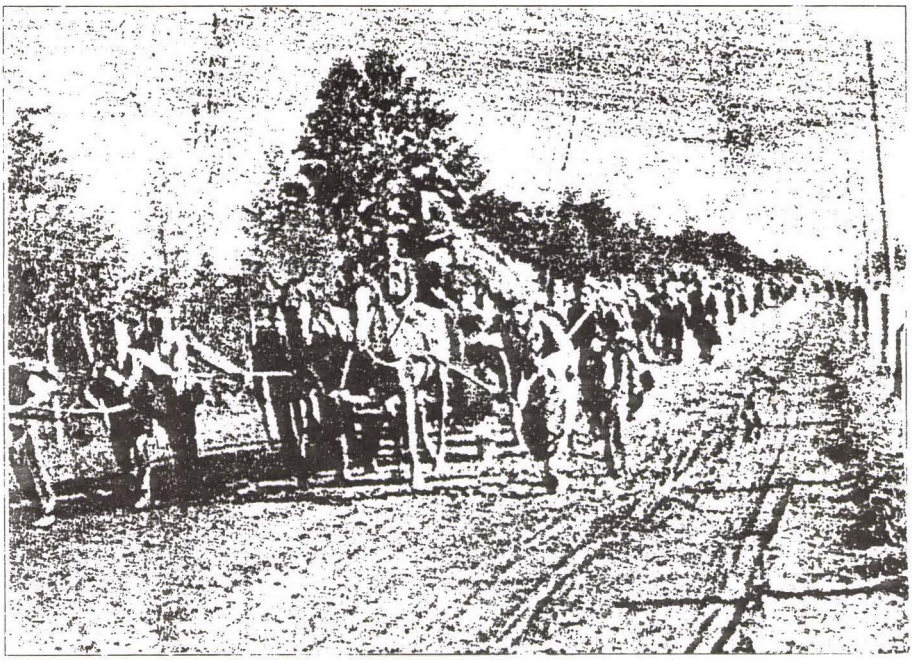
באותו חג סוכות נודע לנו שביום ראשון, חול-המועד סוכות, יביאו את ארבעת המינים, עם מכונית, לרבי מקערעסטור. כיוון שכך, הלכנו קבוצת יהודים ברגל, מטארצאל לקרעסעטור, ובאמת הגיעה מכונית עם לולב ואתרוג לרבי. אינני זוכר מאיפה לקחו את ארבעת-המינים. אני רק זוכר שהאתרוג היה כמעט יבש, אבל זה מה שהיה ואת זה העבירו לכמה ערים, כדי שיהודים יוכלו לברך על הלולב.

המצב של היהודים בעיירה טארצאל היה קשה מאוד. רוב הגברים לא היו כבר בבית, כיוון שגייסו אותם לפלוגות-העבודה. רוב הפלוגות היו בחזיתות אוקראינה והשמועות שהגיעו משם היו מבהילות ונוראות.

יהודים בפלוגות העבודה.
בתמונה למעלה: שני הראשונים, משה גוטליב ומאיר חיים פרנקל מטארצאל.

כשהסוסים לא יכלו לסחוב את העגלות, קשרו אליהם גם את היהודים. בצורה זו הכריחו אותם לצעוד מאות ק"מ בדרכי רוסיה.

בהתמוטטות הארמייה מספר 2 של הצבא ההונגרי, בנסיגה לכיוון הקרפטים, הצעידו ברגל את שרידי פלוגות-העבודה. רובם קפאו מקור או נפלו מאפיסת כוחות. ה"ד.

הם היו שולחים את היהודים לשדות המוקשים וגם השתמשו בהם כדי להעביר תחמושת לצבא בחזיתות. אוכל לא היה להם מספיק, והקור העז היכה בהם קשות. רבים נהרגו בחזיתות, בעוד רבים אחרים קפאו מקור. הצבא ההונגרי והגרמני התנהגו באכזריות רבה כלפי היהודים.

כמה משפחות קיבלו הודעות רשמיות על בני משפחתם שנהרגו או נעלמו באוקראינה. דברים אלה כבר נכתבו בספרים רבים, אבל על כל אחד מאיתנו שנותר בחיים, מוטלת חובה-קדושה להמשיך ולספר על-כך לדורות הבאים, כדי לקיים את מצוות: זכור את אשר עשה לך עמלק הגרמני וההונגרי. בזמן שהייתי במחנה הנאצי מאוטהוזן, תמיד חשבתי על כך שהשם יעזור לי להישאר בחיים, על מנת שאוכל לספר לדורות הבאים את מה שהגרמנים וההונגרים עוללו לנו.

פרק יג:
ב'בני עקיבא'

החיים ב'טאנונצאוטהון' / 'מכירת יוסף' ו'עקדת יצחק' / קהל הצופים בוכה / המטרה: "בעלי מקצוע הונגריים" / הקבוצה מחליטה: לעלות לארץ-ישראל / לימוד עברית / שירים עבריים במסיבת חנוכה / הרבי מויז'ניץ והרב יששכר טייכטאל מתארחים בישיבה / הרב טייכטאל מטיף לעלות לארץ-ישראל / הרבי ממונקץ' בורח מאוקראינה ומגיע לבודפשט / דרשה מרגשת ב'כל נדרי' / תיאור האכזריות הנוראה של הגרמנים ליד קמינץ-פודולסקי / פגישה עם הרבי מבובוב

בשנים 1942-1944 היה מצב היהודים בעיר הבירה בודפשט טוב יותר מבכל יתר הערים ועיירות-השדה בהונגריה, גם מבחינה בטחונית וגם מבחינת הפרנסה.

המצב שלנו ב'טאנונצאוטהון' היה די טוב. היינו במסגרת ישיבתית וגם למדנו מקצוע. המנהל, מר שולהוף, הקפיד מאוד על הופעת הבחורים, לא רק ללימודים אלה גם מבחינה חיצונית - הלבוש, והניקיון.

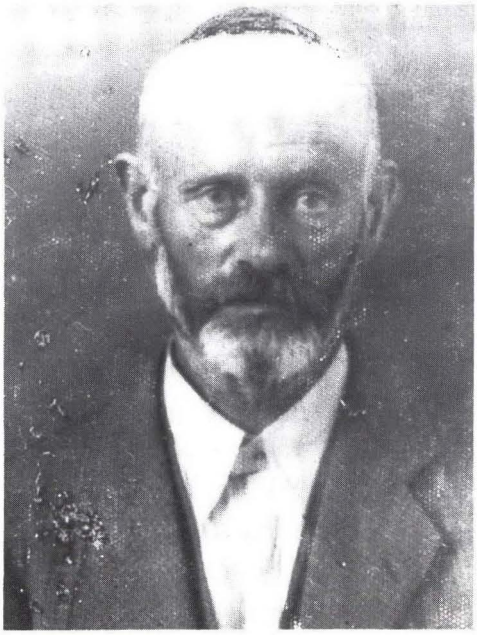
כפי שכבר סיפרתי בפרק הקודם, היו לנו שני ימי חופש בשבוע. בשבת וביום ראשון. יום שבת היה יום קודש ללימודים. למדנו גמרא ופרשת-השבוע, וגם התקיים מבחן בגמרא על-ידי הרב ריינר. ביום ראשון היה מגיע מורה יהודי מהגימנסיה היהודית, מר רונה (RÓNA TANÁR), והוא מסר לנו שיעורים בלימודי חול. יחד איתו גם יצאנו לבקר במוזיאונים, והוא נתן לנו הסבר על המוצגים שהוצגו שם. המורה מר רונה עלה לארץ והתגורר בירושלים.

ר' משה יצחק בן יוסף יהודה לעווי זצ"ל
מקליינווערדיין

ר' יוסף יהודה לעווי ז"ל

ר' צבי בן יוסף יהודה לעווי הי"ד
מטארצאל

אבא, ר' צבי לעווי (בשמאל)
חייל במלחמת העולם הראשונה 1914 - 1918

ר' מרדכי בן יוסף יהודה לעווי
מטוקאי

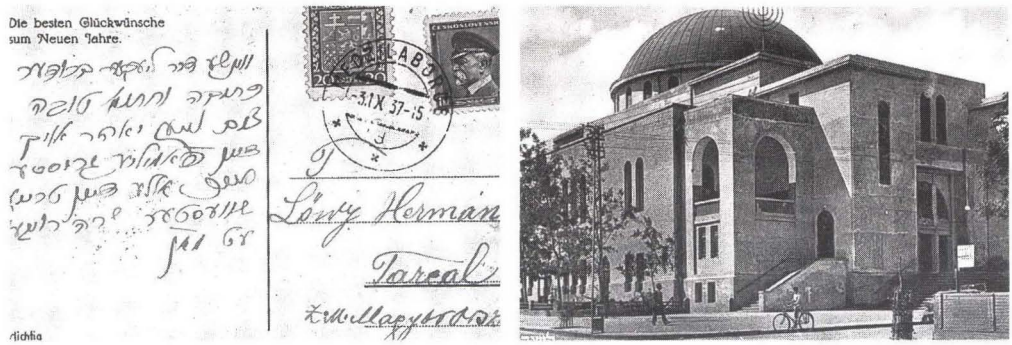
חוה ציגלר־לוי מקליינוואַרציין

ר' אליעזר בן ציון לעווי
באמריקה

אסתר פרידמן - לוי
אחות אבא מאמריקה

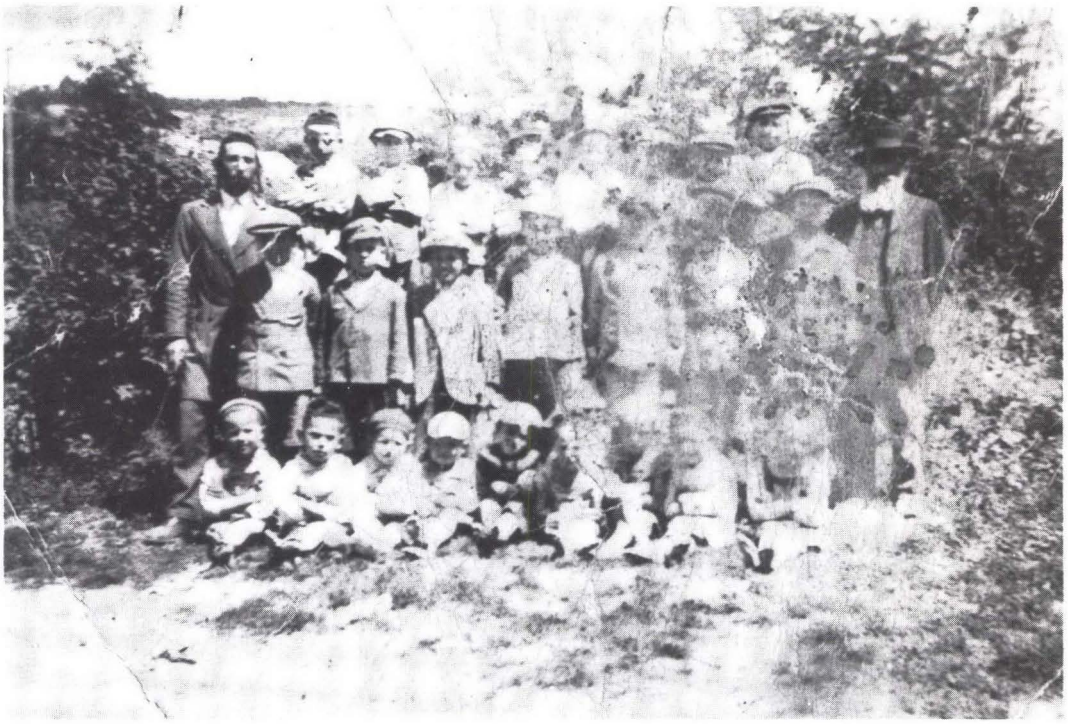

האחות של אבא, שרה רוזנבלום - לעווי שלחה גלויה מצ'סכלובקיה להונגריה בשנת 1937,
עם תמונת ביהכנ"ס הגדול בתל-אביב

ר' שמואל פלורנטל ז"ל ורעייתו פרל הי"ד

החיידר בטארצאל בשנת תרצ"ה

עוזר לרבי הבחור קלמן ברוך טייטלבויים ז"ל	קליין מיקי	גרין חיים ישעי'	גליק מיקי	ברגר אודין	וייס פרדי	גרין שאני	אהרנפלד דב	אייזלר יוסף	הרבי ר' משולם ריזל ז"ל
	ברגר פנחס זליג	שטרן טיבי	לוי יוסף	ינקלביץ יוסף	שטרן דב	גרוסמן משה	קליין נתן		

גוטליב לייבו	פריד	פינגרהוט מאיר	פרנקל יהודה	היימליך איסר	קרויסמן יצחק	פרנקל שמואל	ינקלביץ ארנו	גוטליב הרשל

הבנות למדו תפירה אצל ראצי ואסתר ריזל.
התלמידות: רובין שרי, רובין רבקה, היימליך וויווי

ראצי ריזל הי"ד

משפחת ריזל טארצאל הי"ד.

הרב מנחם פולק זצ"ל
רב העיר סערעניטש

הרב יודא לייב למברגר ז"ל
רב העיר סערעניטש הונגריה

יוסף יהודה לעווי
מטארצאל

חלוקת מרק חם
ליהודים מפלוגות עבודה
בתחנת הרכבת סערעניטש

התמונה צולמה בחצר מול בית המדרש
שורה עליונה: דבקייזלר מבקשטשאבא, אברהם קראוס משאווזינטפטר
שורה שניה: שפר מסערנטש, ישוע איינהורן מסערנטש, אברהם ישוע ליימן מסערנטש, שלמה זלמן שניצר מטשעגע
בחור מגינץ, משה גרוסמן מטארצאל.
שורה שלישית: קלמן טייכמן מטוקאי, יהושע גרינפלד מסיקסו, נחום מושקוביץ ממישקולץ,
יוסף יהודה לעווי מטארצאל

יוסף שפיל - הצגת מכירת יוסף

יוסף יהודה לוי בישיבה המקצועית
TANONCOTTHON בבודפשט

TANONCOTTHON BUDAPEST KIRALY U. 26

ערכנו גם הצגות בפורים ובחנוכה. בשנה אחת ערכנו את ההצגה 'מכירת יוסף' ובשנה אחרת ערכנו את ההצגה 'עקידת יצחק'. ההצגות הוצגו באולם הגדול של הקהילה, והן היו מאוד מוצלחות. חזרנו על ההצגות מספר פעמים, לפי דרישת הקהל. את הבגדים והתפאורה לקחנו בהשאלה מהתיאטרון הלאומי בבודפשט. כל ההכנסות היו קודש לצדקה. שפת ההצגות היתה ביידיש.

הצגות

בפתיחת ההצגה 'מכירת יוסף', כשהמסך עלה, נמצא על הבמה הליצן 'יחצאל'. היה זה הבחור ברוך מרדכי גייגר שאחז בידו מטאטא גדול, כאילו הוא מנקה את הבית, ושר את השיר בידיש: "רוימץ ארויס פון דיזן הויז פאן אלע פיר זייטן: קומט אריין דער פאטר יעקב מיט זיינע צוועלעף לייטן". ואז עלו על הבמה יעקב אבינו ובניו תוך שירה ודיקלום.

אינני זוכר כבר את תוכן הדיקלומים. אבל הקטע המרגש ביותר היה כשהאחים מכרו את יוסף לישמעלים והשיירה עוברת על-יד בית-לחם. יוסף מצליח לצאת מהשיירה ומשתטח על קבר אמו רחל ובוכה. בתחנונים הוא מספר את מה שקרה לו, ומבקש מהאימא רחל שתתפלל למענו, שינצל מהישמעאלים ויוכל לחזור הביתה, אל אביו. בקטע הזה אפשר היה לשמוע ממש בכיות מתוך הקהל, והדמעות ירדו מעיני קהל הצופים.

גם בהצגה 'עקידת יצחק' היה קטע מאוד מרגש, שעה שאברהם אבינו מעלה את יצחק בנו על המזבח, קושר לו את הידיים והרגליים ולוקח את הסכין ביד. אז נשמעו כאילו קולות וברקים, וקול מדבר מהשמים לאברהם אבינו: "אל תשלח ידך אל הנער".

ההצגות היו מאוד מוצלחות. אבל חוץ מההצגות האלה ערכנו גם ערבי תרבות ומסיבות בכל מיני הזדמנויות אחרות.

היה לחץ גדול של בחורים שבאו מערי השדה, ובפרט מאיזור הקרפטים, להתקבל לישיבה המקצועית. מקום בפנימיה היה רק לשישים בחורים, ולכן החליטה ההנהלה לאשר לעוד כמה עשרות בחורים לאכול בישיבה, מבלי לישון במקום, וכך הם נשארו במסגרת ישיבתית. היה זה דבר גדול מאוד, במיוחד לאור העובדה שבחוץ, בעיר, היה קשה מאוד לנהל חיים יהודיים, ובפרט לאלה שלמדו בישיבות ורצו לשמור על שבת וכשרות.

כיום אני יכול לומר במאה אחוז, כי כל הבחורים שהיו במסגרת הישיבה נשארו יהודים טובים ושומרי-שבת, למרות הניסיון הגדול בו היו צריכים לעמוד יום-יום.

בהנהלת הישיבה ישבו ראשי הקהילה האורטודוקסית, כמו מר פרוידיגר, דר׳ דויטש, דר׳ האוזן ועוד. כולם עלו לארץ-ישראל. דר׳ דויטש היה חבר כנסת הראשונה מטעם ׳אגודת ישראל׳. אבל על ההנהלה המורחבת נימנו גם אישים מה׳אומז׳ה׳, שנקרא: MAGYAR ÍZRAELITÁK PÁRTFOGÓ ÍRODÁJA. הם היו חברי הקהילה הנאולוגית, וכשבאו לבקר אצלינו בישיבה, תמיד הדגישו שמטרתו של המוסד לחנך בחורים טובים, בעלי מקצוע טובים, נאמנים להונגריה. ההדגשה שלהם תמיד היתה על המשפט ״בעלי מקצוע הונגריים״.

לעשות ׳עליה׳

חברי ההנהלה של המוסד היו ברובם אנטי-ציוניים. גם ההנהלה האורטודוקסית היתה אנטי-ציונית, אבל הם השתייכו יותר ל׳אגודת-ישראל׳ ולא היו נגד ישוב ארץ-ישראל, כפי שהטיפו הנאולוגים. באופן רשמי היתה הישיבה בלתי-מפלגתית, ולא דברו בה כלל על מפלגות, אולם הנהלת הישיבה היתה נגד הציונות ונגד ה׳מזרחי׳.

אנחנו, כמובן, לא חשבנו בכלל להפוך ל׳בעלי מקצוע הונגריים׳, כפי שדרשו חברי ההנהלה. למדנו את המקצוע בכדי לעלות לארץ-ישראל ולהתפרנס שם מהמקצוע. הגזירות של שילטונות הונגריה נגד היהודים חיזקו אצלנו את ההכרה, כי אין שום אפשרות ליהודי להישאר בהונגריה. הבנו כי צריך לעשות הכל בכדי לעלות לארץ-ישראל בהקדם האפשרי, ולא רק בגמר המלחמה.

היינו קבוצת בחורים שהחליטה לעשות מעשה בכיוון הגשמת חלומינו - לעלות לארץ-ישראל. המדריך של הקבוצה היה אביגדור הרצוג. הוא למד נגרות, אבל היה מאוד מוכשר במוסיקה. הוא למד לנגן על כינור ובכל רגע פנוי התעסק בנגינה על הכינור. הוא היה המנהל המוסיקלי של ההצגות שערכנו, ׳מכירת יוסף׳ ו׳עקידת יצחק׳, וליווה את ההצגות במוסיקה.

בינתיים סיים אביגדור הרצוג את לימודי מקצוע הנגרות, עזב את הישיבה והצטרף באופן גלוי לתנועת ״בני עקיבא״. הסניף שלהם היה ברחוב לאודן 3, קרוב מאוד לישיבה ברחוב קיראלי 26. הוא המשיך לשמור על קשר עם הבחורים בישיבה.

כצעד ראשון להגשמת חלום העלייה, החלטנו, מספר חברים, ללמוד עברית. קיבלנו כמה ספרי לימוד, ובערבים ישבנו ביחד ולמדנו עברית. המנהל, מר שולהוף, ראה שאנחנו לומדים עברית. הוא לא התנגד לכך, אך גם לא תמך.

אביגדור הרצוג, שכבר היה חבר ב׳בני עקיבא׳, הביא לנו ספרים בעברית וגם לימד אותנו לשיר שירים עבריים. הוא אירגן את המקהלה בישיבה, וכמה פעמים אף

קיימנו הופעות בפני הציבור. גם המנהל מר שולהוף היה לפעמים מנצח על המקהלה.

בחנוכה ערכנו ערב של 'מסיבת חנוכה'. למסיבה הגיעו הרבה מוזמנים מהנהלת הקהילה האורטודוקסית. עמדנו על הבמה, כל חברי המקהלה בניצוחו של אביגדור הרצוג, ושרנו כמה שירים עבריים.

בימי ראשון יצאנו לטיול בהרי בודה, שם פגשנו את חברי סניף 'בני עקיבא' מלאודן 3, וביחד המשכנו בטיולים ושיחות על המצב במדינה. לאחרי זמן-מה אסרה עלינו הנהלת הישיבה ללכת לסניף 'בני עקיבא' ברחוב לאודן 3. אבל אנחנו המשכנו, כמובן, להיפגש איתם בסתר.

ביקור הרבי מויז'ניץ

בערך באותה תקופה החלו לארגן בעיר את 'אגודת-ישראל'. הזמינו רבנים לשאת נאומים באולם הגדול של הקהילה האורטודוקסית, ברחוב דוב 35. עלינו, בחורי הישיבה מ-'TANONCOTTHON' הטילו את תפקיד הסדרנים בכנס הגדול של 'אגודת-ישראל'. בין הנואמים היה הרב מסוברנץ. הוא דיבר בהתלהבות על הקמת מדינה יהודית, על-פי התורה, בארץ-ישראל.

זכור לי ששבת אחת הגיע הרבי מויז'ניץ זצ"ל אלינו לשבת, ואת התפילות וה'שולחנות' ערך בישיבה.

כאן אני חייב להזכיר את הרה"ג יששכר טייכטאל מפישטן הי"ד. כשגירשו הנאצים את יהודי סלובקיה, הצליח הרב טייכטאל לברוח להונגריה עם תעודות של גויים, ללא זקן ופיאות ועם לבוש מודרני.

פעמים רבות התארח הרב אצלנו בישיבה. באותן הזדמנויות שמענו ממנו דרשות רבות למען ארץ-ישראל ובעד הקמת ישובים ברוח התורה, בארץ-ישראל. הוא היה מחסידי מונקץ' ומאוד הצטער שבמשך כל השנים, לפני הצרות הגדולות שנחתו עלינו, התנגד לישוב ארץ-ישראל. כעת הוא חיבר את הספר 'אם הבנים שמחה', שכל-כולו תשובה למקטרגים על ישוב ארץ-ישראל, וטען שמצות ישוב ארץ-ישראל היא חובה המוטלת על כל יהודי, וכי חייבים לעשות הכל כדי לעלות לארץ ולבנות את הארץ יחד, בלי הבדל בין יהודים שומרי-תורה ומצוות לכאלה שאינם מקפידים כל-כך. כשהארץ תהיה בידינו, אז נוכל להתפנות וללחום על צביונה הרוחני של הארץ.

לצערינו הרב, הוא לא זכה להישאר בחיים. הגרמנים הנאצים תפסו אותו ושלחהו לאושוויץ, שם נהרג על קידוש ה', זמן קצר לפני השחרור. חבל על דאבדין.

הרב יששכר טייכטאל הי"ד

והנה קטעים שכתב בספרו 'אם הבנים שמחה':

"וקראתי את שם הספר 'אם הבנים שמחה' עפ"י הירושלמי ברכות פ"ב המכנה את ארץ ישראל בשם אם דישראל, וארצות הגולה בשם אם חורגת וידוע מאמר חז"ל דאמנו ציון בוכה ומיללת עלינו בהיותינו בגולה וממתנת לנו שנשוב לחיקה. כן אני מדמה ומתאר לפני מהשמחה של אמינו ארץ ישראל בשעה שנשוב כולנו אל חיקה, אחר שבי נורא כזה שעבר עלינו בעתות הללו".

"לא צווח אלא לשעתו"

הרב מביא הוכחות מהמדרשים ומהגמרא, שכשהגאולה תעשה בבחינת לא זכו, אז היא תעשה בדרך הטבע וכל הבא בדרך הטבע אינו בא בבת אחת, אלא תלוי בעת ובזמן ומתהפך מעת לעת, מעניין לעניין עד שבא לגומרו.

ומביא ראיה לדבריו:

כ"רש"י סנהדרין צח' ריב"ל רמי, כתוב "בעתה וכתיב אחישנה" זכו אחישנה לא זכו בעתה. אמר רבי אלכסנדר: ריב"ל רמי כתוב ואבוא עם ענני שמיא וכתוב עני ורוכב על החמור, זכו עם ענני שמיא במהירות, לא זכו רוכב על החמור - כעני הבא על חמורו בעצלות. דאם זכו יהיה עפ"י נס נגלה ובמהירות בבת אחת, וזהו שיבוא עם ענני שמיא שמורה על כח שמים במהירות בפעם אחת, לא זכו אז יבוא ע"י חומריות הטבע, וזהו רוכב על החמור וממילא בעצלות קימעא קימעא שכן

הגאולה האחרונה שבעוה"ר אנו מבחינת לא זכו כאשר הבאתי ממדרש. שאמר הקב"ה, שאם אסתכל במעשיהם לא יגאלו לעולם, על כן מוכרח להיות בדרך הטבע, ועל כן יבוא לאט לאט.

"ומזה תשובה גלויה לכל צעקת אדונינו ורבינו הגאון הקדוש בעל מנחת אלעזר ז"ל ממונקאטש על עניין ישוב ובניין ארץ ישראל שגם אני הייתי מבני היכלא דיליה. וידעתי שכל טעמו היה מפני שהכל יעשה בנסים ונפלאות וכל העושה דבר בזה הוא כופר בגאולה שתהיה בדרך נס, ועל כן צעק על זה.

"אבל כבודו במקומו מונח, הוא במדרגתו הגדולה שפט שכל העולם בבחינת זכה כמוהו, אבל באמת הדור האחרון הוא בעוה"ר בבחינת לא זכה, ואז תבא הגאולה בנס מלובש בטבע, וכמו שהבאתי בשם אור החיים הקדוש בפרשת בלק שכתב בפירוש כן, באם לא זכו יהיה בטבע ויבוא קמעא קימעא על כן בודאי החיוב עלינו להתעניין בזה בכל מאמצי כחינו ואז נזכה לגאולה שלימה בב"א. וכעת נראה להוסיף שאילו היה רבינו בעל מנחת אלעזר בחיים אתנו, וראה את כל אשר הגיע לנו מהגזירות הנוראות ומהריגות שעשו בנו ר"ל, גם הוא היה מודה שנעזוב את ארצות הגלות ונלך לארץ-ישראל שנתנו לנו מלכי ארץ. ולא נמתין עד קריאת המשיח. ומעתה אחר כל אלו הגזרות הקשות שנעשו לנו פה בארצות הגולה, ויש לנו מקום לנום לארץ-ישראל שנתנו לנו מלכי ארץ רשות להכנס לשם, הכי יש הווא אמינא לומר דרבינו לא היה מסכים לזה? והוא לא צווה אלא לשעתו שהיתה מנוחה פה ויכלו להמתין עד שיקרא לנו הנביא משיח ה' וזה ברור ואמת.

דרשתו המרגשת של הרבי ממונקץ'

במשך הזמן הורע מצב היהודים. בבודפשט היו פליטים יהודיים רבים מסלובקיה, ובסניף ה'מזרחי' ברחוב לאודן 3 הקימו מטבח גדול לחברים. כאשר הגיעו כמה סרטיפיקטים, חילקו אותם לחברים שברחו מסלובקיה, בגלל שהם היו נתונים בסכנה גדולה יותר מאיתנו.

הרבי ממונקץ', ר' ברוך רבינוביץ, שגורש לאוקראינה עם כמה אלפי יהודים שלא היתה ברשותם אזרחות הונגרית, הצליח לברוח והגיע לבודפשט. הוא התפלל בבית-מדרש ברחוב קיראלי 10.

בליל 'כל נדרי' הלכתי לשמוע את הדרשה שלו. לעולם לא אשכח את הדרשה המרגשת שדרש. בית-המדרש היה מלא מפה-לפה, והוא סיפר את כל שעבר עליו שם, על-יד קמינץ-פודולסקי. הוא סיפר איך רצחו הגרמנים, באכזריות נוראה, את

כל היהודים, ורק אחדים נשארו בחיים. הדמעות זלגו מעיני כולנו כמו מים, בלי יכולת להתאפק.

כעבור מספר חודשים, קיבל הרבי ממונקץ' סרטיפיקט ועלה לארץ-ישראל. הוא היה הרב הראשי של חולון וכעת בנה את בית-מדרשו בפתח-תקווה. גם את הרבי מבאבוב פגשתי בבודפשט. הוא התפלל בבית-מדרש ברחוב קיראלי 7. גם הוא היה ללא זקן ופיאות והיה לבוש בבגדים מודרניים. הוא הצליח לעבור לרומניה. הרבי מבאבוב נסע לאמריקה, שם הקים את ממלכת באבוב הגדולה בשכונת בורו-פארק שבברוקלין.

פרק יד:
פגישה עם הרבי מבלז

גניבות בפנימיה / המנהל מקבל צו גיום / "שולחן! שולחן! עמוד על שתי רגליים" / מחזה מופלא / החשוד מכחיש את החשדות / הרבי מליסקה מפענח את התעלומה / אבא מנצל הזדמנות ומגיע לביקור / השילטונות אוסרים שחיטה כשרה / המצב הולך ומחמיר / קציצות מפטריות / מחשבות על סיום המלחמה / חילוצם של הרבי מבלז ואחיו - לבודפשט / נתינת יד לרבי / דרשת-פרידה לפני הנסיעה לארץ-ישראל

בפנימיה שלנו ב-'TANONCOTTHON' אירעו באותה תקופה מספר מקרים של גניבות. פריטי לבוש, שמיכות, נעליים וגם כסף מזומן, נעלמו מהארונות של תלמידים. סיפרנו למנהל הפנימיה על האירועים, וניסינו להתחקות אחר הגנבים בכוחות עצמנו, אבל ללא תוצאות. לא חשדנו באף אחד מהחברים, אבל בכל זאת זה קרה, ובכל פעם נעלם משהו אחר מהארונות.

בינתיים קיבל המנהל, מר שולהוף, צו גיוס לפלוגות-העבודה. תחתיו מונה למנהל אחד מחברינו המבוגרים, מנו מוזס, שלמד את מקצוע החייטות. הוא היה בחור מוצלח מאוד וגם תלמיד-חכם, בנו של הרב מפאסטו (PÁSZTÓ).

לאחר שהגניבות לא פסקו, החלטנו מספר חברים, ביחד עם מנו מוזס, לעשות מעשה.

הגנב נחשף

ערב אחד, אחרי שכולם הלכו לישון בחדריהם, נכנסנו מספר חברים בשקט לחדר-אוכל. לקחנו שם שולחן עץ, והקפנו אותו משלושה צדדים, כשכל אחד מניח את שתי ידיו על השולחן.

בראש השולחן עמד חברינו משה ויינברגר, עם מקל בידו, ונתן פקודה לשולחן: "שולחן! שולחן! תעמוד על שתי רגליים". והנה לתימהוננו הרב התרומם השולחן על שתי רגליים וירד חזרה לרצפה.

אחר-כך עשינו כמה ניסיונות עם השולחן. משה וייברגר הורה לשולחן להתרומם ולדפוק על הרצפה שלוש פעמים. השולחן ציית. שאלנו כמה שאלות, והשולחן הגיב בשלוש דפיקות. הכל היה נכון. שאלנו את השולחן על הגניבות מהחדרים, והשולחן דפק את מספר החדר ואת מספר המיטות של שני חברים שנחשדו בעניין.

חבר אחד נכנס לחדרם, העיר אותם מהשינה והם הגיעו לחדר-אוכל, בו עמדנו כולנו מסביב לשולחן. הם הכחישו הכל, ולא היתה אפשרות לברר את הדבר עד תום. עד היום אינני מבין את העניין עם השולחן, אם יש בו ממש או שאין בזה דבר.

אחרי כמה ימים נפל החשד על בחור אחר, שהיה קצת מודרני. הוא למד בישיבות, אבל קרא כל זמן כל מיני ספרים חילוניים וספרות מודרנית. הוא נהג לשבת בחדר הלימודים ולקרוא ספרים עד לשעה מאוחרת בלילה.

גם הוא הכחיש את החשד. אבל מנו מוזס השפיע עליו ללכת איתו אל לרבי מליסקה, שהתגורר בבודפשט והיה מפורסם כעושה-נפלאות.

הרבי מליסקה שוחח עם הבחור ואמר לו: "אתה חייב להודות בגניבות, בגלל שאני מגלה עליך דברים שאף אחד אינו יודע. רק אתה ואני יודעים שאתה ביצעת את הגניבות האלה".

רק לאחר ששמע דברים אלו מפי הרבי, הוא הודה בגניבות מהחדרים. כמובן שהוציאו אותו מהפנימיה, והגניבות פסקו לגמרי. היתה זו הפתעה גדולה עבורנו, מפני שלא חשבנו שבחור מלומד, היושב וקורא ספרים עד מאוחר בלילה, מסוגל לעשות דברים שכאלה.

אבא מגיע לביקור

בשנת 1942 התקיימה בבודפשט תערוכה עולמית של השוק העולמי (NEMZETKÖZI VÁSÁR). לרגל התערוכה, אפשר היה לנסוע ברכבת לבודפשט ב-50

אחוז הנחה. אבא ניצל את ההזדמנות ובא לביקור אצלי. היה זה ביקורו הראשון של אבא בבודפשט, אחרי שלא ביקר שם 22 שנים.

אני מאוד שמחתי לקראת ביקורו. אבא התעניין על המקצוע שאני לומד. הוא גם ביקר אצל משפחתה של ארנקא רקוש, וגם ביקרנו בתערוכה העולמית, היות ולכרטיס-הרכבת היו מצורפים כרטיסים לביקור בתערוכה.

המצב בהונגריה הלך והחמיר, ומיום ליום הפך להיות קשה יותר. גם המצב הכלכלי של הגויים לא היה טוב. את כל המצרכים החיוניים ניתן היה להשיג רק בכרטיסים. אומנם בשוק השחור אפשר היה להשיג משהו, אבל מצבם של היהודים היה פי כמה גרוע יותר מאז אסרו השילטונות את השחיטה הכשרה.

מאז הגזירה על השחיטה, לא אכלנו בכלל בשר. גם בשבתות לא היה לנו בשר. אבל לקראת שבת קיבלנו דגים. המבשלת שלנו בישלה מאוד טוב. למשל: קציצות, במקום מבשר, עשתה מפטריות. הטשולנט לשבת היה מאוד טוב, כי היא הכניסה בו תבלינים בטעם של בשר, כך שהטעם היה כאילו יש בפנים בשר.

אבל במשך כל השבוע היה האוכל חלש מאוד. פעם או פעמיים בשבוע נתנו לנו תבשיל של כרוב, וזה היה מאוד לא טעים, בגלל שלא היה בו שמן. ובלי שמן אי-אפשר, כמובן, לבשל טוב. המבשלת לא היתה אשמה במצב, אבל תמיד הותרנו את הצלחות עם הכרוב על השולחן.

לפעמים היתה באה הבחורה האחראית מטעם הג׳וינט על המטבחים במוסדות. היא טעמה את המאכל ואמרה: ״כמה זה טוב! למה אתם לא אוכלים את זה?״ כמובן שלא רצינו לענות לה שיש הבדל בין טעימה של כפית ובין מנה לארוחת-צהריים.

אבל עם כל זה אפשר היה לחיות, בתנאי שהשילטונות היו נותנים לנו לחיות. המצב כמובן לא היה כך. מידי יום יצאו גזרות חדשות נגד היהודים. הגיעו אלינו גם שמועות על מצבם של היהודים בפולניה ובסלובקיה, שהיה הרבה יותר גרוע. אבל כל הזמן חשבנו שהמלחמה תסתיים במהירות בנצחונם של בעלי-הברית, עוד בטרם שיספיקו הרשעים לעשות רע גם ליהודים בהונגריה.

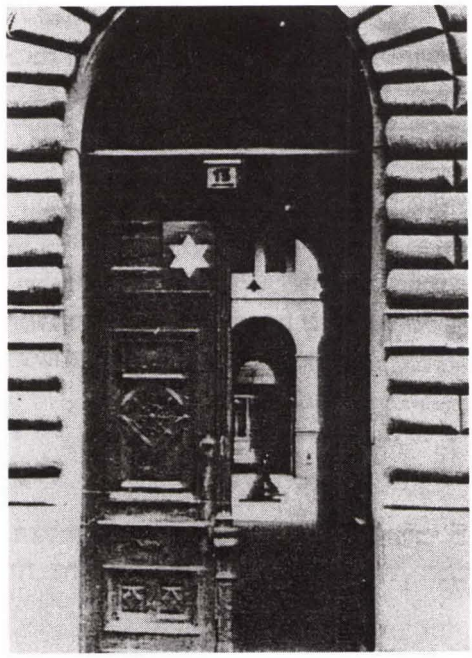
כמובן שטעינו.

אצל הרבי מבעלז

באותה תקופה הצליחו יהודי הונגריה לחלץ את הרבי מבלז, הצדיק ר׳ אהרון רוקח זצ״ל, מפולניה. והצליחו להביא אותו ואת אחיו, הרבי מבולגריי, הצדיק ר׳

גירוש נשים יהודיות בחוצות בודפשט

שער הבית של יהודים מסומן במגן דוד צהוב

הסתה נגד היהודים – היהודי הבנקאי / היהודי הסוביעטי הדוסי / היהודי הגליצאי

"הנשק של היהודי הוא הכסף – אל תתן ליהודי כסף"

"לא לקנות בחנויות של יהודים"

מרדכי רוקח זצ"ל, לבודפשט. סיפור הצלתם של האחים הקדושים מסופר בספר מיוחד שחובר על נס ההצלה.

הרבי ואחיו התגוררו ברחוב קרטס 32, בבית שהיה פעם גם בית-ספר לבנות של הקהילה האורטודוקסית. השמועה שהרבי מבלז שוהה שם פשטה בעיר, וכמובן שהיהודים רצו מאוד לבוא לשם, לבקר אצל הרבי. אבל אסור היה לפרסם את הדבר יתר על המידה, כיוון שהגעתם היתה בלתי-ליגאלית, והיתה סכנה שהדבר יוודע לשילטונות. היהודים שילמו כסף רב כשוחד, עד שהצליחו לסדר שהרבי יוכל לנסוע הלאה, לארץ-ישראל.

גם אני ניסיתי להיכנס לרבי. ואכן, בשבת תשובה, אחר-הצהריים, נכנסתי לאולם הגדול, שם חיכינו לרבי שייכנס לתפילת מנחה. כשהרבי נכנס, כולם נדחפו לתת לו יד, והכריזו שאסור לתת נשיקה על ידו. גם אני הצלחתי לתת לו יד. הרבי היה נראה חלש ורזה מאוד, בלי זקן.

כעבור מספר שבועות התקבלו הסרטיפיקטים עבור הרבי, ר' אהרון זצ"ל, ועבור אחיו, רבי מרדכי מבולגריי.

ערב אחד התקיימה דרשת הפרידה, לפני נסיעתם לארץ-ישראל. האירוע התרחש באולם הגדול של הקהילה האורטודוקסית, ברחוב דוב 35. האולם היה מלא מפה-לפה. הגיעו יהודים מכל הסביבה. גם הרחוב שלפני האולם היה מלא ביהודים. בראש השולחן ישבו הרבי מבלז, הרב מבולגריי, רבנים ומנהיגי הקהילה. את הדרשה אמר הרב מבולגריי, והרבי ישב על-ידו, בשקט. אחרי הדרשה הכריזו שאף יהודי לא ילך לתחנת-הרכבת, כדי שלא לגרום להתקהלות ושלא יוודע למשטרה ולשילטונות הנאצים על נסיעתו של הרבי.

רחוב דוב היה מלא יהודים. הרבי יצא למרפסת ובירך את הקהל. אני לא שמעתי את המילים שאמר, אבל מפי שמועה שמעתי שהרבי אמר: "ליהודי בודפשט לא יקרה שום רע".

הרבי ואנשיו נסעו במכונית לתחנת-הרכבת. אחרי כמה זמן שמענו שהם הגיעו בשלום לארץ-ישראל.

החיים אצלנו נמשכו כרגיל. כבר התרגלנו לכל מיני גזירות שנחתו עלינו. כולנו עבדנו בבתי-מלאכה, בכל מיני מקצועות, ובפנימיה למדנו כמו בישיבה.

פרק טו:
גיוס לפלוגות-עבודה

תורים ארוכים / התייצבות בפני ועדה רפואית / אין אפשרות להיפרד מאבא / שיחת טלפון עם ראצי ריזל / חשש גדול מפני העתיד / החלטה: לא לגעת במאכלי טריפה / לדרך, בליווי חיילים הונגריים / שינה על שולחן / המשימה: להעמים עצים על אוניות / כתיבת יומן / תנור מגורטאות ברזל ופח / שירים, סיפורים ובדיחות / זמירות של שבת בפלוגות-עבודה / מכתב מאבא / נוסעים דרומה / טיול מסוג אחר לגמרי

יום אחד נחתה עלינו גזירה חדשה: בפקודת הצבא חובה על כל היהודים, מגיל 18 עד 50, להתייצב בפני ועדה רפואית לשם גיוס לפלוגות-העבודה.

מקום מושבה של הוועדה היה בבניין שהיה ממוקם בשדרה בהמשכו של רחוב קיראלי. כל יום עמדנו שם ברחוב, בתורים ארוכים, עד שהגיע תורי להתייצב בפני הוועדה. עברנו כל מיני בדיקות, ולבסוף כל אחד קיבל פנקס של "יוצא צבא". אלא שעל המכסה של הפנקס היה רשום, בצבע אדום, באותיות גדולות, האותיות: "ZS" זה היה סימן שבעל הפנקס הוא יהודי, "ZSIDÓ" בהונגרית. כעבור זמן-מה התחילו לשלוח לנו צווי גיוס לפלוגות-העבודה.

ביום שישי ה-18.2.44, בשעת צהריים, כשחזרתי מהעבודה לישיבה, הודיעו שקיבלתי צו גיוס (SAS BEHÍVÓ) להתייצב במחנה הצבא ב-SZÉKESFEHÉRVÁR ביום ראשון, 20.2.44, בבוקר. נדהמתי. לא ידעתי מה לעשות. הייתי הראשון מבני גילי שקיבל צו גיוס.

הודעה לאבא

רצתי חזרה למקום עבודתי, והודעתי להם שקיבלתי צו גיוס. קיבלתי מבעל-הבית, מר למפל, סכום כסף, שיהיה לי לדרך. אחר-כך התעניינתי אצל חברי אם יש עוד מישהו שקיבל צו גיוס. רציתי שיהיה עוד חבר שיסע יחד איתי לפלוגת-העבודה. לבסוף נודע לי שאברהם קלופפר קיבל אף הוא צו גיוס. אביו, מר קלופפר, היה יהודי חשוב ועסקן בקהילה. הוא אמר שיסע יחד אתנו, ביום ראשון בבוקר, ל-SZÉKESFEHÉRVÁR, ויסדר שיביאו לנו אוכל כשר למחנה הצבא.

רציתי מאוד לנסוע הביתה לטארצאל, להיפרד מאבא. אבל לא היה זמן לכך. זה היה יום שישי וביום ראשון בבוקר כבר היינו צריכים להתייצב במחנה.

במוצאי-שבת התקשרתי לטארצאל וקראתי לטלפון את משפחת ריזל מטארצאל, כדי להודיע להם שגוייסתי ושהם יספרו זאת לאבא. פחדתי לספר על-כך לאבא באופן ישיר, מפני שהוא לא היה בריא כל-כך ובשורה כזה יכולה היתה לגרום לו מצב לא טוב.

את שיחת הטלפון אפשר היה להזמין רק ממשרד הדואר בבודפשט למשרד הדואר בטארצאל, ושם הזמינו את ראצי ריזל לבוא לטלפון. דיברתי איתה וביקשתי ממנה שתודיע לאבא כעבור יומיים, ובינתיים אני אכתוב לו הביתה גלויה מהצבא. וכך היה.

בינתיים התייעצתי עם החברים הקרובים שלי קלמן ורדי, אלבי בלאו ואביגדור (דוצי) קראוס מה לעשות. אצל מר פנחס ויינגרטן היה מחסן של חפצים במטרה לעזור למי שצריך ללכת לפלוגת-העבודה. אני קיבלתי שם מעיל חורף, שמיכה ונעליים שלימות וחזקות, וגם תרמיל-גב גדול וטוב. גם הדודה ארנקה רקוש נתנה לי כל מיני חפצים נחוצים לדרך.

החשש היה גדול. לא ידענו מה יהיה תפקידנו ולאן ישלחו אותנו. במוצאי-שבת ארזנו את התרמיל, לקחתי איתי גם דברי אוכל יבשים, כדי שלא אצטרך לאכול שם, והחלטתי לעצמי שאעשה כל מה שאפשר על מנת שלא אגע במאכלים הלא-כשרים שנותנים בצבא.

לקראת נסיעה

ביום ראשון בבוקר, 20.2.44, פגשתי את אברהם קלופפר ואת אביו, ונסענו לתחנת-הרכבת. החברים ליוו אותי לרכבת. בשעה שמונה הגיעה הרכבת היוצאת לסעקעשפהרוואר (SZÉKESFEHÉRVÁR).

בתחנת-הרכבת כבר המתינה לנו פלוגה של חיילים הונגריים. הם אספו את כל היהודים שבאו עם תרמילי הגב והעמידו אותנו בשורה. לפי התוכנית המקורית שלנו, חשבנו שניכנס, עם מר קלופפר, אל ועד הקהילה, בכדי לסדר שישלחו לנו אוכל כשר למחנה. אבל אי-אפשר היה לעשות שום דבר. יצאנו לדרך, בליווי חיילים הונגריים, והיגענו למחנה צבא גדול, שם הכניסו אותנו למחסן גדול. היה קר מאוד בחוץ, שלג כבד כיסה את האדמה.

כשהגיעו 250 איש, שזה היה מספר של פלוגת-עבודה, נכנסו כמה חיילים הונגריים ובחרו מספר יהודים, ביניהם גם אני, שילכו להביא קש. את הקש פזרנו על הארץ, כדי שאפשר יהיה לשכב עליו. אבל היה קר מאוד ואי-אפשר היה לישון. למזלי, מצאתי בפינת המחסן שולחן, ושלושתנו, אני ואברהם קלופפר ופרקש, שכבנו לישון על השולחן.

בערב הגיע קצין הונגרי והודיע לנו שיגייסו אותנו לעבודה עבור הצבא ההונגרי, והוא לוקח איתו חלק מהפלוגה, 60 אנשים, לבאצ'קא (BÁCSKA) מחוז בדרום הונגריה, קרוב לגבול היוגסלבי, כדי להעמיס עצים על האוניות העוגנות על נהר הדונה, בשביל הצבא. הוא רצה שאנשים יתנדבו לנסוע איתו, אבל אף אחד לא התנדב. אז הוא התרגז ואמר שהוא יבחר לבד את האנשים.

עמדנו מסודרים בשורות. הוא עבר עם העוזר שלו בין השורות, והצביע על האנשים שיקח איתו. גם אני הייתי ביניהם. חבר שלי, אברהם קלופפר, נשאר שם.

למחרת החלו בהכנות לנסיעה. חוץ מהקציין המפקד היו עוד כמה חיילים, בדרגות שונות, שהיו אחראים על העבודות ועל כל הציוד של הפלוגה. התחילו להעמיס על רכבת את כל הציוד, האוכל והמטבח, וגם עגלה עם שני סוסים.

אני לקחתי איתי חוברת והתחלתי לכתוב יומן. ביומן שלי, הנמצא ברשותי עד היום, כתבתי באריכות את כל הסיפור של שלושת החודשים בפלוגת-עבודה מספר KM.SZ 2/1. חלקים מיומן זה יובאו בעמודים הבאים. צו הגיוס של הפלוגה היה רק לשלושה חודשים, מתאריך 20.2.44 עד 20.5.44.

היעד: BEZDÁN

ביום רביעי בערב נכנסנו לקרונות הרכבת. הלילה היה קר מאוד ולא יכולתי לישון, בגלל הקור הגדול.

בפלוגה היה בחור אחד שהיה קצת חרש, וככה גם קראנו לו "החרש". את שמו אינני זוכר. באחת התחנות, כשהרכבת עמדה זמן רב, הוא ירד ומצא גרוטאות מברזל

ופח, מהם התקין תנור. הבאנו עצים, חיממנו קצת את הקרון והרגשנו ממש הקלה מהקור הנורא.

למחרת, בשעות אחר-הצהריים, הגענו לעיר באיא (BAJA) ועברנו את נהר דונה. התחנה הסופית היתה העיר בזדאן (BEZDÁN). ירדנו מהרכבת וניכנסנו לעיר. לקראת הלילה קיבלנו מקום ללון, באולם גדול. גם הלילה היה קר מאוד, אבל היו איתנו כמה יהודים עשירים, שהביאו איתם כסף והצליחו לסדר לעצמם מיטות בבתים פרטיים.

למחרת בבוקר, יום השישי, היה ראש-חודש אדר ורצינו להתפלל במנין. היינו תשעה יהודים אורטודוקסים וצירפנו למנין עוד יהודי אחד. היו עוד כמה יהודים שלא היה להם טלית ותפילין, אבל בכל זאת הצטרפו למנין.

אכלתי מהדברים שהבאתי איתי. לחם קיבלנו מהצבא והבאתי איתי 2 קילו ריבה. כך אכלתי לחם עם ריבה. למרות כל זאת, מצב-הרוח שלנו היה טוב. ישבנו במעגל, שרנו שירים וסיפרנו כל מיני סיפורים ובדיחות. ידענו שאנחנו חייבים להתרגל למצב החדש.

בינתיים קיבלנו עוד מקום לינה, באולם של הקהילה היהודית, שם היה מקום לעשרה אנשים. הצלחנו לסדר שהאורטודוקסים יקבלו את המקום הזה. היו שם ר' דוד ברוייר שהיה שוחט ב-באלאטון סמש, גוטליב, ואויש - מפקש, נפתלי וייס, בוימל, כהן, קרייזלר ועוד כמה שאינני זוכר את שמם. באותה חצר התגורר השוחט, אבל הוא כבר לא היה בבית. גם הוא היה בפלוגת-עבודה, במקום אחר. אשת השוחט קיבלה אותנו מאוד יפה. היא סידרה את השולחן לכבוד שבת ממש כמו בבית, מפה לבנה ונרות דולקים.

התפללנו קבלת-שבת בביתה, עשינו קידוש ואכלנו ממה שהבאנו איתנו מהבית. שרנו זמירות של שבת והיתה לנו ממש הרגשה טובה. לרגע שכחנו שאנחנו נמצאים בפלוגת-עבודה. לאחר הסעודה, הלכנו למקום הלינה שלנו לישון, אבל גם הלילה היה קר מאוד. שכבנו על קש שהיה מונח על הארץ. שמתי שמיכה אחת למטה ושמיכה שניה למעלה, אבל זה לא היה מספיק. קשה היה לישון בקור הגדול ששרר שם.

יעד חדש

בשבת בבוקר, 26.2, התפללנו במנין. החבר אויש עשה קידוש. במשך כל יום השבת לא עשינו כלום, וב"ה שלא הוצרכנו לחלל את השבת. במוצאי-שבת עשינו הבדלה, אכלתי לחם עם ריבה ושתיתי תה. שרנו זמירות והלכנו לישון.

ביום ראשון, 27.2, התרחצתי והתגלחתי בחצר, כדי שלא ירגישו את הריח הרע של הרזול. זו אבקה שמערבבים עם מים ומורחים על הזקן, וכשזה מתייבש מורידים עם סכין מעץ. רק כך מותר לגלח את הזקן לפי ההלכה. הבעיה היתה שלאבקה זו יש ריח מאוד חזק ובכל החדר מרגישים את זה. אז עדיין לא היתה לי מכונת גילוח. אחרי התפילה אכלתי לחם וריבה.

היום קיבלתי, בפעם הראשונה, מכתב מהבית, מאבא. בצהריים בישלה אשת השוחט מרק ואנחנו, עשרה אנשים, שלא אכלנו מהמטבח של הפלוגה, אכלנו קצת מרק חם. זה ממש החיה את נפשותינו, וסיכמנו איתה שאם הפלוגה נשארת שם, אז היא תבשל לנו כל יום אוכל חם.

אבל, לצערנו הרב, קיבלנו בערב פקודה כי מחר בבוקר עוזבים את העיר בעזדאן (BEZDÁN) ונוסעים יותר דרומה, לכפר הערצעגפאלווא (HERCEGFALVA).

יום שני, 28.2. קמנו מוקדם, התפללנו ושתינו תה, לקחנו את התרמילים ויצאנו לרחוב בשורה. גם העגלות עם הסוסים היו מוכנים לצאת לדרך, לחוף הדונה, בערך חמישה ק״מ מהעיר, עד המעבר שעל הדונה.

על הנהר עמד הקומפ. עלינו עליו. הקומפ זהו מין גשר צף גדול, עליו נוסעים אנשים ומשאות, ואף עגלות עם סוסים. כשהגענו לנהר, התגלה לפנינו נוף בלתי-רגיל ביופיו, נוף מרהיב. זה המקום שתעלת פערענץ, המקשרת את נהר טיסה עם נהר הדונה, מתחברת אל נהר הדונה. ממול נראה כפר קטן.

חשבתי בליבי, שבשביל טיול, היה מאוד יפה לטייל ולראות את המקום הזה. אבל, לצערנו, היינו בטיול מסוג אחר לגמרי.

פרק טז:
עבודת-פרך ליד
ה'דונה' - BÁCSKA

שני מחסנים גדולים למגורים / חיים ללא חשמל / מקלחת בשלג ובקור / מעבר מסוכן על ה'דונה' / ארוחת-ערב - לחם עם ריבה וקפה שחור / הרס"ר מפר הבטחה / ההרגשה הנוראה: חילול שבת לראשונה בחיים / בתוך בונקר של פועלים סרביים / ויכוח עם חברים סוציאליסטים / "היום תעבדו יותר בגלל פורים" / נם בחציית הנהר / סרט צהוב על היד וכובע צבאי / שני שומרים הונגריים עוזרים בעבודה / תרמית נוספת של המפקד / ה'יום השחור' של יהדות הונגריה / הקצין בוכה / הסרט הצהוב מוסר / הגרמנים משתלטים על בודפשט / מעטפה עם כסף לאבא / חבר חוזר מבודפשט ומספר על אי-ודאות / שני 'ז'אנדרמים' באים לשאול שאלות / התחמקות משבועה / תוכנית ליצור קשר עם פרטיזנים / אורזים ומתכוננים לתזוזה

בערך בשעה 12 הגענו למקום בשם אלברט הרצעג פאלווא - קאז'וק (ALBERT HERCEG FALVA KAZSUK) הכפר הוא על-שם נסיך שכל הכפר, היערות והשדות שייכים לו. כל תושבי הכפר היו פועלים שעבדו במקום.

הסגל ההונגרי של הפלוגה שלנו כלל את מפקד הפלוגה, בדרגת קצין, רס״ר ומספר חיילים הונגריים.

הקצין ירד מהקומפ ונכנס לכפר. עוד כמה חברים וחיילים ירדנו לחוף. המצב-רוח שלנו היה טוב, והתחלנו לזרוק כדורי שלג אחד על השני. הורדנו את כל הדברים מהקומפ והעמסנו אותם על קרוניות שהיו קשורות לסוסים ונסעו על פסים, כמו רכבת קטנה. בהונגרית קראו לזה לורע (LÓRÉ). כלי תחבורה כזה היה בשימוש בהונגריה במקומות רבים, בפרט בישובים קטנים.

הלכנו בשורה, אחרי הקרוניות. הדרך היתה די קשה, בפרט לכמה מבוגרים וחולים שהיו בינינו, והרבה מהם נשארו מאחור. אחרי שעתיים הליכה, הגענו לכפר.

קיבלנו שני מחסנים גדולים למגורים. מקום אחד היה קצת טוב יותר מהשני, והתפתחו ויכוחים מי יקבל את המקום היותר טוב. הלכנו להביא קש ופיזרנו אותו סביב לקירות. באמצע, במעבר, שמנו מסביב עצים ולבנים, כדי לשוות למקום צורה של חדר מגורים. השתדלנו, עשרת היהודים אוכלי-הכשר, לשכב קרוב אחד לשני. לידי שכבו החבר בוימל ונפתלי ווייס.

את היהודים ששמרו על קיום המצוות ולא נגעו באוכל של מטבח הפלוגה כינו בכל פלוגות-העבודה בכינוי צ׳ובי (CSOBÍ). אינני זוכר מהי הסיבה האמיתית לכינוי הזה דווקא, אבל שמעתי פעם שזה בגלל שיהודים שומרי-תורה נהגו תמיד לרחוץ את הידיים, מספר פעמים ביום. בהונגרית על מים נוזלים אומרים ״צ׳ובוג אָ וויז״ (״CSOBOG A VIZ״). בשל הנוהג לרחוץ ידיים לפני התפילה או האכילה ליגלגו הנאולוגים על האורטודוקסים וכינו אותם בכינוי צ׳ובי (CSOBÍ).

חשמל לא היה שם, רק מנורות של נפט דלקו בלילה. בשעה 9 בערב, לפי פקודה, כיבו את האורות.

בתאריך 29.2 היה יום העבודה הראשון. אנחנו, עשרת היהודים, קמנו מוקדם יותר כדי להתפלל. בחוץ, בחצר של המשק הגדול, היתה באר מים (GÉMES KÚT). את המים העלו מהבאר בדליים, ושפכו אל תוך שוקת (VÁJÚ) מתוכה שתו הפרות והסוסים של המשק.

למרות הקור העז והשלג, התרחצנו בכל בוקר ליד הבאר. בשעה 7 נערך מסדר, ואחריו עלינו על הקרוניות. בערך בשעה 8 הגענו לשפת נהר הדונה.

עבודה מפרכת

מקום העבודה היה בצידו השני של הנהר. הגיעה סירה גדולה, בה ישב גוי שתפקידו היה להעביר את האנשים לצידו השני של הנהר. נכנסנו 20 אנשים,

והתיישבנו סביב לשפת הסירה. הסירה שקעה בתוך המים, עד שנשארו בחוץ כעשרה סנטימטר. הגוי כיוון את הסירה ועוד שלושה יהודים חתרו עם המשוטים, עד שעברנו את הדונה.

כשישבתי ואחזתי בידיי את שפת הסירה, נגעו הידיים במים. בפעם הראשונה היינו מאוד בלחץ. כולנו פחדנו לעבור בדרך זו את הדונה. אבל במשך הזמן התרגלנו גם לזה. המעבר היה די מסוכן, כי היה צריך לשמור על איזון הסירה. אם מישהו היה מתרומם בצידה האחד של הסירה, היתה הסירה מתהפכת מיד.

שלוש פעמים העבירו את האנשים בסירה, בכל פעם 20 איש. בצד השני של הנהר עמדה אוניית משא. על החוף היו ערוכים בשורות עצים שנחטבו מהיערות. תפקידנו היה להעמיס את העצים על האונייה. כשהאונייה התמלאה בעצים, שלחו אותה לצפון-הונגריה, לבסיסים של הצבא.

העבודה היתה קשה מאוד, בפרט עבור אנשים כמונו, שלא היו רגילים לעבודה פיזית קשה כל-כך. עבור היותר מבוגרים והחולים היתה העבודה קשה אף יותר.

התקינו מקרשים גשר, שהוליך מהחוף אל האונייה. קבוצת אנשים עמדה ליד שורת העצים והעמיסה את העצים על הטצ׳קס. זו היתה עגלה עם גלגל אחד, אותה אחזו בעזרת שתי ידיות. עם טצ׳קה כזו ירדתי על הגשר וזרקתי את העצים בתוך האונייה. שם היתה קבוצה אחרת שתפקידה היה לסדר את העצים בתוך האונייה, שורות שורות, עד שהתמלאה.

המפקד ההונגרי נתן פקודה לעבוד מהר. הוא בחר ביהודי אחד, פריד שמו, שהיה מהנדס, להיות האחראי לכך שיגמרו את השורה הראשונה של העצים. בהפסקת הצהריים עשינו מדורה כדי להתחמם קצת, וגם להניח את הלחם על האש. עבדנו עד השעה חמש אחר-הצהריים, והיינו כבר מאוד עייפים. עברנו בחזרה את הדונה בסירה, עלינו על הקרוניות וחזרנו הביתה.

שם כבר הקימו מטבח ובישלו אוכל לכל הפלוגה. כולם עמדו בתור עם כלי וקיבלו את ארוחת הערב, שהיתה הארוחה העיקרית. אנחנו, עשרת היהודים, לא אכלנו את האוכל שבישלו במטבח. ביקשנו מהטבח קפה שחור ובישלנו לבד. אני הבערתי אש בחוץ, בין שני לבנים, והנחתי עליהם את הכלי שלי, בתוכו בישלתי קפה שחור. זה מה שאכלתי לארוחת-ערב - לחם עם ריבה וקפה שחור. הקפה החם ממש החיה את נפשי.

אחרי כמה ימים ניכנסתי לכפר וקניתי מהתושבים הגויים חלב. זו כבר היתה הקלה גדולה. כך, במשך כל הזמן שעבדנו במקום הזה, אכלתי רק לחם עם ריבה וקפה, בגלל שלא רציתי לאכול אוכל לא כשר.

הרגשה נוראה

יום רביעי, MARC 1. קמנו, התפללנו במהירות, אבל כבר לא נותר זמן לאכול. אכלתי ארוחת-בוקר בתוך הקרונית. אחרי שעברנו עם הסירה את הדונה, הציע המהנדס שלנו להקים עוד גשר מקרשים, ולהוריד את העצים בלי הטצ׳קס, אלא רק בגרירת העצים על הקרשים. אני עמדתי על-יד הגשר ודחפתי את העצים אל תוך האונייה. היתה זו עבודה קשה מאוד, אבל הצלחנו לסיים את מכסת העצים בזמן.

בנסיעה חזרה עם הסירה נקלענו קצת לסכנה: לפנינו עברה על הדונה שיירה של אוניות, והנהר היה גבה-גלים. הסירה שלנו טולטלה מצד לצד בחוזקה, אבל ב״ה הגענו בשלום לצידו השני של הנהר. גם היום בישלתי קפה שחור, אכלתי לחם עם ריבה לארוחת-ערב והלכתי לישון.

יום חמישי, MARC 2. יום עבודה רגיל וקשה. הקצין לחץ עלינו לעבוד מהר יותר, והודיע שאם נגמור את העבודה עד ה-22 לחודש, נקבל חופשה לשבוע, לנסוע הביתה.

יום שישי, MARC 3. קמנו מוקדם. התרחצנו על-יד השוקת והתפללנו שחרית. הוצאתי מכיסי את כל החפצים, כי חשבתי שאולי נגיע למחנה מאוחר, לאחר כניסת השבת, ורציתי לגרום מה שפחות לחילול שבת.

בעבודה הקצין בדרגת רס״ר לחץ עלינו יותר מיום האתמול. הוא איים עלינו בעונשים ודיבר בגסות. הוא קצב לנו לסיים להעמיס על האונייה שלוש שורות של עצים, עד השעה ארבע.

גמרנו את העבודה בזמן, ושמחנו מאוד שנגיע מוקדם למחנה שלנו.

אבל, לצערנו הרב, הופיע הרס״ר ונתן פקודה להמשיך בעבודה. הוא לא עמד בדיבורו. ההתמרמרות היתה גדולה. אבל לא היתה לנו ברירה. היינו חייבים לשתוק ולעבוד, לפי פקודה.

בשעה שש הגענו למחנה, עייפים מאוד. עמדנו להתפלל קבלת-שבת. עשיתי קידוש על שני לחמים שלימים, ואכלתי לחם וריבה.

יום שבת, MARC 4. קמנו מוקדם והתפללנו. החבר אויש קידש, אכלנו דבר-מה ויצאנו לעבודה. קשה לי לתאר בכתב את ההרגשה הנוראה: יום שבת ראשון בחיי שאני צריך לחלל שבת. אבל חייבים להתרגל גם לזה. ההרגשה הנוראה הזו ליוותה אותי בכל שבת בה הייתי חייב לעבוד במסגרת פלוגת-העבודה.

מזג-אוויר סוער

בינתיים החל לרדת שלג. חשבנו שאולי נפסיק את העבודה בגלל מזג-האוויר, אבל התאכזבנו. הם הגבירו את הלחץ עלינו ודרשו שנעבוד מהר יותר. חבר אחד התעלף. חבר אחר, בוימל, התדרדר ונפל לתוך האונייה. אבל ב״ה לא אירע לו נזק רציני.

בשעה עשר נתנו לנו פקודה להפסיק את העבודה. השלג ירד בחוזקה והיה קר מאוד. נכנסנו לבונקר גדול של פועלים סרבים, כדי להתחמם מעט. הבונקר היה בנוי מעצים ומכוסה בקש. בפנים היו מונחים קרשים עליהם אפשר היה לשכב. התיידדנו עם הפועלים הסרבים, להם היה קשר עם הפרטיזנים, והם תמיד סיפרו לנו חדשות.

ישבנו בתוך הבונקר עד השעה שלוש. אז החלו לעבור עם הסירה לצד השני של הדונה. בגלל סערת השלג והרוחות החזקות, היה הנהר סוער מאוד וגלים גבוהים שטפו את הסירה. התרטבנו עד העצמות, ובסכנת-נפשות ממשית חצינו את הנהר.

בצד זה של נהר הדונה היה בית גדול של גוי בשם פארון. הם היו שוואבים מהכפר הסמוך, ששפת האם שלהם היתה גרמנית אבל דיברו גם הונגרית. בהונגריה היו הרבה כפרים שהתושבים שלהם היו שוואבים. הוא ניצל את ההזדמנות ומכר, בעד כסף, אוכל חם ושתיה לחברים. נכנסתי אל ביתו של הגוי להתחמם קצת, עד שיגיעו הקרוניות המובילות אותנו אל מקום הלינה שלנו. שם שמעתי שמנהל העבודה של הסרבים שוחח עם הקציו שלנו ואמר לו כי במזג-אוויר שכזה אסור להוציא את הפועלים לעבודה, וכי הוא יהיה אחראי אם יקרה משהו ליהודים. כנראה בגלל זה נתן הקציו את הפקודה להפסיק את העבודה.

התפללנו מעריב במנין ור׳ דוד ברויער עשה הבדלה על קפה שחור.

יום ראשון, 5 MARC. היום לא יוצאים לעבודה. קמנו בשעה שבע וחצי, התרחצנו והתפללנו. לארוחת-בוקר אכלתי לחם עם שומן אווזים שהבאתי איתי מבודפשט, ובישלתי קפה שחור. קרובי משפחה של כמה מחברי הפלוגה באו לביקור מבודפשט. ניצלתי את ההזדמנות ושלחתי איתם מכתב לחברים.

קניתי חלב אצל התושבים בכפר. בשעה ארבע אכלתי ארוחת-צהריים, היתה זו ארוחה חלבית בגלל שבבוקר אכלתי בשרי. בערב חילקו דואר. קיבלתי מכתב מאבא ומחברים. אחרי תפילת מעריב בישלתי לי תה.

בבית לצידנו היה מועדון הכפר ׳לעוועטע-סובה׳ (LEVENTE SZOBA), שם התאספו בכל יום ראשון בערב, הצעירים והצעירות של הכפר, לריקודים. יהודי אחד מהפלוגה בשם דוצי באצ׳י (DUCI BÁCSI) מורה למוסיקה במקצועו, ניגן באקורדיון. גם כמה חברים שלנו הצטרפו לרוקדים, והיה מאוד שמח. נכנסתי למועדון לראות

את הריקודים והיה מאוד יפה. הם רקדו את ריקודי העם הסרביים והיוגוסלביים. גם החיילים ההונגריים מהפלוגה שלנו רקדו ביחד עם כולם, עד השעה 11 בלילה.

תענית אסתר

יום שני, 6 MARC. השלג חדל לרדת, אבל גובהו הגיע לכ-40-50 ס"מ. יצאנו עשרה אנשים לנקות את השלג מהפסים וניקינו חצי מהדרך. אחרינו יצאה קבוצה אחרת, כדי להמשיך ולנקות את השלג בהמשך הדרך.

לא יצאנו לעבודה, כיוון ששמענו שנהר הדונה עלה על גדותיו ואי-אפשר לעבור לצידו השני. קיבלנו פקודה שאת כל הדואר, אנחנו חייבים לשלוח רק על-ידי הקצין, מפקד הפלוגה, ושכל חודש מותר לנו לקבל חבילה של חמישה ק"ג (שלושה ק"ג בגדים ושני ק"ג מזון). היום גם ניהלתי ויכוח עם חברים שהיו סוציאליסטים, לא-דתיים ואנטי-ציוניסטים.

יום שלישי, 7 MARC. כרגיל, התפללנו ואכלנו, ערכנו מסדר לפני היציאה לעבודה, למרות שהשלג ירד די חזק. הפקודה היום היתה לגמור ארבע שורות של עצים.

העבודה קשה מאוד. העצים היו קְפואים והיה הרבה שלג. זיינו עייפים מאוד מעבודת-פרך קשה. הקצין הודיע כי עד שלא מסיימים את העבודה, לא הולכים למחנה.

השעה כבר שש ומתחיל להחשיך, אבל הקצין הרשע לחץ אותנו להמשיך בעבודה. אז התחלנו לשיר בהונגרית את השיר הידוע "הכל יעבור ויסתיים פעם" (MÍNDEN ELMÚLÍK EGYSZER) כשהקצין הרשע חזר לכפר, הבערנו מדורה, התישבנו סביבה ושרנו. החבר פריד, שהיה ממונה עלינו, עבר לצד השני ואנחנו הודענו להם שאנחנו לא עוברים את הדונה, אלא נשארים בצד זה של הדונה. היה כבר לגמרי חושך. אבל בשעה שמונה עברנו, והגענו למחנה, בשעה תשע, עייפים מאוד. בקושי עמדנו על הרגלים. אכלתי קצת לחם ומיד נרדמתי, מתוך העייפות הנוראה.

יום רביעי, 8 MARC. היום תענית אסתר. קמנו בשעה חמש כדי שיהיה לנו זמן לתפילה. בשעה שש וחצי יוצאים לעבודה. עד השעה 12 בצהריים צמתי, אבל לא יכולתי להמשיך בצום בשל העבודה הקשה שנמשכה עד השעה חמש וחצי. חצינו את הדונה בסירה. בשעה שבע אכלנו קצת והתפללנו מעריב.

ר' דוד ברויער הביא מגילה וקרא בה לפני כולם. החבר פריד חילק את הדואר. גם אני קיבלתי מכתב. הקצין הרשע הגיע לערוך ביקורת אצל החולים, כי כמה חברים חלו בשל התנאים הקשים והקור העז. הם סבלו מחום גבוה ולא יצאו

לעבודה. הקציץ הזה לחץ אותנו מאוד בעבודה. הוא רצה להתגאות בפני הממונים עליו, שאנחנו נגמור את משלוחי העצים עוד לפני הזמן הקצוב לעבודה זו.

נס פורים

יום חמישי, 9 MARC. היום פורים. אני חושב הרבה על ימי הפורים משנים עברו, באיזו שמחה חגגנו כל השנים את פורים, ולצערנו הרב באיזה מצב אנו נמצאים היום. קמו עלינו השונאים ההונגרים והגרמנים ומי יודע איזה פעולות רשע הם מתכננים, ואילו גזרות קשות הם מביאים עלינו. רק ה' יודע מה יהיה איתנו. מקווים שהפורים בשנה הבאה יהיה יותר שמח. אחרי התפילה ר' דוד ברויער קרא את המגילה, אכלנו ויצאנו לעבודה.

בצד הזה של הדונה יש בית של גוי בשם פארון. מאז שהפלוגה שלנו הגיעה לכאן הם מרוויחים הרבה כסף. הם מנצלים את ההזדמנות ומוכרים אוכל ושתיה לחברים. כמובן שהכל טרף, אבל רוב החברים אינם שומרים מצוות. הנאולוגים מזמינים שם בכל בוקר ארוחת-בוקר, ואוכלים שם חביתות ביצים, בשר ונקניק חזיר. גם השומרים שלנו, החיילים ההונגריים, נכנסים לשם וישנם יהודים שמכבדים אותם באוכל ובשתיה על חשבונם. כך הם מתיידדים איתם ושני הצדדים מרוויחים מכך.

יש בין החיילים ההונגריים שני חיילים, בדרגת מפקד כיתה (SZAKASZ VEZETÖ) ורב-טוראי (TIZEDES), שניהם אנשים טובים. הם עוזרים לנו הרבה בעבודה ופעמים רבות הם משתתפים איתנו ממש בעבודה, בכדי שנגמור יותר מהר להעביר את שורות העצים אל האונייה.

אני נכנסתי לבית של פארון להתחמם קצת, בגלל הקור העז והשלג, עד שמגיע התור שלנו לעבור בסירה את הנהר. יותר מאוחר הגיע הקציץ והכריז: "היום תעבדו יותר בגלל פורים". כנראה מישהו סיפר לו שהיום חג פורים ליהודים. בהפסקת צהריים אכלתי לחם וריבה. עבדנו עד השעה שש.

היום קרא לנו ממש נס פורים, בזמן הנסיעה בסירה. הגוי, שכינויו רעווע (RÉVÉSZ) לא הגיע משום-מה להעביר אותנו בסירה. השעה כבר היתה מאוחרת והתחיל להחשיך. העורך-דין שלנו, אחד מהקבוצה, אמר שהוא יודע כיצד להשיט את הסירה ולעבור את הנהר. נכנסנו 20 איש לסירה. כרגיל, ארבעה אנשים חתרו במשוטים ואחד מהם היה צריך לכוון את הסירה במשוט, כדי שנגיע לצד השני. הנהר זרם חזק מאוד ועד שמגיעים לצדו השני נמצאים, בדרך-כלל, כמאתיים מטר דרומה יותר. וזה במקרה שהגוי ה-RÉVÉSZ משיט את הסירה.

התחלנו לעבור ועד לאמצע הנהר הסירה שטה בסדר. אלא שאז החלה הסירה להסתובב ימינה ושמאלה, כל הזמן במקום אחד, עד שהזרם של הנהר סחב את הסירה דרומה, למרחק של יותר מקילומטר דרומה מהתחנה אליה היינו אמורים להגיע, בצד השני. היינו די בפחד. איך נגיע ליבשה? למזלנו, לא עברה באותו זמן אונייה בנהר. כי אם חלילה היתה מגיעה אונייה, הגורמת לגלים גבוהים, הסירה היתה מתהפכת. ובינתיים הזרם מוריד אותנו יותר ויותר דרומה. בסירה ישב גם החבר גוטליב. הוא תמיד היה פחדן גדול ובפרט עכשיו, כשהיינו ממש בסכנה. התחלפנו כל הזמן בחתירת המשוטים, וכך בקושי רב השטנו את הסירה אל עבר שיפוע והגענו לצידו השני של הנהר, הרחק מאוד מהבסיס שלנו.

בכדי לעלות מהסירה ליבשה, אחזנו בשורשי העצים שהגיעו עד המים ודחפנו אחד את השני כלפי היבשה. רק עורך-הדין נותר לבד בסירה. הוא הצליח להעלות את הסירה עד למעבר הקבוע שלנו. אנחנו הלכנו ברגל כשני קילומטרים, עד שהגענו למקום המעבר הקבוע. הקבוצה השנייה, זו שהיתה אמורה לחצות אחרינו, המתינה עד שהגוי הגיע והוא העביר אותם בסירה. בכל חג פורים אני נזכר בסיפור הזה, כיצד ממש בנס הצלחנו לעבור את הנהר.

בשעה שבע הגענו הביתה. חילקו לנו את המשכורת הצבאית (ZSOLD). כל אחד קיבל 16 פנגו. בישלתי לי כמה תפוחי-אדמה לארוחת-ערב, התפללנו מעריב והלכנו לישון.

חדשות טובות בעיתון

יום שישי, 10 MARC. סדר היום, כרגיל. היום קשה לנו העבודה, בגלל הבוץ הגדול. קשה מאוד לדחוף את העגלה עם העצים. חבר אחד הפיל את העגלה עם העצים אל תוך הנהר, אבל הצליחו לחלץ אותה משם. בערב התפללנו במנין קבלת-שבת ועשיתי קידוש על שני לחמים שלימים.

יום שבת. קמנו מוקדם להתפלל שחרית, עשיתי קידוש, אכלתי קצת ויצאנו לעבוד. היום יצאו איתנו לעבודה החיילים סאקי (SZAKI) ו-טיזעדעש (TILEDES). הם עזרו לנו לגמור את העבודה יותר מהר.

אחד החברים שלנו, קרייצלר, התחבא במקום מיסתור, בין העצים, כי לא רצה לעבוד בשבת, אלא שחייל אחד תפס אותו. למזלו, שני החיילים שהיו איתנו לא הענישו אותו בשום עונש. הם באמת עזרו לנו הרבה. אחרי העבודה נכנסו כולם לביתו של פארון ואכלו שם, וכל החבר׳ה קנו יחד 20 ליטר של יין, לעשות שמח ביום ראשון.

אחרי תפילת מעריב עשינו הבדלה. קניתי כמה ביצים ועשיתי לי חביתה. את הבישול עשיתי בחוץ, על שני לבנים. הנחתי את הכלי שלי, הבערתי אש תחתיו, וכך בישלתי לי תה, קפה או ביצים.

מישהו קיבל עיתון. פורסמו בו גם כמה חדשות טובות מהחזית, מהן אפשר היה להבין שהמפלה של הגרמנים קרובה מאוד.

יום ראשון, 12 MARC. לא יוצאים לעבודה. הלכתי למשפחה אחת בכפר ובעד כסף עשו לי כביסה. קיבלתי מהם גם פיילה עם מים חמים ובאחת הפינות בבית התרחצתי היטב. אחר-כך קניתי מהם חלב וביצים.

קיבלתי מכתב מהחברים ב-TANONC-OTTHON ששלחו לי גם חבילה, אבל החבילה עדיין לא הגיעה. בערב התחילו הריקודים בחדר של ה-LEVENTE. התאספו שם הרבה צעירים וצעירות מהכפר. דוצי באצ'י (DUCI BÁCSÍ) שלנו מנגן להם באקורדיון. גם החבר'ה שלנו והחיילים שתו הרבה יין, ועד מאוחר בלילה עשו שם שמח. אני הלכתי לישון בשעה עשר.

יום שני, 13 MARC. קימה בשעה חמש בבוקר. אחרי הסידורים של הבוקר, רחיצה, תפילה וארוחת-בוקר. בשעה שבע יציאה לעבודה. החיילים ההונגריים השומרים עלינו כבר שתו יין לארוחת-בוקר. אחד מהם כבר היה שיכור, וכשחצו עם הסירה את הדונה, נפל אחד מהם למים. בקושי חילצו אותו מהנהר.

גם היום היתה העבודה קשה מאוד, עד שהספקנו להעמיס על האונייה את העצים. בשעה ארבע חצינו את הנהר לצידו השני, שם המתין לנו המפקד. מספר אנשים קיבלו עונש, בגלל שקיבלו מכתבים שלא באמצעות הצבא.

מחלקים לכולם את הסרט הצהוב, ברוחב עשרה ס"מ, שענדנו על היד, ואת הכובע הצבאי. מעכשיו כולם צריכים לחבוש את הכובע של הצבא ולענוד את הסרט הצהוב. לחבר גוטליב יש היום יארצייט, והתפללנו במנין. היום גם קיבלתי חבילה מאבא. עם החבר בוימל בישלנו אטריות וקפה שחור, לארוחת-ערב.

יום חג לאומי

יום שלישי, 14 MARC. בבוקר ירד גשם, אבל בכל זאת יצאנו לעבודה. נכנסתי להתחמם מעט בבית של פארון. העבודה כרגיל והגשם חדל לרדת. הבערנו מדורות מהעצים בכדי להתחמם קצת. בשעה שלוש החלה רוח סערה וגשם. מנהר הדונה עלו גלים גבוהים. כשהסערה התחזקה רצנו אל תוך הבונקר של הסרבים. הייתי מאוד עייף מהעבודה וסבלתי מכאבי-גב חזקים, אבל אחרי חצי שעה חזרנו לעבודה, עד השעה חמש. אחרי תפילת מעריב, בישלתי לי חביתה לארוחת-ערב.

יום רביעי, 15 MARC. היום הוא יום החג הלאומי של הונגריה. לא יוצאים לעבודה. אחרי התפילה והסידורים של הבוקר, חטבתי עצים למטבח ועשינו סדר בחדר. סידרנו את הקש ואת הקרשים מסביב. הלכתי למשפחה אחת בכפר להתרחץ במים חמים. תמורת כסף, הם חיממו עבורי מים בסיר גדול והתרחצתי היטב. הם גם עשו לי כביסה, בעד תשלום.

בשעה ארבע החלה החגיגה. כולנו עמדנו במסדר וערכנו תרגילי סדר. מפקד הפלוגה הגיע והחלה החגיגה. דוצי באצ'י (DUCI BÁCSÍ) ניגן על האקורדיון את ההימנון ההונגרי וכולם שרו יחד. העו"ד, ד"ר ברמן, נאם על החג של ה-15 במרץ. זה מאוד מצא-חן בעיני המפקד. חבר אחד קרא את השיר של טאלפרא מאג'אר, מהמשורר המפורסם פעטופי (TALPRA MAGYAR, PETÖFI) ואחר-כך ניגנו עוד כמה שירים.

מספר חברים רצו להראות שיודעים לשיר. אחד רקד את הריקוד 'קונגו' וחילק עשרה ליטר יין לחבר'ה, שיעשו שמח. בחדר של ה-LEVENTE עושים שמח. חבר אחד שמשתחרר נתן את המכנסיים שלו לחבר אחר והם חגגו עד מאוחר בערב. אני הלכתי לקנות חלב לארוחת-ערב.

16 MARC, יום חמישי. בבוקר הכל כרגיל. את הלחם שלי אכלתי בדרך לעבודה. גם מאנדי באצ'י (MÁNDI BÁCSÍ) יצא לעבודה, לאחר שבמשך מספר ימים הצליח להישאר בפנים. הוא היה מאמן כדורגל מפורסם בהונגריה (גם בישראל הוא היה מאמן הנבחרת).

קר מאוד ואני נכנס להתחמם אצל פארון. העבודה כרגיל. שני השומרים ההונגריים עוזרים לנו בעבודה, שנספיק לגמור הכל. היום יש יארצייט לפריד והתפללנו במנין. עשיתי לי חביתה לארוחת-ערב.

17 MARC, יום שישי. קמנו בשעה חמש. כרגיל, מתרחצים ומתפללים. אכלתי לחם עם ריבה. החבר הוך קיבל חופשה, לנסוע לבודפשט. שלחתי איתו מכתב לחברים.

אין הרבה עבודה. יש להעמיס רק שתי שורות עצים, בגלל שהאונייה כבר מלאה. הגיעה אונייה שניה. הודיעו לנו שאם נסיים את העבודה, נחזור למחנה מוקדם. עשינו מאמץ לגמור את העבודה, אבל גם היום שיקרו לנו. אחרי שגמרנו את העבודה, קיבלנו פקודה להכניס את האונייה השנייה למקומה ולבנות את הגשר. סיימנו את העבודה רק בשעה שש. כשהגענו למחנה כבר החשיך בחוץ. הלכתי להביא חלב. עשיתי קידוש על שני לחמים ואכלתי.

ישנה שמועה שהאונייה שהגיעה אינה בשבילנו. רב החובל של האונייה הינו איש ישר. הוא שוחח איתנו הרבה, ויכול להיות שמחר לא נצא לעבודה. היינו מאוד שמחים אם לא היינו צריכים לצאת מחר, יום שבת, לעבודה.

'יום שחור'

MARC 18, יום שבת. ב"ה לא יוצאים לעבודה. אני מקווה שהיום לא אצטרך לחלל שבת. 15 איש צריכים לצאת לעבודה, לסדר את הגשר על האונייה. מהחדר השני יצאו 12 אנשים, ומהחדר שלנו צריכים לצאת עוד שלושה אנשים. אלא שאף אחד לא התנדב לקום ולהתייצב לעבודה. היה לי ויכוח עם קליין בקשר לכך. בסופו של דבר האורטודוקסים נשארו בבית. התפללנו במנין וגם קראתי את פרשת-השבוע מתוך החומש. אחר-הצהריים צריכים שני אנשים לחטוב עצים למטבח, אבל "הרוסין" וזילברמן הולכים במקומנו לעבודה. ב"ה השבת עברה די טוב. לאחר מעריב הבאתי חלב לארוחת-ערב.

MARC 19, יום ראשון. יום זה זכור לכל יהודי הונגריה כיום שחור לכולנו. ביום זה כבש הצבא הגרמני את הונגריה באופן מוחלט. פלוגות ה-ס.ס והמפקדה של הצורר אדלוף אייכמן ימ"ש הגיעו לבודפשט, והחלו בתיכנון השמדתם של כל יהודי הונגריה. מספר שבועות אחר-כך הקימו גיטאות בכל עיר, וריכזו בהם את כל היהודים, כהכנה לקראת גירושם למחנה-ההשמדה אושוויץ.

קמנו מוקדם, התפללנו ואכלתי ארוחת-בוקר. לא יצאנו לעבודה. בשעה עשר הלכתי עם ר' דוד ברויאר לכפר. קיבלנו אצל משפחה אחת מים חמים, בעד תשלום כמובן, והתרחצנו היטב. לבשנו לבנים נקיים והיתה לנו הרגשה די טובה. אבל בדרכנו חזרה לבסיס, נדהמנו ממראה עינינו: כל החברים עומדים סביב לקצין, מפקד הפלוגה. הקצין מדבר ובוכה ממש, דמעות זולגות מעיניו. הוא היה קצת שיכור, אבל כנראה ששיכור תמיד מספר את האמת. הוא סיפר שקיבל הודעה שהגרמנים כבשו את הונגריה, סגרו את הצבא במחנות ופירקו את החיילים מנשקם. גם הוא קיבל פקודה טלפונית שאסור לו לשאת נשק, ובינתיים אין הוא יודע איך יסתדרו העניינים.

ארזנו את הדברים שלנו בתוך תרמילים, וחיכנו לפקודה. כמה חברים יצאו לעיירה הקרובה, ושבו בערב עם כל מיני שמועות. מצבינו מאוד לא בטוח. כולם מדברים, מתייעצים וחושבים על כל מיני תוכניות ליום המחר.

MARC 20, יום שני. הלילה עבר עלינו קשה מאוד, לא הצלחנו לישון. בבוקר הסירו כולם את הסרט הצהוב מהיד, כדי שלא יכירו מרחוק שאנו יהודים, במקרה שהצבא הגרמני יעבור באיזור. בשעה 11 התחלנו לעבוד, אבל מחשבותינו לא היו

בעבודה. הדאגות גברו: מה יהיה ומה אפשר לעשות, כדי שלא ניפול בידי הגרמנים?!

כשחזרנו מהעבודה, קיבלתי חבילה בדואר, מאבא. זה שימח אותי קצת. גם הלילה שמענו על תהליך ההשתלטות של הגרמנים על בודפשט ועל כל המדינה.

דאגה וחוסר-ודאות

21 MARC, יום שלישי. קמים כרגיל ומתפללים ויוצאים לעבודה, מפקד הפלוגה הודיע לנו שעד שהוא לא יקבל פקודות אחרות, אנחנו נמשיך את העבודה כרגיל.

בערב, כשחזרנו מהעבודה, הגיעה הודעה לחבר גוטליב שהוא משתחרר ונוסע הביתה. הוא לא היה כל-כך בריא ומשפחתו סידרה שיקבל שחרור. הוא חילק את האוכל הכשר שהיה לו מהבית לכולנו. אני קיבלתי ממנו צנצנת ריבה.

22 MARC, יום רביעי. לאחר הסידורים של הבוקר כתבתי מכתב הביתה, לאבא. לתוך המעטפה הכנסתי 100 פנגו, בגלל שהיה לי מספיק כסף וחשבתי שאבא זקוק לכסף הזה יותר ממני. את המכתב נתתי לחבר גוטליב, כדי שישלח את זה בדואר, כשיגיע הביתה.

יצאנו לעבודה כרגיל וניכנסתי קצת להתחמם אצל פארון, אותה משפחת שוובים שהתגוררו בבית שליד נהר הדונה ומכרו אוכל ושתיה לחברים שלא הקפידו על הכשרות. אני נכנסתי לשם תמיד לפני תחילת העבודה, כדי להתחמם, עד שעברנו את הנהר לצידו השני. בין הפועלים הסרבים היה אחד שהיה לו קשר עם הפרטיזנים והוא מסר לנו כל יום חדשות מבחוץ. פתאום ראינו כי מכיוון הנהר מתקרבת סערה גדולה. אפשר היה לראות מרחוק איך העננים הכבדים מגיעים עד המים של הנהר והגלים עולים בגובה רב ומתקרבים אלינו.

באמצע העבודה, החל לרדת שלג והיתה רוח סערה. רצנו מהר לתוך הבונקר. אחרי שעה, פסקה הסערה וחזרנו לעבודה.

בערב פגשנו במחנה את החבר הוך שחזר מבודפשט. הוא היה צלם במקצועו וצילם אותנו הרבה פעמים במהלך העבודה. הוא הכין למפקד תמונה גדולה, מאוד יפה. הקצין שלנו נראה בתמונה הזו כמו גנרל, וזה מאוד מצא-חן בעיניו. לכן, מידי פעם הוא נתן לו רשות לנסוע הביתה. גם הוא סיפר על המצב אי-הוודאות והדאגות המכרסמות בקרב היהודים בבודפשט.

23 MARC, יום חמישי. בבוקר הכל כרגיל. מתרחצים, מתפללים שחרית ויוצאים לעבודה, ברגל. העבודה קשה מאוד, אבל זה הולך די טוב. לארוחת-צהריים אכלתי

לחם עם ריבה. בערב קניתי חלב וביצים. אני מאוד מודאג שלא קיבלתי שום מכתב, לא מהחברים וגם לא מאבא.

קדיש על אימא

24 MARC, יום ששי. סידורי הבוקר כרגיל. החבר פריד קיבל חופשה. ניצלתי את ההזדמנות לשלוח איתו מכתב הביתה. כשהגענו למקום העבודה, ראינו שהגיעה אוניית-משא חדשה העוגנת על החוף. אחרי שעברנו בסירה לצד השני של הנהר, התחלנו לבנות את הגשר לאונייה. ה׳חרש׳ שלנו הוא המומחה לעשות את הגשר.

גם המפקד נמצא איתנו. הוא לוחץ עלינו בעבודה ורוצה שנגמור את העבודה עד חג הפסח, אז נקבל חופש. גם הוא רוצה להיות בבית בחג. עד הצהריים העמסנו על האונייה 120 מטר של עצים. אחר-הצהריים היינו כבר מאוד עייפים, והעבודה הלכה וקשתה מאוד.

היום כט׳ באדר, ערב ר״ח ניסן. יש לי יארצייט של אימא ע״ה. אתמול בערב, למעריב, הצלחתי לארגן מניין לתפילה ואמרתי קדיש. אבל בבוקר, לא יכולתי להתפלל במנין. אני מקווה שבערב נגיע הביתה מוקדם ואוכל להתפלל במנין ולהגיד קדיש. אבל מעשה שטן. דווקא היום היו כמה עיכובים בדרך חזרה, והייתי מאוד בלחץ.

באחד הסיבובים עמדו שני קרונות עצים על הפסים. ירדנו מהקרון שלנו ודחפנו את הקרון, דרך המחלף, לפס השני והמשכנו הביתה. והנה, דווקא עכשיו, בא ממול המפקד ומודיע שברצונו לחלק את המשכורת של הצבא "ZSOLD". רק חתמנו על הטפסים והמשכנו לנסוע הביתה. הצלחתי ב״ה להתפלל מנחה עם מניין ואמרתי קדיש.

25 MARC, יום שבת. היום היתה סערת-שלג, מזג-האוויר קשה מאוד, אבל היינו חייבים לצאת לעבודה. חבשתי כובע שלג שקיבלתי מהחברים. זהו כובע סרוג מצמר המכסה את כל הראש, יש בו שני חורים לעיניים ופתח לפה. לפתע, אבדו לי המשקפיים. דאגתי מאוד מה אעשה ללא המשקפיים. כשהגענו לנהר ונכנסתי לביתו של פארון, הורדתי את הכובע ומצאתי את המשקפיים בתוך הכובע.

מזג-האוויר גרוע. למרות שהיתה סערת-שלג הוצרכנו לעבוד. לאחר מספר שעות היינו חייבים להפסיק את העבודה. השלג ירד חזק. עברנו את הנהר וחזרנו הביתה ברגל. שמחתי מאוד, בגלל שהיום הוא יום שבת, ולא עבדנו עד הערב. התפללנו מנחה ואכלנו קצת לחם לסעודה-שלישית. בערב בישלתי קפה שחור, ור׳ דוד בויאר עשה הבדלה על קפה שחור.

26 MARC, יום ראשון. היום יוצאים לעבודה, מפני שצריך לגמור את העבודה מיום אתמול. עשינו מאמץ גדול בעבודה, בגלל שהמפקד הבטיח שכשנגמור את העבודה, כל הפלוגה תקבל חופש. היום העמסנו כ-80 מטר עצים יותר מהקצוב. בחזרה, על הסירה, גם אני חותר במשוטים. למדתי כבר די טוב כיצד לחתור במשוטים. הקצין חזר עם החבר פורגס מהעיר מוהאצ' (MOHÁCS), אבל הביא חדשות לא טובות ואנחנו מאוד מודאגים מהמצב. לא יודעים מה יקרה מחר. בערב, בחדר של ה-LEVENTE הצעירים ההונגריים עשו שמח וביקשו שהחברים שלנו גם יבואו. אבל לנו אין חשק, במצב של היום, ללכת לשם.

הגיעו שני 'ז'אנדרמים', אותם אלה שהיהודים תמיד פחדו מהם. הם שאלו אותנו כל מיני שאלות והלכו. לא יודע מה הם רצו מאתנו. אולי רק רצו להפחיד אותנו.

מסדר 'השבעה'

27 MARC, יום שני. בבוקר שמענו, שאתמול בלילה החברים שגרים בחדר השני קבלו עונש, בגלל שטות שעשה אחד מהם, פאטקאני (PATKÁNY). הקצין פקד עליהם לצאת בלילה למסדר, עם כל הציוד, ללכת ברגל עד קאז'וק ולחזור ברגל.

למרות מזג-האוויר הקשה, רוחות חזקות ושלג, יצאנו לעבודה, ברגל. גם העבודה קשה מאוד, בפרט במזג-אוויר כזה. בשעות הצהריים התבהר קצת והשלג פסק. בשעה חמש החלה שוב הסערה. הסירה הראשונה עברה את הנהר תוך סכנה, בגלל הגלים החזקים. אני עברתי בסירה השנייה. הלכנו למחנה ברגל. השלג ירד כל הזמן. הייתי ממש סחוט ועייף מאוד. גם החדשות שהביא פריד לא היו טובות. התפללתי, אכלתי משהו ונרדמתי מתוך העייפות.

28 MARC, יום שלישי. קמנו בשעה חמש, התרחצנו ליד השוקת שלצד הבאר. זה הסדר בבוקר: כל יום העלינו מים מהבאר אל השוקת ממנה שותים הפרות. למרות הקור התרחצתי כל יום בחוץ. נס מהשמים היה לנו שה' עזר ולא היינו מצוננים במשך כל החורף. גם היום ירד שלג, אבל לא היתה רוח. זה מאוד נדיר שבסוף חודש מרץ עוד יורד שלג. לבשתי את כובע הצמר וזה עזר לי מאוד.

יצאנו לעבודה. חצי דרך עשינו ברגל ואחר-כך נסענו בקרון רתום לסוס. השתדלתי לעבור את הדונה בסירה השנייה, בכדי להספיק להתחמם קצת אצל פארון. כרגיל, כל יום עד הצהריים העבודה מתקדמת די טוב, אבל אחר-הצהריים היינו מאוד עייפים והיה קשה מאוד לעבוד. אבל אין ברירה, העבודה נמשכת עד הערב, בכדי להספיק לסיים את העבודה הקצובה לכל יום.

היום הגיע איזה קומפ (KOMP) להעביר עגלות על הנהר, והצלחנו לעבור בחזרה את הנהר עם הקומפ. זה, כמובן, טוב ובטוח יותר מאשר הסירה. חבר אחד בשם שוורץ, לא הצליח לעלות על הקומפ, ונאלץ להגיע לבד, ברגל, הביתה.

קיבלנו הודעה, שבערב יתקיים מסדר 'השבעה'. הלכתי מהר לקנות חלב. האישה הגויה הודיעה לי, שיותר היא לא תיתן לי חלב. טוב, זה כבר לא נורא, היות ונודע לנו שבשבוע הבא אנחנו חוזרים לקומרום (KOMÁROM).

בשעה שבע התקיים המסדר. מפקד הפלוגה הגיע וקרא את נוסח השבועה מילה במילה. את המילה 'אני נשבע' לא רציתי להגיד ועשיתי תנועות בפה, כאילו אני אומר. אחר-כך קרא את פקודות הצבא, שכל מי שלא יציית לפקודה או ינסה לברוח - דינו עונש מוות, בגלל מצב המלחמה. כולם הוצרכו גם לחתום על איזה נייר, ובזה נגמר הטקס.

מחשבה אודות בריחה

29 MARC, יום רביעי. קמנו בשעה חמש, התרחצנו והתפללנו שחרית. יצאנו לעבודה. עד הגשר הלכנו ברגל ומשם בקרוניות. החבר הוך הוביל את הסוסים. מהיום כבר לא נכנסנו יותר לבית של פארון.

מפקד הפלוגה הגיע למקום העבודה והודיע שיש לסיים את העבודה מהר, מפני שביום שישי אנחנו עוזבים את המקום הזה וחוזרים לקומרום. מבוקרושהאת (BOKROSHÁT) נוסעים עם קומפ על הדונה עד בעזדאן (BEZDÁN) ומשם ברכבת לקומרום.

השמחה לא היתה גדולה, מפני שהמפקד לחץ עלינו מאוד בעבודה. זו עבודה מפרכת, ובערב חזרנו עייפים ושבורים מקושי השיעבוד והעבודה המפרכת, כי כעת מאלצים אותנו להוסיף על הקצוב עוד שלוש שורות עצים וזה מקשה עלינו מאוד. כנראה שהמפקד רוצה מהר לעזוב את המקום הזה, ומי יודע מה ממתין לנו במקום החדש.

השעה היתה כבר אחרי חמש ולמרות שעדיין לא הספקנו להעמיס את כל העצים, סיימנו את העבודה וחזרנו הביתה. כולם היו עייפים מאוד ולא יכולנו להמשיך במאמץ יותר. התפללנו מעריב, אכלנו משהו ומיד נרדמנו על הקש.

30 MÁRC, יום חמישי. אחרי סידורי הבוקר יצאנו לעבודה. אני עברתי בסירה השנייה. כשהתקרבנו לחוף, התנגשה הסירה בבול עץ גדול וכמעט שהתהפכה. אבל ב"ה לא קרה דבר. העבודה התקדמה היטב. המפקד הגיע לחוף, אבל לא עבר לצד השני.

ישנן כל מיני שמועות לא טובות על מה שנעשה במדינה, בקשר לכיבוש של הגרמנים. מצב היהודים רע מאוד בכל ערי הונגריה, וכולנו דואגים, מתייעצים ומתכננים כל מיני תוכניות.

מספר חברים רצו ללכת בלילה ליערות, ליצור קשר עם הפרטיזנים. אלא שזהו מעשה מאוד מסוכן מכל הבחינות. בעיקר בגלל שזה מסכן את יתר החברים. לפי הפקודה, אם אחד בורח - העונש הוא להוציא להורג כל עשירי. כלומר, מעמידים בשורות את כל הפלוגה והמפקד סופר עד עשר. כל מי שיוצא עליו המספר עשר, יורים בו למוות. כך הוא חוזר על הספירה, מאחד עד עשר, עד האחרון שבשורות הפלוגה. זהו עונש אכזרי מאוד, אבל בזמן המלחמה השתמשו בו פעמים רבות, לרוב נגד יהודים. לכן, העניין ירד מהפרק.

אחר-הצהריים החל לרדת גשם. הפסקנו את העבודה וניכנסנו לבונקר של הסרבים. כבר החשיך כשעברנו בסירות את הנהר וחזרנו למחנה. כולם שרויים במצב-רוח קשה. אנחנו נמצאים במקום נידח, מנותקים ולא יודעים מה המצב. רק מתפרנסים משמועות ולפעמים מדואר שהגיע מהבית. זה כבר כמה ימים שלא קיבלתי שום דבר דואר מהבית.

היום האחרון

31 MÁRC, יום שישי. סידורי בוקר רגילים. מזג-האוויר השתפר ויצאנו לעבודה. היום קיבלנו פקודה לסיים את העבודה, כי בלילה אנו אמורים לעזוב את המקום. העבודה התקדמה היטב. גם השמש זרחה וחיממה. הורדתי את המעיל. בשעה 12 בצהריים הגיעה אוניית-גרר.

הפסקת צהריים היתה לנו רק לחצי שעה, כדי שנספיק לגמור את העבודה מהר יותר. הרגשתי עייפות נוראה. בקושי סחבתי את הרגליים שלי.

בשעה ארבע הגיע המפקד והודיע שבתוך חצי שעה אמורה האונייה לעזוב את החוף. עשינו מאמץ וגמרנו את העבודה. המפקד לקח את בול עץ האחרון והעלה אותו לאונייה. נפרדנו לשלום מרב-החובל והאונייה עזבה את החוף.

כשעברנו בסירה לצד השני של הנהר, החל לרדת גשם ועד שהגענו הביתה היינו רטובים עד לשד עצמותנו. לאחר תפילת ערבית וארוחת-ערב, החלו כולם לארוז ולהתכונן לדרך. לא נותר הרבה זמן לישון.

בשעה שתיים בלילה יצאנו לדרך.

פרק יז:

בעיר קומרום

שיט בגשם ובקור / התחממות בבית-מרזח / חדשות לא טובות בעיתון / עיר מלאה מחנות-צבא / אוכל כשר בבית קרוב של משפחת ריזל / עבודה לילית במאפיה / לחם טרי כל יום / עבודה בשורה אחת עם חיילים גרמניים / שקי קמח כבדים על הגב / פסח בא / "מה יהיה לי לאכול בפסח?" / המסעדה של גברת ארמן / ליל-סדר בלתי-נשכח / מרור בשפע / רעב במשך ימי הפסח / החברים עוזרים / חבילת המצות של אבא איחרה ביומיים

1 APRIL, יום שבת. בשעה שתיים בלילה קמנו והעמסנו את כל החפצים שלנו על הקרוניות. גשם המשיך לרדת ואנחנו נרטבנו מאוד. יצאנו לכיוון נהר הדונה, אבל הקומפ טרם הגיע. לאחר שעתיים, חדל הגשם לרדת וגם הקומפ הגיע לחוף. העמסנו את כל הציוד הפרטי שלנו וגם את הציוד של הפלוגה. גם המפקד עלה על הקומפ. בשעה שש בבוקר יצא הקומפ לדרכו. נופפנו לשלום למשפחת פארון והפלגנו על נהר הדונה לכיוון צפון.

הגשם החל לרדת שוב וקר מאוד. לקומפ אין גג ואנו שטים על הנהר, בגשם ובקור. הדרך קשה מאוד. התפללתי תפילת-הדרך ואחר-כך התפללנו תפילת שחרית של שבת.

בשעה תשע הגענו לנמל בעזדאן (BEZDÁN). הורדנו את כל הציוד מהקומפ. בקרבת מקום יש בית-מרזח וכמה חברים נכנסו פנימה לשתות. נכנסתי גם אני, להתחמם מעט לאחר הדרך הקשה. המפקד נסע לעיר עם מכונית גרמנית.

יותר מאוחר הגיעה עגלה עם סוסים. את התרמילים העמסנו על העגלה וצעדנו ברגל לעיר, למקום בו היינו בתחילה, כשהגענו בפעם הראשונה ל-BEZDÁN. בשעות אחר-הצהריים הלכתי עם קבוצת חברים, לחצר בית-הכנסת שבביתו של השוחט. התפללנו מנחה, אכלנו סעודה-שלישית והתפללנו מעריב במנין. ר׳ דוד ברויאר עשה הבדלה. רצינו להתרחץ בבית-המרחץ, אבל לא נתנו לנו. הלכנו להביא קש, סידרנו את מקום הלינה והלכנו לישון, במקום החדש-ישן.

ברכבת לקומרום

APRIL 2, יום ראשון. קמנו בשעה שבע. הלילה ב״ה ישנו טוב. התפללנו במניין. בינתיים קיבלנו הודעה שהיום אחר-הצהריים ניסע ברכבת לקומרום.

חשבנו שנישאר כאן מספר ימים. זהו מקום די טוב עבורנו ואפילו דיברנו עם אשת השוחט שתבשל לנו ארוחה חמה כל יום. אבל, לצערנו הרב, לא הצלחנו. הוצרכנו לארוז שוב ולהתכונן לצאת לדרך. לא הספקנו אפילו לאכול ארוחת-צהריים. קניתי לחמניה ועיתון. בפעם הראשונה, אחרי זמן רב שאפשר לקרוא עיתון.

לצערינו הרב, כל העיתון מלא עם חדשות לא טובות, גם מהחזיתות ובעיקר מהנעשה בפנים הארץ. כל יום וגזירות חדשות נגד היהודים. כתבתי מכתב לאבא שאנחנו חוזרים לקומרום, ואם אפשר שישלח לי חבילת מצות לפסח.

בשעה 12 יצאנו אל תחנת-הרכבת של BEZDÁN. הכנסנו את כל הציוד לקרון הרכבת. מספר חברים נכנסו למסעדה בתחנת-הרכבת ואכלו. אני קניתי רק כוס סודה לשתיה.

בשעה 3.00 עלינו על הרכבת ויצאנו לכיוון צפון, לקומרום (KOMÁROM). זוהי עיר גדולה השוכנת לצד נהר הדונה וגשר מחבר את שני חלקי העיר. החלק הצפוני זו עיר גדולה, שהיתה שייכת בעבר לצ׳כיה, בעוד החלק הדרומי היה שייך להונגריה. על הגשר היה הגבול. היום הכל בשטח הונגריה.

קומרום מלאה במחנות-צבא הונגריים וגרמניים, ומבצרים מתקופת הכיבוש הטורקי. הפלוגה שלנו הגיעה למחנה-מבצר מספר 3 (HÁRMAS ERÖD). היה זה מחנה של מחסני האוכל של הצבא ההונגרי. כאן נפגשנו עם החצי השני של הפלוגה שלנו. הם עבדו עד עכשיו בעיר קרובה, ג׳ור (GYÖR), בבית-חרושת לקרוניות של רכבות.

פגשתי גם מספר חברים טובים, גם הם היו 'צ'ובי' (CSOBI) שאכלו רק כשר ולא טעמו מהמטבח של הפלוגה. חיפשנו קשר עם היהודים המתגוררים בעיר, כדי שנוכל להשיג מעט אוכל כשר. גם חג הפסח מתקרב וצריך להתכונן ולהכין מעט מצרכים חשובים לפסח. היו חברים שהיו להם קרובי משפחה בעיר. להם לא היתה בעיה, הם יכלו לקבל מהם אוכל כשר.

קיבלתי מכתב ממשפחת ריזל מטארצאל. יש להם קרוב משפחה בעיר, בשם טסלר הרמן, שגר ב-TÓ ÚTCA 1. התקשרתי אליו, ודרכו קיבלתי מכתבים מהבית. לפעמים גם אכלתי בביתו אוכל חם וכשר. את הכתובת שלהם מחקתי מגלויות הדואר בגלל שאם ימצאו אצלי מכתבים עם הכתובת שלהם יכול להיות צרות גדולות גם לי וגם להם, בגלל שאסור לקבל דואר בצורה פרטית, אלא רק דרך הדואר הצבאי.

עבודה במאפיה

במחנה הצבא בקומרום פגשתי את יתר החברים מהפלוגה שלנו. היו לי שני חברים טובים, שוורץ ואדלר, ושלושתינו התנדבנו לעבוד במאפיה. במחנה מספר 3 היתה מאפיה גדולה. יום-יום אפו שם אלפי ככרות לחם לצבא ההונגרי ולצבא הגרמני. לרוב עבדנו בלילה. העבודה היתה אומנם קשה, אבל היה בה גם צד חיובי: ראשית כל, היה לנו לחם טרי כל יום. שנית, הקצינים נתנו לנו מנוחה כל היום, בגלל שידעו שאנו עובדים במאפיה.

אני עמדתי על-יד הסיר הגדול שהסתובב עם הבצק. בשתי ידיים הוצאתי חתיכת בצק ללחם אחד וזרקתי את הבצק על השולחן. שם עמדו חיילים ששקלו כל חתיכת בצק על המשקל, לפי גודל של לחם. במשך הזמן למדתי את העבודה היטב, וכל חתיכת בצק שקטפתי מהסיר היתה בדיוק לפי משקל הלחם הרצוי. עזרנו גם על-יד התנורים.

מידי יום, בבוקר, באו מכוניות צבא הונגרים וגרמנים לקבלת הלחם ליחידותיהם. עמדנו בשורה, מהמחסן של הלחם עד המשאיות, וזרקנו את הלחמים מיד ליד. כמובן גם ספרנו כמה לחם מקבלת כל יחידה. לפעמים החיילים הגרמניים סייעו לנו בעבודה, ויצא שעמדנו בשורה אחת, יהודים מפלוגות-העבודה וחיילים גרמניים מהוורמארט, וזרקנו את הלחמים מיד ליד.

עבדנו גם בתפקידים אחרים. כשהגיע, למשל, מישלוח של קמח, היינו צריכים להוריד את השקים מהמכונית ולהעביר אותם למחסנים. זו היתה עבודה קשה מאוד. כל שק קמח היה במשקל 90-100 קילו, וצריך היה ללכת עם זה בערך 200 מטר, עד המחסן. קרה גם שנפלתי על הארץ יחד עם השק, ואז נאלצתי להרים את השק

ולהמשיך ללכת עד המחסן. לפעמים העמסנו גם רכבות עם כל מיני סחורות, שנשלחו ליחידות הצבא שהיו בחזיתות אוקראינה ורוסיה.

בינתיים התקרב חג הפסח והדאגה שלי היתה: מה יהיה לי לאכול בפסח? היו מספר חברים שהיו להם קרובי משפחה בעיר, מהם קיבלו כל הזמן אוכל כשר וגם קיבלו חבילות מהבית. לי לא היה מי שישלח חבילות מהבית. מאבא ביקשתי שישלח לי רק חבילת מצות, אבל מי יודע מתי זה יגיע. החלטתי לעצמי שאשמור את חג הפסח ולא אכשל באכילת דברי חמץ, יהיה מה שיהיה, אפילו אם אצטרך לרעוב מספר ימים.

החבר שוורץ קיבל חבילה עם דברי חמץ, ובערב חג פסח בבוקר, כשגמרנו את העבודה במאפיה, התישבנו שלושתנו ואכלנו את כל החבילה, שלא ישאר חמץ ברשותינו בפסח.

חג פסח בלתי-נשכח

בפלוגה שלנו היה יהודי יקר, תלמיד-חכם ועשיר מבודפשט, מר מושקוביץ. הוא הצליח לסדר, כמובן על-ידי שוחד, שיתנו רשות לקבוצת אנשים לצאת בערב לעיר, לערוך את הסדר כהלכתו. את ליל-הסדר הזה וגם את ליל-הסדר הבא, בשנת 1945, לא אשכח כל חיי.

בעיר קומרום התגוררה אלמנה בשם גברת ארמן. היתה לה דירה גדולה, ובשנים האחרונות התפרנסה מכך שבישלה אוכל כשר ליהודים שהיו במחנות-העבודה שבסביבה. בעיר קומרום היו הרבה מחנות-צבא, הונגריים וגרמניים, וגם הרבה מחנות של פלוגות-עבודה. לי לא היה כסף כדי לאכול במסעדה הזו, ובאמת רעבתי מאוד, אבל לליל-הסדר הזה הזמין החבר מושקוביץ את כל מי שאכל כשר מהפלוגה, על חשבונו. וכך, בערב ליל-הסדר, הסתדרנו בקבוצה בערך 10-15 איש, בליווי של חייל הונגרי, ויצאנו לעבר המסעדה של גברת ארמן.

את המחזה ואת ההרגשה שהיתה שם, בליל-סדר פסח 1944, אנסה לתאר: בדירה היו מספר חדרים, ובכל חדר כמה שולחנות מסודרים עם כל צרכי הפסח, ממצות ועד מרור. הכל. אומנם מרור היה לנו הרבה גם לא מהירק שאכלנו.

קבוצות-קבוצות של יהודים מפלוגות העבודה הסתדרו על-יד השולחנות, וכל העת הגיעו עוד ועוד קבוצות של יהודים. היינו צריכים לחכות בתור, עד שהתפנה שולחן לסדר. בתוך 20-30 דקות היינו אמורים לגמור את כל ה'סדר', גם את סיפור יציאת מצרים וגם לאכול את הסעודה. כך, ממש בחיפזון, כפי שכתוב בתורה, ערכנו את ה'סדר' וחזרנו למחנה-הצבאי עם שמחה בלב, על כך שיכולנו לערוך את סדר ליל-פסח כהלכתו.

במשך ימי החג סבלתי ממש רעב. לפעמים קיבלתי מהחברים, מאלה שקיבלו מהבית אוכל כשר, קצת אוכל. את חבילת המצות שבקשתי מאבא לא קיבלתי בפסח. החבילה הגיעה יומיים לאחר החג.

חג הפסח עבר בקושי רב, אבל שמחתי מאוד, כי בעזרת ה׳ אכלתי רק אוכל כשר, ולא נכשלתי באכילת שום חמץ, במשך כל ימי החג.

פרק יח:

גירוש יהודי טארצאל

גלויה מהעיר שאטור-אליה אוהל / "ברגע שנכנסו הז'אנדרמים לחדר פחדתי מאוד" / היהודים מוסרים תכשיטים / חיפוש בבגדים / השכנים שודדים את הרכוש היהודי / בדרך לגיטו / גלויה מראצי ריזל / החבילה שנשלחה לגיטו הוחזרה - "הנמען עזב" / שמועות על מחנות ריכוז / תעודת שחרור מהצבא / פגישה מחודשת עם חברים / תעודת-זהות נוצרית / רכבות לפולניה / ה'יודראט' מעלימים את האמת / הקשר עם אבא ניתק / בן-הדוד מחלץ את אחיותיו מהגיטו / המשרתת הגויה מסתירה את הנערות / "הגיעו גלויות מהיהודים שנשלחו ברכבות" / השקר הגדול

במשך כל אותה תקופה, לא האזנו לרדיו ולא קראנו עיתון. מתוך השמועות, שעברו מפה לאוזן, ומהמכתבים שקיבלנו מהבית, למדנו על הגיזרות החדשות המגיעות יום-יום, והפחד של היהודים מה יביא יום המחר.

מספר ימים לאחר חג הפסח קיבלתי גלויה מאבא. ראיתי שהגלויה נשלחה מהעיר שאטור-אליה אוהל (SÁTORALIA ÚJHEL) ולא מהבית, מטארצאל. נדהמתי מאוד.

אחרי שקראתי את הכתוב בגלויה, נודע לי שלקחו את כל יהודי העיירה, אנשים, נשים וילדים וריכזו אותם בחצר בית-הכנסת. הז'אנדרמים הלכו מבית לבית והודיעו

ליהודים כי בתוך חמש דקות הם חייבים לעזוב את ביתם, וכי מותר לשאת חבילה קטנה רק ביד. כמובן, גם כמה גויים רשעים מהעיירה עזרו לז׳אנדרמים במלאכתם האכזרית.

אבא שלי כתב בגלויה: ״ברגע שנכנסו הז׳אנדרמים לחדר פחדתי מאוד ומתוך פחד יצאתי וכמעט לא לקחתי איתי כלום״.

תמיד פחדנו מהז׳אנדרמים. הם חבשו כובע עם נוצות והלכו עם רובים מכודנים. כשהיינו רואים אותם מרחוק, נהגנו ללכת לרחוב אחר, כדי שלא לפגוש בהם. כעת, כשניכנסו לבתים, ובפקודה הוציאו את כל היהודים מבתיהם, היה הפחד נורא ולא ידעו מה לקחת יותר מהר. אבא כתב לי, שגם את המעיל הגדול ואת הנעליים הטובות, לא הספיק לקחת איתו.

יהודי טארצאל בגיטו

המזכיר הראשי של העיר, שהיה רשע ואנטישמי גדול, הגיע עם כמה פקידים אל חצר בית-הכנסת, שם רוכזו כל היהודים. הם רשמו את שמות כל היהודים, והודיעו להם שחייבים למסור את התכשיטים והכסף שיש לכל אחד ברשותו.

יהודי העיירה מסרו להם חלק מהתכשיטים, אבל מה שיכלו להחביא, לא מסרו. את התכשיטים והכסף שקיבלו הפקידים, הם הכניסו למעטפה, רשמו על המעטפה את שמו של היהודי ואת רשימת החפצים הנמצאים במעטפה, והעבירו אותם לכספת של העירייה.

יותר מאוחר ערכו חיפוש בבגדי היהודים. כנראה שחשדו כי לא מסרו להם את הכל. כשמצאו עוד תכשיטים, לקחו אותם בלי רשימה. את זה עשו הז׳אנדרמים הרשעים. גם אבא מסר להם קצת תכשיטים.

אחר-כך גייסו את כל העגלות והסוסים שבעיירה, וכל בני הקהילה עלו על העגלות. כך, בשיירה ארוכה, יצאו כל היהודים מהעיירה טארצאל, בהשאירם מאחור את כל רכושם. כמובן שהגויים, השכנים ׳הטובים׳, שדדו את כל הרכוש שנותר מבתי היהודים.

שיירת הסוסים והעגלות עליהן ישבו יהודי טארצאל הגיעה לתחנת-הרכבת בקרעסעטור. משם הוסעו כולם ברכבת לעיר המחוז שאטור-אליה אוהל, בה הקימו את הגיטו של כל מחוז זמפלען (ZEMPLÉN).

אחרי שקראתי את מכתבו של אבא, סיפרתי הכל לחברים בפלוגה. הפחד היה גדול והדאגה של כולנו למשפחות גברה. כל אחד ניסה להתקשר הביתה, לקבל ידיעות על הנעשה בבית.

כך גורשו היהודים מטארצאל לגיטו ש. אויהל

לא בכל מדינת הונגריה הקימו את גיטאות באותה תקופה. הסביבה שלנו, מחוז ZEMPLEN, וסביבת הקרפטים, היו הראשונים שהוכנסו לגיטאות. גם היהודים מהקהילה הקדושה טוקאי הגיעו לגיטו בעיר אוהל, ביניהם הדוד ר׳ מרדכי לוי ומשפחתו. בנו, יוסף יהודה, שהיה חייל בצבא ההונגרי במשך שנתיים, הועבר אחר-כך לפלוגות-העבודה ששרתו באוקראינה, בחזית הרוסית. אחרי ששב משם הביתה, נשלח לגיטו, עם כל בני המשפחה, ומשם לאושוויץ.

קיבלתי עוד גלויה מאבא. קיבלתי גם גלויה מראצי, בתו של ר׳ משולם ריזל. גם היא כתבה לי כל מה שעבר עליהם ועל הדאגה הנוראה: מה יקרה מחר?

הם ביקשו שאשלח בדואר כמה גלויות-דואר, כדי שיוכלו לכתוב לי. כמובן ששלחתי להם גלויות, וגם כתבתי מכתב לדודה אראנקא רקוש, לבודפשט, שתישלח חבילת מזון לאבא, לגיטו. היא אכן עשתה כבקשתי ושלחה חבילות לאבא. החבילה האחרונה ששלחה, בסוף חודש מאי, כבר הוחזרה על-ידי הדואר תחת הרישום: ״הנמען עזב״.

שחרור מהפלוגה

בעיר קומרום עדיין לא הוקם גיטו. רק בתאריך ה-20 במאי, כשעזבתי את קומרום וחזרתי לבודפשט, אספו את יהודי קומרום וסגרו אותם בגיטו.

לפי צו הגיוס שלי, בתאריך 20.5.44 הייתי אמור להשתחרר מהצבא, ולחזור לבודפשט, היות והגיוס שלי היה למשך שלושה חודשים. אבל האירועים האחרונים במדינה, גרמו לי דאגה גדולה: מה לעשות?

מצד אחד, רציתי מאוד לבקר את אבא בגיטו SÁTOR-ALJAÚJHELY. מצד שני, היתה סכנה גדולה לנסוע לשם. כולנו, החברים מהפלוגה, התיעצנו מה עלינו לעשות. האמת היתה, שהכי בטוח היה לנו להישאר בצבא, בפלוגת-העבודה, מפני שהיינו יותר בטוחים מבחינה פיזית. שמענו שבערים עוצרים הגרמנים יהודים ברחובות, שולחים אותם למחנות-ריכוז ומכים ורוצחים יהודים, בעזרתם של הז'אנדרמים ההונגריים.

ביקשתי מאבא שיכתוב לי מה לעשות ב-20 במאי - לאן לנסוע?

אבא כתב לי בתשובה, שבשום אופן לא אבוא לבקר אותו בגיטו, שם הסכנה גדולה מאוד ולא אוכל לצאת משם. גם הדוד, ר' מרדכי לוי מטוקאי, כתב לי מכתב שלא לבוא לשם, אלא לחזור לבודפשט, שם יותר בטוח.

בינתיים המשכנו לעבוד בכל מיני עבודות שניתנו לנו, אבל הדאגה העיקרית שלנו היתה מה יקרה איתנו ועם בני משפחותנו.

בפלוגה שלנו היה יהודי אחד, מוסיקאי גדול, חבר בצוות האופרה של בודפשט. הוא היה אמן בצ'לו וחיבר שירים ומוסיקה על השירים הללו. עוד כשהיינו בבאצ'קא, על-יד נהר הדונה, חיבר שיר-לכת לפלוגה וגם על כל סוגי העבודה חיבר שירים. לפעמים, קצת כדי להתאוורר מהדאגות, הוא עשה לנו שמח. אפילו הקצינים ההונגריים צחקו מאוד מהשירים שלו.

הקשר שלנו עם היהודים בעיר פחת, בגלל שפחדנו לצאת לרחובות העיר. פעם אחת או פעמיים יצאתי בכל זאת לעיר, למשפחת טסלר, לאכול אוכל חם. הסתכנתי, מפני שהיה קשה מאוד לחיות על אוכל יבש, שכלל בעיקר לחם עם ריבה.

בתאריך 20 MAY עברנו למחנה איגמנדי (ÍGMÁNDI), שם קיבלנו תעודת שחרור מהצבא. החזרנו את הכובע הצבאי ואת הסרט הצהוב ויצאנו לתחנת-הרכבת.

התחזות לנוצרי

נסעתי לבודפשט. לפי החוק, היה צריך ללבוש מגן-דוד צהוב על המעיל, אבל לנו לא היה לא סרט ולא מגן-דוד צהוב. כל הדרך היינו בסכנה גדולה, שלא יזהו שאנו יהודים.

אבל ב״ה הגענו לבודפשט בשלום. נסעתי ישר לרחוב קיראלי 26, ל׳טאנונצאוטהון׳, ופגשתי שם את החברים הקרובים שלי, קלמן ורדי, אביגדור (דוצי) קראוס, בלאו אלבי, בראון זאב, אברהם פוקס ועוד חברים.

המצב בישיבה היה לפני פיזור. חלק מהחברים כבר גוייסו לפלוגות-העבודה, חלקם האחר אחזו בתעודות נוצריות ושכרו חדרים בפרברי העיר. גם אנחנו החלטנו, קודם כל, לסדר לעצמנו תעודות נוצריות. גידלנו את השערות והצטלמנו בלי כובע. החברים מ׳בני עקיבא׳ סידרו לנו תעודות נוצריות וחפשנו דרכים להסתתר בדירות שכורות. קיבלנו גם בגדי עבודה, אוברול בצבע כחול, כפי שלובשים פועלי בתי-חרושת.

היה לי ז׳קט, עליו תפרתי את המגן-דוד הצהוב, כפי שנדרשו היהודים לענוד. ברחוב הלכתי עם הז׳קט ביד. כשרציתי להיכנס לבית יהודי, לבשתי את הז׳קט עם הטלאי הצהוב.

השמועות שקיבלנו מערי השדה היו קשות ונוראיות מאוד. שמענו שמגרשים את כל יהודי ערי השדה מהגיטאות שרוכזו בהם, מכניסים אותם בתוך קרונות סגורים והרכבות יוצאות לכיוון פולניה. אבל לא ידענו דבר ממה שקורה איתם. המנהיגות היהודית, ה׳יודנראט׳ שישב ברחוב שיפ 12 (SÍPÚTCA), הודיעו ליהודים בבודפשט שכל היהודים שנשלחים ברכבות לפולניה מסודרים שם בכל מיני עבודות עבור הגרמנים. אף מילה לא שמענו מהם או ממישהו אחר אודות מחנה-ההשמדה אושוויץ או על השמדת יהודים בגזים ובמשרפות.

הקשר עם אבא שהיה בגיטו ש. אוהל פסק לחלוטין. נודע לי, שהם נשלחו ברכבות ואף יהודי לא נשאר בגיטו. יום הזכרון הוא ו׳ סיון, חג השבועות.

סיפר לי יהודי מסערענטש, ר׳ משה ליימן, שהיה סגור בקרון הרכבת יחד עם מספר משפחות מטארצאל, ביניהם משפחת הרב הצדיק רבי יהושע העשיל רוזנר הי״ד, שביקש מעט מים לרחוץ את ידיו בכדי שיוכל להתפלל, אבל לא רצו לתת לו מים. לבסוף, כשקיבל מעט מים לשתיה, נטל איתם את ידיו והתפלל בקרון סגור.

דבר מעניין קרה בגיטו ש. אוהל עצמו. יום אחד הופיע מפקד מחנה הצבא ההונגרי מקושיצה, גנרל מילנקוביץ, והודיע ליהודים בגיטו כי כל הגברים, מגיל 17 עד 50, צריכים להתייצב לפלוגות-העבודה.

בתמונה למעלה: שער הכניסה למחנה אושוויץ

בתמונה למטה: היהודים מגיעים ברכבות לאושוויץ

המפקד מילנקוביץ היה רשע מפורסם. תחת פיקודו היו הרבה פלוגות-עבודה והוא התנהג באכזריות אל האנשים ששרתו בפלוגות-העבודה וכולם פחדו ממנו מאוד. בחסדי ה׳ קרה שדווקא דרכו ניצלו יהודים רבים ממשלוח לאושוויץ. ביניהם גם הרבי שלי, הרב למבגרגר, הרב מסערנטש. קבוצה גדולה של יהודים אותם לקח למחנה קושיצה סודרו בפלוגות-העבודה. אבל היו גם רבים שפחדו ממנו והסתתרו בגיטו. אלה נשלחו כולם לאושוויץ.

חילוץ נועז ממונקץ׳

כאמור, בבודפשט לא שמענו על מחנה-ההשמדה אושוויץ. כל מה שידענו היה שיהודים נשלחים ברכבות סגורות, בלי אוכל וללא שתיה, לכיוון פולין. כל אחד מאיתנו דאג מה קורה למשפחתו בערי השדה.

בנוסף לדאגה שכירסמה בנו, היינו נתונים כל הזמן בסכנה שמא ניתפס על-ידי המשטרה ההונגרית או אנשי הגסטפו הגרמני. סכנה גדולה היתה ללכת ברחוב.

לבודפשט הגיע בן-דוד שלי, אוסי שונפלד, ממונקץ׳. אימא שלו היתה בתו של ר׳ יעקב אלפר ז״ל. אוסי ברח מהבית, בגלל הלשנה. הוא היה פעיל בהצלת יהודים שברחו מסולבקיה, וסידר להם תעודות נוצריות. אבל במונקץ׳ היה מלשין אחד שהלשין על היהודים. אותו אחד הלשין גם עליו.

אוסי שונפלד הגיע לדודה ארנקה, לבודפשט, והסתתר אצלה וגם במקומות אחרים עם תעודות נוצריות. כשסגרו את יהודי מונקץ׳ בגיטו, הוא נסע, באומץ-לב רב, ברכבת למונקץ׳, ולמרות הסכנות הצליח לחלץ שתי אחיות שלו מהגיטו ולהביאם לבודפשט.

לדודה ארנקא היתה משרתת גויה, ז׳וז׳ שמה, שעבדה אצלה למעלה מחמישים שנה והיתה כאחת מבני המשפחה. היא עוד זכרה את אבא שלי, שהיה רגיל לבקר אצלם. היא התגוררה בבית סמוך, ברחוב RÁKÓCY 60. היא היתה שם האחראית על הבית ולקחה את שתי הבנות, אחיותיו של אוסי, לגור אצלה בתור נוצריות. זאת, למרות הסכנה שאם היו תופסים אותן אצלה, היו הורגים גם אותה. אבל, היא היתה כמו בת-בית אצל הדודה, והסכימה לעזור בהצלת שתי הבנות. בשנת 1944, כשהיהודים רוכזו בגיטו בבודפשט, היא הסתירה את כל התכשיטים של הדודה. הבתים בגיטו היו מסומנים במגן-דוד צהוב ואסור היה לצאת משם, והיא עזרה לדודה רבות.

בישיבה שלנו בטאנונצאוטהון KIRALYU 26 כבר לא נותרו הרבה חברים. חלקם התפזרו בעיר ובפרברים עם תעודות נוצריות. אחרים, וביניהם גם אני, נשארו

להתגורר שם. ברחוב הלכתי עם תעודות נוצריות, ללא המגן-דוד הצהוב. אבל כשחזרתי הביתה, ממש לפני הבית, הייתי מלביש את הז׳קט עם המגן-דוד הצהוב.

מדי פעם נפגשנו עם יתר חברי ׳בני עקיבא׳, בבניין של הקהילה SÍP.U 12 לשם באו כל היהודים כדי להתעניין אודות קרובי משפחתם בערי השדה. התשובות היו ש״הם נשלחו לעבודה״. אף פעם לא סיפרו לנו את האמת המרה, שהיתה ידועה להם - קיומם של מחנות-השמדה ועל השמדת היהודים. שם, בבניין ה׳יודנראט׳ ישבו נציגים של כל היהודים, וגם של המפלגות הציוניות ובראשם ד״ר ישראל קסטנר.

רמאות ואשליה

יום אחד הופיעה מודעה גדולה בכניסה למשרדי הקהילה, בזו הלשון:

״הגיעו גלויות-דואר מהיהודים שנשלחו ברכבות מהגיטאות בערי השדה וגם רשימת השמות שנתקבלו עבורם הגלויות״.

כמובן שכולם התנפלו על הרשימות, לבדוק אולי נתקבלה גלויה עבורם. מי שמצא את שמו ברשימה, נכנס למשרד וקיבל את הגלויה שנשלחה מבני משפחתו. הכתובת על הגלויה היתה שהיא נשלחה מהעיר ונזה.

כל הגלויות היו כתובות בנוסח אחיד: הם בריאים ועובדים.

אבל האמת היתה, כמובן, אחרת: הגלויות נשלחו מאושוויץ... האמת הזו נודעה לנו רק לאחר השחרור.

שם, בבודפשט, הודיעו ה׳יודנראט׳ שהגלויות נשלחו ממחנה-עבודה. זאת, למרות שהם ידעו היטב, כבר אז, אודות השמדת היהודים במחנה-ההשמדה של אושוויץ.

יהודי בודפשט חיו באשליה שבני משפחותיהם נמצאים במחנה-עבודה. היה אומנם ידוע שהגרמנים וההונגרים מתעללים ביהודים ורוצחים בהם, אבל על השמדה המונית, בגזים ובמשרפות, על-כך לא חשבנו וגם לא יכולנו לעלות במחשבותנו שדבר כזה יכול להתרחש.

פרק יט:
תחת הפצצות באי CSEPEL

גיום מחדש / אלפי יהודים בתחנת-רכבת / התחמקויות ממשלוח לחזית אוקראינה / "יהודים! אתם שמחים שהתחילה ההתקפה" / קרבות בין אנשי 'עולם תחתון' / "איך יתכן שיהודי דוקר בסכין את חברו?!" / בדיקות בוועדה רפואית / חבר חדש / החבר שמואל רובין מצליח להימלט / הפלוגה מתחמקת מעונש אכזר / צעדה יומית של 35 ק"מ / מפקד הז'אנדרמים מתעלל ביהודים / מתח בתחנת מעבר / מפקד פלוגה טוב-לב / תוכנית הימלטות / מגורים בבוידם של מחסן / הברחת ספרי-קודש בתרמיל אוכל / מנהל מוזיאון מציל ספרי-קודש / שמחה וסכנה בצל הפצצות מטוסים / כיבוי דלקות וכיסוי בורות / הצלת חיי טיים אמריקני / חולשה גדולה / בכי בשעת אכילת מאכלי טריפה

ב-1 לחודש יוני 1944 הופיעה מודעה גדולה, שהודבקה על קירות הבתים באיזור היהודי, מטעם המפקד הצבאי של איזור בודפשט. לפי המודעה היה על כל היהודים, מגיל 18 עד 50, להתייצב במחנה הצבא ביאסבערעני (JÁSZBERÉNY) כדי להתגייס לפלוגות-העבודה. כל אחד התבקש להביא איתו את הציוד הדרוש: תרמיל-גב, בגדים, נעליים, שמיכה וכל מה שדרוש לו.

רוב החברים החליטו להתגייס. חשבנו ששם יהיה מצבנו בטוח יותר מאשר להסתובב ברחבי העיר עם מסמכים מזוייפים של גויים. ההליכה ברחוב היתה, כמובן, מסוכנת מאוד ומידי פעם נעצרו יהודים ונשלחו למקומות בלתי-ידועים.

אבל חלק מהחברים נשארו בבודפשט. קיבלנו כתובות בכדי לשמור על הקשר וליזום תוכניות להצלה. אני קיבלתי את כתובתה של ז'וז'ה לנדסמן מ'בני עקיבא' ודרך כתובתה הצלחתי לתקשר עם החברים, אחרי שהפלוגה שלי חזרה לבודפשט. ארזנו את הציוד שהיה לנו. אני לקחתי איתי כמה קילו ריבה, בגלל שחשבתי להמשיך ולהישמר מלאכול אוכל שאינו כשר.

תחת כיפת-השמים

יצאנו לתחנת-רכבת מזרח, כדי לנסוע למחנה יאסבערעני (JÁSZBERÉNY). הרציפים היו מלאים ביהודים מגוייסים, שנשאו תרמילים על גבם. אלפי יהודים באו לתחנת-הרכבת ולא הצלחנו בכלל לעלות על הרכבת, למרות שיצאו מספר רכבות לכיוון מחנה הצבא.

מספר פעמים שבנו מתחנת-הרכבת הביתה, עד שביום השלישי הצלחנו לעלות על רכבת ולנסוע למחנה הצבא ביאסבערעני (JÁSZBERÉNY). בתחנת-הרכבת כבר המתינו לנו חיילים הונגריים. הועמדנו בשורות, ובליווי חיילים הונגריים צעדנו לשטח גדול מחוץ לעיר. היה זה שטח האימונים של הצבא ההונגרי.

בתוך המחנה לא היה מקום לכל-כך הרבה אנשים. וכך, נשארנו בחוץ, בשדה, תחת כיפת-השמים. סידרו אותנו בקבוצות, לפי שנות הלידה. היו שם אלפי יהודים, צעירים ומבוגרים. היו כאלה שבאו עם ציוד טוב, אבל היו גם כאלה שהיה להם רק הציוד המינימלי. ברשותי היו תפילין וסידור, שתי שמיכות, זוג נעליים להחלפה, לבנים ואוכל יבש לתקופה קצרה.

גם בן-דודי משה לוי מטוקאי התייצב במחנה הצבא ביאסבערעני (JÁSZBERÉRNY) הוא נשלח עם הפלוגה שלו לעבודה בטרנסילבניה. מספר פעמים ביום הגיעו קצינים הונגריים למחנה, בחרו ומיינו את האנשים, והקימו פלוגות. כל פלוגה מנתה 250 יהודים ועוד צוות של חיילים וקצינים הונגריים שכלל מפקד פלוגה בדרגת פוהאדנאג' (FŐHADNAGY), סגנו ו-10 חיילים הונגריים. כל פלוגה קיבלה את הציוד הדרוש: שתיים-שלוש עגלות, סוסים, מטבח-נייד ומצרכי מזון.

מדי יום עזבו מספר פלוגות את השטח. נודע לנו שהפלוגות נשלחו לעבודות בחזית אוקראינה, וליוגוסלביה - למקום בשם בור (BOR) בו עבדו היהודים במכרות-פחם. מקומות אלה היו גרועים ביותר. שמענו על פלוגות שנשלחו לאוקראינה, שם עבדו בהעברת ציוד ותחמושת ליחידות הצבא ההונגרי והצבא הגרמני שהיו בחזית.

הם גם נשלחו לטהר שדות-מוקשים ולחפור חפירות לעמדות הצבא. מצבם של יהודים אלה היה קשה ביותר. הם סבלו רבות, בפרט בחורף הקשה של שנות 1942-1943. כעת, בזמן הנסיגה של הצבא ההונגרי והגרמני, נהרגו שם אלפי היהודים, ורק אחדים מהם שבו הביתה אחרי המלחמה.

אני נקטתי בכל מיני התחמקויות, כדי שלא להישלח בפלוגות שנשלחו לחזית באוקראינה. אומנם לא קראנו עיתונים ולא האזנו לרדיו, אבל פה-ושם נודע לנו על הנעשה בחזיתות.

לינה באורוות-סוסים

יום אחד, ב-6 לחודש יוני, נאם אחד הקצינים ואמר: "יהודים! אתם שמחים שהתחילה האינבזיה". היה זה לאחר שצבאות אמריקה, אנגליה וצרפת הסתערו על החוף בצרפת והקימו ראש גשר לחזית שניה נגד גרמניה.

הקצין קילל אותנו כאילו אנו אשמים במפלת הגרמנים, אבל האמת היא שכבר זמן רב קודם לכן ידענו על תוכניות צבאות-הברית לפתוח בחזית שניה נגד גרמניה. כמובן, שחיכינו בקוצר-רוח לרגע מיוחל זה. כעת, כששמענו את דבריו, שמחנו מאוד בלבנו פנימה, אבל אסור היה לומר מילה.

יום אחד, בשעות אחר-צהריים, החלה לפתע סערה גדולה. מזג-האוויר השתנה והחל לרדת גשם-זלעפות עם ברד חזק מאוד. אנחנו עמדנו בשדה, תחת כיפת-השמים, ללא שום מחסה. היתה זו הרגשה נוראה מאוד. שמנו את השמיכות מעל ראשינו, אבל זה לא עזר הרבה. היינו רטובים עד לשד עצמותינו. רק לאחר שהגשם פסק, הגיע מפקד המחנה כשהוא רכוב על סוס ונתן פקודה להיכנס למחנה. נתנו לנו מקום באורוות של הסוסים, אבל גם זה היה טוב. לכל הפחות היה זה מקום יבש.

לי היה מזל שהתרמיל שלי היה טוב גם נגד מים, וכשהרמתי את התרמיל משלולית המים בו היה מונח, התרמיל נשאר יבש לגמרי. הוצאתי מתוכו את הבגדים להחלפה שנותרו יבשים לגמרי. את הבגדים שלבשנו תלינו ליבוש, ומי שלא היה לו בגד יבש להחלפה קיבל מאחרים, כדי שיהיה לו מה ללבוש עד שיתייבשו הבגדים.

יום אחד, בזמן שהיינו מפוזרים בקבוצות בשדה האימונים של הצבא, הבחנתי כי בקבוצה אחת, שהיתה רחוקה מהקבוצה שלי, מתרחשת מהומה. הם היכו שם אחד את השני. אז נודע לנו שבקבוצה הזו ישנם מספר צעירים מ'העולם התחתון' של בודפשט.

בפעם הראשונה שמעתי שישנם כאלה גם בין היהודים. הם שיחקו בקלפים ותוך כך החלו לריב. אחד הצעירים שלף סכין ודקר את חברו למשחק הקלפים. תיכף רצו להודיע על-כך למפקד המחנה והוא הופיע מיד, רכוב על סוסו ובידו מקל גדול. בינתיים לקחו את הפצוע לבית-החולים. הוא לא היה פצוע קשה, וכעבור מספר ימים הוחזר לקבוצתו.

מפקד המחנה ישב על סוסו והחל לנאום. הוא דרש שהצעיר הדוקר ייצא מהקבוצה ויעמוד לפניו. אף אחד לא זז ממקומו. אז הוא החל לאיים בעונשים כבדים נגד כל הקבוצה. צעיר אחד קם והצביע על הצעיר הדוקר. המפקד הורה לצעיר לעמוד לפניו והחל לדרוש מוסר לכולם: איך יתכן שצעיר יהודי דוקר בסכין את חברו?! הוא יודע שהיהודים הם רמאים, מרמים אחד את השני ובפרט מרמים את ההונגרים. אבל עוד לא ראה ולא שמע שיהודי ידקור בסכין את חברו. ואז, כשסיים לנאום, ירד המפקד מהסוס והחל להכות עם מקל את הצעיר. הוא שבר את המקל על גבו, וגם הורה להובילו למשפט-צבאי. אותו צעיר קיבל בתור עונש לשבת בבית-הסוהר מספר חודשים.

נס גדול

בכדי להרוויח זמן, התלוננתי על כל מיני מיחושים וביקשתי מהמפקד לשלוח אותי לבדיקה רפואית. נשלחתי למחנה, שם היו כבר אנשים רבים כמוני, שחיכו לבדיקות. כעבור מספר שעות הגיע תורי. נכנסתי לוועדה הרפואית, ואחרי הבדיקות אמרו לי להמתין בחצר, עד שיקראו את שמי. חלק מהנבדקים נשלחו בחזרה לשדה האימונים וחלק אחר נשלח לוועדה רפואית בבודפשט, לבדיקות נוספות.

וכאן אירע לי נס גדול. אני בטוח שזה קרה בזכות הורי, והסבים והסבתות, שהתפללו להי שישמור אותי מכל צרה. העובדה היא שאני לא שמעתי שקראו את שמי. אינני יודע, אולי שכחו ממני. בכל אופן, אני הסתובבתי בחצר המחנה באפס מעשה, כשמידי פעם שלחו אותי לעבוד במטבח בקילוף תפוחי-אדמה, לחתוך עצים ועוד עבודות מסוג זה.

בינתיים, כל הפלוגות שסודרו במחנה נשלחו לכל מיני מקומות, גם בתוך המדינה, לעבודות בבניין שדות-תעופה או בהקמת פסי הרכבת, וגם בעבודות של תיקון נזקי ההפצצות. כידוע, בקיץ 1944 הפציצו האמריקנים יום-יום את כל הונגריה: את פסי הרכבות, מפעלי התעשיה החשובים, הערים וגם במקומות אזרחיים נפלו פצצות. בלילות היו אלה הרוסים שהפציצו את יתר המקומות. בכל מקומות אלה עבדו היהודים בתיקון הנזקים.

יום אחד פגשתי בחצר המחנה בחור צעיר, שחרחר, צנום ורזה. הבחנתי שאין ברשותו תרמיל-גב או ציוד לשימושו. שאלתי אותו: "חבר, מי אתה? מאיפה אתה בא? מדוע אין לך תרמיל?" והוא סיפר לי, שהמשטרה תפסה אותו ברכבת וכלאה אותו במחנה-המעצר קישטארצ'א (KÍS TARCSA). היה זה מחנה-מעצר גדול, בו נכלאו יהודים שנתפסו עם ניירות מזויפים או כאלו שהלכו ברחוב ונתפסו בלי כל סיבה מיוחדת. לפני מספר ימים, כך הוא סיפר לי, הוציאו מאות יהודים ממחנה זה, הביאו אותם לתחנת-רכבת בבודפשט והכניסו אותם לקרונות סגורים שנשלחו ליעד בלתי-ידוע. הוא החליט להימלט, יצא מהשורה, נבלע במהירות בין כל הנוסעים שעמדו על הרציף, והצליח לצאת מתחנת-הרכבת ולהגיע לעיר. אבל בעיר לא היה לו לאן ללכת. כשראה את המודעות בדבר הצו להתגייס לפלוגות-העבודה, החליט לנסוע ליאסבערעני (JÁSZBERÉNY), למחנה-הצבא ולכן אין לו שום ציוד. אמרתי לו: "חבר, בוא איתי, אנחנו נתחלק עם הציוד שיש לי". מאז היינו יחד כל הזמן, ושכבנו תחת שמיכה אחת.

שמו של החבר הזה: שמואל רובין.

בריחה

היינו יחד מספר חודשים, עד שהוא החליט לברוח מהפלוגה. היה זה לאחר שהפלוגה שלי 101/343 הגיעה לצ'עפעל על-יד בודפשט, שם עבדנו בבית-חרושת לנייר, וגם במפעלי 'של' (SCHEL) לזיקוק נפט ובנזין. אנחנו שכבנו על הקש, אחד ליד השני כששמיכה אחת הנחתי למטה, על הקש, ובשניה התכסינו יחדיו.

בוקר אחד הוא אמר לי שהחליט להבריח את הגבול לרומניה. הוא דובר רומנית וגם תפורים לו במעיל תעודות וכסף. בבוקר הוא יודיע שהוא חולה ולא יכול לצאת לעבודה ואחר-כך ייצא מהחצר ויסע ברכבת לבודפשט. אף אחד אינו יודע מהתוכנית ורק לי הוא מספר אודותיה, וכשיחפשו אותו אגיד שאינני יודע לאן נעלם.

כשחזרנו בערב מהעבודה הוא כבר לא היה במחנה. במסדר, כשהמפקד קרא את שמות האנשים והגיע לשם "שמואל רובין" - אף אחד לא השיב. המפקד הבין כנראה שהוא ברח, אבל אמר שלא יעניש את הפלוגה. הוא לא רצה להעניש את כל הפלוגה בגלל איש אחד, כפי שעשו מפקדים אחרים, למרות שהיתה לו רשות להעניש את כולם. הוא היה אחד מחסידי אומות-העולם ועשה לנו הרבה טובות במשך החודשים בהם היה מפקד הפלוגה שלנו.

את שמואל רובין פגשתי כעבור 15 שנים, בבני-ברק. אז סיפרנו, אחד לשני, את כל מה שעבר עלינו מאז שברח. שמואל הצליח לעבור לרומניה וגם לעלות, בחברת

קבוצה בלתי-ליגאלית, לארץ-ישראל. איך הוא הגיע לארץ זהו סיפורו האישי, אבל עובדה היא שהוא הצליח בדרכו, ובאותו זמן שאני הייתי בסכנות גדולות ובצרות איומות הוא כבר היה בארץ-ישראל. הוא התהלך בלבוש חסידי, עם שטריימל בשבת, והיה מורה למוסיקה. הוא אירגן מקהלות ותזמורות בבתי-ספר בבני-ברק ובתלאביב. גם הילדים שלי למדו אצלו לנגן.

שמואל רובין בפלוגת העבודה (בתמונה הקטנה). בתמונה הגדולה: שמואל רובין (מימין), משתתף בחגיגת הבר-מצווה של בני, מרדכי יעקב, אחרי פגישתנו בבני-ברק

צעדה מתישה

ובחזרה לענייני: אחרי שבוע או שבועיים אספו את כל היהודים שנותרו במחנה ללא מסגרת של פלוגה ואירגנו מהם פלוגות. קיבלנו את המספרים 101/343, 101/342, 101/341, יחד שלוש פלוגות, ושלחו אותנו למקום בשם מיז'ה פוסטה (MÍZSE-PÚSZTA), המרוחק 20 ק"מ מהמחנה.

היה זה שטח גדול מאוד, עשרות ק"מ מרובעים. היו שם מבנים רבים של משקי חקלאות ובכל מבנה הכניסו פלוגה אחת. היו שם הרבה פלוגות, ומשם שלחו אותם לעבודות, בכל מיני תפקידים, ברחבי הונגריה. היתרון הגדול שם היה, שמשם כבר לא שלחו פלוגות לחזית אוקראינה.

במשך השבועיים בהן היינו במיז'ה פוסטה המציאו הקצינים ההונגריים תעסוקה עבור היהודים, העיקר שלא נשב במנוחה. הם הוציאו אותנו מידי בוקר לתרגילי צעדה של 35 ק"מ. היינו צריכים לצעוד עם כל הציוד, שכלל תרמיל ושמיכות, על

הגב. היה זה בחודש יולי, החום היה כבד והצעדה היתה, כמובן, קשה מאוד. אחרי כמה ימים של צעדה, קיבלתי פצעים ברגל. הלכתי למרפאה והרופא שיחרר אותי מהצעדה.

בינתיים עזבו מספר פלוגות למקומות שונים בהונגריה. גם הפלוגה שלנו ושתי פלוגות נוספות קיבלו פקודת נסיעה. נודע לנו שנקבל תפקיד בסביבת העיר בודפשט.

הרכבת שלנו היתה אמורה לעבור בדרכה לבודפשט, בתחנת-הרכבת האטוואן (HATVAN). זו צומת גדולה של תחנת-מעבר לרכבות הנוסעות לכיוונים שונים. במעבר בתחנת-הרכבת HATVAN היו סיכונים גדולים. נודע לנו, כי בשבוע קודם הגיע לתחנת-רכבת זו מפקד הז'אנדרמים זולדי (ZÖLDÍ) עם צוות העוזרים שלו. הוא היה מפורסם באכזריות שלו כלפי היהודים, ובכל מקום אליו הגיע עם עוזריו הם הרגו יהודים רבים. באיזור דרום הונגריה, באויווידק-באצ'קא (ÚJVÍDÉK BÁCSKA), הם הוציאו את היהודים לנהר הדונה, ירו בהם וזרקו את גופותיהם לנהר.

גם כאן, בתחנת-הרכבת HATVAN, אספו עוזריו את כל היהודים מפלוגות-העבודה שעברו בתחנה, נעלו אותם בקרונות חתומים ושלחו אותם לכיוון אוקראינה. רק לאחר השחרור נודע לנו, שהם נשלחו לאושוויץ. ביניהם היו גם חברים שלי, אברהם קלופפר וקופפרשטיין "קופי" יוסף מבודפשט. התברר לי שהם נשלחו מיאסבערעני (JÁSZBERÉNY) לבודפשט, לוועדה רפואית, ובדרך, בתחנת HATVAN נעצרו על-ידי הז'אנדרמים של ZÖLDI ונשלחו לאושוויץ.

מתח וחרדה

מפקד הפלוגה שלנו היה אדם טוב והוא לקח לעצמו עוזרים יהודיים. כשנודע לנו כיוון הנסיעה, החליטו לאחר התייעצות, שאנחנו נעשה הכל על מנת להינצל מהז'אנדרמים בתחנת-הרכבת HATVAN.

מספר חברים יצאו לעיר. הם קנו שם מסורים, פטישים וכלי-עבודה נוספים. כשעלינו על הרכבת, חילקו לכל קרון, מסור, פטיש וכלי-עבודה נוספים. כמובן שהכל נשמר בסודיות רבה.

התוכנית היתה שאם נרגיש שסוגרים עלינו את דלתות הקרונות והרכבת נוסעת בכיוון אחר, נפרוץ בעזרת כלי-העבודה פתח בקרון, נימלט החוצה ונתפזר לכל עבר. כל אחד לאן שיוכל להגיע. החרדה היתה רבה, כמובן. מפקד הפלוגה ידע מהתוכנית, אבל יתר סגל החיילים ההונגריים לא ידעו דבר.

כשהרכבת הגיעה לתחנת HATVAN היה המתח רב. הפקודה היתה לשבת בשקט בקרונות, אולי כך הז׳אנדרמים לא ירגישו בנו. ישבנו ולא הוצאנו הגה. רק הסתכלנו אחד על השני. כולנו היינו חיוורים כסיד ובמתח גדול.

כעבור רבע שעה בערך הגיע המפקד ופתח את דלתות הקרונות, והודיע לנו שב״ה אין שום סכנה וכי אנחנו יכולים לרדת מהקרונות, כדי להתאוורר מעט, כיוון שהז׳אנדרמים כבר עזבו את תחנת-הרכבת. כולנו נשמנו לרווחה. קשה מאוד לתאר את הרגשת ההקלה שהיתה לנו.

אחרי כמה זמן עלינו שוב לקרונות, והרכבת יצאה לכיוון בודפשט. כשהגענו כבר קרוב לעיר, עצרה הרכבת בתחנה למשך מספר שעות, עד שהתפנו המסילות לכיוון צ׳עפעל (CSEPEL) בדרומה של העיר. חבר שלי, יהודה קלופפר, ניצל את ההזדמנות וצילצל בטלפון הביתה.

לא היתה שם תשובה.

הוא לא התייאש והתקשר בטלפון לשכן שלהם. השכנים אמרו לו שהוריו ואחותו נסעו לפני מספר ימים לארץ-ישראל. הוא חזר וסיפר לנו את הידיעה הזו, אבל לא ידענו מה קרה? איך נסעו?

רק יותר מאוחר נודע לנו שהם נסעו עם ה׳רכבת ההצלה של ד״ר קסטנר׳ שהיתה אמורה להגיע לשוויץ, אבל בינתיים הגיעה לברגן-בלזן, אחר-כך לשוויץ ומשם לארץ-ישראל. כל זה נודע לנו רק לאחר השחרור.

בבית-חרושת לנייר

הגענו לאי צ׳עפעל (CSEPEL), הנמצא בדרומה של בודפשט. באי נמצאים רבים ממפעלי התעשיה של הונגריה, מפעלים צבאיים, נשק ותחמושת, בתי-זיקוק של נפט, וכן מפעלים אזרחיים רבים.

אנחנו הגענו לבית-חרושת גדול של נייר. ליד המפעל היתה חצר גדולה ובניין ששימש כמחסן. למגורים קיבלנו את הבוידם של הבניין. שטחנו קש סביב לקירות ובצדדים העמדנו קרשים ולבנים. כל אחד סידר את מקומו. את השמיכה הדקה פרסתי על הקש, ובשמיכה העבה יותר התכסתי יחד עם חברי שמואל רובין.

בחצר סידרנו בית-שימוש ציבורי גדול. חפרנו תעלה עמוקה, באורך של כמה מטרים, ומסביב בנינו גדר מקרשים לכל האורך. בפנים סידרנו קרשים לישיבה, ובחצר סידרנו כמה ברזים למים, כדי להתרחץ. היה חשוב מאוד לשמור על הניקיון של כולנו.

גם מטבח הקמנו בחצר, והיו לנו כמה טבחים טובים מבין החברים. אני ועוד קבוצת חברים, לא אכלנו את האוכל של המטבח, כיוון שהוא לא היה כשר. אני המשכתי לאכול לחם עם ריבה, ומאכלים יבשים שקיבלנו מהמטבח.

כבר למחרת בואנו למקום יצאנו לעבודה. חצי פלוגה קיבלה עבודה בבית-חרושת לנייר והחצי השני יצאו לעבודה בבתי-הזיקוק 'של'.

בבית-חרושת לנייר היו כמה סוגי עבודה. אני עבדתי בהעברת חומרי-גלם למפעל, שם טחנו אותם כמו דייסה. בין החומר שהעברנו לטחינה היו אלפי ספרים יהודיים מספריות ובתים של יהודים. מספר פעמים הצלחתי להציל ספרים. כשהשומרים לא הבחינו, הכנסתי כמה ספרים בתרמיל האוכל שלי, ואחר-כך מסרתי אותם לחברים בעיר או לדודה ארנקה רקוש ברחוב רקוצ'י 62. הלב כאב, ולפעמים אף זלגו לנו דמעות מהעיניים, כשזרקנו את הספרים לתוך המכונות.

ההונגרים הוציאו חוק להשמיד גם את הספריות היהודיות, ורק בנס ניצלו מספר ספריות, כמו זו שבעיר סעקעשפעהערוואר (SZÉKESFEHÉRVÁR).

ספרי-קודש במוזיאון

בהקשר זה של הספרים, רוצה אני להקדים מעט את המאוחר ולספר על שאירע לאחר השחרור:

זמן קצר לאחר השחרור, כשחזרתי לבודפשט והצטרפתי לחברי 'בני עקיבא', קיבלתי תפקיד לנסוע למוזיאון העיר סעקעשפעהערוואר (SZÉKESFEHÉRVÁR), היות ושם נמצאו הרבה ספרים מהספריה של הרב המקומי, ולנסות להעבירם לבודפשט.

הגעתי לאותה עיר, והלכתי הישר למוזיאון העירוני. מנהל המוזיאון קיבל אותי יפה ומסרתי לו את המכתב בקשר לספרים. הוא סיפר לי שנודע לו, אחרי גירוש היהודים, שהשילטונות רוצים להעביר את הספריה הגדולה של הרב לבית-חרושת לנייר, כדי להשתמש בחומר-גלם לנייר חדש.

ואז, לילה אחד, לקח האיש עגלה וסוסים ובחשאי העביר את כל הספרים לאחד מחדרי המוזיאון וסגר אותם שם. כעת הוא מוכן להחזיר את הספרים ליהודים. הוא פתח בפני חדר גדול, ובאמצע החדר היתה ערימה גבוהה, מהריצפה ועד התקרה, של אלפי ספרים.

היתה לנו אז הזדמנות גדולה להציל את כל הספרים ולהעבירם לבודפשט. אבל לצערי הרב לא עלה הדבר בידינו. לתנועת 'בני עקיבא' לא היה אז כסף וגם הקשר עם אנשי התנועה בארץ-ישראל היה חלש מאוד. עדיין לא הגיע אף שליח של התנועה לעזור לנו. אני ביקשתי מהנהגת התנועה שישלחו מכונית-משא עם ארגזים,

כדי שנוכל לארוז את הספרים ולהעבירם לבודפשט, אבל התשובה שקיבלתי היתה: "אין כסף".

כעשרה ימים הייתי בעיר סעקעשפעהערוואר (SZÉKESFEHÉRVÁR). היו שם כבר מספר יהודים שחזרו מהמחנות, וגם הקימו שם מטבח של הג'וינט. כך חזרתי לבודפשט בלי הספרים.

כל זה כבר היה לאחר השחרור, אבל, כאמור, בקיץ 1944 עבדתי בבית-חרושת לנייר בצ'עפעל (CSEPEL), שם השמידו מאות אלפי ספרי-קודש וייצרו מהם נייר חדש.

תחת הפצצות

החצי השני של הפלוגה שלנו עבדו בבתי-הזיקוק לנפט "SHEL". כמעט כל המפעל היה הרוס מההפצצות שהפציצו האמריקנים ביום ומההפצצות של הרוסים בלילות. תפקידנו היה לתקן את כבישי הגישה למפעל, לכבות את השריפות ולתקן את צנורות הנפט.

אבל ההפצצות נמשכו. כל יום יצאנו לעבודה בשעה שבע בבוקר ובשעה תשע כבר היתה אזעקה, ואנחנו רצנו למקלטים או לשדות שמחוץ למפעלים. זה היה על-יד הנמל של האי צ'עפעל, על נהר הדונה. במקלטים, שהיו מתחת למחסנים בני שמונה קומות, נכנסו רק הגויים. ליהודים לא נתנו להיכנס לשם. רק בבניינים בני ארבע קומות נתנו לנו להיכנס.

מצד אחד, שמחנו מאוד על ההפצצות. ידענו שזה יקרב את קץ הסבל של היהודים ! מצד שני, היה פחד גדול, כי יכולנו להיפגע מפצצה אמריקנית או רוסית.

הפצצות נפלו בשרשרת. כלומר, כמה פצצות יחד. המפעלים נהרסו לגמרי. בשעה שלוש בערך יצאנו מהמקלטים, והתחלנו לכבות את הדליקות הענקיות ולכסות את הבורות שנוצרו על הכבישים.

עבדנו גם בבניית בונקר גדול מבטון. יצקנו בטון בצורה של פרמידה. זה היה בכניסה של מפעל בתי-הזיקוק. חוץ מבונקר זה, בנינו עוד בונקרים קטנים, בשביל איש אחד, משם היה האיש משגיח אם נפלו פצצות ולא התפוצצו. את הפצצות שלא התפוצצו היו צריכים להוציא מהאדמה, ולפרק את מנגנון הפיצוץ שלהם. את העבודה הזו, שהיתה מסוכנת מאוד, עשו אסירים שנידונו להרבה שנות מאסר. הם חפרו בבור, עד שהגיעו לפצצה. אז ירד חבלן מהצבא ופירק את מנגנון הפיצוץ. אחר-כך קשרו את הפצצה בשרשרת לטרקטור, כדי להוציא את הפצצה מתוך

האדמה. אחרי כל התקפה היו פזורות בשטח מאות פצצות-תבערה קטנות, במשקל של אחד ק״ג, כל אחת. את אלו אספנו אנו והבאנו אותן למחסן שיועד להן.

במשך הקיץ של 1944 המשכנו לעבוד בבית-החרושת לנייר 'נעמעני' - (NEMÉNYÍ) וגם בבתי-הזיקוק 'של' (SHEL). העבודה היתה קשה מאוד, אבל התרגלנו כבר להפצצות הקשות שהיו מידי יום ולילה. אם בזמן האזעקה היינו בשטח בית-החרושת לנייר, אז רצנו לכיוון השדות, כדי להתרחק כמה שאפשר מהמפעל. נשכבנו על הארץ או באיזו תעלה והפצצות נפלו מסביב בשרשרת והרסו את המפעלים. היו כמובן גם פצצות שנפלו בסביבה ובשדות.

גם התותחים ירו אש חזקה נגד המטוסים של האמריקנים. אפשר היה לראות איך הפגזים מתפוצצים באויר, מסביב למטוסים, והרסיסים נפלו חזרה לארץ, ממש בסביבה בה שכבנו. אם מישהו נפגע מרסיס כזה, הוא היה בסכנה גדולה.

חילות-האויר הגרמנים או ההונגרים לא היו פעילים בכלל. המטוסים האמריקניים באו גלים-גלים, מהשעה 10 בבוקר עד השעה שלוש אחר-הצהרים, והטילו את הפצצות על המטרות.

לפעמים הצליחו התותחים לפגוע במטוס ואז הטייס קפץ וירד במצנח. אם טייס כזה היה נתפס על-ידי אזרחים, הם הרגו אותו עוד בטרם הספיקה להגיע לשם המשטרה הצבאית. פעם אחת קפץ טייס אמריקני ממטוס שנפגע, והגיע לקרקע בסביבה שאנחנו שכבנו. כולנו רצנו אליו, הקפנו אותו במעגל כדי שאזרחים לא יוכלו לפגוע בו, עד שהגיעו אנשי צבא ולקחו אותו למחנה-שבויים.

אוכלים ובוכים

עד חודש אוגוסט הקפדתי לא לאכול מהמטבח, שהיה טרף. אבל במשך הזמן הרגשתי חולשה גדולה, מפני שאכלתי רק אוכל יבש. פחדתי שלא יהיה לי כח לעמוד בעבודה הקשה. לכן, יום אחד, החלטתי להתחיל לאכול מהמטבח. היו לנו טבחים טובים שבישלו מאוד טוב. כל יום היה בשר ודברים אחרים. בתחילה היה לי קשה מאוד לקחת את האוכל מהמטבח. קשה לתאר את ההרגשה הנוראה לאכול אוכל טרף. כמו שהיה קשה לי מאוד בשבת הראשונה בה הייתי צריך לצאת לעבודה ולחלל את השבת, כך גם כעת. לפעמים זלגו דמעות מעיני, בזמן האוכל.

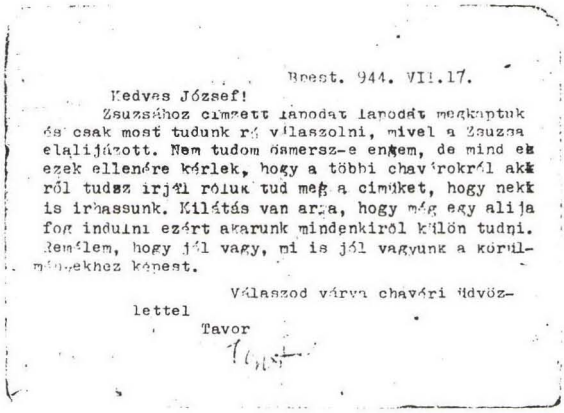
אבל, לצערי הרב, הייתי חייב להתרגל גם לזה. אני בטוח כי אם הייתי ממשיך להתעקש ולאכול רק אוכל יבש, לא הייתי יכול להחזיק מעמד בצורת הגדולות שעוד נכונו לי ולהישאר בחיים. היה לנו הרבה אוכל בפלוגה, אפילו יותר מדי, וחילקנו כל יום מהאוכל שנשאר לנו, לקבוצות היהודים שהגיעו מבודפשט, כדי לעבוד בבית-החרושת לנייר.

פרק כ:
תוכניות בריחה והצלה

פגישות עם חברים / הברחות גבול לרומניה / חרטה של הרגע האחרון מצילה את חיי / מפלות לצבא הנאצי / בחזית המלחמה / קשר הדוק עם הקונסול השווצרי / תעודת-חסות / אנשי הוותיקן מציעים הצעה מגונה / "צועני קטן" מקשר בין בתי-חסות / הפצצה של ערב ראש-השנה / ברגל מצ'עפעל לבודפשט / הנאצים עולים לשילטון / אנשי "צלב קרס" אוספים יהודים / הצלת אחד מחברי הפלוגה / חזרה לבסים / כומר קתולי יורה ביהודים / אנשי "צלב קרס" פורצים לבסים ומכים יהודים / הרוסים קרבים לאי צ'עפעל / מעבר לבודפשט / ציפייה לשחרור

טרם שהתגייסתי לפלוגות-העבודה קיבלתי כתובת של חברה בבודפשט, ז'וז'ה לנדסמן שמה. בהזדמנות הראשונה היה עלי לשלוח גלויה לכתובתה, כדי לחדש את הקשר עם חברי.

מספר ימים לאחר ששלחתי גלויה לכתובתה, קיבלתי תשובה מהחבר "תבור". הוא התגורר בבודפשט כגוי לכל דבר והיה מקשר בין החברים. הוא כתב לי גלויה בדואר, שקיבלו את הגלויה ששלחתי לז'וז'ה, שכבר נסעה לארץ-ישראל עם 'רכבת ההצלה של ד"ר קסטנר', ושנשמור על קשר כדי לנצל את האפשרויות להצלה, בכל דרך שהיא. כתבתי גלויות לכמה חברים שהיו בפלוגות-עבודה בשטח הונגריה, והם השיבו לי בגלויות. את כתובתם העברתי לחברים שעסקו בתוכניות הצלה.

Brest. 944. VII.17.

Kedves József!

Zsuzsához címzett lapodat lapodat megkaptuk és csak most tudunk rá válaszolni, mivel a Zsuzsa elalijázott. Nem tudom ismersz-e engem, de mind ek ezek ellenére kérlek, hogy a többi chavérokról akk ről tudsz irjál róluk tud még a címüket, hogy nekk is irhassunk. Kilátás van arra, hogy még egy alija fog indulni ezért akarunk mindenkiről külön tudni. Remélem, hogy jól vagy, mi is jól vagyunk a körülmé.ekhez képest.

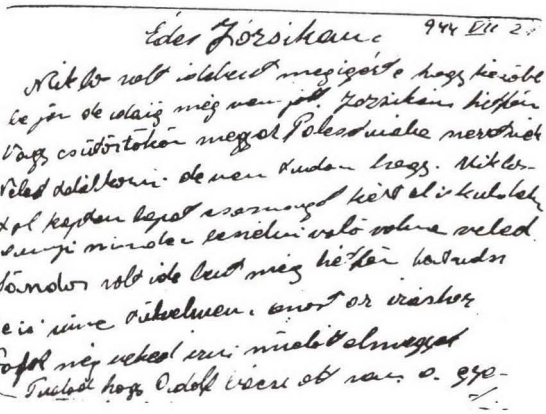
Válaszod várva chavéri üdvözlettel

Tavor

בודפשט 17 ליולי 1944.

יוסף היקר!

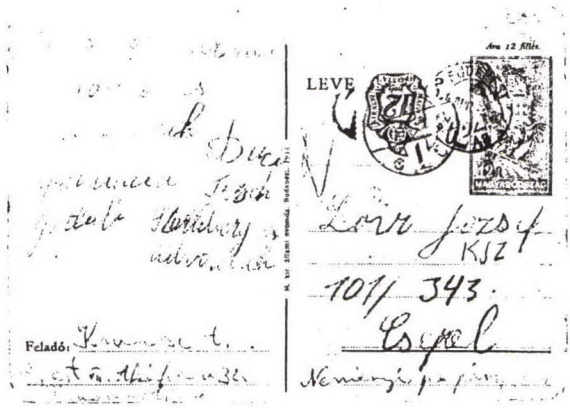
קיבלנו את הגלויה ששלחת לכתובת של ז'וז'ה, ורק עכשיו יכולנו לענות תשובה, בגלל שז'וז'ה נסע לעליה. אני לא יודע אם אתה מכיר אותי, בכל זאת אני מבקש ממך שתכתוב לנו את הכתובות של יתר החברים שידוע לך הכתובת שלהם בכדי שנוכל להיות איתם בקשר מכתבים. יש סיכוי שעוד קבוצה תסע לעליה בגלל זה אנחנו רוצים לדעת מכולם. אני מקווה שאתה מרגיש טוב, גם אנחנו בסדר לפי המצב הכללי. מחכה לתשובתך. בברכת חברים תבור.

21 ליולי 1944.

יוסי היקר.

מיקלוש היה כאן והבטיח שיבוא עוד פעם אבל עוד לא בא. יוסי היקר! ביום שני או ביום חמישי אני נוסעת לפלסטינה, ורציתי מאוד לפגוש אותך קודם. אני לא יודעת איך נפגש. ממיקלוש קבלתי גלויה והוא מבקש חבילה ושלחתי לו חבילה. יש לי הרבה דברים לדבר איתך. שנדור היה כאן ביום שני. אם אתה יכול תכתוב גם. אני אכתוב לך לפני שאני נוסעת. אתה יודע שהדוד אדולף (אברהם) עם הילדים נמצא שם. הוא בעלה של הדודה ז'ופי. יוסי היקר, עד אז אני מאחלת לך כל טוב. הרבה נשיקות. אילונקה.

4 לאוגוסט 1944.

חברי היקר יוסי!

אני מודיע לך בזה שאני מרגיש ב"ה טוב. אותו דבר אני רוצה לשמוע גם ממך. שמחה גדולה היתה לי שנודע לי הכתובת שלך ואני מקווה שמעכשיו נוכל לכתוב מכתבים אחד לשני. הכתובת של ורדי קלמן: K.M. SZ. SZOLNOK מספר 101/323. תכתוב גם לו לפי הכתובת שלו. אני ממהר לסיים את מכתבי בפעם הבאה אכתוב לך יותר פרטים. הרבה נשיקות מכל החברים המחכים לתשובתך. דוצי, דרישת שלום מחברים גוטמן, פוקס, גוטליב, שטרנברג.

קראוס אביגדור. BUDAPEST AKAWCFA U. 32.

כל יום ראשון נפגשתי עם החברים פנחס, אוסי, תבור, חיה, פנינה, ועוד מספר חברים, בבניין הקהילה ברחוב שיפ 12, שם ישבו גם ה'יודנראט', ותיכננו את פעולותנו למשך השבוע הקרוב. התוכניות היו בעיקר כיצד להבריח את הגבול לרומניה, שם היה המצב טוב יותר. ובאמת, החברים שעברו לרומניה ניצלו ברובם הגדול.

ספקות וסיכונים

הברחת הגבול לרומניה לא היתה דבר של מה בכך. היו צריכים לתאם את הדרך עם מבריחים נאמנים, כאלה שאפשר לסמוך עליהם. לא תמיד הצליחה הבריחה, והסכנות היו מרובות.

באחת ההזדמנויות החלטתי גם אני להצטרף לקבוצה שתיכננה להבריח את הגבול לרומניה. קבענו שביום שלישי אנו נפגשים, ובלילה יוצאים לדרך. אבל ברגע האחרון עלו בי ספקות על הסיכונים שכרוכים בכך ולא יצאתי לפגישה.

רק אחר-כך נודע לנו, שהקבוצה הזו נתפסה על-ידי הגרמנים או שמורה-הדרך לא היה נאמן והסגיר אותם. את האמת אי-אפשר לדעת. בכל אופן זה היה ממש נס משמים שלא הלכתי עם הקבוצה הזו.

החבר יעקב ליברמן סיפר לי שהוא הלך עם קבוצה שניסתה להבריח את הגבול הרומני. זה היה אומנם בשעת לילה, אבל לפתע הם נתקלו בחיילי ס.ס. גרמנים שירו עליהם. הוא נפצע בידו ונתפס. גם יתר החברים מהקבוצה נתפסו או נהרגו. אחרי חקירות ועינויים שלחו אותו לבודפשט, אבל הוא הצליח לברוח להם באמצע הדרך, השיג ניירות נוצריות מזוייפות ושכר דירה בבודפשט, שם היה עד לשחרור.

כך עברו חודשי הקיץ. מידי יום ראשון בבוקר נסעתי ברכבת 'HÉV' מצ'פל לבודפשט. כמובן שבמהלך הנסיעה הורדתי את הסרט הצהוב מהשרוול, ובכיס היו לי תעודות של גוי.

חוץ מפגישות עם חברים הלכתי לבקר בכל יום ראשון גם אצל דודה ארנקא רקוש, שהיתה שרויה במצב-רוח קשה מאוד. בן אחד שלה היה בפלוגות-עבודה באוקראינה, ולא שמעו ממנו שום דבר. בן אחר למד רפואה בפריס, ומאז תחילת המלחמה ניתק הקשר איתו. הבת קלארי נעצרה על-ידי הגרמנים בתאריך 19 למרץ, ביום בו כבשו הגרמנים את בודפשט, וגם ממנה לא שמעו דבר.

בינתיים, המצב בחזית היה לרעת הגרמנים וההונגרים, והם נסוגו לכיוון הרי הקרפטים. גם בחזית המערבית היתה מפלה גדולה לכוחות הצבא הנאצי.

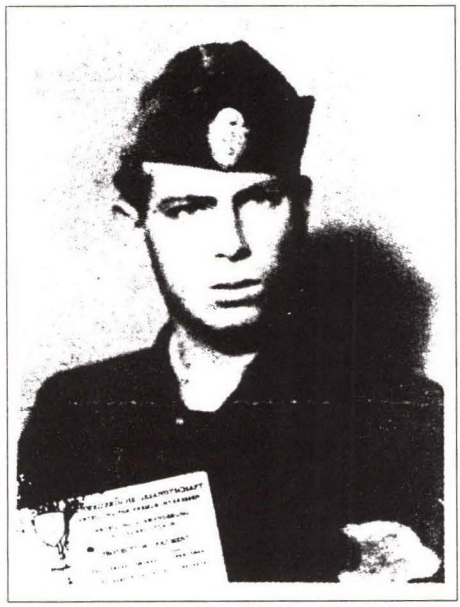
יום אחד התחוללה הפיכה ברומניה. השילטון החדש נתן פקודה לצבא הרומני להפוך את נשקו נגד הגרמנים, וללחום יחד עם הצבא האדום לשחרור רומניה. מהלך זה הצליח מאוד. הרוסים כבשו את רומניה והתקרבו להונגריה, גם מצד מזרח וגם מצד צפון.

אנחנו שמחנו מאוד לשמוע על מפלת הגרמנים. אבל, מצד שני, היינו בחרדה גדולה מהצפוי לנו בעתיד ומהשאלה: איך מצב זה ישפיע על הונגריה?

תעודת חסות שוויצרית

אחת מדרכי ההצלה היתה חלוקת ה'שוצפסים' של הקונסוליה השוויצרית בבודפשט. גם הקונסוליה השוודית חילקה 'שוצפסים' והם סידרו בתי-חסות של שתי הקונסוליות.

חברנו משה קראוס, שהיה המנהל של המשרד הפלסטיני ופנחס רוזנבוים, שהיה בנו של הרב מקליינוורדיין, יחד עם עוד כמה חברים היו בקשר הדוק עם מר קרל לוץ, הקונסול השוויצרי בבודפשט. הוא היה אחד מחסידי אומות-העולם שעזר

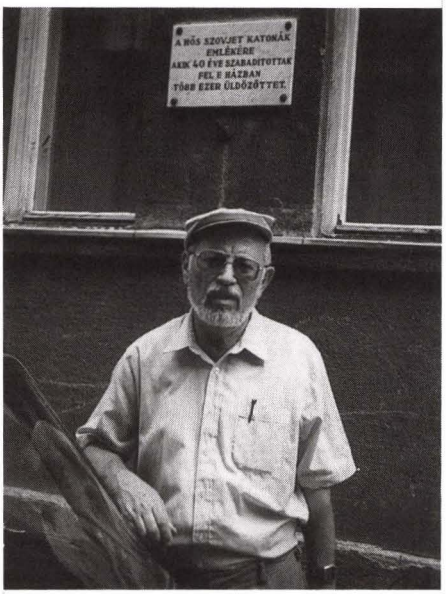
פנחס רונזבוים ז"ל, בתמונה מסוף 1944 בבודפשט, במדי "צלב החץ".
הציל הרבה יהודים על־ידי העברתם מבתי הגיטו לבתים מוגנים

פנחס רוזנבוים בן הרב מקליינוורדיין, בתור בחור ישיבה

יהודים מצטופפים על־יד בית הקונסוליה השווצרית,
ברחוב וואדאס 29, בהמתנה לקבל שוצפאסים

המחבר ליד בית הקונסוליה השווצרית

צילום תעודת חסות שווצרית של המחבר

רבות בהצלת יהודי בודפשט, על-ידי הענקת תעודות-חסות 'שוצפאס' השוויצרים והבתים שעמדו תחת חסות הקונסוליה השוויצרית, ובעיקר הבית המפורסם ברחוב וואדאס 29 (VADÁSZ U). שם התרכזו כשלושת אלפים יהודים, בעיקר צעירים, וגם כמה משפחות. כל מי שהיה שם ניצל.

אחרי המלחמה נקרא הקונסול קרל לוץ לחזור הביתה על-ידי ממשלת שוויצריה. הוא ננזף על שהציל יותר מדי יהודים, והוציאו אותו לפנסיה. במסגרת הפנסיה קיבל משכורת קטנה שלא הספיקה לו כדי להתקיים. כשזה נודע לפנחס רוזנבוים ז"ל שהתגורר בשוויץ, הוא דאג לו ושילם משכורת, מדי חודש בחודשו, לידידנו הקונסול לשעבר.

לפני כמה שנים הקימו בבודשפט ברחוב דוב (DOB UTCA), במקום שהיה שער הכניסה לגיטו, אנדרטת זיכרון למר קרל לוץ.

אני קיבלתי 'שוצפס' שוויצרי מהחבר תבור. הודעתי למפקד הפלוגה שיש בידי תעודת-חסות שוויצרית, וכי ברצוני לעזוב את הפלוגה ולהיכנס לבית-חסות שוויצרי. המפקד השיב לי, שאל לי למהר עם זה, שכן הוא פועל לסדר חסות לכל הפלוגה, וכי הוא דואג לשלומם ולבטחונם של כל אנשי הפלוגה.

הרגשתנו בפלוגה היתה טובה והיינו די מוגנים. לכן, קיבלתי את עצת המפקד ודחיתי את עזיבת הפלוגה. שמרתי על קשר עם חברי 'בני עקיבא' והמשכתי להיפגש איתם כל יום ראשון ברחוב שיפ 12.

בינתיים נפוצו שמועות על-ידי יהודים שמשפחותיהם התגוררו בבודפשט, לפיהן שגרירות הוותיקן תיתן תעודות-חסות ליהודים שיסכימו להתנצר. מספר יהודים מהפלוגה הלכו לשגרירות הוותיקן ושם נאמר להם, כי אם יסכימו להתנצר - יקבלו תעודות-חסות ולא יגורשו עם משפחותיהם מהעיר. אנשי השגרירות אמרו כי ישלחו כומר לסידרת הרצאות, ולאחר מספר שבועות של לימוד הנצרות, יעברו את הטקס ויקבלו תעודת-חסות.

כשמסרו לנו את הצעת הוותיקן התנגדנו לקבלה. לא רק חברי הפלוגה שומרי-תורה התנגדו להצעה, אלא אף רוב אנשי הפלוגה התנגדו להצעה המגונה הזו. קבוצה קטנה של יהודים מהפלוגה התייצבה בפני המפקד וסיפרה לו אודות ההצעה של הוותיקן. מפקד הפלוגה השיב להם כי הוא מסכים לבואו של הכומר להרצאות, אולם הציב לכך תנאי: המפקד יתן לשגרירות את רשימת כל אנשי הפלוגה, 250 איש, והם יתחייבו להביא תעודות-חסות לכולם. גם לאותם אלה שלא יטלו חלק בהרצאות ולא יתנצרו.

דרישתה המגונה של שגרירות הוותיקן בבודפשט, היתה חלק מהתנהגותו של האפיפיור פיוס ה-12 כלפי היהודים בשנות השואה, ושתיקתו בכל הקשור להשמדת

היהודים. איך לא התביישו שליחי הכנסיה הנוצרית להעביר יהודים על דתם, על-ידי כך שהפיצו שמועות כי מי שיתנצר יינצל?!

נציגי הוותיקן היו כל-כך להוטים להעביר יהודים לנצרות, עד שהסכימו להעניק תעודת-חסות לכל אנשי הפלוגה. העיקר שיצליחו להעביר על דתם כמה יהודים. וכל זאת בזמן שהיה כבר ידוע לכל, שהגרמנים הפסידו במלחמה, והיינו רק צריכים להרויח זמן כדי להישאר בחיים.

הכומר הגיע פעמיים בשבוע וכ-20 יהודים הצטרפו לשמוע אותו. אני, יחד עם קבוצת חברים, ניסינו להפריע לו. ישבנו במעגל ושרנו שירים עבריים.

אחרי כמה שבועות הביאו את תעודות-החסות של הוותיקן. מפקד הפלוגה חילק את התעודות לכולם.

"צועני קטן"

היה לי חבר שקראנו לו "צועני קטן" (KIS CIGÁNY). שמו היה אהרון ישעיהו רוזנפלד הי"ד. היו לו פנים שחורות והוא לא היה נראה כיהודי. הוא היה בעל אומץ-לב בלתי-רגיל. הוא היה מקשר בין בתי החסות השוויצריים והיה מחלק 'שוצפסים' לחברים שהיו בפלוגות-עבודה.

בזמן גירוש היהודים מבודפשט, ב'צעדת המוות' לגבול אוסטריה, הוא נע אחריהם עד הגבול האוסטרי הג'שהאלום (HEGYESHALOM) עם ה'שוצפסים', והצליח להביא בחזרה כמה יהודים.

אהרן ישעיהו רוזנפלד עלה ארצה באוניית מעפילים, דרך קפריסין, והתנדב ל'הגנה'. הוא ביקר פעמים רבות בביתנו בפתח-תקווה, והרגיש בבית. תמיד ביקשתי ממנו שישמור על עצמו ולא יתנדב למקומות מסוכנים, אבל אומץ ליבו לא נתן לו מנוחה. באחת הפעמים יצא לפעולה מיוחדת בחזית המצרית, שם נפל על קידוש-השם. יהי זכרו ברוך.

היתה תקופה, בערך חודשיים בקיץ 1944, שהמצב שלנו בבודפשט היה קל יותר, ולא עצרו אנשים ברחובות. כל יום ראשון, מבוקר עד ערב, הייתי בעיר ונפגשתי עם החברים. כששמענו על המהפך ברומניה חשבנו שאולי כך יקרה גם בהונגריה.

יום אחד, הלכתי ברחוב דוב עם חברי אהרון ישעיהו רוזנפלד. בכיס אחד היה לנו תעודות נוצריות ובכיס השני היה הסרט הצהוב. ממולנו, בצידו השני של הכביש, קרבו שני שוטרים. התחלנו להתייעץ מה לעשות אם יבקשו מאיתנו תעודות: להראות להם את תעודות הנוצריות או להוציא את הסרט הצהוב?

אהרן רוזנפלד

(18.7.1949 — 1929)

נולד בפוטנוק שבהונגריה, להורים חרדים. בגיל צעיר עבר לבודפשט ללמוד ב„ישיבה". תוך כדי לימוד התחיל מתקרב לתנועת „המזרחי" ולקח בה חלק פעיל. התקופה היא תקופת משטר המפלגה הפאשיסטית, שהתחילה לנעוץ צפרניה באוכלסיה היהודית. על אהרן הוטל התפקיד המסוכן ביותר: להיות „חבר לארגון הפאשיסטי", כדי להציל יהודים — ואת תפקידו זה מילא במסירות־נפש עילאית. הציל מאות יהודים ממיתה ודאית, עד שנקרא יום אחד למרכז המפלגה, ושם הואשם בבגידה ונחרץ עליו דין־מיתה. אולם הצליח להימלט מידי רודפיו לארץ סמוכה, קרוביו ביקשו ממנו לבוא לאמריקה, אולם אהרן העדיף את ארץ־ישראל. הגיע לארץ בשנת 1947. הצטרף למוסד החקלאי שבמושב שדה־יעקב, וסיימו בהצטיינות.

ככל נערי־ישראל נחלץ אף הוא למלחמת העצמאות, והשתתף בקרבות הגורליים על הדגניות, על צפת, ולאחר מכן הצטרף לחיל־הים, ובקרב על בית־עפא אבדו עקבותיו.

דף מחוברת הנצחה על הקרב בבית-עפא בדרום שהוצא על ידי משרד הבטחון.

השוטרים התקרבו ועברו מהצד השני של הכביש לצד שלנו, ממש ממולנו. היינו קצת בלחץ. הם עשו עצמם כאילו באים אלינו, אבל עברו לצידנו ממש והמשיכו לדרכם. אני בטוח שהם ידעו שאנו יהודים, אבל אולי רק רצו להפחיד אותנו.

חופשה

לקראת ראש-השנה ויום-כיפור בקשתי ממפקד הפלוגה להשתחרר מהפלוגה, כדי שאוכל לשהות בעיר ולהתפלל בציבור. הוא נענה לבקשתי וקיבלתי ממנו חופשה לימים אלה.

בתקופה זו של החגים היו ההפצצות של צבא בנות-הברית חזקות למדי. בשעות לפני הצהריים הופצצנו על-ידי המטוסים האמריקניים, ובלילה על-ידי הרוסים. במשך היום הם חלפו מעל ראשינו, במבנים של שלוש פעמים שלושה, גלים-גלים. פצצות רבות נפלו סביבינו. בלילה הגיע תורם של המטוסים הרוסיים. בתחילה הם השליכו פצצות תאורה שכונו 'נרות סטלין', והלילה הואר באור יום.

את ההפצצה של ערב ראש-השנה לא אשכח לעולם. כרגיל, בשעה תשע החלה האזעקה. רצנו מחוץ לשטח בתי-הזיקוק אל המקלטים. ואז החלה הפצצה חזקה במיוחד. האדמה רעדה, יחד עם כל הבניין של ארבעת הקומות, שם מצאו היהודים מקלט ומחסה. בכל רגע חשבנו שהבית עומד לקרוס, ולקבור אותנו תחתיו.

ההפצצות נחתו עלינו גל אחר גל, בהפסקות של 15-20 דקות בין גל אחד למישנהו. השעה כבר היתה שעת אחר-צהריים מאוחרת וההפצצה עדיין נמשכה. אחרי השעה ארבע יצאנו מהמקלטים ומסביבנו מצאנו אש ועשן. אי-אפשר היה לראות את השמים. היינו צריכים לעזור למכבי-אש בכיבוי השריפות. לבסיס חזרנו לפנות ערב.

למרות כל זאת, החלטתי ללכת לבודפשט, לחוג שם את שני ימי ראש-השנה. הרכבות והחשמליות לא נסעו, כיוון שהפסים היו הרוסים מהפצצות. התחלתי ללכת ברגל מצ'עפעל לבודפשט. לאורך כל הדרך היו הרבה מפעלים, בתי-חרושת לנשק וטחנות-קמח. הכל בער כמו אבוקת אש.

הלכתי כל הזמן באמצע הכביש. פחדתי שמא יעצרו אותי כדי לעזור בכיבוי השריפות, אבל ב"ה לא עצרו אותי, והלכתי ברגל עד העיר. כשהגעתי, הלכתי הישר אל ביתה של הדודה ברחוב GARAI 44. כשהגעתי, הם הסתכלו עלי כאילו נפלתי מהשמים. הם לא הבינו איך יכולתי להגיע, מצ'עפעל, במצב כזה.

למחרת הלכתי להתפלל במניין בסניף ה'מזרחי' בלאודן 3, אבל כמה פעמים באמצע התפילה, נאלצנו לרוץ למקלט. גם ביום-כיפור התפללתי שם.

כך נמשך המצב עד ה-15 באוקטובר, היום בו המפלגה הנאצית ההונגרית 'צלב הקרס' (NYÍLAS PÁRT) תפסה את השילטון.

הנאצים בשילטון

ה-15 באקטובר 1944 היה יום ראשון. כהרגלי מידי יום ראשון, באתי לבודפשט להיפגש עם החברים ברחוב SIP 12. פתאום בשעה 10 שמענו רעש גדול בעיר. כולם רצו להאזין לרדיו.

המושל הורטי דיבר אל העם. הוא הסביר שהמצב בחזיתות בכי רע והדבר ברור שהפסידו את המלחמה. הצבא-האדום הגיע כבר לקרפטים והם עומדים לפרוץ לתוך הונגריה. הוא הסביר לאזרחים שחבל שעוד חיילים ייהרגו בהמשך המלחמה, ובתור המפקד העליון של הצבא ההונגרי הוא נותן פקודה לכל הצבא, בכל החזיתות, להניח את נשקם ולהפסיק את הלחימה. הוא פנה באמצעות הרדיו לבנות-הברית - אמריקה, אנגליה ורוסיה, וביקש שביתת-נשק ומו"מ על כניעה.

כל כמה דקות חזר הרדיו והשמיע את נאומו של הורטי. זה היכה בהלם את כל תושבי העיר. כמובן שהשמחה אצל היהודים היתה גדולה.

בדיוק היינו בפגישה עם החברים, כששמענו ברדיו את הנאום של הורטי. שמחנו מאוד וחשבנו שזה יצליח, כפי שהצליחו לעשות זאת ברומניה. החלטנו שלא חוזרים לפלוגה ונסתדר בעיר עד שיתברר המצב.

היהודים יצאו בשמחה מהבתים הסגורים, שהיו מסומנים על השער במגן-דוד צהוב. רבים הורידו את המגן-דוד צהוב מהשער וגם מבגדיהם. כולם חשבו שהגאולה הגיעה.

אלא שזה נמשך רק עד השעה אחת בצהריים, בערך.

לצערינו הרב, הרגשנו לפתע שינוי באוירה. הרדיו חדל לשדר את נאומו של הורטי, ובמקומו השמיע שירי לכת צבאיים. לא ידענו מה בדיוק קרה, אבל חשנו שמשהו רציני אירע. הרחובות התמלאו בחיילים גרמניים, בעיקר חיילי ס.ס. שצעדו עם נשק דרוך בידיהם. הם תפסו אנשים ברחובות והעלו אותם על מכוניות. אני הלכתי לרחוב אקאצפא (AKÁCFA) 32, שם היה בכמה חדרים מוסד לילדים יתומים, שהמדריך שלהם היה חברנו גלנץ.

בשעות אחר-הצהריים שמענו ברדיו את נאומו של ראש המפלגה הנאצית ההונגרית 'צלב הקרס', סאלאשי (SZÁLASÍ), שדיבר בסיגנונו של היטלר. הגרמנים מינו אותו לראש הממשלה והקימו ממשלה נאצית הונגרית. הוא צעק ברדיו:

״יהודים הפסיקו לשמוח! כל היהודים יחזרו חזרה לבתים הסגורים, המסומנים עם המגן-דוד צהוב, ואסור לצאת מהבית״.

לפנות ערב עוד זרקו ברחובות דפי עיתון מיוחד עם תמונתו של המושל הורטי, והנאום שלו לבקשת שביתת-נשק מצבאות בנות-הברית.

סכנה

ברחובות הסתובבו חיילים גרמניים ואספסוף הונגרי, חברי מפלגת ׳הצלב קרס׳, עם נשק בידיהם. הם תפסו אנשים שהלכו ברחוב ובפרט מי שהיה לו פרצוף יהודי.

חברי יענקל׳ה ליברמן, שהלך ברחוב עם תעודות נוצריות, בא לבית שלנו וסיפר לי על הסכנות הגדולות הכרוכות בהליכה ברחוב. היו לי בכיס תעודות נוצריות, אבל הפנים שלי, עם המשקפיים, היו פנים מאוד יהודיות. לכן, פחדתי לצאת לרחוב. מצבי היה קשה גם בתוך הבית בו שהיתי, כיוון שהייתי צריך להיזהר גם מהגוי האחראי על הבית, שלא ירגיש שאני נמצא בבית. זאת, כיוון שלזר שאינו דייר הבית אסור היה לשהות בבית לא-לו.

הצלחתי להתקשר בטלפון למשרד של הפלוגה, שהיה בבית-חרושת לנייר בצ׳פל. מפקד הפלוגה דיבר איתי וסיפרתי לו שאני נמצא בעיר ומאוד רוצה לחזור לבסיס של הפלוגה, אבל מסוכן לצאת לרחוב.

המפקד ידע כבר אודות המצב. הוא רשם את כתובת הבית בו הייתי, ואמר שישלח את כל הסגל ההונגרי של הפלוגה, כדי לאסוף את כל חברי הפלוגה ולהחזירם לבסיס. הוא היה מאוד נחמד, והרגיע אותי שאחכה בבית עד שיבואו לקחת אותי חזרה. אבל הסכנות ארבו לנו מכל פינה ובכל רגע, והיינו מאוד מודאגים. בזמן ההפצצות לא יכולתי לרדת למקלט, יחד עם כל דיירי הבית, בגלל הפחד מהאחראי על הבית.

בינתיים נודע לנו, שאנשי ׳הצלב קרס׳ מוציאים יהודים מהבתים ולוקחים אותם למקומות בלתי-ידועים. הצצתי כל הזמן דרך השער, לראות אולי מגיע חייל מהסגל של הפלוגה לקחת אותי. ואכן, למחרת היום, יום שני בשעות הצהריים, כשהצצתי דרך השער לרחוב, ראיתי חייל הונגרי מסגל הפלוגה שלי, הולך עם פתק ביד ומחפש את הכתובת. יצאתי תיכף לרחוב, ואמרתי לו שהוא מחפש אותי. לקחתי ממנו את הנייר עם כתובות החברים, והלכנו יחד לאסוף את יתר חברי הפלוגה.

כשהגענו לרחוב DOB פינת כיכר קלאוזאל (KLAÚZÁL) נגלה לפני מחזה נורא: בשטח הכיכר עמדו בשורה מאות יהודים שהוצאו מבתי הגיטו שבכיכר קלאוזאל.

אנשים, נשים וילדים עמדו שם עם ידיים למעלה, ומסביבם ניצבו אנשי 'צלב-החץ' עם נשק דרוך ביד.

עמדתי עם ה'חייל שלי' בפינת הרחוב, והבחנתי כי בתוך השורה עומד בחור מהפלוגה שהתגורר בכיכר KLAÚZÁL. בלי לחשוב הרבה, ניגשתי מיד לאיש 'צלב-החץ' שעמד בקירבת מקום, ואמרתי לו שאני נמצא כאן עם חייל מסגל הפלוגה שלי, כדי לאסוף ולהחזיר לפלוגה את חברי הפלוגה המתגוררים בסביבה. "נמצא כאן", אמרתי לו, "חבר אחד מהפלוגה עומד בשורה, ואני מבקש שתוציא אותו מהשורה ותמסור אותו לחייל מסגל הפלוגה, כדי שיחזיר אותו לבסיס באי צ'פל". איש 'צלב החץ' צעק עלי בגסות, וסירב לשחרר אותו מהשורה.

חזרתי ל'חייל שלי' ואמרתי לו: "גש גם אתה לדבר איתו שישחרר את החבר שלנו", ועודדתי אותו שידבר איתו בקול חזק ובביטחון, שהוא חייב להחזיר את כל היהודים מהפלוגה לבסיס בצ'פל. ניגשנו שוב, שנינו יחד, לאיש 'צלב-החץ' ודרשנו ממנו בתוקף שישחרר את החבר מהשורה, כדי שנוכל להחזיר אותו לבסיס. לאחר ויכוח קצר, הוא שיחרר את החבר מהשורה.

כך אספנו בערך 15-20 חברים מהפלוגה, ויצאנו לדרך, בליווי החייל מסגל הפלוגה, לכיוון האי צ'פל.

בחזרה לבסיס

הלכנו בצד הכביש. על המדרכה לצידנו ראיתי שצועד חבר שלי, שהחזיק בתעודות נוצריות. סימנתי לו שאני חוזר לבסיס הפלוגה בצ'פל. את כל הדרך עשינו ברגל. החשמליות לא נסעו, בגלל שכל הפסים היו מפוצצים. קולות האזעקה כבר לא נשמעו כלל, היות והמטוסים הפציצו את העיר כל הזמן. אנחנו הלכנו והפצצות נפלו סביבנו. כל כמה זמן נשכבנו על הקרקע. הרבה הולכי-רגל נפצעו מרסיסים.

בשעת לילה מאוחרת הגענו לבסיס, לבית-חרושת לנייר בצ'עפעל. כך חזרו גם יתר החברים מהעיר, כי כולנו חשבנו שכאן, בבסיס של הפלוגה, יותר בטוח מלשהות בעיר עם תעודות נוצריות.

ברחובות בודפשט גברה הסכנה מיום ליום. אנשי 'צלב-החץ' ואנשי ס.ס. גרמניים לכדו כל מי שפניו החשידו אותו כיהודי. את הבחורים פשוט בדקו: הכניסו אותם תחת שער הבית והורידו להם את המכנסים. כך נתפסו יהודים רבים שהסתובבו עם ניירות נוצריות. את הבחורות היה להם קשה יותר לזהות כיהודיות.

הרבה מהחברים שלנו נתפסו ונהרגו באותם ימים. את היהודים שהוציאו מהבתים, שלחו ברגל על הכביש, לכיוון וינה שבאוסטריה. צעדה זו ידועה בשם

'מצעד המוות', מפני שיהודים רבים נרצחו בדרך על-ידי הנאצים. כמה מהחברים שלנו, וביניהם אהרון ישעיהו רוזנפלד, ה'צועני הקטן', נסעו אחרי הצעדה, עד הגבול האוסטרי, עם 'שוצפסים' והצליחו להחזיר כמה יהודים לבודפשט.

ההשתוללות של אנשי 'צלב-הקרס' ההונגרי היתה נוראה. היהודים שהיו סגורים בבתים חיו כל הזמן בפחד. מדי פעם נכנסו אנשי 'צלב הקרס' לבתי היהודים, הוציאו יהודים מבתיהם והובילו אותם לנהר ה'דונה', שם ירו בהם וזרקו את גופותיהם לנהר.

היה כומר קתולי אחד, שהיה לבוש בגלימה השחורה ועל שרוול ידו היה סרט ירוק ואדום, עם צלב-קרס. עם נשק בידו הוביל יהודים לנהר הדונה, ירה בהם וזרק את גופותיהם לנהר.

למחרת בואנו לבסיס, יצאנו לעבודה. אבל ההפצצות נמשכו ורצנו למקלטים. אחר-כך המשכנו בעבודות כיבוי האש וכיסוי הבורות שנוצרו כתוצאה מההפצצות.

הטרור גובר

בינתיים נודע לנו שבחזית הקרפטים, כששמעו את קריאת מושל הונגריה הורטי להפסקת-אש ומו"מ על כניעה, הודיע גנרל אחד שהיה מול החזית הרוסית לחייליו להפסיק את האש ולהיכנע לצבא הרוסי. כתוצאה מכך, בקטע של החזית בקרפטים החל הצבא הרוסי לזרום אל תוך הונגריה, והם הלכו והתקדמו לכיוון מרכז המדינה.

אבל זה לא הועיל לנו. הטרור של מפלגת 'צלב הקרס' נמשך בתמיכתו של הצבא הגרמני, ובפרט של יחידות הס.ס. שתמכו בממשלה הנאצית של סאלאשי (SZÁLASÍ) ככל שהצבא הרוסי התקרב לבודפשט, כך גבר הטרור הנאצי נגד היהודים שנותרו בעיר, ונגד פלוגות-העבודה היהודיים שהיו מפוזרים בסביבת העיר ובתוך העיר. מדי יום ראינו יותר ויותר חיילים וקצינים הונגריים עונדים על שרוול המדים את הסרט הירוק-אדום עם 'צלב הקרס'.

כמה פעמים אף אירע שאנשי 'צלב הקרס' התפרצו לבסיס של הפלוגה שלנו, הרביצו ליהודים ואחר-כך הסתלקו משם. יום-יום היינו בפחד נורא - גם מההפצצות מהאויר וגם מאנשי 'צלב הקרס'. כעבור כמה ימים נרגעו מעט הרוחות, וביום ראשון יצאתי לעיר, להיפגש עם חברים.

מפקד הפלוגה שלנו נתן ליווי של חייל, לכל קבוצה שהלכה לעיר. החייל הלך איתנו עד האיזור של רובע היהודים, וכעבור כמה שעות נפגשנו עם החייל באותו מקום, וחזרנו לבסיס הפלוגה.

היות והיה חשש להתהלך ברחוב, הלכתי רק לרחוב SIP 12, שם פגשתי חברים. החלטנו שאם המצב יחמיר, מישהו יביא לי לבסיס תעודת שליח מהקונסוליה השוויצרית, ועם תעודה זו אוכל להגיע עד רחוב וואדאס (VADÁSZ) ולהיכנס לבית המוגן של הקונסוליה השוויצרית.

הלכתי גם לבקר אצל הדודה ארנקא ברחוב גאראי 44 (GARAÍ). את בעלה מיקשה רקוש לקחו ושלחו לכיוון אוסטריה. כל היהודים בבתים הסגורים חיו בפחד נורא מפני אנשי 'צלב-החץ', שניכנסו לבתי יהודים הוציאו אותם אל נהר ה'דונה', שם הרגו בהם או ששלחו אותם לכיוון אוסטריה.

בשעה הקבועה, נפגשנו עם ה'חייל שלנו' וחזרנו לבסיס.

הפלוגה עוברת לבודפשט

העבודה שלנו בבית-חרושת לנייר וגם בבתי-הזיקוק 'של' נמשכה, וכך גם ההפצצות החזקות שהומטרו עלינו מידי יום ולילה, כמעט ללא הפסקה. גם ההתפרצויות של אנשי 'צלב הקרס' נגד היהודים נמשכו, ומידי פעם הם התפרצו לבסיס שלנו, איימו בנשק והיכו עם מקלות ביהודים.

החזית התקרבה מאוד לעיר. שמועות סיפרו שהצבא הרוסי כבר חונה בצד הדרומי של האי צ'פל. מהבסיס שלנו אפשר היה לשמוע כבר לא רק את התותחים, אלא גם קולות של מכונות יריה. אנחנו ציפינו כבר בקוצר-רוח שהצבא הרוסי יגיע וישחרר אותנו מהסבל ומהפחד.

בתחילת חודש נובמבר הגיעה פקודה שהפלוגה עוברת מצ'פל לעיר בודפשט. כנראה, שהצבא הרוסי התקרב מאוד לסביבה שלנו, ואז עברנו אל תוך העיר בודפשט. קיבלנו מקום לבסיס, בבניין שהיה פעם בית-חרושת לרהיטים. ממקום זה יצאנו לכל מיני עבודות בעיר.

העבודה שלי היתה עם קבוצה, שתפקידה היה להעביר את בית-חרושת 'פיליפס' לכיוון גרמניה. מהנדסים פירקו את כל המכונות, אנו העמסנו אותן על המכוניות, ומשם העברנו אותם לאוניות שעגנו על נהר ה'דונה'. שמענו שהגרמנים פירקו מפעלים שלמים, והעבירו אותם לאוסטריה ולגרמניה.

בינתיים המצור התהדק יותר ויותר מסביב לבודפשט. ההפצצות מהאויר, כמו גם יריות התותחים, נמשכו בכל שעות היום והלילה. אני עמדתי בקשר עם החברים שבאו לבקר אותי בבסיס החדש שלנו, וסיכמנו שיביאו לי תעודת שליח של הקונסוליה השוויצרית, בכדי שאוכל ללכת ברחוב ללא חשש, ולהגיע עד הבית שברחוב וואדאס (VADÁSZ) מספר 29.

חבר שלי, משה ברקוביץ (גם הוא היה ב-TANONCOTTHON, ומתגורר כיום בשכונת בורו-פארק שבברוקלין, ניו-יורק), תמיד אמר לי: "אל תלך לבית ברחוב VADÁSZ היות והנאצים יודעים שיש שם הרבה יהודים. בכל רגע הם יכולים להתפרץ לשם ולהרוג יהודים". האמת היא, שבבסיס של הפלוגה הרגשנו יותר בטוחים, וקיווינו שהצבא הרוסי ישחרר אותנו מהר.

אבל, לצערנו הרב, הימים חלפו, עוד יום עבר ועוד שבוע חלף, והחזית לא התקרבה לעיר. היהודים בעיר וסביבותיה - האזרחים והמגוייסים לפלוגות-העבודה כאחד - היו נתונים בסכנה גדולה.

פרק כא:

בידי הנאצים על גבול אוסטריה

"לקום מהר ולרדת לחצר עם הציוד" / חיילים הונגריים
עם נשק דרוך ביד / בתוך קרון דחום, ללא אוכל ומים /
על גבול אוסטריה / צעדה לילית / עבודת-פרך בחפירות
ביצורים נגד טנקים / רעב ומוות מקור / קליפות תפוחי-
אדמה וחתיכות גזר רקוב הפכו למטעמים / מעשה
בחמישה דולר שהוחזרו לבעליהם / הוצאה-להורג של
שלושה יהודים / פציעה ברגל ושחרור מהעבודה /
חולצה לבנה כתחליף לתחבושות / חיפוש אחר נשק
במגרש פתוח / חתיכת הסבון נותרה בתרמיל... / רעמי
התותחים קרבים והולכים / "אל תחשבו שגרמניה
הפסידה" / הצבא הגרמני נסוג / קילו קמח-תירס /
הפצצה באמצע חלוקת אוכל / לילי-סדר עם תרמילים ביד

ביום שבת (25 לנובמבר), ט׳ כסלו, היה לי יום הולדת ה-21. ביום ראשון, 26 לנובמבר, נפגשתי עם החברים ברחוב שיפ וסיכמנו שיביאו לי תעודת שליח של הקונסוליה השוויצרית, כדי שאוכל להגיע עד רחוב VADÁSZ.

אלא שלדאבוננו הרב, קרה הדבר הנורא.

למחרת בבוקר, יום שני, 27 בנובמבר, בשעת בוקר מוקדמת, שמענו צעקות רמות: "לקום מהר ולרדת לחצר עם כל הציוד". לא ידענו מה קרה. כל אחד החל

לארוז את חפציו בתרמיל-גב ונעמדנו בשורה בחצר. תיכף הרגשנו שהמצב לא טוב. במקום הסגל ההונגרי שלנו, הקיפו אותנו חיילים הונגריים אחרים. בידיהם היו רובים מכודנים.

ביקשנו מהם רשות לחלק את כל האוכל שנמצא במטבח. המטבח היה עמוס בדברי אוכל. הרבה בשר ולחם. חלק מאנשי הפלוגה שלנו עבדו בבית-המטבחיים הגדול בעיר, וכשבאו הנציגים מהפלוגה שלנו לקבל בשר, הם נתנו להם בשפע חלקים טובים. גם דברי-מאכל אחרים היו במחסן שעל-יד המטבח.

אבל החיילים לא נתנו לאף אחד לגשת למטבח ולמחסן. הם הוציאו את כל הפלוגה לרחוב, שם עמדנו בשורה ומסביבנו ניצבו חיילים הונגריים עם נשק דרוך ביד. לפתע ראיתי את מפקד הפלוגה שלנו, אדם שהיטיב איתנו מאוד, עומד בצד, לבן כסיד, אולי גם דמעות זלגו מעיניו.

בתוך קרון דחוס

החילים ההונגריים לקחו אותנו אל עבר תחנת-רכבת יוז'ף וואורוש (JÓZSEF VÁROS) שם עברו רכבות-משא. בדרך עוד חלפו בראשי מחשבות ותוכניות לצאת מהשורה ולהתערב ברחוב, בין האנשים. אבל הסכנה היתה יותר מדי גדולה. אף אחד מהפלוגה לא ניסה לברוח. אפילו ראש החבורה של אנשי ה'עולם תחתון' בורקוש (BURKUS), לא ברח, מפני שהסיכוי היה קלוש מאוד להצליח בבריחה.

הגענו לשטח תחנת-הרכבת JÓZSEF VÁROS. ראינו שם רכבות-משא ולצידן קצינים גרמניים ואנשי ס.ס.

ההרגשה היתה קשה מאוד. התחילו להגיע עוד ועוד פלוגות-עבודה, וכך עמדנו פלוגות-פלוגות, זו לצד זו. לפתע ראיתי בחור אחד שיצא משורת הפלוגה שלו מתקרב לפלוגה שלנו. החייל ששמר עלינו, צעק עליו: "מה אתה מחפש כאן?", והוא השיב לו: "אני מחפש משהו". החייל גירש אותו, ואז הוא התקרב אל השער, יצא ונעלם. הוא היה היחיד שהצליח לצאת משטח תחנת-הרכבת, אבל מי יודע אם לא תפסו אותו בחוץ, בגלל שגם ברחוב היה מסוכן ללכת.

עמדנו שם כמה שעות, עד שהגיעו הרבה פלוגות. אז החלו להכניס אותנו אל תוך קרונות הרכבת. הגרמנים וההונגרים דחסו אותנו בקרונות, כמעט 100 אנשים בקרון, וסגרו עלינו את הדלתות.

הצפיפות בקרון היתה נוראה, בקושי יכולנו לשבת על התרמיל-גב. אני וחברי שמואל הרצוג תפסנו מקום מתחת לחלון של הקרון, שהיה סגור עם תיל דוקרני.

אבל יכולתי להציץ החוצה ולראות איפה אנחנו נמצאים. כך סגרו אותנו ההונגרים והגרמנים בקרונות הרכבת, ללא אוכל ובלי מים. כולנו היינו המומים, לא ידענו לאן מובילים אותנו.

אבל היות וכולנו היינו אנשים מבוגרים, מלומדי ניסיון, השתדלנו להסתדר ולהתרגל למצבנו החדש. היתה לי חתיכת לחם בתרמיל ולחברי היתה חתיכה קטנה של נקניק. התחלקנו שנינו במה שהיה לנו.

אלא שאז התעוררה בעיה בקשר לשירותים. מה לעשות? מצאנו פתרון: למישהו היה בתרמיל פח של קופסת-שימורים. עם פח זה השתמשנו לצרכים, ואחר-כך שפכנו דרך החלון.

כעת הרגשתי מה עבר על הורינו ובני משפחתינו, כאשר הוציאו אותם מהגיטו, סגרו אותם בקרונות רכבת אטומים, ללא אוכל ובלי שתיה, זקנים, נשים וילדים יחדיו.

הכיוון: אוסטריה

עד הלילה עמדה הרכבת בתחנת-הרכבת בבודפשט. רק בשעות הלילה המאוחרות החלה הרכבת לזוז. ידענו שהעיר כבר מוקפת בצבא רוסי. הגשרים על ה'דונה' פוצצו על-ידי הגרמנים, ורק הגשר של מסילת הרכבת נשאר עומד על תילו. דרך גשר זה הוציאו אותנו מהעיר, לכיוון אוסטריה.

אני זוכר שהגשר מרגיט היד (MARGIT HID) פוצץ בטעות עוד בקיץ, על-ידי קצר חשמלי. הגרמנים מילכדו כבר בקיץ את כל גשרי ה'דונה' עם חומרי-נפץ, מוכנים לפיצוץ. יום אחד, בגלל קצר חשמלי, אירע פיצוץ והגשר נפל למים, יחד עם כלי רכב, אנשים וחשמליות שהיו אותה שעה על הגשר. את יתר הגשרים פיצצו כש'הצבא-האדום' הגיע עד העיר, והחל המצור על פשט.

שלושה ימים ולילות היינו סגורים בתוך הקרונות, ללא אוכל ושתיה. בזמן רגיל, הנסיעה מבודפשט עד וינה אורכת כשעתיים, אבל כעת, בשל ההפצצות הכבדות, עצרה הרכבת מידי זמן, עד שתיקנו את המסילות או שהמסילה התפנתה.

אחרי שלושה ימים עצרה הרכבת על גבול אוסטריה, בתחנת הג'ש האלום (HEGYES HALOM). את שם התחנה ראיתי דרך החלון. שם פתחו חיילי הס.ס. את דלתות הקרונות וחילקו מרק שהיה כמו מים בתוספת משהו כמו סובין. בכל מקרה, גם זה היה טוב בשעה זו, קצת להרטיב את הגוף. אחר-כך דרשו מאיתנו הגרמנים, שכל מי שיש ברשותו איזה דבר-ערך, שימסור אותו להם. הם אספו מכולם שעונים, שרשרות או טבעות. כמובן שלא מסרנו את הכל. היו דברים שאפשר היה להחביא

בתפר הבגדים או במקומות אחרים. אחר-כך סגרו חזרה את דלתות הקרונות, והרכבת עברה לאוסטריה. דרך החלון ראיתי וגם שמעתי קולות הדוברים בשפה הגרמנית.

הרכבת נסעה פעם קדימה ופעם חזרה. אנחנו לא ידענו דבר מהנעשה בחוץ. מצב רוחנו היה קשה מאוד, אבל הודות לזה שכולנו היינו צעירים או בני גיל בינוני, ובאמונה חזקה בלב שבעזרת ה׳ נשאר בחיים, החזקנו מעמד. ידענו מה המצב בחזיתות, והבנו שהשחרור הוא רק שאלה של זמן.

אבל הזמן היה מאוד קריטי: מתי יפרצו הרוסים או צבא בנות-הברית שהתקדמו ממערב את החזיתות? ומי יודע אם הגרמנים לא יחסלו אותנו לפני השחרור?! מחשבות אלו עברו כל הזמן במוחי.

בעיירה FERTŐ RÁKOS

בשעות הערב של היום השלישי, שעה שהיינו סגורים בתוך הקרונות, שמעתי בחוץ קולות בשפה ההונגרית. צעקתי החוצה דרך החלון, ושאלתי את עובדי הרכבת: ״איפה אנחנו נמצאים?״ ענו לי שהרכבת נמצאת בתחנה של העיר שופרון (SOPRON). זו עיר השוכנת קרוב לגבול האוסטרי.

ביקשתי מהם שיביאו לנו קצת מים, אבל הם לא הביאו שום דבר. לפתע נפתחו דלתות הקרונות ושמענו פקודה לצאת מהקרונות. כשהתחלנו לצאת החוצה, עמדו על-יד הפתחים, מלבד הגרמנים, גם הונגרים רבים, אנשי ה׳צלב-קרס׳. בידיהם היו מקלות והם השתמשו בהם כדי להכות בנו, כשקפצנו מהקרונות. יש מי שקיבל מכות על הראש, אחרים על הגב, לאן שיכלו להגיע.

זו היתה קבלת-הפנים של אנשי ה׳צלב-קרס׳. לפי פקודת הגרמנים, הסתדרנו בשורות חמש-חמש, כלומר חמישה אנשים בשורה. וכך, מוקפים באנשי ס.ס. התחלנו לצעוד לכיוון בלתי-ידוע לנו.

היינו שם כמה אלפי יהודים, כולם מפלוגות-עבודה מבודפשט והסביבה. הפלוגות כבר לא היו מסודרות לפי הסדר הראשוני שלהם. כולנו הלכנו יחד. אני הלכתי צמוד לחברי שמואל הרצוג (שקראו לו, שמעון יעקוב) ועוד חבר, יצחק שטיינמץ מדברצן, וחבר בשם רוטנר.

הלילה היה מואר באור ירח, וראיתי שהגענו לעיירה פרטוראקוש (FERTŐ RÁKOS). שם היו גרמנים מהס.א. שזהו אירגון דומה לס.ס. על שרוול המדים היה להם סרט אדום עם צלב-קרס.

כשנכנסנו לעיירה חילקו אותנו בחצרות הבתים, חמישים איש לכל חצר. אנחנו נכנסנו לחצר שהיתה במרכז העיירה. בחצר הסמוכה שכנו בית-הספר של העיירה והכנסיה. FERTŐ RÁKOS היא עיירה שכל תושביה היו שוובים, ששפת אמם היתה גרמנית, אבל הם דיברו גם הונגרית, במבטא גרמני.

בבית התגוררה משפחה שוובית, ובחצר רפת של פרות. בסוף החצר עמד מחסן של קש שהגג שלו היה פתוח מהצדדים. אותנו, 50 איש מכמה פלוגות-עבודה, הכניסו במחסן הקש.

מהפלוגה שלנו היינו 4 אנשים. היו בינינו יהודים רבים שהתנצרו. להם היה סרט לבן על השרוול, במקום סרט צהוב שהיה לנו. היו ביניהם כמה אנשים מלומדים, מהנדסים וארכיטקטים.

חפירת ביצורים

סידרנו את מקומנו על הקש. שמיכה אחת הנחתי על הקש ובשניה התכסינו שנינו, אני וחברי שמואל הרצוג. למחרת בבוקר הגיע קצין ס.א. לחצר. נעמדנו בשורה. הוא בחר יהודי אחד בשם באום (BÖHM) ומינה אותו בתור 'יופו', קיצור של 'יודן פולצי' (זה כמו 'קאפו') שהיה האחראי על הקבוצה. חילקו לנו מגן-דוד צהוב שהיה כתוב עליו 'JÚDE', והיינו צריכים לתפור זאת על המעיל, במקום הסרט הצהוב שהיה על השרוול.

אחר-כך חילקו לנו לחם. לחם אחד היה צריך להספיק לכמה ימים. הודיעו לנו שנעבוד בחפירת ביצורים נגד טנקים, וחפירת תעלות-קשר לחיל הרגלים. לפי התוכנית, הגרמנים רצו לעצור את הצבא הרוסי על גבול הונגריה-אוסטריה. לצורך כך הביאו אלפי יהודים מפלוגות-העבודה, וגם אזרחים יהודיים, גברים ונשים, מבודפשט כדי לעבוד בביצורים. הם פוזרו בעיירות, לכל אורך הגבול, גם בצד האוסטרי.

העבודה היתה קשה מאוד, ולצערינו הרב גם החורף היה קשה מאוד. בבוקר, כשיצאנו לעבודה, קיבלנו כלי-עבודה, מקושים, ועוד כלי חפירה, ובערב החזרנו את הכלים למחסן. במשך היום, בשעת העבודה, נפגשנו עם יתר החברים מפלוגות אחרות, והעברנו ידיעות אחד לשני. עודדנו את עצמנו שבקרוב תגיע החזית אלינו ונשתחרר.

בערב, כשחזרנו מהעבודה, קיבלנו מרק של סלק, משהו שנותנים לבהמות לאכול, וחתיכת לחם. מבוקר עד ערב לא קיבלנו שום דבר לאכול. האנשים נחלשו מהרעב ומהעבודה הקשה, וגם הקור החזק הציק לנו מאוד. אחרי כמה זמן החל לרדת שלג, מלווה ברוחות עזות, ומצבינו הפך להיות קשה אף יותר.

בלילה שכבנו על הקש, מכוסים עם שמיכה, אבל בבוקר היינו מכוסים גם עם שלג. היו כמה אנשים שקפאו ממש מהקור, ביניהם חברי מבודפשט, לאצי הוברט הי"ד. הוא היה בקבוצה אחרת, אבל נודע לי על כך מיד כשהוא נפטר. הוא היה בין הראשונים שמתו שם, ב-FERTŐ RÁKOS, מהקור.

בבוקר, כשיצאנו לעבודה, עברנו דרך החצרות של הגויים. היה להם הרבה קלחי-תירס תלויים לייבוש על העצים. כמה פעמים תלשתי תירס אחד, וגם אחרים עשו כך, ובעבודה עשינו מדורה מהעצים שבשדה, כדי לחמם קצת את הידיים. את התירס שרפנו קצת באש ואכלנו. כמובן שעשינו זאת כשהגרמנים לא שמו-לב לכך. אבל כנראה הגויים הרגישו שאנו לוקחים להם תירס, והתלוננו במפקדה הגרמנית. עקב כך, הכריזו קציני הס.א. כי מי שייתפס בגניבת תירס, יקבל עונש מוות.

כמובן שמיד הפסקנו לגנוב תירס.

רעב

העבודה הקשה, שהיתה מלווה ברעב, היתה ממש בלתי-נסבלת. חיפשנו מעט אוכל בכל מקום אפשרי. חברי שמואל הרצוג, יליד פרסבורג, דיבר גרמנית היטב. הלכנו ועמדנו בדלת של הגוי בחצר וביקשנו קצת אוכל. לפעמים זרקו לנו קצת שיריים. פשוט, במקום לזרוק אותם לכלב - זרקו לנו. כמה פעמים אספתי קליפות תפוחי-אדמה שמצאתי בחצר, ואכלתי אותם כאילו היו מטעמים. כשהשיג אחד מארבעתינו קצת אוכל, תמיד התחלקנו זה עם זה ואכלנו יחד.

כעבור זמן-מה הגיעה תגבורת לשומרים. חוץ מאנשי ה-ס.א. הגיעו אנשי ס.ס. וקבוצה גדולה של אוקראינים נאציים, משתפי-פעולה עם הס.ס. הם היו גרועים מאוד. היו להם מקלות גדולים, ובמהלך העבודה הם הרביצו לנו מאוד. אני קיבלתי פעם מכות מאוקראיני אחד. הוא היכה בי על הגב במקל, מה שגרם לי לפצע גדול על הגב. הפצע הזה לא נרפא לי, עד אחרי השחרור.

ליהודי אסור היה לצאת לרחוב, אבל הרבה פעמים סיכנתי את עצמי. כשלא ראיתי גרמנים ברחוב, הלכתי עד המטבח. שם, בשטח שמאחורי המטבח, זרקו כל מיני שיריים, ומצאתי שם חתיכות גזר קצת רקובים. אספתי את חתיכות הגזר, הבאתי אותם לחצר שלנו וכולנו אכלנו. הלכתי לשם כמעט כל יום, כדי לאסוף קצת ממה שהם זרקו לזבל.

בפלוגה שלנו היה יהודי בשם רוט. הוא היה חייט מבודפשט והצליח להקים בית-מלאכה לחייטות. הגרמנים הסכימו לכך, היות שלהרבה אנשים לא היו מספיק בגדים, בפרט לחורף, וכשהבגדים נקרעו הם תיקנו אותם. גם בורקוש מהפלוגה שלנו הצליח בכך שהגרמנים מינו אותו ל'קאפו'. פעם ראיתי כשקצין ס.א. רץ אחרי

יהודי עם מקל כדי להכות אותו, אז בורקוש רץ אחריו, ואמר לו שהוא כבר העניש אותו. הגרמני עצר והפסיק לרדוף אחרי היהודי.

במשך הזמן מצבינו הבריאותי החמיר מאוד. יותר ויותר יהודים חלו ומתו מכפור ומרעב. היתה גם סכנה של מחלות מדבקות, וכנראה הגרמנים פחדו שגם הם ידבקו במחלות והקימו בבית אחד מרפאה.

היו שם כמה רופאים יהודים, היות ובכל פלוגה היה רופא יהודי. רופאים אלה הביאו איתם כמה מכשירים, הנחוצים לטיפול באנשים. אבל שום תרופות או תחבושות לא היו. במקום תחבושות השתמשו בנייר טואלט.

כולם יצאו לעבודה, גם החולים. רק מי שהגיע למצב שלא היה יכול לקום על רגליו, קיבל מהרופא פתק שחרור מהעבודה ל-24 שעות, וכל יום היה צריך לחדש את האישור.

'המן' ו'מרדכי'

בין קציני ה-ס.א. היה אחד רשע. תמיד הלך עם מקל ביד והיכה את היהודים, באמצע עבודה. קראנו לו 'המן'. היה שם אחד אחר, שלא היה רע. הוא לא היכה יהודים וכמה פעמים אפילו התחיל לדבר איתנו על פוליטיקה. קראנו לו 'מרדכי'. כשהרגשנו ש'המן' מתקרב, תיכף מסרנו אחד לשני את המילה 'המן', והתחלנו לעבוד במרץ רב, עד כמה שיכולנו, כי אם הוא תפס מישהו שעובד לאט, הוא היכה אותו במקל שאחז בידו.

את העבודה ניהלו מהנדסים מה'וורמאכט'. קראו להם אירגון TODT, שזה כמו חיל-הנדסה. לפי התוכנית שלהם חפרנו את תעלות-הקשר, באורך קלומטרים, מעיירה אחת עד לעיירה השנייה. בכל העיירות היו אלפי יהודים שעבדו בחפירת תעלות-הקשר וחפירות נגד טנקים. כל תעלה היתה ברוחב 10 מטר ובשיפוע לעומק של שש-שבע מטר. הם חשבו שהטנקים הרוסיים, לא יצליחו לעבור את זה.

בקבוצה שלי היה מהנדס יהודי מבודפשט. הוא סיפר לנו שהיה כמה שנים באפריקה, בג'ונגלים, שם בנו בית-חולים גדול, והיה מספר לנו על החיים באפריקה, בין הכושים. כל לילה, לפני שהלכנו לישון, הוא סיפר במשך שעה-שעתיים, ובכל לילה הוא המשיך במקום שהפסיק. זה היה מאוד מעניין לשמוע, וגם עזר לנו להירדם אחרי יום עבודה קשה.

במשך הזמן אנשים חלו וגם קיבלו שילשולים. את הצרכים עשו בחוץ, בשטח שמאחורי המחסן. יום אחד, יצאתי לאחורי המחסן ומצאתי שם שטר של חמישה דולר. לא ידעתי למי זה היה שייך. בעד כסף זה אפשר היה לקבל מהגויים לחם

ודברי מאכל אחרים. חזרתי למחסן וסיפרתי לחברי שמואל הרצוג שמצאתי שטר של חמישה דולר. התייעצנו מה לעשות והחלטנו להמתין ולראות אם מישהו יחפש את השטר.

היה בקבוצה שלנו בחור אחד בשם פאפ לאצי (PAP LACÍ). הוא לא היה יהודי. אבא שלו היה גוי, פקיד ממשלתי גבוה בהונגריה, אבל התברר שאחד הסבים או הסבתות שלו היו יהודים. לכן, שלחו אותו יחד איתנו לעבודה, כמו כל היהודים. אבא שלו לא עשה דבר להציל אותו. הוא תמיד בכה וצעק: "בשביל מה ולמה אני נמצא כאן?!" הוא היה כל הזמן בדיכאון, וסבל יותר מהיהודים. אנחנו ידענו שאנחנו סובלים בגלל שאנו יהודים, והיתה לנו האמונה שבעזרת ה' יבוא קץ לסבלנו. אבל הוא, ועוד כאלה שהיו חצי או רבע יהודים, סבלו מאוד ורובם לא החזיקו מעמד.

הבחור הזה החל לפתע לצעוק שאיבד חמישה דולר ובכה על כך. כשראיתי זאת, אמרתי לחברי שמואל הרצוג שאני מחזיר לו את הכסף. חשבתי, וגם אמרתי לו, שאם חלילה הבחור ימות, יהיה לי קשה לחיות עם הידיעה שאולי הוא מת בגלל זה, ובעד הכסף יכול היה לקנות אוכל. גם חברי הסכים איתי.

החזרתי לו את הכסף ואמרתי שמצאתי את השטר בחוץ, במקום שעושים את הצרכים. הוא שמח והודה לי מאוד. עד היום אני שמח ויש לי הרגשה טובה על-כך שהחזרתי לו את הכסף. יש לי מצפון נקי, שעשיתי מה שהייתי צריך לעשות, למרות שיכולתי לקנות בעד השטר הזה אוכל. אגב, בסופו של דבר, הבחור לא החזיק מעמד ונפטר שם ממחלה ומחולשה.

הוצאה-להורג

בכל יום מתו אנשים מרעב, מכפור וממחלות. היו נסיונות של בריחה, אבל הסכנות היו כה גדולות, כך שלא ידוע בכלל אם מישהו אכן הצליח לברוח. האמת היא, שלא היה לאן לברוח. בסביבה היו כפרים ועיירות של שוובים ששיתפו פעולה עם הגרמנים. אם ראו אדם זר הולך, תיכף הזעיקו את ה-ס.ס. ומסרו אותו להם.

ערב אחד, כשחזרנו מהעבודה, הכריזו שכל ה'קאפואים' חייבים להתייצב במפקדה. תיכף הרגשנו שמשהו לא טוב מתרגש עלינו, אבל לא ידענו מה הסיבה. בקוצר-רוח חיכינו עד שחזרו ה'יופואים' האחראיים על הקבוצות.

השעה כבר היתה שעת לילה מאוחרת, כשחזר חברינו באום וסיפר לנו בהתרגשות גדולה את שעבר עליו: כשהתאספו כל ה'יודן פוליצי' על-יד המפקדה, הודיע להם מפקד ה-ס.א. שתפסו שלושה יהודים שניסו לברוח, וכעת עומדים להרוג אותם, והם צריכים לעמוד ולראות את ההוצאה-להורג, בכדי שיספרו, כל

אחד לקבוצתו, מה שראה ולהזהיר את כולם שלא ינסו לברוח. אם מישהו יברח, הזהירו, כל הקבוצה תקבל עונש חמור. "יוציאו להורג כל עשירי", היתרה בהם מפקד ה-ס.ס.

שמענו כבר על עונשים אכזריים אלה. גם הגרמנים וגם ההונגרים עשו כדבר הזה: העמידו בשורה אחת את כל אנשי הפלוגה, והחלו לספור מאחד עד עשר. כל מי שיצא עליו מספר 10, הוצא להורג.

אחר-כך הוא סיפר לנו מה שאירע: הביאו אותם אל מחוץ לעיר, למחצבה, לשם הביאו גם את שלושת הצעירים היהודיים שנתפסו בניסיון הבריחה. הם היו קשורים בשרשרות, אחד לשני, והעמידו אותם במחצבה. המפקד הגרמני נאם לפניהם, שזה מה יקרה לכל מי שינסה לברוח או לקבוצה שממנה ינסו לברוח.

ואז הם ירו בשלושת היהודים. אינני זוכר את שמותיהם. הם לא היו מהקבוצה שלנו. כשהוא סיפר את זה, היינו כולנו המומים, ומרוב התרגשות לא הצלחתי להוציא הגה מפי...

באותו לילה לא ישנתי אפילו דקה אחת, כל הזמן חשבתי על אותם שלושת יהודים. הי"ד.

פצע ברגל

החורף של 1944 היה קשה במיוחד. השלג נערם לגובה של יותר ממטר, והכפור היה כה חזק, עד שאי-אפשר היה לחפור באדמה עם המקושים. האדמה היתה קפואה כמו שיש והמקוש קפץ החוצה. מה עשו הגרמנים? הביאו חומר-נפץ, אנו עשינו חורים באדמה והם פיצצו אותו, וכך יכולנו להמשיך לחפור את התעלות.

בינתיים הגיעה גם קבוצה של אוקראינים-נאציים. גם הם, שהיו אכזריים מאוד, השתתפו בשמירה עלינו. הם נהנו כשהיכו אותנו במקלות. ההרגשה שלנו היתה קשה - המכות, העבודה הקשה, הרעב, ובמיוחד כששמענו על חברים שנפטרו לאחר שלא יכלו להחזיק מעמד יותר, כל זה העכיר מאוד את רוחנו.

יום אחד חשתי כאבים חזקים ברגל ימין, והרגל החלה להתנפח. מיום ליום זה הפך להיות יותר ויותר גרוע. נוצר פצע גדול, אדום ונפוח מאוד. כשראיתי שאינני יכול לעמוד על הרגל, לא יצאתי לעבודה, ובקושי רב סחבתי את עצמי, על רגל אחת, עד המרפאה.

היו שם כמה רופאים יהודים שניסו לעזור לחולים. רופא צעיר אחד, שאינני זוכר את שמו, בדק את רגלי, פתח את הפצע בעזרת סכין והוציא ממנה הרבה מוגלה ודם.

תיכף הרגשתי הקלה גדולה בכאבים. אבל, לרוע המזל, לא היו לו תחבושות. הגרמנים לא נתנו לנו תחבושות, אלא רק גליל נייר טואלט.

היתה לי חולצה לבנה. לקחתי את החולצה וקרעתי ממנה פסים, בהם השתמשתי כתחבושת. קיבלתי פתק שחרור מהעבודה ל-48 שעות. בדרך חזרה מהמרפאה, כבר יכולתי לעמוד קצת על הרגל.

אחרי יומיים הלכתי שוב למרפאה. היה שם רופא בשם ד"ר ויינברגר. הוא היה יהודי שומר-תורה ומצוות והייתי איתו מאוד בידידות. הוא נתן לי במשך מספר שבועות, כל יומיים, פתק שחרור מהעבודה ל-48 שעות. במשך כל הזמן הזה, לא יצאתי לעבודה.

אחרי שכולם יצאו לעבודה, נשארו כמה חולים במחסן בו גרנו. אני יצאתי לחצר, וכשהגרמנים לא הבחינו, עמדתי על-יד דלת הגויים וביקשתי מעט אוכל. הגויה אמרה לי שאחטוב עבורה עצים להסקה. בחצר היו לה עצים, ואני חטבתי עצים בכל יום שלא הלכתי לעבודה, ובתמורה קיבלתי ממנה קצת אוכל. תמיד השארתי כמה כפות של אוכל לחברים שלי, וגם הם, כשהשיגו קצת אוכל, התחלקו איתי. כך עזרנו אחד לשני.

מול נשק דרוך

הפצע הגדול שהיה לי ברגל והפצע שהיה לי בגב מהמכות, לא הגלידו ולא נרפאו. תרופות לא היו. אני רק החלפתי את התחבושות, בקרעים שקרעתי מהחולצה הלבנה שלי.

יום אחד באו הגרמנים לערוך ביקורת - מי נשאר בבית ולא יצא לעבודה. קצין ה-ס.א. שקראנו לו 'המן' נכנס אלינו. בידו האחת אחז אקדח, ובידו השנייה מקל גדול. היינו שם שלושה חולים, והפחד היה גדול. הוא שאל כל אחד מאיתנו מה יש לו. הראתי לו את הפצע ברגל.

למזלנו הרב, הוא יצא מהמחסן מבלי להכות אותנו.

בתחילת חודש אדר, קיבלנו פקודה שעל כל הקבוצות לעמוד למפקד בחצר, עם תרמילים מוכנים לתזוזה, היות ואנו עוזבים את העיירה והולכים לכיוון אוסטריה.

הרחוב היה מלא עם אנשי ס.ס. ס.א. ואוקראינים. התחלנו לצעוד על הכביש, בשורות. כשהגענו אל מחוץ לעיירה הפנו אותנו אל מגרש גדול, אולי מגרש כדורגל. היינו שם כמה אלפי יהודים, בריאים וחולים. העמידו אותנו מסביב, כמו מרובע ענקי. ממול, על גבעה, עמדו אנשי ה-ס.ס. והקצינים, ומסביב השומרים. כולם עם נשק דרוך ביד.

המפקד הגרמני החל לנאום. הוא אמר, שנודע להם שהיהודים מסתירים נשק, ולכן יעשו חיפוש. אם ימצאו נשק אצל מישהו, הוא יעניש את כולם, וכל עשירי יוצא להורג.

אי-אפשר לתאר את הרגשתנו באותו הזמן. היינו המומים מפחד. מי יודע על מי יצא המספר 10 ? ! אני עמדתי לצד חברי שמואל הרצוג, ולכן אמרתי לו שאני אעמוד במרחק של שני אנשים ממנו, אולי לא ייצא המספר 10 על שנינו. החלפתי מקום כדי שלא נעמוד אחד ליד השני.

כל אחד היה צריך לפתוח את התרמיל, והם החלו לחפש בתרמילים ועל הגוף. המתח היה נורא. ראיתי מרחוק כיצד שלקחו בחור אחד, באמצע המגרש, הרידו לו את הבגדים, ומסביב עמדו הגרמנים והיכו אותו במקלות, עד שנפל על הארץ. הם לא הירפו ממנו והמשיכו להכות אותו, וכך עשו עם עוד כמה יהודים.

דמם נשפך כמים ואנחנו עמדנו כמאובנים.

מקלחת וסבון...

היה לי ארנק עור קטן ובתוכו תמונות ומסמכים מהבית. מאוד רציתי לשמור אותם. ביניהם היתה תמונה של רבי ישעיל'ה מקערעסטור שלקחתי איתי מהבית שלנו. בן-רגע הכנסתי את הארנק עם התמונות אל תוך מכנסי וזה נפל למטה עד הנעליים. בגלל שאת המכנסיים קשרתי למטה, הארנק נכנס בתוך הנעל.

המחפשים הגיעו אלי. הם חיפשו בתוך התרמיל ועל הגוף, אבל לא מצאו דבר. בסוף החיפוש התברר, שכל החיפוש היה רק תרגיל. הם רצו למצוא אצלנו דברי-ערך או דולרים. אינני יודע מה מצאו, אני רק זוכר שבאמצע המגרש היה אוסף גדול של דברים, בתוך שמיכה. אבל זה היה רחוק ולא ראיתי מה היו הדברים. בכל אופן, נשק הם לא מצאו.

אחרי החיפוש החזירו אותנו לעיירה, ויצאנו לעבודה, כרגיל. אבל את המתח ואת הפחד של אותו יום, לא אוכל לשכוח כל ימי חיי.

ב-27 לחודש מרץ חל חג פורים. היה לי חבר מהפלוגה בשם לקס. הוא לקח איתו בתרמיל מגילה כשרה. הוא התגורר יחד עם חברי אברהם ווייס, בחצר אחרת. אחרי שהם קראו את המגילה, הצלחנו להעביר את המגילה אלינו, וגם אנחנו קראנו את המגילה בלילה, אחרי העבודה. את המגילה העברנו הלאה לחברים אחרים, כך שבהרבה חצרות קראו את המגילה באותו לילה. הבחור לקס היה חולה וחלש מאוד, בחור מאוד עדין וירא-שמיים. הוא עוד הגיע עד מחנה מאוטהוזן, אבל יותר לא ראיתי אותו. כנראה שלא חזר הביתה אחרי השחרור. הי"ד.

יום אחד הודיעו הגרמנים, שיתנו לנו להתקלח ולהתרחץ היטב במים חמים. אחרי כל-כך הרבה זמן שלא התרחצנו, היינו מלאים בכינים. לכן, שמחנו מאוד שנותנים לנו להתרחץ. כנראה שהגרמנים פחדו שגם הם ידבקו במחלות שלנו, והסכימו לתת לנו פעם אחת להתרחץ.

בשטח גדול בעיירה הקימו מחיצות מבד של אוהלים, והעמידו שם מכוניות עם דודי-מים חמים. מהדודים משכו צינורות מעל המחיצות, עם מקלחות. כל אחד מאיתנו קיבל חתיכת-סבון עליו היה כתוב האותיות "RIF". אז לא ידענו מה אומרת המילה "RIF". אני הנחתי את הסבון בתרמיל שלי, וכשנכנסתי למקלחת, לא היה לי את הסבון. רק לאחר השחרור נודע לי, שהאותיות האלה הינם ראשי-תיבות של המילים "REINE JUDEN FETTE" (שומן יהודים נקי). כלומר, שהגרמנים עשו את הסבון מגופות של יהודים.

כשחזרתי, אחרי השחרור, הבאתי גם את חתיכת-סבון זו. בעיר נירעג׳האזה (NYÍREGYHÁZA) אספו את הסבונים וקברו אותם בבית-הקברות. על המצבה נכתב ששם קבורים הסבונים "RIF".

החזית קרובה

בקבוצה שלנו היו מספר מהנדסים. הם התיידדו עם מהנדס גרמני מחיל ההנדסה, שלפי המדידות והפקודות שלהם חפרנו את התעלות. אותו מהנדס לא היה, כנראה, נאצי והוא נהג לספר למהנדס היהודי את החדשות מהנעשה בחזיתות השונות. בערב המהנדס היה מספר לנו מה ששמע מידידו הגרמני. כמובן שזה נעשה בסודי-סודות.

גם האווירונים האמריקניים השליכו, חוץ מפצצות, עלונים רבים שרובם הכילו חומר תעמולה נגד הנאצים ומידע על מצב המלחמה. לנו אסור היה להרים מהארץ עלון שכזה, אבל לפעמים, כשהשומרים לא שמו-לב, אפשר היה לקרוא את העלון. כך ידענו מה המצב בחזיתות.

היה קצין ס.א. אחד שהיה מופקד על הקטע בו עבדנו. כמעט כל יום, הוא אמר לנו את המילים האלה: "אל תחשבו שגרמניה הפסידה במלחמה. למרות המצב בחזית, יש לנו נשק סודי שבקרוב נפעיל אותו וזה יהפוך את המצב בחזית לטובתינו".

הגרמנים האמינו באמונה עיוורת בהיטלר, ותמיד דיברו על הנשק הסודי שיש להם. בסוף המלחמה באמת נודע לנו, שהגרמנים עמדו לייצר את הפצצה האטומית, ולא היה חסר הרבה כדי שהם יצליחו לייצר את הפצצה. אם אכן כך היה קורה, מצבינו וגם מצב כל העולם, היה רע מאוד. אבל התוכניות של הגרמנים נודעו

לבעלות-הברית והם הפציצו, יומם ולילה, את המפעלים שעבדו על ייצור הפצצה האטומית, והצליחו להרוס אותם לגמרי, כך שהגרמנים לא יכלו להמשיך לעבוד במפעלים אלה.

אבל אנשי הס.ס. והס.א. לא ידעו זאת. הם האמינו, כמעט עד היום האחרון של המלחמה, שהם עוד ינצחו. הגרמנים וההונגרים לחמו חזק מאוד, ולצבא הרוסי היה קשה מאוד להתקדם. לקח זמן רב עד שהם הצליחו לשבור את החזית ולהתקדם לכיוון אוסטריה.

שבועיים לפני פסח כבר שמענו את רעמי התותחים וידענו שהלחימה בחזית מתקרבת אלינו.

עדיין יצאנו לעבודה בחפירות. הגרמנים האמינו שיצליחו לעצור את הצבא הרוסי בהתקדמותו, ובכך להרוויח זמן כדי שיוכלו לייצר את הנשק הסודי שלהם. את היריות שמענו כל יום יותר ויותר חזק. הכבישים היו מלאים בסוסים ועגלות, עמוסים במשפחות של פליטים גויים שפחדו מהרוסים. כנראה לאלה היה ממה לפחד, בגלל שהרוסים הוציאו להורג כל מי שנחשד בשיתוף-פעולה עם הגרמנים.

נסיגה

מספר ימים לפני חג הפסח כבר ראינו גם את הצבא הגרמני וההונגרי בנסיגה. היינו מלאי תקווה, כי בתוך זמן קצר יגיע הצבא הרוסי גם לפערטו ראקוש (FERTŐ RÁKOS) ונשתחרר מעולם הקשה של הגרמנים.

בערב פסח לא יצאנו לעבודה. נסיגת הצבא הגרמני היתה בעיצומה. אי-אפשר היה לצאת לרחוב. הסתכלנו החוצה וזו היתה לנו נקמה קטנה - לראות כיצד הם הולכים ממש בלי סדר-צבאי, בורחים לכיוון אוסטריה.

אבל שמחתנו לא ארכה זמן רב.

בשעות הצהריים קיבלנו הודעה כי בלילה נצא גם אנחנו לדרך, לכיוון אוסטריה. כל מי שיישאר בעיירה, יוצא-להורג. הרופאים שלנו יעצו לחולים, מי שרק יכול היה ללכת, שלא להשאר בשל הסכנה. קיבלנו הודעה, שארבע אנשים ילכו למטבח, לקחת לחם וחתיכת מרגרינה, לחלק לקבוצה.

אני התכוננתי לפסח. ימים מספר קודם לכן, נתתי לגויה שבחצר ז׳קט יפה שהיה לי, ובתמורה קיבלתי קילו אחד של קמח-תירס. חשבתי לאכול את קמח התירס בפסח, כדי שלא אצטרך לאכול חמץ בפסח. ביקשתי מהגויה שתתן לי לבשל או לאפות את קמח התירס, שיהיה לי צידה-לדרך, אבל היא לא רצתה לעזור לי. בלית-ברירה, לקחתי איתי את קמח התירס כפי שהוא.

אנשים הלכו למטבח, לקבל את הלחם והמרגרינה. כמה קבוצות כבר קיבלו את המנה שלהם. באמצע החלוקה של הקבוצה שלנו, החלה התקפה אווירית. הפצצות נפלו בכל הסביבה, ולכן הפסיקו את חלוקת המנות. הספקנו לקבל רק את הלחם, אבל את המרגרינה כבר לא הספיקו לחלק לכולם. האנשים התפזרו וחיפשו מקום מקלט בחצרות.

שמענו כבר ברור מאוד גם את שאון מכונות היריה. פעם נוספת היתה לנו תקווה שאת ליל-הסדר, ליל חג חרותינו, נחוג גם אנו בחרות מעול הגלות הנורא הזה, גלות שמאז גלות מצרים, לפני אלפי שנים, לא היתה גלות נוראה כזו לעם ישראל.

אבל, לצערנו הרב, כל תיקוותנו נמוגו מהר. ההתקפה הרוסית נעצרה קילומטרים ספורים לפני העיירה. רק ההתקפות מהאויר נמשכו כל הזמן.

בלילה שכבנו על הקש, עם התרמילים ביד, ואמרנו בעל-פה את ההגדה של פסח. שאלנו זה את זה "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות", אבל תשובה לא היתה לנו, בגלל שהיינו שקועים עמוק מאוד בצרות, ולא ידענו מה עוד מחכה לנו בימים הבאים.

פרק כב:
צעדת מוות

צעדה לכיוון אוסטריה / החייט רוט והאופה אגרי מסתתרים בעליות-גג / החולים נרצחו / מנוחה קצרה על קרקע רטובה / "אתה רוצה חתיכת מצה?" / אכילת לחם בפסח, תוך כדי הליכה / רעב וחולשה נוראה / ירי ביהודים והשלכת גופותיהם לצידי הכביש / מכות במחסומים / שלושה ימים של צעדה / צפופים בתוך קרונות רכבת / שלושה ימים של נסיעה אל עבר הלא-נודע / שישה ימים ללא אוכל

בזמן ההפסקות שבין ההפצצות של בעלות-הברית, קיבלנו פקודה להסתדר בשורות, על הכביש, חמישה אנשים בשורה. מסביבנו עמדו חיילי ס.ס. גרמנים ואוקראינים, וגם שומרים "פולקס דויטשה". אלה התהלכו בבגדים אזרחיים, בידיהם רובים, כשעל השרוולים שלהם ענדו סרט עם צלב-קרס.

הצעדה החלה לכיוון אוסטריה. למזלינו, הקבוצה שלנו היתה בראש התור, ומאחרינו צעדו כמה אלפי יהודים. הגרמנים והאוקראינים היכו תמיד במקלות את הקבוצות שצעדו בסוף התור, ותמיד שמענו צעקות מאחורינו: "תלכו יותר מהר, מכים אותנו".

ההליכה היתה קשה מאוד לכולנו. היינו מאוד חלשים מהרעב, מהעבודה הקשה והמחלות. כמה פעמים היו התקפות מהאוויר והפצצות נפלו מסביבנו.

החייט והאופה נחלצים

באמצע הדרך, ראיתי לפתע שעגלה עם סוסים באה ממולנו, נוסעת חזרה לכיוון העיירה. על העגלה ישב ה'חייט שלנו' רוט באצ'י (RÓTH BÁCSI) והחזיק במושכות. החייט הצליח, כפי שספרתי קודם, להקים בית-מלאכה לתיקון הבגדים הקרועים של היהודים, ואת כל בית-המלאכה העמיס על העגלה ויצא לדרך יחד איתנו. אלא שבדרך הוא המציא איזה 'טריק' בכדי לחזור.

צעקתי לו: "לאן אתה נוסע?" הוא ענה לי ששכח משהו בבית-מלאכה, וחוזר לקחת אותו. בינתיים, הצליח לחזור לעיירה הסתתר באיזו עליית-גג ואף אחד לא הרגיש בו, לא הגרמנים וגם לא התושבים הגויים.

כניסת הצבא הרוסי ל-FERTŐ RÁKOS, היתה רק בשבת בבוקר, כעבור שלושה ימים. זה נודע לי רק אחרי השחרור, כשחזרתי לבודפשט ופגשתי את החייט רוט בבית-המלאכה שלו.

היה לי גם חבר בפלוגה, מאיר אגרי, מהעיירה קרעסעטור. הוא היה אופה. לפני המלחמה עבד בתור אופה, במאפיה של ר' שמואל ווייס, בטארצאל. כשעבדנו בביצורים ב-FERTŐ RÁKOS הוא הצליח להיכנס לעבודה במאפיה של הגוי בעיירה. האופה ביקש מהגרמנים, יהודי פועל מאפיה, והוא הצליח שישלחו אותו לעבוד במאפיה. זה היה דבר גדול. הוא לא היה צריך לעבוד בחוץ, בכפור הגדול, וגם אוכל היה לו מספיק.

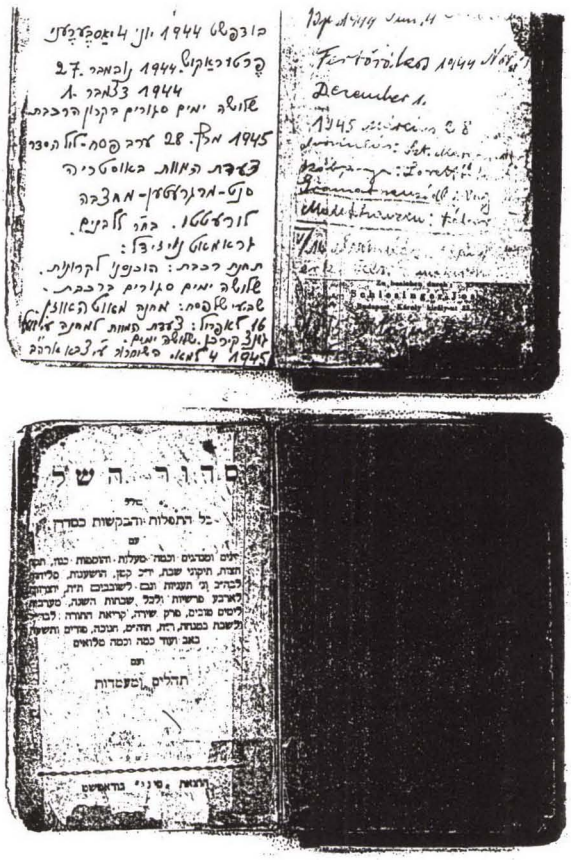
בערב פסח, כשקיבלנו את הפקודה להתכונן לצאת לדרך, הוא הצליח לעלות לעלית-הגג של המאפיה, ולקח איתו לשם כמה לחמים, מבלי שהגרמנים או משפחת האופה ירגישו בו. שלושה ימים הסתתר בבוידם. רק כששמע דיבורים ברוסית וראה חיילים רוסיים הולכים ברחוב, ירד מהבוידם. כשראה אותו האופה השוואב הוא נדהם והתחנן בפניו, שיגיד לרוסים ש"הוא היה בסדר".

אגרי מאיר חזר לעיירה שלנו טארצאל, וגם אנא ווייס, בתו של האופה ר' שמואל ווייס, חזרה מהמחנות. הם התחתנו ופתחו את המאפיה מחדש. כשפגשתי אותו בטארצאל, אחרי השחרור, הוא סיפר לי את סיפורו. אחרי כמה זמן הם עלו ארצה ופתחו מאפיה וקונדיטוריה בצפת.

חתיכת מצה

אנחנו המשכנו לצעוד. עברנו את הגבול והמשכנו ללכת בתוך שטח אוסטריה. יש בידי סידור קטן שהיה בתוך תיק התפילין שלי. כמה פעמים הוצאתי את הסידור, והתפללתי יחד עם שמואל הרצוג את תפילת-הדרך.

בדף הראשון של הסידור רשמתי את התאריכים של הצעדה, וכמה מקומות שעברנו בהם.

הסידור בו התפללתי בצעדת המוות והרשימות שרשמתי על-גבי הסידור

הלכנו כל הלילה ולפנות בוקר הגענו לעיירה בשם סנט מרגארטן (SANT MARGARETN). הכניסו אותנו לשטח גדול של מחצבות. מסביב, על ההרים, עמדו אנשי ס.ס. עם נשק ומכונות-יריה בידיהם, מכוונים כלפינו. באותו רגע חשבתי שהם רוצים להרוג אותנו במחצבה.

נחנו קצת מהדרך. לפתע ראיתי שחברים שלנו, שהיו חולים ונשארו ב-FERTŐ RÁKOS, הגיעו אלינו אף הם. הם סיפרו לנו, שאחרי שיצאנו לדרך, הגיעו הגרמנים וגירשו אותם אחרינו, ומי שלא יכול היה ללכת, הרגו אותו במקום.

קמתי והלכתי בין הקבוצות, לחפש חברים. מצאתי שם את חברי כהן, מהעיר ש. אוהל, שיחד למדנו בישיבה. הוא שאל אותי: "אתה רוצה חתיכת מצה?"

"בטח אני רוצה", השבתי לו. "הלא היום הראשון לפסח". הוא סיפר לי שהשיג קצת קמח, וכאן בחניה, הבעירו אש והוא עשה מהקמח קצת בצק ואפה אותו. הוא נתן לי חתיכה קטנה מהמצה, בגודל של שלושה ס"מ, כדי שלכל הפחות יהיה לזכרון שהיום יום ראשון של פסח.

גם אני הבערתי אש ובישלתי קצת מקמח התירס שהיה לי, אבל הכוח שלנו אזל, היינו עייפים מההליכה כל הלילה. שכבנו על שמיכה שהונחה על הקרקע. האדמה היתה רטובה מהגשם שירד שם בלילה, אבל אני לא הרגשתי כלום. לא רטיבות ולא קור, רק עייפות וחולשה נוראה.

אחרי כמה שעות של מנוחה קיבלנו פקודה: להמשיך ללכת.

ההליכה היתה לי קשה מאד. הייתי רעב וחלש מאוד. מי שלא היה לו כוח ללכת ונשאר מאחורי הקבוצה, השומרים ירו בו ואת גופתו השליכו לתעלה. בלית ברירה ובלב כבד, לקחתי חתיכה מהלחם שהיה מונח בתרמיל שלי ואכלתי בדרך, תוך כדי הליכה.

אמנם קיבלתי קצת כוח להמשיך ללכת, אבל ההרגשה הנוראה הזו, שאני אוכל חמץ בפסח, לא נתנה לי מנוחה. הייתי צריך לשכנע את עצמי, שאני נמצא במצב של פיקוח-נפש ממש, ופיקוח-נפש דוחה את כל התורה כולה. אנחנו היינו אז בסכנת-נפשות בכל רגע. היינו צריכים לאמץ את הכוחות האחרונים שלנו, לא להיכשל בדרך ולא להישאר מאחורי מהקבוצה.

גופות לצד הכביש

בדרך עברנו מספר עיירות. לפני כל כניסה לעיירה הקימו הגרמנים מחסומים מעצים גדולים, אותם כרתו מהיערות. המעבר במחסום, בין העצים, היה צר מאוד. אנשי ס.ס. עמדו שם וכשעברנו את המחסומים הם היכו אותנו במקלות. אני רצתי מהר ככל שיכולתי, כדי לעבור את המחסומים במהירות, אבל המכות נחתו על גבי ועל ראשי. בכל פעם, כשראינו מרחוק שאנו מתקרבים לעיירה חדשה, היינו שרויים בפחד נורא מפני המכות.

לעת ערב הגענו לעיירה בשם לורעטטו (LORETTO). שם, בכניסה לעיירה זו, לא הסתפקו רק במכות אכזריות, אלא גם ירו למוות בכמה יהודים, וזרקו את גופותיהם לצידי הכביש. על-יד העיירה לורעטטו נשארנו ללון בלילה. שכבנו בשדות, על הקרקע. מסביב עמדו צפופים הגרמנים, עם מכונות-יריה.

כך הלכנו במשך שלושה ימים עד שהגענו לשדה שהיה סמוך לפסי הרכבת. מרחוק ראיתי שלט על בניין תחנת-הרכבת: GRAMAT NEUZIDL (גרמט נייזידל).

הכניסו אותנו לתוך קרונות הרכבת. בקרונות היינו צפופים, 100 אנשים בקרון. אומנם בקושי היה מקום לשבת על ריצפת הקרון, אבל כבר לא התלוננו. העובדה שהפסקנו ללכת ברגל היה מזל גדול עבורנו, בגלל שבשעת ההליכה הרגלית נהרגו רבים מאיתנו - גם מידי הרוצחים הגרמנים וגם מאפיסת כוחות.

שלושה ימים נסענו ברכבת. פעמים רבות עצרה הרכבת בשל הפצצות המטוסים האמריקניים. במשך כל אותם ימים - שלושה ימים של הליכה ברגל ושלושה ימים של נסיעה ברכבת - לא קיבלנו שום אוכל או שתיה. רק מהלחם שהיה ברשותי אכלתי מעט בכל יום.

פרק כג:
במחנה מאוטהויזן

מחנה מוקף גדר-תיל דוקרני ועמדות שמירה / אוכלים קמח-תירם ללא בישול / הגרלה על שמונה חתיכות לחם / אנשים מתים מחולשה ומחלות / ד"ר קלאר זולטן לוקח את התפילין - ונעלם / המתים מושלכים לקרמטוריום / פעם ראשונה בחיים שומעים על 'אושוויץ' / "אל תחכו להורים שיחזרו הביתה" / החבר שטיינמץ מתאחד עם משפחתו / דולרים כתחליף לנייר טואלט / פגישה עם נער מהעיירה / מאות אנשים מתים מידי יום / מצב על סף ייאוש

ביום שביעי-של-פסח הגיעה הרכבת לתחנת מאוטהויזן (MAUTHAUZEN). הגרמנים נתנו פקודה לרדת מהקרונות ולהסתדר בשורות של חמש. בפעם הראשונה בחיי שמעתי את השם 'מאוטהויזן'. לא ידענו מהו מקום זה, ולא ידענו לאן מובילים אותנו.

לא חצינו את העיר. הגרמנים הובילו אותנו בדרכים צדדיות, עד שהיגענו למחסום. ליד המחסום עמדו אנשי ס.ס. ושמרו על הכניסה.

מרחוק ראיתי מחנה גדול, ובתוכו בניינים וצריפים. המחנה היה מוקף בגדר תיל דוקרני כפול, עם עמודי בטון וחוטי חשמל כשעמדות שמירה של חיילי ס.ס. פרושים מסביב. אותנו לא הכניסו אל תוך מחנה זה. את הטרנספורט שלנו העמידו בערך 200 מטרים מגדר המחנה.

יהודים בבגדי-פסים

בתוך המחנה ראינו בפעם הראשונה יהודים בבגדי-פסים. הם צעקו לקראתנו ושאלו: "מאיפה אתם באים?" הם גם אמרו לנו, שהגרמנים יקחו מאיתנו הכל, גם את הבגדים, ונקבל בגדי-פסים.

לי ולחברי שמואל הרצוג היה קצת קמח של תירס. אכלנו את הקמח בלי בישול, כדי שהגרמנים לא יקחו זאת מאיתנו.

במשך כל היום עמדנו שם, תחת כיפת השמיים, עד שהבחנו כי מקימים אוהלים גדולים על גבעה, במרחק של כ-300 מטרים מאיתנו. כשגמרו את בניית האוהלים, הכניסו אותנו לתוכם. כל אוהל היה גדול מאוד, בערך מאה מטר אורך ושלושים מטר רוחב. שכבנו על הקרקע, בשורות, לאורך האוהל. כל השטח של האוהלים היה מגודר בגדר-תיל חשמלי, ומסביב עמדות שמירה של אנשי ס.ס.

למחרת חילקו לנו מרק. למרק היה טעם כמו של מים שבישלו בתוכם חתיכות סלק של מאכל בהמות. יחד עם המרק חילקו גם חתיכת לחם, אותה היה צריך לחלק לשמונה אנשים.

מכל קבוצה הלכו שני אנשים, עם כלי מפח גדול, למקום בו חילקו את המרק והלחם. עמדנו בשורה, עם כלים בידיים, לקבל את המרק. כל אחד קיבל כף מרק אחת. אם נשאר מרק, עמדנו שוב בשורה, לקבל עוד קצת שיריים, ("REPETA").

תפקידי היה לחלק את הלחם לקבוצה שלי. פרסתי שמיכה על הארץ וחתכתי את הלחם לשמונה חתיכות. גם את הפירורים הוספתי לכל מנה. וכדי שלא יהיה לאף אחד טענות, אולי חתיכה אחת קצת יותר גדולה מהשנייה, שהרי כל אחד בדק את המנות, ערכנו הגרלה מי יקבל איזו חתיכת לחם.

את הלחם שקיבלתי שמרתי בכלי שלי, כדי שחלילה פירור אחד לא ילך לאיבוד. זו היתה התעסוקה שלנו כל היום. לעבודה כבר לא יצאנו, אבל מדי יום אנשים מתו מחולשה וממחלות.

התפילין נעלמו

בשעות הבוקר הגיע לאוהל שלנו יהודי בשם ד"ר קלאר זולטן. הוא היה אסיר ותיק במחנה מאוטהויזן. אני היכרתי אותו עוד מבודפשט. הוא היה עורך עיתון, בשם 'טרשאדאלמונק' (TARSADALMÚNK), וגם רופא. הגרמנים עצרו אותו עוד בחודש מרץ 1944, כשכבשו את בודפשט. בתור אסיר פוליטי הוא היה במחנה כבר שנה ושימש גם כרופא במחנה.

ד"ר קלאר זולטן הכריז באוזנינו, כי מחר יקחו את כולנו למקלחות ויטלו מאיתנו כל מה שיש ברשותנו, גם את הבגדים, ונקבל בגדים עם פסים. הוא אמר, כי מי שרוצה להציל משהו מחפציו, יכול לתת לו עכשיו, ואחר-כך הוא יחזיר לנו כל מה שיתנו לו.

אני מאוד רציתי להציל את התפילין שלי, אותן תפילין שקיבלתי לבר-מצוה. אבא קנה אותם אצל הסופר מקערעסטור, שהיה סופר מפורסם וירא-שמיים. החבר שלי, שמואל הרצוג, אמר שהוא לא נותן את התפילין שלו. אני לעומתו החלטתי לתת לרופא את התפילין, וביקשתי ממנו כי למחרת יחזיר לי אותם.

אני האמנתי למה שאמר ד"ר קלאר, כי ראיתי שכולם אכן הולכים בבגדי-פסים. לכן הייתי בטוח שיקחו מאיתנו הכל, נקבל ללבוש בגדי-פסים ולמחרת הוא ישיב לי את התפילין.

אבל לצערי הרב, יותר לא ראיתי את ד"ר קלאר. הוא לא הגיע יותר למחנה שלנו, וגם לא החזיר ליתר האנשים את החפצים שמסרו לו. אולי הגרמנים לא נתנו לו יותר להיכנס למחנה שלנו.

לגרמנים, כנראה, כבר לא היה זמן להתעסק איתנו. הם השאירו אותנו כפי שהיינו, בלי מקלחות וללא בגדים חדשים. פעם אחת ביום חילקו לנו את המרק הידוע, שלא היה אלא מים עם סלק, ולחם לשמונה אנשים.

אנשים שהיו מסוגלים להוציא את המתים, בכל יום, מהאוהל - אלה קיבלו עוד קצת תוספת לאוכל. אני לא הייתי מסוגל לעשות זאת. את המתים היו זורקים על עגלות, וכמה אנשים לקחו את העגלות עם המתים לקרמטוריום, לשריפה.

עדות מאושוויץ

כעת אני מגיע לסיפור, איך וכיצד שמעתי בפעם הראשונה בחיי על מחנה-ההשמדה אושוויץ.

באחד הימים הגיע טרנספורט גדול של יהודים, רובם צעירים, לבושים בגדי-פסים. הם נכנסו למחנה שלנו, בשורות של חמש-חמש. עמדתי למעלה על הגבעה, וראיתי בתוך אחת השורות נער מהעיירה שלי. היכרתי אותו, למרות שהיה לבוש בגד-פסים.

צעקתי לעברו את שמו, ואמרתי לו: "אחיך הגדול נמצא כאן, בפלוגה אחרת, בוא נלך יחד לחפש אותו". שמו של הנער היה יוסף אייזלר ושם אחיו, מיקלוש אייזלר.

כשאיפשרו להם להתפזר מהשורות, הלכנו לחפש את אחיו עד שמצאנו אותו. התיישבנו על הקרקע, והוא החל לספר לנו את סיפור אושוויץ. הוא אמר לנו שאל לנו לחכות להורים שלנו שיחזרו הביתה, כי כל היהודים שנלקחו מהגיטו ברכבות למחנה-המוות אושוויץ הורעלו ונשרפו שם.

הוא סיפר לנו שהיה לו שם, באושוויץ, תפקיד של עגלון, והוא העביר בעגלה שלו כל מיני חפצים בין המחנות אושוויץ ובירקנאו. כל יום, כשעבר ליד המשרפות, ראה את העשן עולה מהארובות וראה איך מעבירים את משלוחי היהודים למשרפות.

כמובן שקיבלנו את הדבר קשה מאוד.

לא יכולתי להבין כיצד יכול להיות, שהייתי עד סוף חודש נובמבר 1944 בבודפשט, כשבכל יום ראשון נפגשנו עם החברים כדי לתכנן הצלה בבניין ה'יודנראט' שברחוב שיפ 12, ובמשך כל שנת 1944 לא שמענו על השמדת היהודים במשרפות אושוויץ? ! איך יכלה ההנהגה היהודית לשמור על סוד ההשמדה, למרות שהוברר ללא כל צל של ספק שההנהגה היהודית ידעה על אושוויץ, וראשיה ידעו כי את האנשים, נשים וילדים לא לוקחים לעבודה, אלא להשמדה? ! יותר מוזר היה הדבר, שבבניין ה'יודנראט' חילקו אלפי גלויות, שנשלחו על-ידי היהודים לבני משפחותיהם, כביכול ממקום בשם וונזה (VANZE), להרגיע אותם ולהודיע שהם נמצאים במחנה-עבודה. זו היתה הרמאות הגדולה של הגרמנים, להשתיק ולהרדים את יהודי הונגריה !

אני מעיד על עצמי, כי לו הייתי יודע את המצב לאשורו, הייתי מצטרף לקבוצה שהבריחה את הגבול לרומניה, למרות הסכנה הגדולה שהיתה כרוכה במעשה זה. כי להישאר בהונגריה היה מסוכן אף יותר.

בור מלא כסף...

באחד הימים הגיע למחנה טרנספורט חדש, כי הגרמנים העבירו את היהודים ממחנות אחרים, למחנה מאטהויזן. בקבוצה זו פגשתי נער נוסף מהעיירה שלי - את יצחק קראוסמן. גם הוא סיפר לי על הסבל הנורא שעברו במחנות-העבודה, אחרי שההורים נשלחו למשרפות.

האנשים באו לאוהל הגדול בו שכבנו על הקרקע, צעקו את שמות הערים שלהם ושאלו מי נמצא מעיירת המוצא שלהם. בחור אחד צעק: "מי ישנו כאן מדברצן?"

על-ידי שכב חברי יצחק שטיינמץ. הוא התרומם ואמר: "אני מדברצן".

ואז התברר לו שהבחור שצעק הוא לא אחר מאשר אחיו. האח סיפר לו שהטרנספורט שלהם הגיע מווינה, ונמצאים כאן כל בני משפחתם - אבא, אימא והאחים. הוא סיפר לנו, שכאשר הוציאו אותם מהגיטו של דברצען ושלחו אותם ברכבות, הם הגיעו לווינה. שם היו עד עכשיו, כל המשפחות יחד, ועבדו בכל מיני עבודות. זה היה בזמן שד"ר קסטנר ניהל מו"מ עם אייכמן, ואז נשלחו כמה טרנספורטים לווינה, במקום לאושוויץ.

החבר שלי, יצחק שטיינמץ, עזב אותנו והצטרף לבני משפחתו.

שבועיים ימים היינו במחנה האוהלים במאוטהויזן. קשה לי מאוד לתאר את המצב הנורא ששרר במחנה. רוב האנשים שכבו על הארץ בשל אפיסת כוחות, מחלות פלקטיפוס ושילשולים. לשם עשיית את הצרכים חפרו בור, אליו הלכו כולם לעשות את צרכיהם. אבל היו אנשים רבים שלא יכלו להגיע עד הבור, בגלל השילשולים, ועשו את צרכיהם בדרך. גם נייר לא היה לנו, ואנשים רבים הוציאו את שטרות הכסף, גם דולרים, שהיו תפורים בתוך בגדיהם והשתמשו בהם במקום נייר.

הבור הגדול של השירותים היה מלא בהרבה שטרות כסף. שם במחנה לא היו זקוקים לכסף, כיוון שבין כה וכה אי-אפשר היה לעשות בו שימוש כלשהו, מלבד להשתמש בשטרות לשירותים.

פגשתי שם עוד נער מהעיירה שלי, טארצאל: מיקי קליין. הוא היה בן 15. אבא שלו ודודו, קליין-וגוטמן, היו הבעלים של הטחנת-קמח בעיירה. הוא סיפר לי שאבא שלו נפטר על הגבול האוסטרי-הונגרי, ממחלות וחולשה. הנער מיקי היה חלש מאוד ואני עודדתי אותו, ואמרתי לו: "תעשה מאמץ ותאזור כוח, עוד מעט תיגמר המלחמה ונלך הביתה". אבל יותר לא ראיתי אותו מאז. כנראה שהוא לא החזיק מעמד, ולא חזר הביתה.

אנשי ה-ס.ס. הגרמניים, לא הסתובבו בתוך המחנה, אלא רק מסביב לגדר-התיל ובסביבת המטבח. כנראה שהם פחדו שיידבקו מהמחלות המדבקות שלנו. כל יום מתו במחנה מאות אנשים, ומצבינו היה כמעט על סף יאוש. לא ידענו כמה זמן עוד תימשך המלחמה, כי לא ידענו מה המצב בחזיתות. כל מה שראינו זה להקות של מטוסים החולפים מעלינו בדרכם להפציץ את הגרמנים.

כל העת התפללנו לה' שנישאר בחיים ונזכה לראות את הנקמה בגרמנים הצוררים, לחזות בתבוסתם וכניעתם ללא תנאי, בפני צבא בנות-הברית.

פרק כד:

במחנה גונצקורכן

שוב יוצאים לדרך / אנשי ה-ס.ס. יורים באנשים ומשליכים גופות / הברכיים מתכופפות, מרוב חולשה / אנשים מתים באמצע הלילה / החיילים הגרמניים זורקים קליפת נקניק, כמו לכלבים, וצוחקים / אוכלים עשבים שנתלשו מצידי הדרכים / מי שנשאר מאחור - נורה! / התושבים האוסטרים צופים בצעדה ומסרבים לזרוק אוכל / מחנה חדש / צפיפות איומה בצריפים - אפשר רק לשבת / איש ס.ס. מכה אותי ושובר את משקפי / קבוצות מוציאות מתים מהצריפים / בקבוצת החופרים קבר-אחים / שומר גרמני מגלה: המלחמה עומדת להסתיים...

אחרי שבועיים במחנה מאוטהויזן, הודיעו הגרמנים שאנו עוזבים ויוצאים לדרך, למחנה אחר.

העמידו אותנו בשורות של חמש, ויצאנו לדרך, מבלי לקבל אוכל. אני אחזתי בידו של חברי שמואל הרצוג, הוצאתי את הסידור שלי ואמרנו יחד תפילת-הדרך, בזמן שהשומרים, אנשי ה-ס.ס. לא הבחינו בנו. ככה צעדנו במשך כל היום.

הרבה מאוד אנשים נפלו בדרך. מי שנותר מאחורי השורה, אנשי ה-ס.ס. ירו בו, ואת גופתו השליכו לתעלות שבצידי הדרך. הרבה אנשים ניסו לזרוק את תרמיליהם לצידי הדרך, אבל הגרמנים לא איפשרו זאת. הם הכריחו אותנו לסחוב את התרמילים על הגב.

גם אני הלכתי בקושי רב. עשיתי מאמצים גדולים ללכת בקצב של כולם, אבל הרגליים שלי היו חלשות והברכיים התכופפו כל הזמן, מרוב חולשה.

ירי בחבר

לקראת ערב, הגענו אל מקום חניה, בשטח של בית-חרושת ללבנים, שם קיבלנו מרק. במשך הלילה שכבנו על הקרקע. לפנות בוקר העירו אותנו, לקראת יציאה לדרך. הרבה אנשים לא קמו, הם מתו שם במהלך הלילה.

הרבה אנשים השאירו שם את תרמיליהם, מפני שלא היה להם כח לשאת אותם על הגב. אני פתחתי תרמיל אחד, כי חשבתי למצוא בתוכו זוג תפילין, במקום התפילין שלי שנשארו במאוטהוזן. תפילין לא מצאתי שם, אבל מצאתי טלית-קטן חדש. לקחתי אותו, ועד עצם היום הזה הוא נמצא אצלי בבית.

ההליכה ביום שני היתה קשה עוד יותר, מרוב עייפות וחולשה. ביום זה איבדנו את החבר שאני ווייס, בן-דוד של בומי ווייס. הרגליים שלו ממש התקפלו ולא יכול היה ללכת עוד. שני חברים ניסו לשאת אותו על הידיים וכך ללכת איתו, אבל אחרי כמה מטרים הם ניסו לנוח קצת. אחד הגרמנים הרגיש בכך. הוא ניגש אליו וזרק אותו לתעלה בצד הדרך, ירה בו והרגו.

כששמעתי את היריה הסתכלתי אחורה, אבל תיכף המשכתי ללכת.

ההרגשה שלנו היה מאוד עצובה. בכל רגע ראינו את המוות בעינינו, אבל גם נשאנו תפילה בליבנו שבעזרת ה' נשאר בחיים. תמיד היתה בליבי התקווה והתפילה, שהשם יעזור לי לעבור את מסע היסורים הזה ושאשאר בחיים, כדי שאוכל לספר לדורות הבאים מה שהגרמנים עוללו לנו - לעם ישראל. בקשתי השנייה היתה שאחרי השחרור רוצה אני לעלות לארץ-ישראל, ולא לסבול יותר מהגויים, בגלות אירופה.

הגרמנים לא הובילו אותנו בכבישים הראשיים, אלא רק בדרכים צדדיות. עברנו דרך הרים ויערות, ובדרכים אלו נפלו ונהרגו הרבה יהודים, על-ידי הגרמנים ששמרו עלינו וליוו אותנו בדרך.

אני זוכר שבמקום חניה התיישבה קבוצת חיילים גרמניים, במרחק מטרים ספורים מאיתנו ואכלה לחם עם נקניק. הסתכלנו עליהם בעיניים מורעבות. אחד הגרמנים קילף את הנקניק ואת הקליפה זרק לעברינו. רצנו לתפוס את הקליפה. ממש כמו שזורקים חתיכת לחם לכלב, כדי שיתפוס זאת. כך הוא עשה כמה פעמים, זרק את קליפת הנקניק לעברינו ואנחנו רצנו. הם השתעשעו וצחקו איך היהודים רצים לתפוס את קליפת הנקניק. קשה מאוד לזכור זאת ועוד יותר קשה לספר את זה.

כמו עדר בהמות

גם בלילה השני שכבנו תחת כיפת-השמים. קיבלנו את המרק, אבל לחם לא קיבלנו במשך כל הדרך.

בבוקר יצאנו לדרך. כמו ביום הקודם, אנשי ה-ס.ס הגרמנים רצחו כל מי שנשאר קצת מאחורי מהשורה. תלשנו עשבים מצידי הדרך ואכלנו אותם. פעם אחת, תפס אותי אחד הגרמנים כשתלשתי עלים ירוקים ולעסתי אותם בפה. הוא התנפל עלי במקל והיכה אותי בכל גופי. אבל הצלחתי להתחמק ממנו, ורצתי אל תוך השורות בקבוצה שלי. כך ניצלתי מהמכות.

עברנו דרך עיירות אוסטריות. התושבים האוסטרים עמדו בחצרות ובצידי הדרכים, והסתכלו עלינו איך החיילים הגרמנים מובילים אותנו, כמו עדר בהמות.

במשך כל ימי הצעדה לא קרה אף פעם שמאיזשהי חצר זרקו לעברנו חתיכת לחם. לפעמים עשיתי סימן ביד לעבר התושבים שעמדו בצדי הדרך שאני מבקש משהו לאכול, אבל לא זכיתי לקבל מהם דבר.

עברנו את העיר וועלס (WELS) והתקרבנו לעיירה בשם גונצקירכן. בצד ימין של הכביש היתה העיירה גונצקירכן, ומצד שמאל היו, לאורך כל הדרך, יערות אורנים.

מישהו זרק את תרמיל-הגב שלו. כנראה שלא היה בכוחו לסחוב אותו יותר. חייל ס.ס. הורה לי להרים את התרמיל מהקרקע. בקושי הלכתי עם התרמיל שלי וכעת הייתי צריך לקחת גם את התרמיל השני ביד. למזלי, נכנסנו דרך שביל אל תוך היערות, מול העיירה גונצקירכן. וכך, בין העצים, הצלחתי לזרוק את התרמיל מידי.

הלכנו דרך השביל בערך ק״מ, בתוך היער, עד שהגענו לשטח פתוח ובו כמה צריפים.

הכניסו אותנו לצריפים. היינו כל-כך צפופים בתוך הצריף, עד כי לא היה לנו מקום לשכב. רק לשבת. המחנה עדיין לא היה מוכן. פועלים עוד עסקו בהקמת הצריפים, היות ואנחנו היינו הראשונים שהגיעו למחנה זה.

אחרינו הגיעו עוד הרבה טרנספורטים, היות וכל יום יצא טרנספורט של יהודים ממחנה מאוטהויזן למחנה גונצקורכן.

מכות

כאן, במחנה גונצקורכן, היינו במצב גרוע מאוד. כל יום מתו מאות אנשים. פשוט שכבו על הארץ ולא קמו יותר.

פעם ביום קיבלנו את מנת המרק והיינו חלשים מאוד. לפעמים ירד גם גשם ואז אי-אפשר היה לצאת מהצריף. ישבנו בתוך הצריף בצפיפות נוראה, כמו סרדינים.

אבל כשהשמש זרחה, יצאנו מהצריף להתחמם מעט בשמש והתעסקנו בניקוי הכינים מגופינו. עם כל הצרות והמחלות שלנו, מכת הכינים היתה מכה קשה מאוד. כולנו היינו מלאים בכינים, וזו הרגשה קשה מאוד. לא יכולנו להיפטר מהם.

לפנות ערב הלכנו לקבל את המרק. שני אנשים החזיקו את הסיר הגדול שנקרא באדעללה (BADELLA) והלכנו בשורה עם הסירים, עד המטבח, לקבל את המרק. כשחזרנו עם המרק, נעמדנו בשורה, וראש הקבוצה חילק לכל אחד בכלי שלו, כף אחת של מרק. אם נשאר עוד מרק בסיר, עמדנו שוב בשורה, לקבל עוד מרק ("REPETA").

יום אחד כשהלכנו למטבח לקבל את המרק, עמדו בצד הדרך אנשי ס.ס. גרמניים עם כלבים. אחד מהם הצביע עלי וצעק: "קום-היר". כלומר, שאגש אליו. פחד-מוות נפל עלי. כשהתקרבתי אליו, הוא נתן לי שתי סטירות-לחי חזקות שראיתי כוכבים, והמשקפיים שלי עפו למרחק רב.

ניצלתי את ההזדמנות ורצתי בעקבות המשקפיים שלי, כדי להתרחק מהגרמני. הרמתי את המשקפיים, שנשברו. רק עדשה אחת נשארה בתוך המסגרת. רצתי מהר לשורה, תפסתי את הסיר הגדול והמשכנו כולנו ללכת למטבח. זה היה ממש נס משמים שהוא לא רדף אחרי עם הכלב, ונתן לי להמשיך ללכת למטבח. עד היום אינני יודע מדוע הוא היכה אותי. אולי פשוט מתוך תענוג להכות יהודי. לא היתה לו שום סיבה אחרת. בכל אופן, אני התפללתי בלבי והודתי לה' על שהגרמני לא עולל לי משהו גרוע יותר.

כל הזמן הייתי בתקווה ובטחתי בה', ואני בטוח שגם אימא ואבא ז"ל התפללו עלי, שאשאר בחיים. תמיד הייתי בחור רזה ולא הייתי גיבור גדול, אבל בצרות הגדולות האלה התאמצתי מאוד להחזיק מעמד. רק הודות התקווה ואמונה בה' נשארתי בחיים.

קברי-אחים

ארבע שבועות היינו במחנה גונצקירכן. רוב האנשים במחנה היו יהודים מהונגריה, מפלוגות-העבודה, אבל הגיעו גם יהודים ממחנות אחרים, גם אלה שעברו את אושוויץ ואחרים שהיו במחנה בווינה שבאוסטריה.

כל יום לקחו קבוצת אנשים, לקבור את המתים. היו קבוצות שעסקו בהוצאת המתים מהצריפים. הם הניחו את הגופות בערימה גדולה, ואחרים חפרו בורות

גדולים לקברי-אחים.

יום אחד לפני השחרור, יצאתי עם קבוצת אנשים, לחפור קבר-אחים. לא היה לנו כח לחפור. בקושי הגענו לעומק של חצי מטר, כשהשומר הגרמני החל לדבר איתנו. הוא אמר שהמלחמה עומדת כבר להסתיים, החזית מתקרבת לאיזור שלנו.

מידי פעם שמענו אומנם יריות, אבל לא ידענו מה המצב בחזית, ולא ידענו אם חיילים של הצבא הרוסי או הצבא האמריקני הם אלו המתקרבים אלינו.

פרק כה:
השחרור

חיילי ה-ס.ס. הגרמנים נעלמים / יריות שמחה באוויר / כיסים מלאים סלק / טור ארוך של טנקים וג'יפים אמריקניים / חיפושים אחר אוכל / טור של שבויים גרמניים / הרגשה נהדרת - הכינים נעלמו... / שקלתי 35 ק"ג בלבד / מסחר במדליות / אסון במחנה הורשינג / עזרה לחולה מהעיירה טארצאל / מכינים דגל כחול-לבן / חיילים אמריקניים יורים עלינו... / ה"אשמה": גניבת תפוחי-אדמה משדות של גרמנים / תזמורת הצבא האמריקני עורכת 'קונצרט' לתושבים הגרמניים...

ביום שישי בערב, ליל שבת, ה-4 למאי 1945, שמענו יריות מכל סוגי כלי הנשק ורעש הטנקים הנוסעים על הכביש, במרחק של כשני קילומטר מהמחנה. וחיילי ה-ס.ס. הגרמנים נעלמו מהמחנה, וגם חיילי ה'וורמאכט' נעלמו בחשיכה. כמה יהודים תפסו את הרובים שהגרמנים השליכו במנוסתם וירו באוויר.

אז ידענו שהגיעה שעת השחרור.

אבל בגלל החושך, לא ראינו מה נעשה סביב למחנה. השמחה היתה גדולה. התחבקנו והתנשקנו אחד עם השני. הרבה אנשים התנפלו על המטבח וחיפשו אוכל, אבל במטבח היו רק חתיכות של סלק מיובש ממנו הכינו את המרק בשבילנו. גם אני הלכתי למטבח ומילאתי את הכיסים בסלק.

היה שם גם מחסן ובתוכו קופסאות-שימורים של הגרמנים. שם אירע אסון. בזמן ההתנפלות על המחסן, אנשים דחפו ודרכו אחד על השני, עד שכמה אנשים חלשים נדרסו ממש על-ידי ההמון. אני התרחקתי משם. פחדתי ללכת לשם והסתפקתי בחתיכות הסלק שמצאתי במטבח.

חזרתי לצריף ואכלתי, יחד עם חברי שמואל הרצוג, את חתיכות הסלק. כמה אנשים כבר יצאו בלילה מהיער. אני אמרתי לחברי שנמתין עד אור הבוקר, ואז נצא מהמחנה, בגלל שעדיין שמענו יריות מכיוון הכביש, ולא רצינו להיפגע בטעות בחשכת הלילה. אם כבר נשארנו בחיים עד עכשיו - אנחנו רוצים להגיע הביתה בשלום.

מחוץ למחנה

כל הלילה ישבנו בתוך הצריף וחיכינו בקוצר-רוח לאור הבוקר.

בשבת בבוקר, ב-5 לחודש מאי, קמנו אני וחברי שמואל הרצוג, לקחנו את התרמיל על הגב וצעדנו בשביל, לכיוון הכביש. הרבה אנשים צעדו יחד איתנו. רק החולים, החלשים מאוד והמתים נשארו במחנה.

כשהגענו לכביש ראינו טור ארוך של טנקים וג׳יפים, עם הסמל והדגל האמריקני, נוסעים לכיוון העיר וועלס (WELS). רק אז הרגשנו את שחרורנו מעול הנאצים הגרמניים. שמחנו וגם בכינו, אולי מרוב התרגשות ושמחה.

החיילים האמריקנים היו ברובם שחורים. הם זרקו לנו מהטנקים כל מיני דברי מאכל, ממתקים, שוקולדות, קופסאות-שימורים וסיגריות.

ג׳יפ ובתוכו שני קצינים אמריקניים עצר לידינו. הם שאלו שאלות, אבל לא הבנתי מה ששאלו כי לא ידעתי אנגלית. רק סימנתי להם את השביל לתוך היער, שם נמצא המחנה, והם נסעו אל תוך היער, לבדוק את המחנה.

לי היתה בעיה קשה עם העיניים, היות וחייל ה-ס.ס. שסטר לי שבר את משקפיי, ויכולתי לראות רק בעין אחת. זה הפריע לי מאוד, אבל השמחה על השחרור ושמחת החיים גברה על הכל.

בכניסה לעיר וועלס נכנסנו לבית הראשון וחיפשנו אחר דברי אוכל, אבל כבר לא מצאנו שום דבר, כי כבר הקדימו אותנו אחרים. במרתף הבית מצאתי תפוחי-אדמה, וזו היתה מציאה גדולה.

לקחתי שני לבנים, הנחתי עליהם את הכלי שלי והדלקתי אש. בישלתי תפוחי-אדמה וגם שמתי בתוך הכלי חתיכות בשר מהקופסאות שזרקו לנו החיילים האמריקניים, ואכלתי יחד עם חברי שמואל הרצוג.

זה היה האוכל הנורמלי הראשון שאכלתי מאז מסרו אותנו לידי הגרמנים, בתאריך 27.11.44. אכלנו ושבענו וברכנו את השם על שזכינו להישאר בחיים ולראות במפלת הרשעים הגרמנים.

היינו צריכים להיות מאוד זהירים באוכל, לא לאכול יותר מדי או דברים העלולים להזיק לקיבה המצומקת שלנו.

לצערינו הרב היו הרבה יהודים שלא יכלו להתאפק ולשמור על בריאותם, ובגלל שהיו רעבים, אכלו יתר על המידה, וחלו במחלות קשות. יהודים רבים נפטרו כתוצאה מכך, אחרי השחרור.

רחובות רקים מאדם

כשנכנסנו לעיר וועלס, הרחובות היו ריקים מאדם. לא ראינו תושבים גרמניים ברחובות. רק חיילים אמריקניים היו שם, ובכמה מקומות ראינו מדורות אש. האמריקנים אספו הרבה רובים מהגרמנים ושרפו אותם במדורות. ראינו גם טור ארוך של שבויים גרמניים, עם הידיים למעלה, שהובלו למקום ריכוז. בעיר הסתובבו הרבה יהודים משוחררים מהמחנה גונצקירכן.

לא ניכנסנו לבתים פרטיים של גרמנים. היה בעיר קסרקטין גדול של הצבא הגרמני. בשער הכניסה היה תלוי שלט עליו נכתב: "ALPEN JÉGER" (אלפניעגער). זה היה שם המחנה.

ניכנסנו פנימה. המקום היה ריק מחיילים. רק מספר חיילים אמריקניים וכמה יהודים היו שם. מצאנו חדר אחד, בו בחרנו להשתכן. חברי שמואל הרצוג נשאר בחדר, ואני יצאתי לחפש אוכל. עברתי מחדר לחדר, אבל אוכל לא מצאתי.

כל החדרים היו מסודרים יפה. על כל מיטה עמד התרמיל עם הציוד של החיילים הגרמניים, כאילו רק עכשיו עזבו את החדרים. לפתע ראיתי על השולחן זוג משקפיים. לבשתי אותם על העיניים וזה התאים לי בדיוק. נהיה לי אור בעיניים. שמחתי לקראת המשקפיים אפילו יותר מאשר לקראת אוכל.

בחדר אחר, שהיה נראה כחדר של קצין, מצאתי על המיטה מעיל אזרחי, חדש לגמרי, ותרמיל-גב קטן. בתוך התרמיל מצאתי סט כלי אוכל, עליהם נחרט הסמל הגרמני של הצלב-קרס. את המעיל לבשתי. הוא התאים למידותי בדיוק. סט כלי האוכל עם הצלב-קרס נמצא עד היום בביתי, ואני שומר אותם למזכרת.

מהחיילים האמריקניים קיבלנו קופסאות-שימורים ועוד דברי אוכל.

בבסיס חיל-אוויר גרמני

למחרת היום, אספו אותנו החיילים האמריקניים במכוניות והעבירו אותנו לעיר הורשינג (HÖRSÍNG).

על-יד העיר היה שדה-תעופה גדול של חיל-האוויר הגרמני לופטוואפפע (LUFT WÁFFE), ומסביבו היו הרבה בניינים, בני שתיים ושלוש קומות, עם חדרי מגורים, חדרי שרותים ומחסנים. כמו עיירה נפרדת. כמה רחובות למגורים וגם בית-חולים גדול ומטבח לכל המחנה.

אני וחברי שמואל תפסנו חדר קטן עם שני מיטות. במטבח חילקו לנו כל יום אוכל, אבל לא מספיק. התהלכנו רעבים כל הזמן, וחיפשנו אוכל בחוץ, בעיירות הסביבה.

במחנה זה רוכזו לא רק יהודים, אלא גם שבויי-מלחמה מכל העמים - צרפתים, בלגים, הולנדים, צ׳כים ויוונים. כל יום הביאו קבוצה גדולה של שבויים גרמניים והם עבדו בניקיון המחנה והשירותים.

יום אחד הכירו בין הגרמנים, אחד שהיה שומר במחנה שלנו. היהודים תפסו אותו והיכו בו מכות-רצח, עד שהגיעו חיילים אמריקניים והעבירו אותו משם.

כל יום עבר רופא אמריקני בחדרים ובדק אנשים. מי שהיה חולה הועבר מיד לבית-חולים. לפני כניסה לבית-חולים פשטו את כל הבגדים מהחולים, ושרפו את כל החפצים שהיו שייכים לחולים. זאת, כדי להפסיק את התפשטות המחלות. גם אני וחברי חלינו, קיבלנו חום גבוה.

הרופא נתן לנו כדורים והחום החל לרדת, וב״ה הרגשנו טוב יותר ולא הכניסו אותנו לבית-החולים. אבל היינו מלאים בכינים ולא הצלחנו להיפטר מהם.

ואז, יום אחד, הביאו האמריקנים מכשיר המפזר די.די.טי. ופיזרו בכל חדר על המיטות ועל הבגדים, וגם על הגוף שלנו. מאז נעלמו הכינים, כאילו בלעה אותם האדמה. היינו לגמרי נקיים. זו היתה הרגשה נהדרת להיות נקיים, מבלי להתגרד.

אני עברתי בחדרי הבניינים של המחנה בכדי לחפש אוכל. אוכל לא מצאתי, אבל מצאתי כל מיני כלים.

שוקלד תמורת מדליה

בחדר אחד מצאתי כמה קופסאות של כלי אוכל, כפיות ומזלגות, ולקחתי אותם בכדי להחליף אותם באוכל. כל יום יצאתי עם חברי לכפרים בסביבה, לבקש דברי אוכל. בעד הסטים של כלי האוכל, קיבלנו חתיכות בשר ולחם. לגרמנים בכפרים היו

משקים של חקלאות והרבה פרות. החלפנו איתם כל מיני דברים תמורת אוכל, בגלל שהמנות שקיבלנו במטבח המחנה, לא השביעו את רעבוננו. כל הזמן חשנו רעב. היינו רזים מאוד, עור ועצמות. אני שקלתי 35 ק״ג בלבד, ורק אחרי מספר שבועות התחלתי להרגיש את עצמי חזק יותר.

בחדר אחר במחנה מצאתי מחסן גדול של מדליות. ארונות ומגירות עמוסים בכל סוגי האותות והמדליות. לקחתי מכל הבא ליד. חשבתי להביא אותם הביתה למזכרת, אבל פעם אחת נתתי מדליה לחייל אמריקני והוא נתן לי חפיסת שוקולד תמורתה ואמר לי שאביא עוד מדליות. למחרת הבאתי להם את המדליות, וקיבלתי מהם בתמורה הרבה דברי אוכל, שוקולדות, קפה נמס בשקיות (שזה היה דבר חדש בשבילנו) ועוד קופסאות-שימורים.

כל יום בישלתי תפוחי-אדמה שמצאנו בשדות או קיבלנו מהגרמנים, תושבי הכפרים, ובישלתי אותם יחד עם בשר לגולש, וזה היה תוספת לאוכל שקיבלנו במטבח.

יום אחד קרה אסון גדול. בתוך המחנה היו מפוזרים הרבה פצצות שהגרמנים הותירו שם. יהודי אחד בישל אף הוא אוכל, כפי שאני בישלתי, בחוץ, בין שני לבנים. כנראה שהיהודי הבעיר את האש קרוב מדי לפצצה שהיתה מונחת שם, ולא שם-לב לכך. פתאום שמעתי קול פיצוץ חזק, עד שהבניינים רעדו ממש.

גם אני בישלתי באותה שעה, והייתי מהצד השני של הבניינים. חלק מהבניין נהרס וכמה יהודים נהרגו ונפצעו. לצערנו הרב, דווקא אחרי שעברו את הגיהנום הנאצי ונשארו בחיים, קרה להם אסון נורא כזה.

פגשתי שם במחנה כמה חברים מהעיירה טארצאל, ונודע לי שאחד בשם ר׳ משה פרידמן, נמצא בבית-חולים. הלכתי לבקר אותו. הוא היה בפלוגות-העבודה כבר משנת 1942, בחזית אוקראינה, וכשהגרמנים נסוגו, הם לקחו איתם גם את היהודים שנותרו בחיים, עד שבסוף המלחמה הגיעו גם הם למחנה מאוטהויזן.

הוא היה חלש מאוד וביקש ממני להביא לו לאכול משהו. מאז כל יום, מה שבישלתי עבורנו הבאתי גם לו לאכול.

הזהות האמיתית נחשפת

דבר מעניין אירע לי עם חברי שמואל הרצוג. במשך כל הזמן שהיה בפלוגת-העבודה הוא נרשם תחת השם שמעון יעקב (SIMON JAKAB), מפני שהוא ברח מסלובקיה והיו לו תעודות בשם ״SIMON JAKAB״. אף אחד לא ידע על-כך, כי הוא שמר זאת בסוד, אבל אני ידעתי שהוא פליט מסלובקיה. כשראיתי שהוא רשום בשם

בדוי, לא רציתי לגלות לו שאני יודע על-כך. אולי פחד שיתברר לשילטונות בהונגריה שהוא אינו הונגרי.

אני היכרתי אותו עוד משנת 1941, כשבאתי לעבוד בבודפשט. בהתחלה קיבלתי עבודה אצל יהודי, שהיה גם הוא פליט מסלובקיה, והתפרנס מהרכבת שעונים. עבדתי אצלו בערך שבועיים, ברחוב קאזינצי, והיו נפגשים אצלו כל יום קבוצת יהודים שברחו מסלובקיה בעזרת תעודות הונגריות. גם חברי שמעון יעקב בא לשם. הם דברו סלובקית ואני לא הבנתי מה שהם מדברים, אבל ידעתי שהם באו מסלובקיה.

אחר-כך פגשתי אותו בפלוגת-העבודה 101/343, וכשמסרו אותנו לגרמנים, בתאריך 27.11.44, והכניסו אותנו בתוך קרונות הרכבת, הפכנו לחברים טובים ומאז היינו יחד, כמו אחים ממש.

אני חיכיתי שהוא יגלה לי את זהותו האמיתית. ואז, כשהיינו במחנה הורשינג, אחרי השחרור, וישבנו ליד שולחן ודיברנו, פתאום הוא אמר לי: "אני אגלה לך סוד - שמי האמיתי הוא שמואל הרצוג מפרסבורג".

אז גיליתי לו, להפתעתו, שאני מכיר אותו כבר הרבה זמן, והזכרתי לו את מקום המפגש שלהם אצל היהודי, ברחוב קאזינצי, בו עבדנו בהרכבת שעונים. אמרתי לו שחיכיתי שהוא יגלה לי בעצמו את שמו האמיתי. הוא נתן לי תמונה, עליה היה כתוב השם שמעון יאקאב, והוסיף על זה את שמו האמיתי: "הרצוג שמואל רחוב היהודים 26 בראטיסלבה". גם אני נתתי לו את תמונתי למזכרת.

הוא מאוד רצה שאסע איתו לפרסבורג, הביתה, ואחר-כך ניסע יחד לארץ-ישראל. אלא שאני רציתי לנסוע קודם חזרה להונגריה, לעיירה שלי, וגם לחברים שלי, לראות מי חזר הביתה מהמחנות, ולבקר בבית-הקברות של העיירה טארצאל, על קברם של אימא, סבא וסבתא, לפני עלייתי לארץ-ישראל.

דגל

במחנה הורשינג היו, חוץ מיהודים משוחררים, גם הרבה שבויי-מלחמה מעמי אירופה ששוחררו. כולם תלו את דגליהם על הבניינים בהם התגוררו. רק לנו, היהודים, לא היה שום סמל או דגל על הבניין. זה מאוד הפריע לי.

יום אחד, כשהלכתי עם חברי שמואל לעיירה לבקש אוכל, עברנו על שדה-התעופה הגדול, ומצאתי שם מצנחים של הטייסים הגרמניים מפוזרים בשדה. המצנחים היו עשויים מבד משי, בצבע תכלת ובצבע לבן. אמרתי לחברי: "הנה יש כבר בד לעשות ממנו דגל ישראל".

לקחתי מצנח בצבע תכלת ולבן והבאתי אותו לחדרי. גזרתי ממנו חתיכות בד, משני הצבעים, ותפרתי אותם יחדיו. מצאתי גם מקל ארוך וחיברתי אותם - והנה דגל ישראל היה מוכן. מחתיכות בד תפרתי על הדגל גם צורה של מגן-דוד. את הדגל תליתי בחלון החדר שלנו.

רציתי מאוד להביא הביתה את הדגל, אבל בדרך הוא אבד לי. זה קרה כאשר הגיע התור שלנו לנסוע הביתה. עלינו על שיירת מכוניות-משא של הצבא האמריקני ונסענו לעיר לינז (LÍNZ). בדרך, תליתי את הדגל על המכונית וכשנסענו נתקע הדגל על אחד העצים שבצד הכביש, ונשאר תלוי שם על העץ, בצד הכביש, לכיוון העיר לינז.

האמריקנים הביאו אותנו למחנה-צבאי, סמוך לתחנת-הרכבת של לינז, שם חיכינו לנסוע ברכבת, להונגריה.

השתכנו בצריפים של מה שהיה פעם מחנה-צבא גרמני. במטבח קיבלנו ארוחת-צהריים כל יום, אבל האוכל לא הספיק לנו ותמיד הרגשנו רעבים. ליקטנו תפוחי-אדמה בשדות ובישלנו אותם, כתוספת למזון.

ירי בשדה

באחד הימים, קרה דבר נורא. מי שלא היה שם, יתקשה להאמין שזה אכן התרחש. בקרבת הצריפים של המחנה היה שדה גדול בו גדלו תפוחי-אדמה. על-יד השדה עבר הכביש הראשי, ושם חלפו כל הזמן ג׳יפים של הצבא האמריקני. הם נסעו כל הזמן, הלוך ושוב, על הכבישים.

היינו קבוצה, בערך 10 אנשים, שיצאה לשדה ללקט תפוחי-אדמה. ואז, לפתע פתאום, שמענו צרור יריות. הכדורים שרקו מעל הראש. מיד נשכבנו על הקרקע, צמודים לאדמה. עוד מספר צרורות של כדורים חלפו ממש על-יד האוזניים. כולנו היינו מאוד מבוהלים, והתחלנו לזחול אל מחוץ לשדה.

הצלחנו לצאת מהשדה בזחילה, ואז אחד החברים חש כי מידו נוזל דם רב. כל השרוול של מעילו היה מלא בדם. הורדנו את המעיל וראינו כי כדור פגע בזרועו. לא עברו יותר ממספר דקות, כשג׳יפ הסיור של הצבא האמריקני הגיע למחנה, לחפש את הפצוע. הם ידעו בדיוק את המקום בו הם פגעו, בגלל שהם ירו בכוונה תחילה כדי לפגוע בנו.

היקפנו את הג׳יפ שלהם והתחלנו לצעוק ולקלל אותם, אבל הם לקחו מהר את הפצוע על הג׳יפ ונסעו איתו לבית-החולים. אינני זוכר את שמו של החבר שנפצע

ביריות החיילים האמריקניים ואיני יודע מה קרה איתו מאז, היות וכעבור מספר ימים נסענו להונגריה.

רק לאחר התקרית נודע לנו מדוע ירו עלינו: תושבים גרמניים התלוננו במיפקדה האמריקנית שהיהודים גונבים תפוחי-אדמה מהשדות שבבעלותם. המפקד האמריקני בעיר לינז נתן לכן פקודה לחיילי הסיור שלו, לירות באש חיה על היהודים שמסתובבים בשדות, וכך יצא שכמעט הרגו אותנו בשל כמה תפוחי-אדמה...

ידוע לי, כי בצבא האמריקני היו הרבה אנטישמיים ששמחו מאוד לבצע פקודה להרוג כמה יהודים. עד היום, בכל פעם כשאנו נפגשים, חברים שהיינו יחד במחנות, ונזכרים במקרה הזה אנו מזדעזעים מחדש: אותו צבא אמריקני, שרק כמה שבועות קודם לכן שיחרר אותנו ממחנות הגרמנים, אותם חיילים שראו מה עוללו לנו הגרמנים, ובכל זאת תמכו בגרמנים, ובגלל כמה תפוחי-אדמה רצו להרוג יהודים רעבים...

אלה שעשו זאת הם פושעי-מלחמה. אם אפשר היה למצוא אותם, היו חייבים להעמיד אותם למשפט, כפי שהעמידו למשפט פושעי-מלחמה גרמנים.

באחד הימים, הלכתי עם חברי שמואל הרצוג ברחובות העיר לינז. מרחוק שמענו נגינת תזמורת. הלכנו בכיוון המנגינה, עד שהיגענו לכיכר רחבה במרכז העיר לינז. שם התגלה לעינינו מחזה מאוד מוזר: תזמורת של הצבא האמריקני עמדה במרכז הכיכר וניגנה 'קונצרט' לכבוד התושבים הגרמניים בעיר לינז. מאות תושבים גרמניים עמדו מסביב לתזמורת ונהנו מה'קונצרט'. כל זאת, בזמן שחיילים אמריקניים אחרים ירו, וכמעט הרגו, יהודים ניצולי-מחנות, בגלל כמה תפוחי-אדמה שלקחו משדותיהם של הגרמנים...

פרק כו:
חזרה להונגריה

פרידה מחבר / צעדה לגבול הונגריה / ברכבת לבודפשט / טרמפ עם עגלה וסוסים / פגישה עם דודה ארנקה / פגישה עם חברי 'בני עקיבא' / נסיעה לטארצאל ופגישה עם היהודים שחזרו הביתה / ראש העירייה האנטישמי מחזיר רכוש לשרידי המשפחות / בכי והתרגשות בשעת קבלת התכשיטים של אימא ע"ה / על קברי אימא, סבא וסבתא / משפחתו של השכן הגוי יושבת על הספה שלנו... / היהודים מארגנים מחדש את הקהילה / האנטישמים מרימים ראש / אחרוני היהודים עוזבים

אחרי כשבועיים לקחו אותנו, כ-1500 יהודים, לתחנת-הרכבת בלינז. חברי שמואל הרצוג נסע הביתה לברטיסלבה. פגשתי אותו כעבור שנים ברמת-גן ואחר-כך בבני-ברק. ואני נשארתי עם הרבה חברים שהיו לי מהונגריה. עלינו על רכבת ונסענו לכיוון הונגריה.

הגענו לתחנת-הרכבת 'וינר-נוישטט' ליד העיר וין (WIEN), שם ירדנו מהרכבת. החיילים האמריקניים שליוו אותנו במהלך הנסיעה, חזרו ברכבת לאיזור האמריקני, כיוון שכאן היינו כבר באיזור הכיבוש הרוסי.

רכבת עמוסה

בפעם הראשונה פגשנו חיילים רוסיים. התיישבנו קבוצות-קבוצות על הקרקע וחיכינו לרכבת שתסיע אותנו לבודפשט. אלא שהזמן עבר, השעות חלפו, ואף איש

אינו מתעניין בנו. לפתע הבחנתי שחיילים רוסיים רוצים לגנוב את התרמילים שלנו. אז החלטנו להסתלק מהמקום. יצאנו אל הכביש הראשי והתחלנו לצעוד לכיוון הגבול ההונגרי.

לעת ערב הגענו לעיירה שוואבית-אוסטרית. התפזרנו בחצרות הבתים ללינת לילה. בישלתי לי תפוחי-אדמה על אש בחצר, ועשיתי קפה שחור משקיות הקפה שקיבלתי מהחיילים האמריקניים.

בבוקר, העמסתי את התרמיל על הגב ויצאתי לדרך, לכיוון הגבול ההונגרי. בתרמיל שלי היו כמה סטים של ציפות ומגבות שלקחתי ממחסן הצבא הגרמני במחנה אלפעניעגער (ALPEN JÉGER). הבד של הציפות היה בצבע כחול משבצות. את הציפות נתתי לבסוף, כשהגעתי לעיירה טארצאל, לתופרת שתפרה לי מהם כמה חולצות יפות.

כל היום צעדתי ברגל, ולפנות ערב הגעתי לגבול ההונגרי. לא היה שם שום סימון של גבול, רק חייל הונגרי עמד שם, בלי נשק. התפקיד שלו היה להגיד "שלום" לאנשים החוזרים להונגריה...

הגעתי לעיר שופרון, נכנסתי לחצר הבית הראשון ונשארתי ללון שם, עד הבוקר. הייתי עייף מאוד ולא היה בכוחי להיכנס לעיר. כשקמתי בבוקר, נכנסתי לעיר והלכתי אל משרדי הקהילה היהודית, שם פגשתי כבר הרבה יהודים.

כל יהודי קיבל אצלם תעודת-זהות בשפה ההונגרית והרוסית. עם תעודה זו אפשר היה לנסוע ברכבת. יצאתי אל תחנת-הרכבת, אבל רכבת לא המתינה שם. גם זמני נסיעה קבועים לא היו.

אחרי הרבה שעות של המתנה, הגיעה רכבת, עמוסה באנשים וחיילים רוסיים. החיילים התנהגו בגסות כלפי האזרחים, גם כלפי היהודים. הם לקחו מאנשים חבילות, תפסו אנשים ברחוב והכניסו אותם בשורה אחת יחד עם השבויים, ושלחו אותם למחנות-שבויים ברוסיה. שמעתי שתפסו כך הרבה יהודים, שאך זה עתה חזרו מהמחנות, ושלחו אותם למחנות ברוסיה. רק אם היה שם, במקרה, קצין צבא רוסי-יהודי הם שוחררו.

השיבה לבודפשט

הרכבת שהגיעה לתחנה היתה עמוסה באנשים וחבילות. גם על גג הרכבת ישבו אנשים. דחפתי את עצמי על המדרגות, ורק באמצע הנסיעה הצלחתי להידחק פנימה, אל תוך הקרון. בתחנות רבות עמדה הרכבת שעות ארוכות, מפני שמסילות הברזל היו הרוסות מההפצצות.

הנסיעה משופרון לבודפשט, ארכה מספר ימים.

כשהגעתי לעיירה האחרונה לפני בודפשט, ירדתי מהרכבת ויצאתי לכביש, למצוא טרמפ לבודפשט. עליתי על עגלה עם סוסים. לא היה לי כסף לשלם לבעל העגלה, לכן נתתי לו כמה מגבות שלקחתי ממחסני הצבא הגרמני בוועלס.

כשהגעתי לבודפשט, עליתי על החשמלית ונסעתי למרכז העיר. רוב בתי העיר היו הרוסים מהפצצות. העיר נראתה כמו לאחר חורבן. הלכתי לביתה של הדודה ארנקה רקוש ברחוב רקוצי (RÁKOCY) 62. חשבתי שאחרי השחרור הם קיבלו בחזרה את דירתם, אבל מנהל הבית אמר לי שהם גרים ברחוב ג'אראי (GARAÍ) 44, הבית בו התגוררו בגיטו.

כשהגעתי לשם, יצאו כל דיירי הבית מדירותיהם - לראות מי הוא זה שחזר מהמחנות. מצאתי שם את דודה ארנקה ואת אחותה רז'י ואת הבת קלארי, שחזרה מאושוויץ. הם קבלו אותי בשמחה, והיה לי מקום ללינה ולמנוחה.

למחרת בבוקר הלכתי לחפש את החברים בסניף 'בני עקיבא', בלאודן 3. השמחה היתה גדולה על כל חבר שחזר. מצאתי שם את החברה חיה קליין, והיא ספרה לי שבתאריך 28 נובמבר 1944 הלכה עם החברה פנינה קויפמן, למקום הפלוגה שלי והביאו לי תעודה, כדי שאוכל ללכת ברחוב ולהגיע ל-VADÁSZ, הבית של הקונסוליה השוויצרית. לרוע המזל כבר לא מצאו אותנו שם. שתי חברות אלה עסקו בהעברת תעודות לחברים, וברוב המקרים הצליחו להציל חברים.

ביקור בטארצאל

אחרי כמה ימים נסעתי לביקור בעיירה טארצאל. מצאתי שם כבר מספר יהודים שחזרו הביתה. בבית יהודי אחד הקימו, בעזרת הג'וינט, מטבח. הבנות עבדו במטבח, וכל היהודים אכלו שם.

אז נודע לי דבר מעניין מאוד, שלא קרה בשום עיר אחרת. בכל אופן, אני לא שמעתי על עוד מקרה כזה.

וזהו הסיפור:

כששבו היהודים הראשונים לעיירה, אחרי השחרור, הם חיפשו אחר הרכוש היהודי שנשדד על-ידי התושבים הגויים.

ראש העירייה, גוי אנטישמי ורשע בשם לודאשר (LÚDASER), שעשה צרות רבות ליהודים במשך כל השנים, פחד שיעמידו אותו למשפט על כל המעשים שעשה נגד היהודים. לכן, הוא ניסה לטהר את עצמו והזמין את שאני פרנקל, ועוד קבוצת

יהודים, לבית העירייה, שם הודיע להם, כי ברצונו להחזיר ליהודים את כל התכשיטים שלקח מהיהודים, תכשיטים שאוכסנו בכספת העירייה.

התברר, כי באותו יום בו אספו הז׳אנדרמים את היהודים אל חצר בית-הכנסת, לפני הגירוש לגיטו ש. אוהל, הגיע ראש העירייה בחברת קבוצה של פקידים מהעירייה אל בית-הכנסת, והודיע כי כל היהודים חייבים למסור את התכשיטים, כסף-מזומן ורכוש יקר-ערך אחר הנמצא ברשותם.

היהודים היו שרויים בפחד גדול, ומסרו להם חלק מהתכשיטים. הם הניחו אותם במעטפות, רשמו על כל מעטפה את שמו של בעל הרכוש היהודי ואת רשימת התכשיטים שמסר. את המעטפות חתמו בחותמת שעווה, ולאחר שהכינו רשימה של כל המעטפות, הניחו אותן בכספת של העירייה. כעת הוא מסר את הרשימה והמעטפות לשאני פרנקל, כדי שימסור את התכשיטים לשרידי המשפחות החוזרים מהמחנות (רשימות וחתימות יהודי העיירה שמסרו את תכשיטיהם מופיעה בנספח, בסוף הספר).

אני בדקתי את הרשימה וגיליתי שגם אבא הי״ד מסר קצת מהתכשיטים. ואכן, מצאנו את המעטפה שלו ואני חתמתי שקיבלתי את המעטפה. במעטפה מצאתי חלק מהתכשיטים של אימא ע״ה שכללו טבעת נישואין, טבעת עם אבן בצבע תכלת ועגילים עם אבנים בצבע תואם. היתה שם גם טבעת, מזכרת ממלחמת-העולם הראשונה, שאימא קיבלה מאחיה שמואל ז״ל, כשחזר מהמלחמה, וכן סכום כסף מזומן. את יתר התכשיטים שהיו לאימא, לא מצאתי.

קשה מאוד לתאר בכתב את הרגשתי, שעה שקיבלתי לידי את התכשיטים של אימא ע״ה. הייתי מאוד נרגש. בכיתי מאוד ובקושי רב נרגעתי. על תכשיטים אלה שמרתי בכל הדרכים והנדודים, עד שהגעתי לארץ-ישראל. לצערי הרב דווקא כאן בארץ אבדו לי תכשיטים אלה. כל-כך שמרתי עליהם, תמיד היו איתי עד שאפילו לא רציתי להשאיר אותם בחדר, כשהלכתי לעבודה. עד היום אינני יודע לאן נעלמו התכשיטים. חיפשתי בכל המקומות האפשריים ולא מצאתי. עד היום, כשאני נזכר בהם יש לי הרגשה קשה מאוד. זו היתה המזכרת היחידה שנותרה לי מאימא ע״ה, שגם תמונה לא נשארה ממנה.

ביתנו ריק

למחרת יצאתי לבית-הקברות, לבקר על קברי אימא, סבתא וסבא. סיפרתי לאימא על כל מה שעבר עלי ושב״ה חזרתי בריא ושלם. בטוח אני שאימא התפללה הרבה למעני, והקדוש-ברוך-הוא שמע את תפילתה ושמר עלי בכל המקומות והמצבים הנוראים. ראיתי ניסים גלויים ממש, עברתי את כל הצרות ומחנות הגרמנים וחזרתי

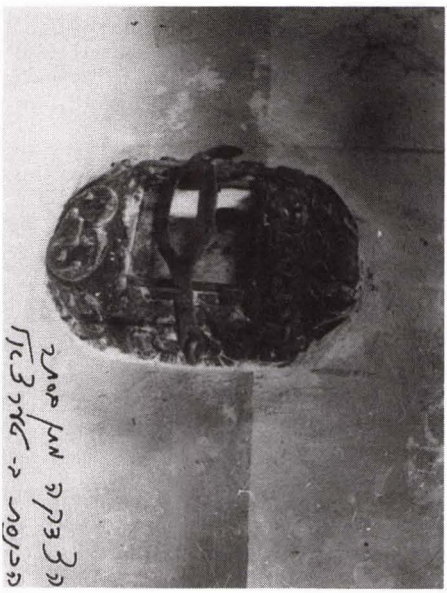

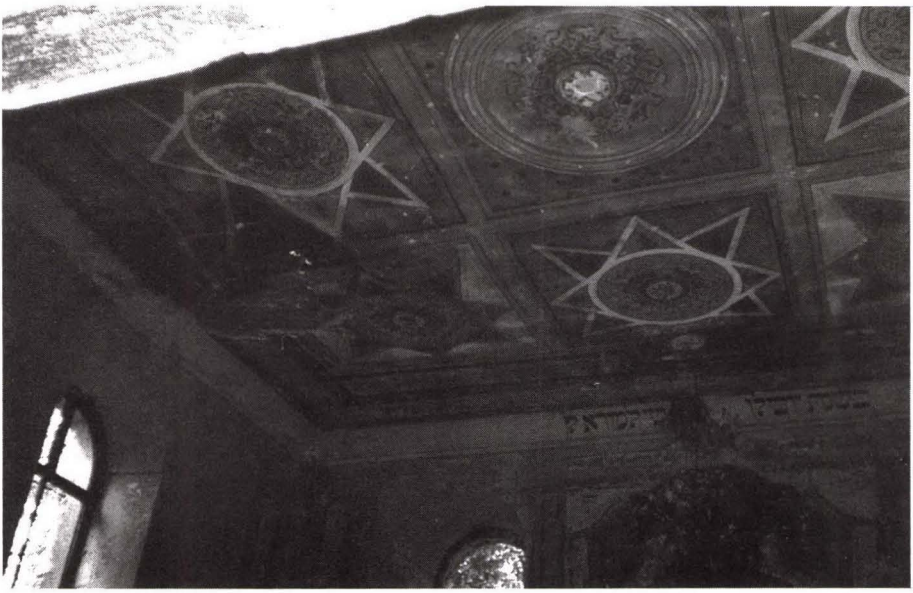
בית הכנסת בעיר טארצאל אחרי החורבן

ארון הקודש בבית הכנסת החרב
בעיירה טארצאל

קופת הצדקה 'מתן בסתר' בבית
הכנסת בטארצאל

תקרת בית כנסת בעיר טארצאל

הביתה בשלום. אחר-כך הלכתי לעיירה קרעסעטור, לבקר על קברי הצדיקים, רבי ישעי׳לה ורבי אברהמ׳לה.

את התמונה של רבי ישעי׳לה, שהיתה תלויה על קיר בבית שלנו, לקחתי איתי כשעזבתי את הבית, בשנת 1941, וכל הזמן היתה תמונת הצדיק בכיס שלי, בתוך ארנק קטן, יחד עם עוד כמה תמונות ומסמכים. התמונה של רבי ישעי׳לה קערסטורר היתה ממש כמו סגולה לשמירה בכל בית בהונגריה. כיום נמצאת תמונה זו על קיר בביתה של בתי עמליה תחי׳.

אחר-כך הלכתי לבקר בבית שלנו. לא מצאתי שם כלום. נכנסתי אל השכן הגוי, והנה אני רואה אצלו את הרהיטים שלנו ובני ביתו יושבים על הספה שלנו... לא הצלחתי להוציא מפי מילים, מרוב התרגשות, וברחתי אל החצר, מבלי יכולת להגיד להם מילה. כנראה שעוד הרבה דברים שלנו היו שם, אבל לא היה לי בי הכוח להיכנס פעם נוספת אל ביתם.

היהודים שחזרו מהמחנות לעיירה טארצאל אירגנו מחדש את הקהילה. הרב רבי חיים יעקב רוזנר ועוד מספר יהודים ניקו וסידרו מחדש את בית-הכנסת והמקווה. אבל רוב הצעירים עזבו ונסעו לכיוון ארץ-ישראל. גם אשתו של הרב רבי חיים יעקב רוזנר חזרה מהמחנות והם נסעו לאמריקה, שם הוא התמנה למנהל הרוחני של ישיבת ׳צעלעם׳ בשכונת וליאמסבורג שבברוקלין.

בעיירה נותרו 18 משפחות, עד שנת 1956.

באוקטובר 1956 פרצה המהפכה נגד הקומוניסטים, והגויים הנאציים ממפלגת צלב-הקרס הרימו ראש פעם נוספת. זה החל בהפגנה גדולה. עד מלחמת-העולם השנייה עמד צלב גדול באולם העירייה. אחרי המלחמה, כשהקומוניסטים עלו לשילטון, הורידו את הצלב מאולם העירייה. כעת, לקחו הגויים את הצלב הגדול מהכנסיה, ויצאו בהפגנה להחזיר את הצלב לעירייה.

בדרך אל בניין העירייה, התנפלו הגויים על בתי היהודים, ורצו לפרוץ אל תוך בתיהם בצעקות ש״היהודים קומוניסטים״. היהודים הסתגרו בבתים ושמו את הרהיטים מאחורי הדלתות, שלא יוכלו הפורעים לפרוץ את הדלתות. הם היו בפחד גדול כל היום. למזלם הגדול הגיע למחרת כוח של הצבא הרוסי ועשה סדר בעיירה. העמידו שני טנקים במרכז העיירה, ועצרו כמה מהנאצים שהיו חשודים בהסתה.

היהודים אומנם נשמו לרווחה, אבל תוך זמן קצר עזבו כולם את העיירה. חלקם עלו לארץ וחלקם נסעו לאמריקה.

מאז אין יהודים בעיירה טארצאל.

אודים מוצלים מאש

בני-הדודים שלי, ילדיהם של ר׳ יעקב צבי והענדל גליק ע״ה, מהעיירה טורנושפאצה (TORNYOSPÁCA) שליד קליינוורדיין, שישה אחים ואחיות, חזרו מהמחנות. ביניהם שתי התאומות, פרל ופראדל, ופייגה, מיכאל ישכר דב וחיים. הם נסעו לאמריקה, כדי להיות ביחד עם לאה-לנקה ויוסף, שנסעו לאמריקה עוד לפני המלחמה. רק האח הקטן אהרון ישעי׳ הי״ד נרצח באושוויץ.

הדודה מרת חוה, אשת ר׳ שמואל ציגלר, יחד עם משפחת שוורץ ממישקולץ, גורשו לאושוויץ. ר׳ קלמן שוורץ, ושלושה אחים, בניו של ר׳ קלמן שוורץ ממישקולץ, חזרו ויחד עם יוסף וצבי עלו לארץ-ישראל ואברהם נסע לאמריקה.

משפחת רוזנבלום, הדודה מרת שרה רוזנבלום-לוי מהעיר מזולאבורץ (MEZŐLABORC), גורשו לאושוויץ וכולם נרצחו שם. הי״ד.

שני בני-דודים ממשפחת פלורנטל, יוסף ודוד, חזרו מהמחנות. יוסף נשאר בבודפשט ודוד עלה לארץ-ישראל.

פגשתי גם את שני בני-הדודים שלי מטוקאי, שחזרו הביתה. יוסף יהודה, משה יצחק ואחותם חיה לוי. הם פתחו את בית-הדפוס שלהם והחלו לעבוד בדפוס. אבל כעבור זמן קצר סגרו את בית-הדפוס ויצאו לדרך לכיוון ארץ-ישראל. הם הגיעו לארץ דרך קפריסין.

פרק כז:
בפלוגת-הכשרה ובשרות 'הבריחה'

נסיעה להכשרה / לימוד תורה בטירת פריץ / חוטב עצים / לימוד עברית ושירים מארץ-ישראל / קיבוץ הכשרה ב'בית רוזה' / פגישה עם הרבי / זוג תפילין במתנה / הקמת סניפי 'בני עקיבא' / קליטת קבוצות פליטים מרומניה, פולניה וצ'כוסלובקיה / סיוע באירגון קבוצות מעפילים / פגישה עם פנינה / הכנות לנסיעה

חזרתי לבודפשט. בהתייעצות שהתקיימה במזכירות 'בני עקיבא' החלטתי לנסוע להכשרה, במקום הנקרא קו-קאפו (KÖ KAPÚ), פאל האזא (PÁL HÁZA).

מהעיר ש. אוהל נסעה רכבת קטנה, שעברה בכמה כפרים ועיירות קטנות.

האחרונה היתה ב-KÖ KAPÚ. ברכבת הקטנה הזו השתמשו התושבים של כפרים אלה לנסיעות, ובעיקר בהעברת עצים מהיערות.

מהתחנה האחרונה נסענו בקרון רתום לסוס, על פסים צרים, אל תוך ההרים והיערות. באמצעות קרון זה הורידו את העצים מהיערות, לתחנת-הרכבת.

המקום היה מאוד יפה, ממש ציורי. משני צידי הפסים היו יערות ושטחי מרעה. חיות-בר, צבאים ואיילות, התרוצצו בין העצים.

בקיבוץ

אחרי נסיעה של בערך 10 ק"מ, הגענו למקום יפה במיוחד. מסביב הרים ויערות

ובאמצע משטח גדול של דשא ירוק. על גבעת סלעים עמדה טירה שהיתה שייכת פעם לאחד הפריצים המפורסמים בהונגריה.

מתחת לטירה, מתוך הסלעים, נבע מעיין ומימיו ירדו, כמו נחל קטן, אל תוך היער. בחדרים היו תלויות על הקירות קרניים של חיות שצדו כאן הפריצים הגדולים של הונגריה. בטירה זו התגוררו החברים שאליהם הצטרפתי.

כל יום בבוקר, אחרי תפילת שחרית, אכלנו ארוחת-בוקר ויצאנו לעבודה. העבודה היתה קשה. שני בחורים משכו את המסור הגדול וניסרו את העצים, קרוב לאדמה. כשהעץ נפל על הקרקע, חתכנו אותו לחתיכות באורך של מטר כל חתיכה, וסידרנו אותם בשורות.

מידי יום בא מנהל היער וסימן לנו את השטח שהיינו צריכים לנסר בו את העצים. הוא גם לימד אותנו איך להשתמש עם המסור ועם הגרזן. בעד העבודה שילמו לנו במיצרכים. קיבלנו כמה שקי-קמח, תפוחי-אדמה ועוד.

שתי בנות, אחיות, עבדו במטבח. הן בישלו ואפו את הלחם בתנור, כפי שהיו רגילים לאפות את הלחם בכפרים, בבתים הפרטיים. בערבים קיימנו שיחות משותפות ולמדנו שיעור גמרא.

גם עברית למדנו. הרבה פעמים ישבנו בלילות מסביב למדורה, ושרנו שירים בעברית. למדנו שירים חדשים מארץ-ישראל וחיכינו שיגיע תורנו לעלות לארץ-ישראל. הקשר שלנו היה עם ההנהגה הארצית של 'בני עקיבא' בבודפשט, מהם קיבלנו ספרים וחומר לימודי אחר וכן את העיתון של 'בני עקיבא'.

בסוף חודש אלול, לקראת החגים, עזבנו את הטירה ונסענו לשאטוראליא אויהל (SÁTORALJA ÚJHELY). שם הקמנו קיבוץ הכשרה, ב'בית רוזה'. זה היה בית גדול של יהודים שלא חזרו מאושוויץ. בעיר ש. אוהל היתה כבר קהילה יהודית מסודרת, של יהודים שחזרו מהמחנות והקימו שוב את מוסדות הקהילה.

עבדנו שם בכרמים. זו היתה העונה של הבציר ואנו עבדנו בבציר הענבים ובייצור היין ביקב. אחרי העבודה למדנו שיעור בגמרא ופרשת-שבוע. בשבת אחר-הצהריים ערכנו מסיבת עונג-שבת, בהשתתפות הצעירים מהקהילה.

בשליחות התנועה

לפני שהצטרפתי לפלוגת-ההכשרה, הייתי בעיירה טארצאל ובסערנטש. גם לסערנטש חזרו כמה יהודים מהמחנות, ופגשתי שם את הרבי שלי, הרה"ג רבי יהודה למברגר. הוא ניסה לארגן את הקהילה מחדש. אני אמרתי לו שהצטרפתי ל'בני עקיבא' ושאני מתכונן לנסוע לארץ-ישראל בהקדם האפשרי. הוא הצדיק אותי

ואיחל לי הצלחה בכל הדרכים שאלך. הוא אמר לי שגם הוא רוצה לעזוב את הונגריה ולעלות לארץ-ישראל, כי אין לנו מקום בשום מדינה בעולם, רק בארץ-ישראל. אנחנו צריכים לבנות את המדינה שלנו, ולא להיות יותר תחת עול הגויים. הרב גם עזר לנו להקים פלוגת-הכשרה בעיר סערענטש.

סיפרתי לו מה שקרה עם התפילין שלי, במחנה מאוטהויזן, והוא נתן לי זוג תפילין שהיו שייכים פעם ליהודי בעיר סערענטש. אחרי שנתתי לסופר לבדוק את התפילין, הוא אמר שהפרשיות הן יפות מאוד, וכי גם אחרי שנים רבות הן מיוחדות מאוד. חבל שאינני יודע למי התפילין היו שייכים. בעיר סערענטש היו הרבה יהודים תלמידי-חכמים וצדיקים. כנראה שזוג תפילין אלו היו שייכים לאחד מהם, שנהרג על קידוש-השם במחנות הנאצים. עד היום אני מניח כל יום את התפילין שלו. רק את הבתים החלפתי בחדשים, בגלל שהישנים היו כבר משופשפים, מרוב שימוש.

אחרי חג הסוכות קיבלתי הודעה מהמזכירות 'בני עקיבא' שעלי לחזור לבודפשט, כדי לקבל תפקיד חדש. החברים אוסי ועוזי אמרו לי שעלי לנסוע לעיר הידו נאנאש (HAJDÚ NÁNÁS), ולארגן שם סניף של 'בני עקיבא'.

לעיר זו חזרו ב"ה יהודים רבים, יותר מבשאר המקומות בהונגריה. חלקם הגדול לא היה באושוויץ, רק במחנה לידווינה. גם ילדים וצעירים חזרו והקימו מחדש את הקהילה, פתחו חנויות לא היה ברצונם לעזוב את הונגריה. הם התנגדו במיוחד לעליה לארץ-ישראל. היו שם הרבה חסידים, שגם אחרי השואה המשיכו להתנגד לכל התנועות הציוניות, גם ל'מזרחי' ול'אגודת ישראל'.

אנחנו חשבנו שצריכים לעשות הכל כדי שיהודים יעזבו את הונגריה וייצאו לכיוון ארץ-ישראל. ליהודים אלה, שהיו בגיטו בעיר דברצען, קרה נס גדול. זה היה בזמן שד"ר ישראל קסטנר ניהל מו"מ עם הצורר הנאצי, אייכמן ימ"ש. הוא הצליח לסדר שכמה רכבות עם יהודים נשלחו לווינה, במקום לאושוויץ. יהודים אלה נשארו, ברובם הגדול, בחיים, משפחות שלימות עם הילדים.

תפקיד חדש בבודפשט

בבניין בית-הספר היהודי סידרנו מועדון לסניף "בני עקיבא". הזמנתי למועדון את הבנים והבנות והם באו והשתתפו בשיחות. לימדנו אותם שירים עבריים, והסברנו להם כי הם חייבים לעזוב את הונגריה בהקדם האפשרי, היות והמצב במדינה אינו ברור, וליהודים אין שום מקום אחר, מלבד ארץ-ישראל.

הראתי להם מכתב ממזכירות 'בני עקיבא' בבודפשט, שקבוצת ילדים יוצאים לשוויץ. אז הם נתנו את הסכמתם, והצלחנו לארגן קבוצה גדולה של ילדים, עם בני משפחותיהם, שהגיעו לבודפשט ומשם נסעו לגרמניה ולא לשוויץ. אבל המטרה

העיקרית שלנו היתה שהמשפחות יעזבו את הונגריה. רובם באמת הגיעו לארץ-ישראל, וחלקם נסעו לאמריקה.

אני חזרתי מנאנאש לבודפשט וקיבלתי תפקיד חדש, יחד עם החבר מנדי וולד הי"ד (הוא נפל בליווי שיירות לגוש-עציון) ויצחק פרולינגר "קישטוקאי" ("KÍSTOKAJ"). עבדנו בערז'בעט אישקולה (ERZSÉBET ÍSKOLA). זה היה בניין שפעם שימש כבית-ספר יהודי וכעת היה המרכז של 'הבריחה' ויציאת הקבוצות, באופן בלתי-ליגאלי, לכיוון ארץ-ישראל, דרך יוגוסלביה יוון או איטליה וגרמניה.

תפקידינו היה לקבל את הקבוצות שהגיעו מרומניה, מפולניה ומצ'כוסלובקיה, ולדאוג שהם לא יפלו בידיהם של המדריכים מה'שומר הצעיר' ו'דרור הבונים'. אלה היו מעוניינים, כמובן, להעביר את הצעירים הדתיים לקבוצות שלהם. אנחנו קיבלנו את פני הבאים, וסידרנו להם מקום לינה ואוכל, שהיה כשר למהדרין.

שליח ה'הגנה' מארץ-ישראל היה החבר מרדכי וויזר, מקיבוץ יבנה, ואנחנו עזרנו לו בסידור המסמכים המזוייפים ויציאת הקבוצות לכיוון ארץ-ישראל, באוניות המעפילים. במעברי הגבולות היו מודיעים לשילטונות, כי אנשים אלו הם פליטים החוזרים לארצם מהמחנות.

בדרך-כלל, אחרי שעברו שבוע או שבועיים מאז שקבוצה הצליחה לחצות את הגבול, שלחנו קבוצה חדשה באותה דרך.

משפחת הוך

חלפה כבר חצי שנה מאז השחרור מהמחנות. כולנו ראינו את החורבן הגדול, וכמעט כולנו נותרנו לבדנו, בלי משפחה. לי באופן מיוחד חסרה המשפחה. לפני השואה הייתי בן יחיד, אימא ע"ה נפטרה כשהייתי בגיל 12 שנה, וכעת גם אבא הי"ד, נרצח באושוויץ.

רציתי מאוד למצוא את בת-זוגתי, כדי שנוכל לבנות יחד בית יהודי נאמן, בארץ-ישראל. כמובן שרציתי רק בת-זוג כזו הרוצה לעלות לארץ-ישראל, ולא כזו הרוצה להישאר בהונגריה או לנסוע לאמריקה. המטרה שלי היתה לעלות לארץ-ישראל, ורק שם לבנות את ביתנו החדש.

בחודש אדר א' תש"ו הגיעה קבוצת צעירים ואיתם כמה משפחות מהעיר אראד שברומניה. מיד סידרנו להם את החדרים בחדרי הכיתות של בניין הערז'בעט אישקולה (ERZSÉBET ÍSKOLA), וסידרתי להם גם את קבלת האוכל בחדר-האוכל. למחרת הגיעה קבוצת 'בני עקיבא' מברטיסלבה, צ'כוסלובקיה. גם אותם צירפנו לקבוצה מרומניה, וגם להם סידרנו חדרים ואוכל.

בקבוצת האנשים שהגיעו מרומניה היתה משפחה ושמה הוך. הם היו שלושה אחים ואחות אחת. אחד האחים, אלתר חיים הוך, היה כבר נשוי ואשתו הניה היתה כבר בהריון. האחים האחרים היו ישראל, מיכאל ואחות בשם פנינה-פרל. זו היתה השגחה-פרטית מהשמים, שבאותו זמן שאני חשבתי על מציאת בת-זוגתי כדי לנסוע יחד לארץ-ישראל - בדיוק אז הגיעה משפחה זו לבודפשט, בדרכם לארץ-ישראל.

אני התקרבתי למשפחה הזו, בגלל שרציתי להכיר טוב את פנינה, לראות אם היא מתאימה לי, לנסוע יחד לארץ-ישראל. התחלתי לשוחח איתה והיא סיפרה לי אודות משפחתה ועל עיירת הולדתה בקליין ביצ'קוב, באיזור הקרפטים. גם אני סיפרתי לה על עצמי, על עיירת מולדתי טארצאל ועל מטרתי לעלות לארץ-ישראל.

הקבוצה הזו היתה בבודפשט מספר שבועות, עד שנפתחה הדרך לצאת, לכיוון יגוסלביה. במשך זמן זה, היכרתי טוב יותר את פנינה והתחלתי לחשוב ברצינות על נסיעה עם הקבוצה הזו לארץ-ישראל. גם היא אמרה שרוצה לבנות את ביתה בארץ-ישראל.

רגע היציאה לדרך של הקבוצה הגיע. התחלנו לסדר להם את התעודות המזוייפות, והסברנו להם כיצד עליהם להתנהג במעברי הגבולות מהונגריה ליוגוסלביה, ומיוגוסלביה ליוון. כשראיתי שזה ממש משמיים, שפגשתי אותה, החלטתי להצטרף לקבוצה שלהם. סידרתי את העניינים שלי והצטרפתי לקבוצה, בדרך לארץ-ישראל.

הרגשתי היתה טובה מאוד. שמחתי מאוד שאני מתקרב להגשמת חלומי, לעלות לארץ-ישראל. קיוויתי גם, שבעזרת ה' מצאתי את מי שעתידה להיות רעייתי, זו שאוכל לבנות יחד איתה את ביתנו בארץ-ישראל.

סיפרתי לפנינה את הרגשתי ואת מטרת הצטרפותי לקבוצה שלה, כדי לנסוע יחד איתה לארץ-ישראל. האמת, שהיא לא אמרה לי 'כן' מוחלט, אבל גם 'לא' - לא אמרה. אני בטחתי בעזרת ה' שאצליח בדרכי בדבר הזה. ובאמת סופו של דבר מעיד על תחילתו וברוך-השם, למרות כל הקשיים שהיו בהתחלה, הצלחנו יחד בכל דרכנו.

פרק כח:
בדרך לארץ-ישראל

הכיסוי: פליטים מיוון השבים ממחנות-ריכוז / השילטונות היגוסלביים משתפים פעולה / בבית הקהילה היהודית בבלגרד / ויכוחים עם שליח 'הבריחה' / אין אוכל כשר / עם אנשי הקהילה היהודית בסקופיה / בין גבול יגוסלביה ויוון / חיילים יווניים מאיימים עם נשק דרוך / מזגרב לגבול איטליה / התחמקות בצל הפגנות סוערות / פגישה עם שליח בתחנת-רכבת ברומא / פגישה עם הרב למברגר / הבריטים עוצרים אוניית מעפילים ומשבשים תוכניות / שביתת-רעב והפגנת מחאה / לימוד עברית ושיעורי-תורה בקיבוץ / הקמת לוח זיכרון / אוקראינים נאציים רוצחים שני יהודים / תינוקת למשפחת הוך

בר״ח אדר ב׳ יצאנו לדרך. יצאנו מתחנת-רכבת מזרח (KELETI), לכיוון הגבול היוגוסלבי.

בשעות הערב עלינו לרכבת ותפסנו קרון ריק מאדם, רק הקבוצה שלנו הייתה בקרון. אני ישבתי בכניסה לקרון, מצד אחד. מצידה השני של דלת הכניסה התיישב החבר יוסף גוביץ. לא איפשרנו לאף אחד אחר להיכנס לקרון הזה.

כל הקבוצה נסעה תחת כיסוי של פליטים מיוון, החוזרים הביתה ממחנות הריכוז. היו בקבוצה שני יהודים שבאמת היו מיוון, והם לימדו אותנו מספר מילים ביוונית.

הרכבת יצאה לדרך. כולנו היינו מאושרים שסוף-סוף אנו עוזבים את הונגריה, בדרכינו לארץ-ישראל.

המתנה בבלגרד

הנסיעות ברכבות עדיין לא היו מסודרות, גם בגלל מחסור ברכבות וגם משום שחלק מפסי הרכבות היו הרוסים מההפצצות, ולא תוקנו עדיין, מאז סיום המלחמה.

הרכבת עמדה זמן רב בתחנות ורק למחרת, בשעות אחר-הצהריים, הגענו לגבול היוגוסלבי. לא ערכו לנו בדיקות רבות. השילטונות היוגוסלבים שיתפו פעולה עם 'הבריחה' ועזרו לנו הרבה. הם ידעו שאנו נוסעים לארץ-ישראל, וחיילים יוגוסלביים פרטיזניים עלו על הרכבת ושמרו על הקרון שלנו, שאף אדם זר לא ייכנס לקרון.

בלילה הגענו לעיר נוביסד (ÚJVÍDÉK). שם, בתחנת הרכבת, המתין לנו יהודי מהקהילה ולקח אותנו אל בית הקהילה, בחצר בית-הכנסת, שם נשארנו ללון.

למחרת נסענו ברכבת לבלגרד. גם שם חיכה לנו נציג 'הבריחה', יהודי בשם יחיאל. הוא לקח אותנו לחצר בית-הכנסת, קיבלנו מקום באחד הבניינים, שטחנו קש על הרצפה והלכנו לישון.

בבלגרד היינו כמה ימים, עד שסודרה הנסיעה לכיוון הגבול היווני.

מבלגרד נותרו לנו זכרונות לא נעימים, בעיקר בקשר ליחיאל, שליח 'הבריחה'. רוב אנשי הקבוצה שלנו, בערך שלושים חברים, היו חברי 'מזרחי-'בני עקיבא''. אבל בבודפשט צורפו אלינו עשרה חברים וחברות מפולניה, חברי 'השומר הצעיר', שלא שמרו את מצוות התורה.

למחרת בואנו קיבלנו אוכל, ולצערנו התברר כי האוכל אינו כשר. פניתי ליחיאל וביקשתי, שיסדר לנו אוכל כשר, כפי שאנו סידרנו בהונגריה אוכל כשר לכולם.

בתגובה לבקשתי, התנפל עלי יחיאל בגסות, וצעק: "איך אתה מעיז לדרוש אוכל כשר? ! אתם צריכים לאכול כל מה שנותנים לכם ! אני לא מחוייב לספק לכם אוכל כשר".

היתה לנו אכזבה גדולה מהשליח הזה, יחיאל. בפרט לאחר שנודע לנו, כי הוא חבר קיבוץ של 'השומר הצעיר', שהשינאה שלו לתורת ישראל מעבירה אותו על דעתו.

המצב הזה נמשך כל התקופה שהיינו ביוגוסלביה, בערך שלושה שבועות. במשך כל זמן זה אכלנו רק לחם יבש וריבה. מהיהודים בקהילה קיבלנו כמה קופסאות של סרדינים.

השליח יחיאל דאג רק לחברים שלו, מ׳השומר הצעיר׳. אני רבתי איתו כמה פעמים בשל כך, אבל לא עזר לנו שום דבר. הוא צחק עלינו ואמר: ״כשנוסעים לארץ-ישראל, צריכים לאכול כל מה שנותנים״. לצערנו הרב, כמה חברים שלנו, שלא יכלו לעמוד בניסיון, אכלו אוכל לא כשר.

חוץ מהאירועים הקשורים לאוכל, מצב-רוחנו היה טוב. שרנו, רקדנו ושיחקנו משחקי חברה.

עם הקהילה היהודית בסקופיה

כעבור מספר ימים הודיע לנו יחיאל, כי אנו נוסעים ברכבת לסקופיה, בירת מקדוניה.

ערכנו מסיבה. החברים של יחיאל מ׳השומר הצעיר׳ אכלו ושתו, ואנחנו השתתפנו רק בשירה ובריקוד ה׳הורה׳. בסיום המסיבה לקחנו את תרמילנו על הגב, ויצאנו לכיוון תחנת-הרכבת.

אני רציתי לעזור למשפחתה של פנינה, בפרט לאור העובדה ששאתו של אלתר, הנצי, היתה בהריון. לקחתי את התרמיל-גב שלהם, בגלל שלי לא היו הרבה דברים בתרמיל, ויכולתי לעזור להם בדרך לרכבת, ומהרכבת למקום הריכוז, שבכל המקומות היה בית הקהילה היהודית, בחצר בית-הכנסת.

בתחנת-הרכבת בבלגרד קיבלנו קרון מיוחד ושני פרטיזנים יוגוסלביים שמרו בכניסה לקרון, כדי שלא ייכנסו אנשים זרים לקרון שלנו.

נסענו כל הלילה ולמחרת כל היום. בשעות אחר-הצהריים הגענו לסקופיה. במהלך הנסיעה ברכבת, עברנו את יוגוסלביה מצפון לדרום. ראינו הרבה עיירות וכפרים חרבים ושרופים לגמרי. היתה שם מלחמה קשה של הפרטיזנים של טיטו, נגד הגרמנים. כל עיירה וכפר שהגרמנים כבשו, הם הרגו את כל תושביהם ושרפו את העיירה.

בסקופיה המתין לנו בתחנת-הרכבת יהודי מאנשי הקהילה, וגם יחיאל ליווה אותנו, מבלגרד לסקופיה.

מתחנת-הרכבת הלכנו ברגל, עד בית הקהילה. זה היה די רחוק, וכל אחד מאיתנו סחב את התרמיל על הגב. אסור היה לדבר בקול-רם ברחובות העיר, שלא יתגלה מי אנחנו. קבוצות הצועדות ברגל עם תרמילים, לא היה חידוש בנוף המקומי. היו הרבה פליטים, שנדדו מעיר לעיר ביוגוסלביה.

סקופיה, עיר הבירה של מקדוניה, שהיא חלק מיוגוסלביה, היא עיר מאוד מעניינת. את העיר חוצה נהר, עליו בנוי גשר המחבר את שני חלקי העיר. צד אחד

של העיר מודרני, עם בתים ורחובות מודרניים, כמו בכל עיר באירופה. צידה השני של העיר הוא מוסלמי. בפעם הראשונה ראינו שם מוסלמים, כפי שכאן בארץ רואים במזרח-ירושלים. הגברים הולכים בלבוש ערבי והנשים מכוסות פנים, עם בד שחור. הם רכבו על חמורים וסחבו את חפציהם על הראש.

הגענו אל בית-הקהילה, שהיה ליד בית-הכנסת הגדול. היה שם אולם גדול, כמו מועדון, שם התאספו לפעמים התושבים היהודיים, שחזרו ממחנות-ההשמדה בגרמניה ואושוויץ. גם את יהודי סקופיה גירשו הגרמנים לאושוויץ, ורק שרידים מעטים מהם חזרו הביתה.

יהודי סקופיה הם בני העדה הספרדית, ובפעם הראשונה נפגשנו עם יהודים ספרדיים. חילקו אותנו בחדרים, והחדר הגדול שימש כמועדון וגם לתפילה. הם באו להתפלל יחד איתנו, וכמה מהצעירים שלהם, בנים וגם בנות, הגיעו כל יום לבלות איתנו. הם שוחחו איתנו בעברית.

בבית-מרחץ טורקי

לפי התוכנית, היינו צריכים לנסוע מסקופיה, לגבול יוון. משם, דרך יוון, להפליג באוניות מעפילים, לארץ-ישראל. אבל זה ארך זמן, עד שמארגני 'הבריחה' סידרו עם כל הגורמים, שלא יהיו תקלות בדרך ונוכל לעבור את הגבול.

בערך שבועיים היינו בסקופיה. גם כאן התעוררה בעיית האוכל הכשר. ליהודי סקופיה שחזרו מהמחנות, לא היו עדיין סידורים לאוכל כשר. כשהם ראו שאין לנו, חברי קבוצת 'בני עקיבא', אוכל חם, הם הביאו לנו סרדינים ולחם, וזה מה שאכלנו, במשך כל זמן שהותנו בסקופיה. עם יחיאל אי-אפשר היה לדבר על כך בכלל. הוא תיכף תקף אותנו, במילים גסות, על שאנו שומרים על כשרות.

היה שם יהודי אחד, שהיה ראש הקהילה, שעזר לנו רבות. יום אחד לקחו אותנו לבית-מרחץ טורקי. במהלך הדרך לא יכולנו להתרחץ במקלחת כמו שצריך, וזה היה מאוד חשוב שנוכל להתרחץ.

בית-המרחץ הטורקי היה מאוד מעניין בשבילנו. לא היו שם מקלחות, כמו בבתי-המרחץ שלנו. כל אחד קיבל דלי מים חמים ופיילה גדולה. במקום סבון קיבלנו משהו הדומה לקש. את המים שפכנו על עצמנו מהדלי, ועזרנו אחד לשני לשפוך את המים על הגוף. כך רחצנו את עצמנו. זה היה טוב מאוד, בגלל שכבר זמן רב לא התקלחנו ואחרי הרחצה הרגשנו די טוב.

היו כמה צעירים וצעירות מהקהילה היהודית בסקופיה שבאו כל יום למועדון. הם הרגישו טוב מאוד בחברתנו. במשך כל הזמן שנסענו ממדינה למדינה מצב-רוחנו היה טוב, והתכוננו לצאת לדרך, לגבול יוון.

בינתיים הגיע יום פורים. בערב, לקריאת המגילה, ניכנסנו לבית-הכנסת הגדול, שהיה בניין עתיק מאוד. מבפנים הוא דמה לבתי-הכנסיות הספרדיים בארץ. יעקב פלזנברג קרא את המגילה, בנוסח אשכנזי.

אני מצאתי על ריצפת בית-הכנסת גלויה, עם תמונה של בית הכנסת. בגלויה רואים את שער בית הכנסת ומעל השער לוח זיכרון:

פלוגות עבודה 2/1 - BA'CSKA ,1944

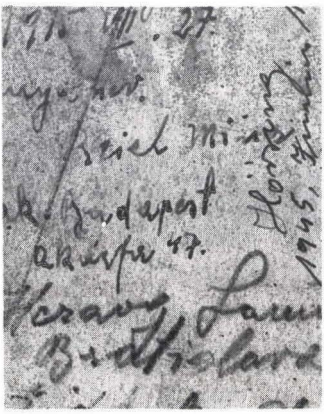
פלוגת עבודה 2/1

פלוגת עבודה 2/1 - KOMA'RON 1944

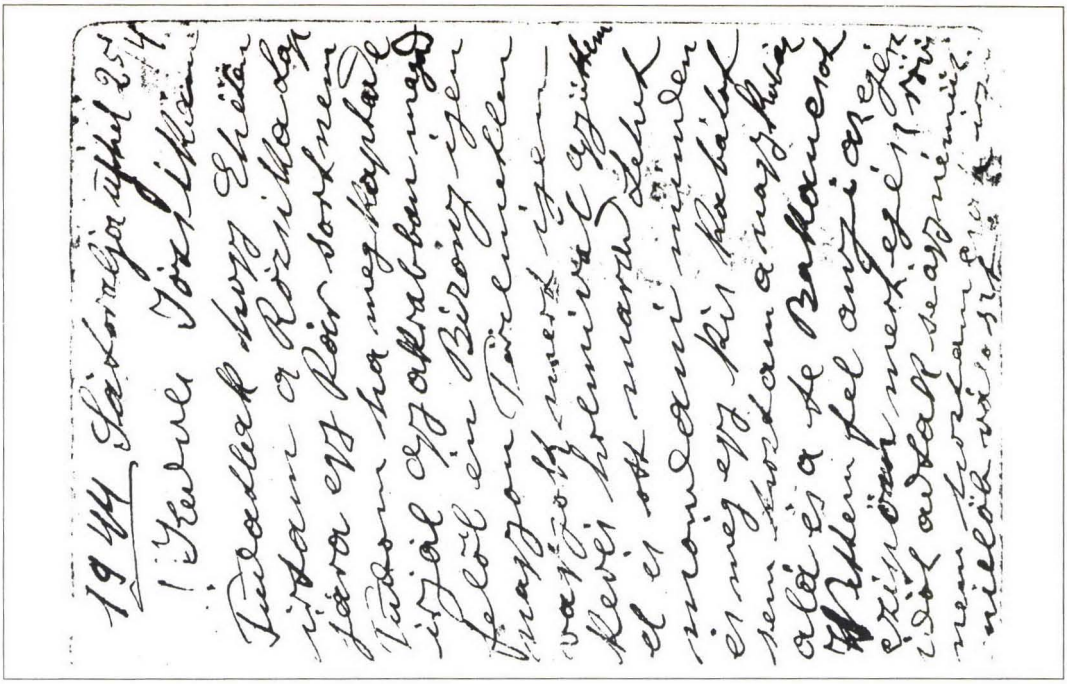
הרצוג שמואל (שמעון יאקאב)
מפרסבורג, פלוגת עבודה 101/343
לי'עפל - בודפשט - אוסטריה - מאטהויזן

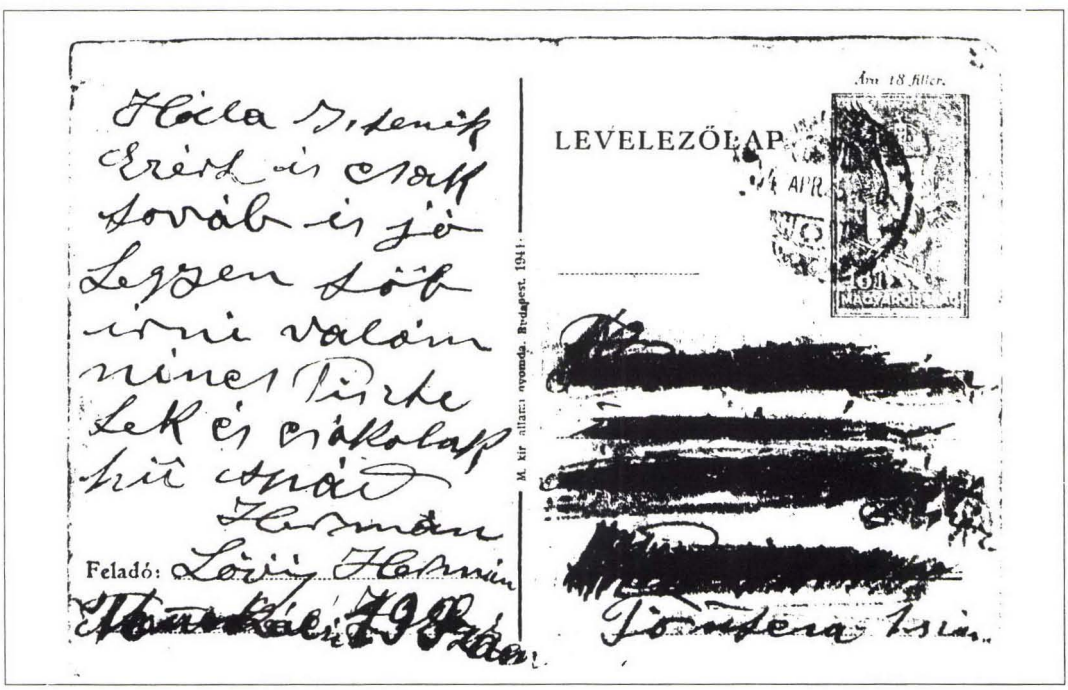

המזכרת שכתב מאחורי תמונתו

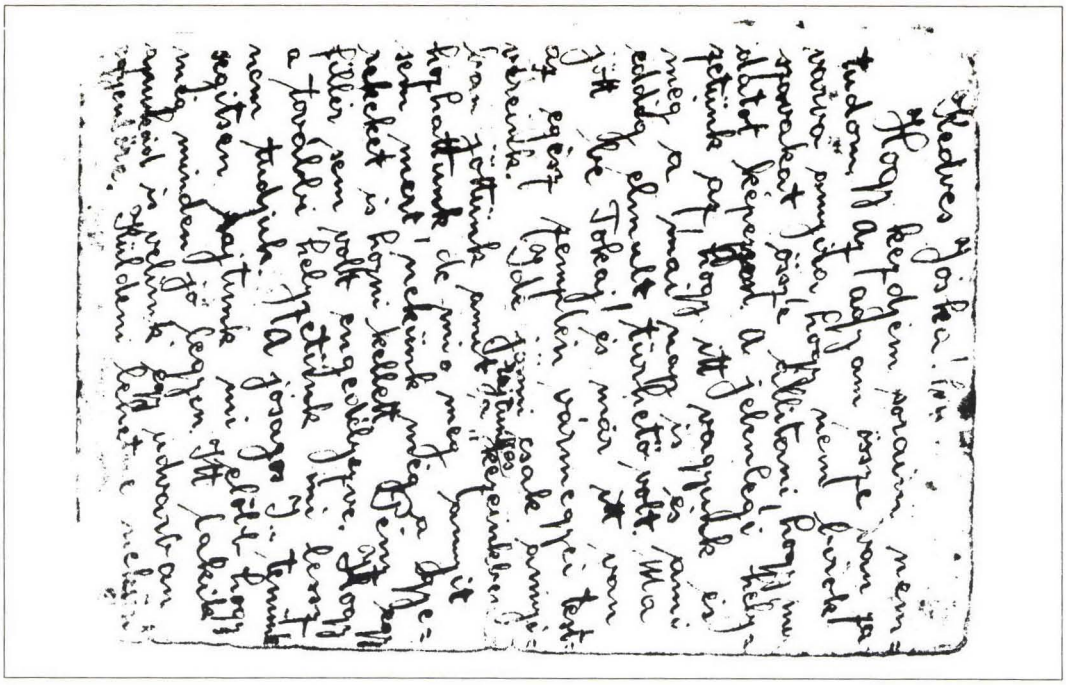
תמונה למזכרת ביום התגיסותינו
לפלוגת העבודה 1944. JUNI. 1
משה יצחק לוי, חיה לוי, יוסף יהודה לוי

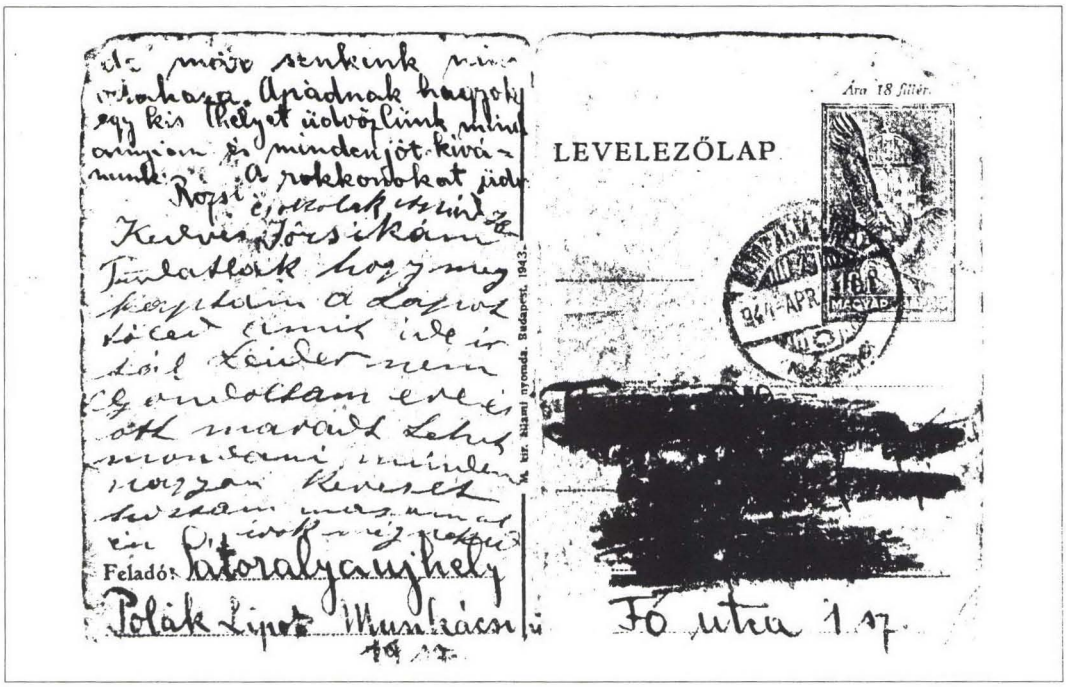

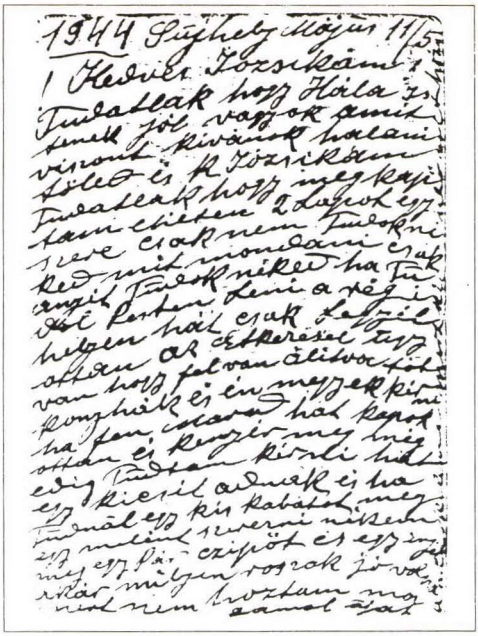
25/4 שאטוראליא אויהל 1944,

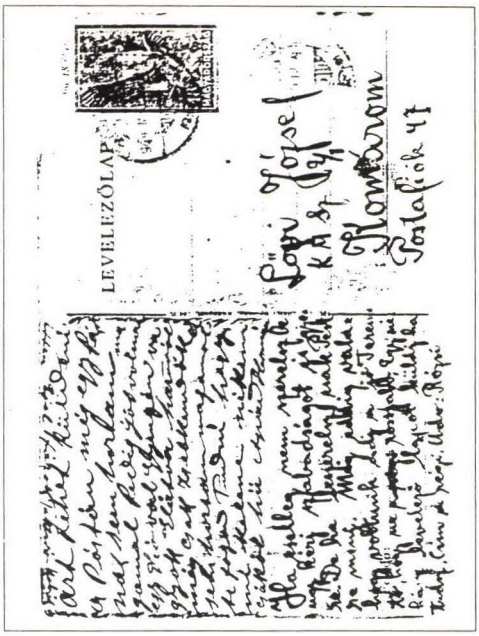
יוסי שלי היקר! אני מודיע לך שהשבוע כתבתי לך על גלויה של רוז'י כמה
שורות אינני יודע אם קיבלת אותה כבר. תכתוב לנו יותר מה שלומך?
אני מאוד מודאג בגלל שלא הבאתי איתי רק מעט מאוד דברים. הכל נשאר בבית. גם ז'קט קטן
לא הבאתי שיהיה לי תחת המעיל ולבשתי את הנעליים שלך. זה מה שיש לי בגלל שרק זמן קצר נתנו לנו
לעזוב את הבית. גם כלי מיטה אין לי כלום. תכתוב לי תשובה מהר. ב"ה בעד זה ואני מקווה שלהבא יהי טוב.
הרבה נשיקות מאבא הרמן.

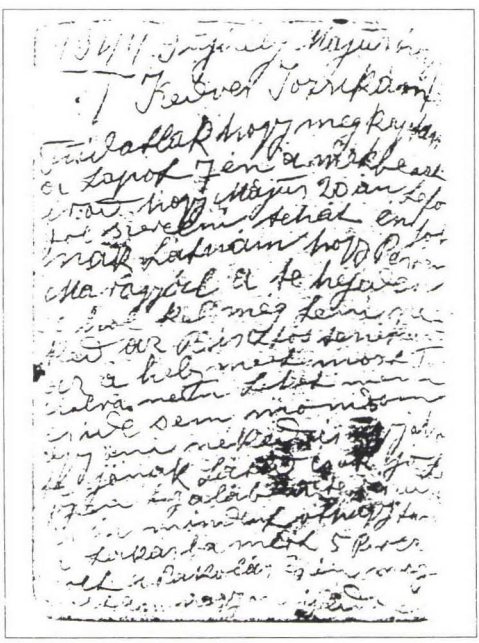
יוסי היקר! עמ"ש, איך להתחיל את השורות האלה לא יודעת המוח שלי מאוד מעורפל כך שאינני יכולה לצרף
את המילים למשפט שלם. מצבינו העכשווי שאנחנו נמצאים כאן, וגם היום הזה עבר כעת וכולנו עוד לסבול.
היום הגיעו לכאן יהודים מטוקאי, וכל אחינו ממחוז זמפלן נמצאים כאן. באנו לכאן רק בבגדים שלבשנו ומשהו ביד
אבל אנחנו גם ביד לא יכולנו להביא בגלל שביד לקחנו את הילדים.
כסף אסור היה לקחת אפילו גרוש אחד. מה יהיה מצבינו להבא אנחנו לא יודעים. ה' הטוב יעזור לנו מה שיותר מהר, שיהיה לנו עוד טוב.
אבא שלך גר גם־כן בחצר אחד איתנו בנתיים, אפשר היה עוד לשלוח לנו משהו אבל אין כבר ממי לקבל מהבית.
אני משאירה מקום בגלויה לאבא שלך שיכתוב כמה מילים כולנו מאחלים לך כל טוב ודרישת שלום גם לקרובים, רוזי.
יוסי היקר שלי. קבלתי את הגלויה שלך, לא חשבתי שנהיה במצב כזה, אין לי שום דבר הכל השארתי בבית אני אכתוב
לך גלויה. הרבה נשיקות מאבא.

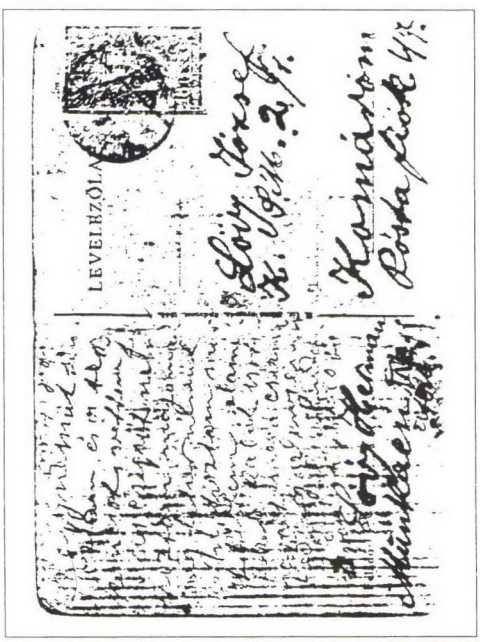

ש. אויהל מאי 5/11 1944 - יוסי שלי היקר!

אני מודיע לך שאני מרגיש טוב ואני מקווה שגם אתה מרגיש טוב. יוסי היקר! קיבלתי ממך 2 גלויות בבת אחת רק אני יכול להגיד לך, אם אתה יכול להיות בבודפשט אז תשאר שם לא לבוא לכאן. בקשר לאוכל זה כך: היקימו כמה מטבחים ואני מקבל אוכל במטבח וגם לחם מחלקים במטבח ואם נשאר אוכל במטבח אז אפשר עוד לקבל. אולי אתה יכול לשלוח לי זקט או ווסט קטן ועד זוג נעליים או מעיל אפילו אם לא כל כך טובים, או אם אתה יכול לשלוח לי כר או מטפחת בקיצור אין לי כלום היות שלא נתנו לנו זמן לארוז כמה דברים אתה בטח יודע מה שאני צריך, הרבה נשיקות מאבא.
אם אתה לא משתחרר אז תבקש חופש לבוא לבקר אבל אם אתה משתחרר אז תיסע בחזרה לבודפשט.
עד היום המצב איך שהוא, אנחנו מבקשים מבורא עולם שלא יהיה יותר גרוע. תשלח כמה גלויות דואר, דרישת שלום, רוזי.

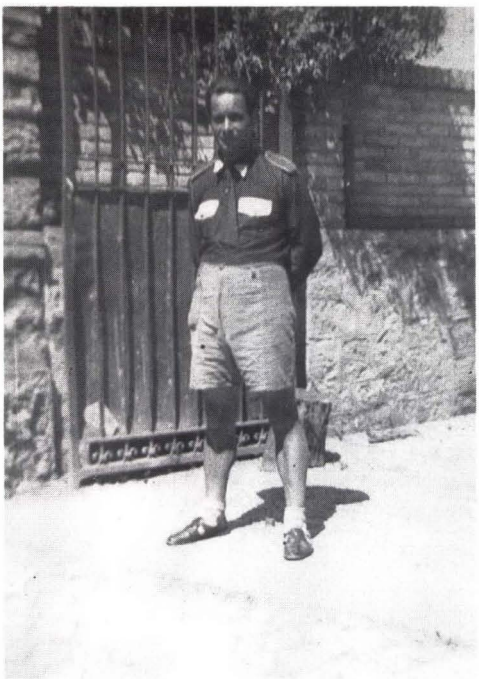
יוסי שלי היקר. קיבלתי את גלויתך בתאריך 7, ואתה כותב שבתאריך 20 למאי אתה משתחרר מהצבא. אני רואה יותר לנכון שתשאר בבודפשט במקום שלך שאתה יכול להיות שם שהמקום שם יותר בטוח. לטארצאל אי אפשר לנסוע וגם כאן אני לא אומר לך שתבוא תעשה לפי שאתה חושב רק שיהיה טוב לכל הפחות לך יהיה טוב.
אני השארתי הכל בבית שלנו, בגלל שרק חמש דקות נתנו לנו לארוז הדברים ואני מאוד נפחד. גם כלי מיטה לא לקחתי רק זוג נעליים לבשתי ואת הלבנים שלבשתי עלי. גם הדברים שלך נשארו בתוך הבית. הרבה נשיקות לך מאבא.

הבחור זלמן הוק, חייל בבריגדה הצ'כית

הקמת מציבה לזלמן הוק ז"ל בבית הקברות בפראג.
מספיד הרב הראשי ד"ר זיכר

ישראל הוך

קיבוץ אביאטה איטליה
יוסף יהודה לוי ופנינה הוך

אלתר חיים הוך, אשתו הניה, הבת חנה והאח מיכאל

הסבא וסבתא ר' אשר וציזה אנצ'לביץ ז"ל (מימין), הדודה אסתר סמוק ע"ה אנצ'לוביץ הי"ד (יושבת משמאל),
האמא חנה הוק (עומדת משמאל)

קבוצת בנות מקליינביצ'קוב, הראשונה משמאל פרל הוך

יוסף יהודה ופנינה לוי ביום החתונה, ה' כסלו תש"ח (1947)

בע"ה

פנינה הוך
פתח־תקוה

יוסף יהודה לוי
פתח־תקוה

מתכבדים בזה להזמין את כב' לשמחת כלולותיהם
שתתקיים ביום שלישי, ה' כסלו תש"ח (1947.11.18)
בשעה 7 בערב בבית הפועל המזרחי פתח־תקוה
רח' שטמפר.

כתבת למברקים: הוך־לוי הפועל המזרחי פתח־תקוה.

כעבור שבוע בערך הודיע לנו יחיאל, שאנו נוסעים לגבול יוון. נסענו ברכבת דרומה, עד התחנה האחרונה ביוגוסלביה, לעיר ביטולי (BITOLI), שם התמקמנו בבניין תחנת-הרכבת. שכבנו על ספסלים ועל הרצפה. להנצי הוך, שהיתה בהריון, סידרנו מיטה על שולחן.

חיילים בגבול יוון

הגבול בין יוגוסלביה ויוון היה סגור, כיוון שהיחסים בין יוגוסלביה ויוון היו מנותקים לגמרי. ביוגוסלביה היה שילטון קומוניסטי של טיטו. ביוון התנהלה אז מלחמת-אזרחים, וגם הכיבוש הבריטי נמשך מאז המלחמה.

חודשיים לפני בואנו הצליחה קבוצה מהונגריה לעבור ליוון. אבל מאז הוחמר המצב על הגבול, ותפקידנו היה לנסות לעבור ליוון ולפתוח בכך דרך נוספת לכיוון ארץ-ישראל. למחרת בואנו לתחנת-הרכבת, קיבלנו מיחיאל פקודה לצאת לדרך, לנסות לעבור את הגבול ובשום אופן לא לחזור מהגבול. לכולנו היו תעודות כאילו אנו פליטים יווניים השבים הביתה.

בראש הקבוצה הלכו שני היהודים היווניים שדיברו יוונית היטב. צעדנו על פסי הרכבת עד שהגענו קרוב למחסום הגבול, שם עמדה קבוצת חיילים יווניים. שני היהודים ניגשו אליהם ודיברו איתם, אבל הם חזרו והודיעו לנו שאסור לנו להיכנס לתוך יוון. יחיאל רמז לנו להתקדם בכל זאת לכיוון הגבול. עשינו כדבריו והמשכנו ללכת, עד שראינו כי החיילים היווניים מאיימים עלינו עם נשק דרוך. אז עצרנו מלכת.

עמדנו שם על הגבול מספר שעות, וכל פעם ניסינו שוב ושוב לעבור את הגבול, אבל זה היה בלתי-אפשרי.

בינתיים הגיעו לצד היווני של הגבול שני קצינים בריטיים, מצבא הכיבוש הבריטי. כנראה שהם כבר ידעו שאנו יהודים הרוצים לנסוע לארץ-ישראל, ובשום פנים ואופן הם לא איפשרו לנו להיכנס ליוון. אז הודיע לנו יחיאל לשוב חזרה אל תחנת-הרכבת בביטולי. חזרנו לתחנת-הרכבת, שם היו פרטיזנים מצבא יוגוסלביה. הם עזרו לנו להסתדר במקום, עד שתגיע רכבת הנוסעת לסקופיה.

למחרת הגיעה רכבת. חזרנו חזרה לסקופיה, לבניין הקהילה היהודית. ראש הקהילה עזר לנו רבות, בפרט בכמה קופסאות סרדינים שקיבלנו ממנו, כדי שיהיה לנו מה לאכול.

בבניין הקהילה היה ספר זכרונות של הקהילה. כל הקבוצות שעברו בסקופיה רשמו בספר את כל פרטי הקבוצה, את שמות החברים. גם אנחנו חתמנו בספר,

לזיכרון ולתודה על עזרתם ליהודים העולים לארץ-ישראל. גם הצטלמנו שם, כל הקבוצה, יחד עם היהודים מסקופיה, אבל את התמונה לא הספקנו לקבל, בגלל שנסענו חזרה לבלגרד.

נפרדנו מהיהודים בסקופיה. עשינו מסיבת פרידה ויחד עם הצעירים והצעירות מהקהילה שרנו, רקדנו 'הורה' והיה שמח. גם הם רצו מאוד לנסוע לארץ, אבל השילטונות ביוגוסלביה לא נתנו ליהודים המקומיים לעזוב את המדינה. זה היה תנאי מפורש של השילטונות, בעד עזרתם ל'בריחה' - ליהודי יוגוסלביה אסור להצטרף לקבוצות העולים.

מזגרב - לאטליה

חזרנו לבלגרד, לבניין של הקהילה, בחצר בית-הכנסת.

כעבור מספר ימים הודיע לנו יחיאל שאנו נוסעים לזגרב, מזגרב לטריאסט שבאיטליה, היות ולא הצלחנו לפתוח את הדרך ליוון.

הגענו לזגרב. בקרבת התחנה היה מחנה של כמה צריפים, שם קיבלנו מקום להשתכן, עד שתיפתח הדרך לעבור את הגבול לאיטליה.

אני דיברתי עם פנינה על התוכניות שלי, כי בעזרת השם, כשנגיע לארץ-ישראל, נתחתן ויהיה לנו בית משלנו. הסברתי לה שאני מאוד בודד, אין לי משפחה, וזה חסר לי מאוד. גם לה חסרה משפחה משלה, אפילו שהיו לה אחים, היות וכל אחד צריך שתהיה לו משפחה לעצמו. אני עזרתי לה כל הדרך לשאת את התרמיל שלה, היות ולי היה תרמיל קטן. מעט מאוד דברים היו לי, בעוד להם היו תרמילים וחבילות רבים, בגלל שהם באו מאראד, שם היו כבר מסודרים די טוב, אבל הם החליטו לעזוב הכל ולעלות לארץ-ישראל.

גם היא סיפרה לי על קורות-חייה בעיירה ביצ'קוב בצ'כוסלובקיה, ואחר-כך בגיטו מטה סאלקא ובאושוויץ. ואיך אחרי השחרור נפגשה עם האחים שלה. זהו סיפור בפני עצמו, שבע"ה אצרף בהמשך לסיפור שלי.

אבל עם כל זאת, היא לא הבטיחה לי שום דבר בטוח. כנראה שהיא לא רצתה להתחייב מראש, ולקשור עצמה אלי, לפני שנגיע למחוז חפצינו, לארץ-ישראל. בסופו של דבר זכינו, בעזרת ה', שכל ציפיותנו התגשמו לטובה.

אחרי כמה ימים נסענו ברכבת, מזגרב לגבול איטליה. נסענו בתור פליטים ואסור היה לשוחח ברכבת עם אנשים זרים. ההוראה היתה כי כשתגיע הרכבת לטריאסט, עלינו לעזוב את שטח התחנה במהירות, לא בקבוצה גדולה, אלא שניים או שלושה

חברים יחד. רשמנו על פתק את הכתובת אליה צריכים להגיע: "VIA DEMONTE 5". זה היה בית של הקהילה היהודית.

זו היתה תקופה בה היה סיכסוך גבול בין יוגוסלביה לאיטליה. יוגוסלביה רצתה לספח את טריאסט, שהיא עיר נמל חשובה בים האדריאטי, בעוד האיטלקים לא רצו למסור את העיר ליוגוסלביה.

יחד איתנו ברכבת הגיעה קבוצה גדולה של יוגוסלבים, שבאו לקיים הפגנה בטריאסט. הם הלכו עם הדגלים היוגוסלביים. בשער היציאה מהתחנה עמדה גם משטרה צבאית בריטית, בגלל שבאיטליה היה אז צבא כיבוש בריטי.

המשטרה האיטלקית והצבא הבריטי, לא רצו לתת לקבוצה היוגוסלבית לצאת מהתחנה. בתוך המהומה שנוצרה שם הצלחנו לעזוב את שטח תחנת הרכבת.

אוכל חם וכשר

אני הלכתי בראש עם פנינה ואלתר חיים. קיבלנו הוראות לאיזה כיוון ללכת. ברחובות טריאסט היתה הפגנה אדירה של איטלקים, נגד מסירת טריאסט ליוגוסלביה. ממול באו קבוצות יוגוסלבים עם דגליהם. ביניהם צעדו שוטרים איטלקיים וחיילים בריטיים, שהיו עסוקים מאוד עם המפגינים. הם עצרו הרבה מפגינים והכניסו אותם למכוניות צבא ומשטרה.

בחסות כל המהומה הזו, הצלחנו לעבור ברחובות מבלי שאנשי המשטרה הבריטית ירגישו בנו. שאלתי בעלי חנויות ברחוב אודות הכתובת שהיתה רשומה בפתק שלי, וכך הצלחנו להגיע לבית הקהילה היהודית, שם קיבלו אותנו מאוד יפה.

מר לדרמן (LÉDERMAN BÁCSÍ) היה אחראי על המטבח וחדר-האוכל. אסור היה לחברי הקבוצות שבאו לשם, להכניס כלים משלהם לחדר-האוכל. היה שם חדר-אוכל גדול ומטבח כשר למהדרין.

ראשית כיבדו אותנו בארוחה חמה וטובה, אחרי שכבר זמן רב לא זכינו לאוכל כשר חם. הרגשתנו השתפרה מאוד. כיבדו אותנו גם בתפוזים, דבר שהיה ממש הפתעה בשבילנו. כמה שנים עברו מאז ראינו או אכלנו תפוזים כאלה.

קיבלנו גם חדרים לגור ולישון שם - דבר נוסף שהיה חסר לנו כבר זמן רב. אבל זו היתה רק תחנת-מעבר, כי משם רצינו להגיע לרומה, בה שכנו המשרדים של כל התנועות שעסקו באירגון עליה ב', ולהסתדר באחד הקיבוצים של 'בני עקיבא'.

מטריאסט נסענו לעיר מסטרה, שם היה משרד לסטטיסטיקה ואינפורמציה של אירגון הפליטים באיטליה. במשרד זה היינו צריכים להירשם, וכל מי שנרשם קיבל תעודה.

התגוררנו מספר ימים במחנה גדול של פליטים. ישראל הוך, אח של פנינה, היה חבר תנועת בית״ר. במסטרה הוא מצא קיבוץ גדול של בית״רים, ונפרד מאיתנו כדי להצטרף לקבוצה שלהם.

אחרי כמה ימים נסענו לרומא, ברכבת. כל הזמן נסענו ברכבות, בלי כרטיסים, כי בתור פליטים היינו פטורים מלקנות כרטיסי נסיעה ברכבת.

פגישה מרגשת ברומא

הגענו לרומא. יצאנו מתחנת-הרכבת, ולא ידענו לאן ללכת. לא היתה לנו כתובת לאן להגיע, וכך עמדנו כל הקבוצה, בצד הכביש, וחיכינו אולי נפגוש מישהו שידריך אותנו. בעוד אנו עומדים שם, ירד מהחשמלית בחור וניגש אלינו. הוא שאל אותנו בעברית וביידיש, מאיפה אנחנו באים ולאן אנו רוצים ללכת. אמרתי לו, שאנחנו רוצים להגיע לקיבוץ 'בני עקיבא', בסביבת רומא.

הוא אמר לי שאלך יחד איתו, והוא יסביר לי מה לעשות. הלכתי איתו למקום בו היה פעם הגיטו של רומא, ברובע היהודים, שם היה המשרד של 'הבריחה'. אותו יהודי אמר לי, שגם הוא שליח של 'הבריחה' וכי אנחנו עומדים בקרבת תחנת-הרכבת - שזהו מקום מסוכן, בגלל שהבריטים עלולים לעצור אותנו. הם הרי יודעים שהיהודים באים לאיטליה, בכדי לעלות לארץ-ישראל. הוא נתן לי סכום כסף, שאלך חזרה לקבוצה, אשכור עגלה, אניח את כל החבילות והתרמילים שלנו על העגלה, וללכת למשרד של הקהילה היהודית, שם נפגוש כבר את החברים שלנו. אותו שליח סיפר לי, שנסע בחשמלית וראה שאנחנו עומדים שם, אז הוא ירד מהחשמלית בכדי לעזור לנו.

חזרתי לקבוצה עם עגלה, את החבילות שמנו על העגלה והלכנו לכתובת שקיבלתי מהשליח. אני זוכר, שבדרך עברנו על-יד שער טיטוס וליד החורבות של האיצטדיון שנבנה על-ידי הרומאים, אחרי חורבן בית-שני.

הגענו לבית הקהילה, שם פגשנו את החברים שלנו. משם שלחו אותנו ל-VIABALBO 33, שם היה בית-כנסת גדול. בחצר בית-הכנסת התמקמנו ללינת לילה.

זה היה לפני זמן תפילת מנחה. פתאום אני רואה שמגיע הרבי שלי, הרב למברגר מסערנטש, לתפילת מנחה ומעריב.

שמחתי מאוד על הפגישה עם הרבי, וגם הוא שמח מאוד. הוא סיפר לי שעזב את הונגריה והצליח להגיע לאיטליה, וכעת הוא הרב בבית-הכנסת הזה. הוא ראה שאנחנו עייפים מאוד, ונתן לי כסף, שאלך לקנות תפוזים לחברי הקבוצה.

הבאתי תפוזים וחילקתי לחבר׳ה. זה ממש החיה את נפשם של כל החברים. פגשתי שם הרבה חברים שיצאו לדרך מהונגריה, זמן רב לפנינו. הם היו בקיבוצים של ׳בני עקיבא׳ בסביבת רומא. אבל התברר לנו שאין כבר מקום בקיבוצים שבסביבת רומא ולכן שלחו אותנו לקיבוץ ׳תורה ועבודה ׳בני עקיבא״ בעיירה אביאטה-גואזונה, בסביבת מילנו.

קיבוץ נעול

למחרת היום עלינו על רכבת ברומא ונסענו למילנו. במילנו היה מרכז ׳הבריחה׳ ומשרדי כל המפלגות, ברחוב VIA DE UNIONE 5, שם היה בניין הקהילה היהודית במילנו. גם מסעדה גדולה היתה שם. קיבלנו במקום תידרוך והוראות איך לנסוע לקיבוץ ׳תורה ועבודה׳ באביטה-גואזונה, שהיה במרחק של כ-20-30 ק״מ ממילנו.

בינתיים אירע מקרה. הבריטים עצרו את אוניית המעפילים בלה-ספציה. כל המעפילים היו עצורים בנמל, יחד עם האונייה. גם קבוצה מחברינו, מקיבוץ אביטה, היו על האונייה בלה-ספציה. כשהגענו לאביטה מצאנו את שער הקיבוץ סגור, וכל החברים היו בתוך הבניין או בחצר. במזכירות הקיבוץ הודיעו לנו שבגלל מה שקרה בלה-ספציה, הוכרז עוצר בכל הקיבוצים. לחברים נאסר לצאת אל מחוץ לחצר, וגם חברים חדשים לא יכלו להיכנס. עמדנו ליד השער הנעול, ודיברנו עם חברים שלנו, שיצאו מהונגריה כמה זמן לפנינו.

הם ספרו לנו שהמצב בקיבוץ טוב מאוד וכי הם מחכים לעליה לארץ, לפי תור. אבל המקרה של תפיסת המעפילים והאונייה בלה-ספציה שיבש את התוכניות, וכעת היה צריך לחכות עד שהעניינים יסתדרו.

קיבלנו הוראות לנסוע למחנה פליטים בעיר קרמונה (KREMONA), אבל לא רצינו לעזוב את המקום, עד שקיבלנו הבטחה מפורשת כי לחג הפסח, האמור לחול בעוד שבועיים, נחזור, בכל מקרה, לקיבוץ אביטה. רק את אלתר הוך, אחיה של פנינה, ואשתו הנצי שהיתה בהריון, הסכימו להכניס לקיבוץ.

נסענו למחנה קרמונה. היה זה מחנה-צבא עזוב. היו שם חדרים ריקים, ללא רהיטים. גם מיטות, לא היו שם. שטחנו את השמיכות על הריצפה, כדי שנוכל לשבת ולישון. אני הלכתי לחפש בכל הבניינים אחר חפצים, עד שמצאתי מיטת ברזל, שהיתה קצת שבורה. הבאתי אותה לחדר של פנינה, שיהיה לה על מה לישון.

נרשמנו במשרד של המחנה וקיבלנו לחם וארוחות בחדר-האוכל. האוכל שם לא היה טוב, אבל היה כשר. אחרי כמה ימים של טילטול בדרכים, שמחנו גם לזה. כל היהודים שהיו במחנה היו מאורגנים בתנועות-נוער או במפלגות, מכל הסוגים שהיו קיימים.

הפגנה

כעבור כמה ימים שמענו שהמצב בנמל לה-ספציה חמור מאוד. האנגלים אינם מאפשרים לאונייה להפליג לארץ, ולכן הוכרז על שביתת-רעב. במזכירות של מחנה קרמונה הוחלט, שכולנו, אנשי כל המפלגות של המחנה, נצא למחרת, בשעה 10, להפגנה ענקית ברחובות העיר קרמונה.

כל הקבוצות הכינו דגל כחול-לבן וכרזות גדולות בשפות עברית, אנגלית ואיטלקית בהם נאמר כי אנו דורשים עליה חופשית והקמת מדינה עברית בארץ-ישראל.

לפני היציאה להפגנה, הוציאו חברי הקבוצה של 'השומר-הצעיר' דגלים אדומים, ורצו לצאת להפגנה עם דגלים אדומים. אז החלו ויכוחים ומריבות בין הקבוצות. כולנו, אנשי כל התנועות, היינו בדעה שאין מקום, כאן באיטליה, ובהפגנה בעד עליה חופשית ומדינה עברית, להפגין בדגלים אדומים. הרוחות התלהטו עד כדי-כך, שקבוצות בית"רים שרפו כמה דגלים אדומים.

אבל החברה מ'השומר הצעיר' לא רצו לוותר על הדגל האדום. אז הוחלט במזכירות שמבטלים את ההפגנה לגמרי. בגלל שיציאה להפגנה באיטליה, עם דגלים אדומים, יכולה רק להזיק לענייני העליה ולחבל בעזרת העם האיטלקי לעליה הבלתי-ליגאלית לארץ-ישראל.

בשעה 12 בצהריים הסכימו חברי 'השומר הצעיר' לצאת להפגנה, ללא הדגלים האדומים. אבל הם קשרו על צווארון חולצתם סרטים אדומים. אז הסתדרנו בשורות, עם דגלי תכלת-לבן והכרזות בדבר דרישה לעליה חופשית ומדינה עברית. עברנו ברחובות המרכזיים של העיר קרמונה, וכל התושבים האיטלקים עמדו על המדרכות ועודדו אותנו בדרישותינו.

לפני חג הפסח הסתדרו העניינים בנמל לה-ספציה. המעפילים הפליגו בשתי אוניות, "אליהו גולומב" ו"דב הוז", לארץ. גם אנו עזבנו את מחנה קרמונה, ובערב פסח התקבלנו בקיבוץ 'תורה ועבודה' 'בני עקיבא" באביטה. זה היה מקום מאוד יפה ומסודר, ועם בואנו לשם הגענו אל המנוחה, עד העליה שלנו, באוניית מעפילים, לארץ.

בקיבוץ 'בני עקיבא'

הקיבוץ באביאטה שכן בוילה מהודרת, עם גינת פרחים גדולה מסביב לבניין. המקום היה שייך ליהודי מיליונר, בשם מאיר. הוא היה מראשי הקהילה במילנו,

ומסר את הוילה הזו ו-וילה נוספת, במרחק כ-300 מטר, לתנועת ״בני עקיבא״, והקמנו שם קיבוץ לתפארת.

בבניין השני התגוררו חברים שהיו נשואים. במשך הזמן נערכו בקיבוץ גם כמה חתונות. הפעילות החברתית בקיבוץ היתה נהדרת. התקיימו שעורי-תורה וגם לימוד עברית. אני למדתי כל יום בבוקר, לפני התפילה, שיעור גמרא עם החבר גבריאל וולברג (היום הוא מתגורר במשואות-יצחק).

בחצר היה מגרש-טניס גדול, שם שיחקנו כדורגל. מדי פעם הגיעו שליחים וקיימו הרצאות, בעיקר על תנועת ה׳פועל המזרחי׳ ו׳בני עקיבא׳, ועל המצב בארץ-ישראל.

חדר-אוכל גדול שימש גם כבית-הכנסת. נסענו הרבה פעמים למילנו, ל-VIA DE UNIONE 5, שם פגשנו תמיד חברים חדשים וקבוצות חדשות שהגיעו לאיטליה.

כשלושה ק״מ מאביאטה, היתה עיירה בשם טראדאטה (TRADATE), שם היה מחנה פליטים גדול. מחנה זה שימש גם כנקודת ריכוז למעפילים, לפני היציאה לאונייה.

כמובן יצאנו גם לטיולים בסביבה. פעם ביקרנו בסביבה במנזר, שהיה בית-ספר לכמרים.

בכיתה אחת ראיתי על הלוח שיעור בשפה העברית, כנראה הכמרים למדו גם עברית. על קירות הכנסיה היו מצויירים תמונות מהתנ״ך וגם פרקי תהילים, כתובים בלשון-קודש, כפי שכתוב בתנ״ך.

בקצה הגינה, בחצר הקיבוץ, היתה בנויה מרפסת גדולה ממנה אפשר היה להשקיף על כל הנוף מסביב, מקום מאוד יפה. היו שסיפרו כי ממרפסת זו נאם המנהיג הפשיסטי האיטלקי, מוסוליני, בזמן שילטון הנאצים, במלחמת-העולם השנייה.

בקומה הראשונה של הבניין גרו הבחורים, ובקומה השנייה התגוררו הבנות. בלימודים ובהרצאות השתתפו כולם יחד. אני לימדתי את פנינה עברית ופרשת-שבוע. גם את מיכאל, אחיה של פנינה, לימדתי. הוא היה עדיין צעיר מאוד ולא הספיק ללמוד הרבה, לפני השואה. למדנו גם שירים חדשים מארץ-ישראל. הרגשנו שם טוב מאוד. כלום לא היה חסר לנו, ורק רקמנו תוכניות: מה נעשה כשנגיע לארץ?

יצאתי הרבה לטייל בגינה עם פנינה. דיברנו על העבר ובעיקר על העתיד שלנו, בעזרת השם, בארץ-ישראל, כשיהיה לנו בית ומשפחה משלנו. אני דיברתי יותר,

והסברתי לה על מצבינו כעת, אחרי השואה הנוראה. אבל במשך כל הזמן הזה היא לא נתנה לי שום הבטחה לגבי העתיד המשותף שלנו.

גל-עד בקיבוץ

היו בקיבוץ שלושה אחים, שחורי שמם, שהמקצוע שלהם, עוד מהבית, היה עבודות שיש ומצבות. החלטנו שנקים מצבת זיכרון להורינו, ולכל בני ישראל, שלא זכו לעלות לארץ-ישראל ונירצחו על-ידי הנאצים הגרמנים וההונגרים, בזמן המלחמה.

בעיירה טראדאטה היו הרבה מפעלים של שיש, ושלושת האחים שחורי התחילו במלאכה. באמצע לוח גדול של שיש לבן הם חרטו את מפת ארץ-ישראל, מהים עד הירדן. בצד אחד של המפה חרטו בעברית, ובצד השני של המפה חרטו באיטלקית, את נוסח מצבת הזיכרון:

"בדרכינו לארץ-ישראל אנו זוכרים את ששת מיליוני קדושי ישראל קרבנות רשעי העולם תרצ"ט-תש"ה קיבוץ תורה ועבודה אביאטה".

באמצע החצר, לפני הכניסה לבניין, הקימו את מצבת הזיכרון. משני הצדדים של לוח השיש היו שני עמודי שיש שחור, ועליו נרות זיכרון. הכל היה בנוי על אבני יסוד. לפני המצבה שתלנו גינה קטנה של פרחים, ועל-יד המצבה העמדנו תורן גבוה בשביל דגל.

בנות הקבוצה תפרו דגל גדול, ועל הדגל רקמו בחוטי זהב את האותיות: "קיבוץ תורה ועבודה אביאטה".

בתאריך ל"ג בעומר תש"ו הסתיימה בניית המצבה, ועשינו חנוכת המצבה. באו אורחים רבים, ביניהם ראש עיריית אביטאה, נציגי הלוחמים הפרטיזנים נגד הנאצים, ותושבים רבים מהעיר. כולם נאמו באיטלקית. גם בעל-הבית, האדון מאיר, הגיע ודיבר באיטלקית.

כל יום בבוקר, עשינו מיפקד על-יד הדגל. שרנו את 'התקווה' והעלו את הדגל לראש התורן. צילמנו תמונות רבות ליד המצבה והדגל, למזכרת. חברים שביקרו במקום סיפרו, כי המצבה עומדת עד עצם היום הזה, בגינה של הוילה.

רצח במחנה פליטים

בתאריך 1 במאי 1946 אירע מקרה טראגי במחנה הפליטים רדז' אמיליה, בסביבת מילנו.

במחנה זה היו גם הרבה אוקראנים נאציים ששיתפו-פעולה עם הצבא הגרמני וה-ס.ס. בזמן המלחמה. רבים מהם היו גם שומרים במחנות-השמדה ובמחנות-עבודה. בחורף 1944-1945 עבדנו בחפירות ביצורים ב-FERTŐ RÁKOS. גם שם היו שומרים אוקראיניים רבים, שהיו מאוד אכזריים והיכו את היהודים במקלות. גם אני קיבלתי מהם מכות על הגב, באמצע העבודה.

אוקראינים אלה לא רצו לחזור לרוסיה, בגלל ששם היו מעמידים אותם למשפט בתור 'פושעי מלחמה' ומוציאים אותם להורג. הם ניסו למצוא מקלט במדינות אחרות. כידוע, עד היום מתגוררים אוקראינים רבים באמריקה, קנדה וארצות אחרות.

אנשי הקבוצה של 'השומר הצעיר' שהיו במחנה, תיכננו לחגוג את הראשון במאי בעצרת חגיגית, באולם הגדול של המחנה. הם קישטו את האולם בדגלים אדומים ובתמונות של מנהיגי רוסיה - סטלין, לנין ויתר המנהיגים. כל יתר הקבוצות, חברי המפלגות האחרות, ביקשו מחברי 'השומר הצעיר' שלא יקיימו את החגיגה, ובפרט שלא יתלו דגלים אדומים ותמונות של סטלין, בגלל שהאוקראינים דיברו בגלוי על כך שלא יסכימו לכך ויעשו הכל כדי להפריע לחגיגה.

המדריכים של 'השומר הצעיר' לא רצו לשמוע לאזהרות אלה. בראשון למאי, לאחר שהחלו בחגיגה, הגיעה לאולם קבוצה של אוקראינים והחלה להפריע. באולם התפתחה מהומה גדולה. היהודים ניסו לדחוף את האוקראינים החוצה ובמקום התפתחה קטטה.

אז שלפו האוקראינים סכינים ודקרו למוות שני יהודים, פרטיזנים צעירים, בגילאי 18-20. כמה צעירים וצעירות יהודים אחרים נפצעו במהלך המהומה, עד שהגיעו אנשי המשטרה והצבא האיטלקי והפרידו בין היהודים והאוקראינים. אחר-כך העבירו את האוקראינים למחנה אחר. אבל לא חקרו את הרוצחים, ולא התקיים שום משפט נגדם.

השמועה הנוראה על מה שהתרחש עברה מהר בכל הקיבוצים והמחנות שבסביבת מילנו. הזעם והצער שלנו היה גדול מאוד. בדיוק לקראת יום השנה הראשונה לסיום המלחמה והניצחון על הנאצים, קרה דבר נורא שכזה, שהאוקראינים הנאציים הרימו את ראשם ושוב רצחו יהודים.

הלווית-ענק

למחרת נערכה הלוויתם של שני הבחורים שנרצחו. כל היהודים מהקיבוצים והמחנות שבסביבה נסעו למילנו, להלוויה. גם אנחנו נסענו, וכולנו התאספנו ב-VIADE UNIONE 5, לשם הביאו את שני הארונות, מכוסים בדגלי כחול-לבן.

את הארונות העמידו באולם גדול, ובחורים מכל הקיבוצים עמדו במשמר-כבוד לצד הארונות. גם הרחובות מסביב לבניין היו מלאים אנשים. אולי גם גויים איטלקיים השתתפו בהלוויה. גם עיתונאים וצלמים היו שם.

ההלוויה היתה הפגנה גדולה נגד הנאצים, וגם דרישה לעליה חופשית לארץ-ישראל. ברצוני לציין, כי עד היום, 50 שנה אחרי המקרה הטראגי הזה, אין שום תיעוד, כאן בארץ-ישראל, על מאורע טראגי זה. דבר לא נרשם על כך, לא ב׳יד-ושם׳ ולא בקיבוץ לוחמי-הגיטאות.

סיפרתי פעם אודות מקרה זה ברדיו, ביום השואה, וגם ניסיתי לבדוק בעיתונים מחודש מאי 1946. הלכתי אל ארכיון ׳בית אריאלה׳ בתל-אביב, ובדקתי את עיתוני ׳על המשמר׳, ׳דבר׳ ו׳הצופה׳. בתאריך 3 במאי 1946 מצאתי רשום, בארבע שורות קצרות, ששני יהודים נרצחו על-ידי אוקראינים במחנה באיטליה. בזה הם יצאו ידי חובה, כאילו להנציח את שני היהודים שהיו קורבנות חינם, בגלל הדגל האדום. אפילו את שמותיהם לא יודעים.

בעקבות שיחת הרדיו שקיימתי ב׳יום השואה׳, התקשרה אלי בטלפון אישה המתגוררת בחיפה. היא סיפרה לי, שהיתה אז במקהלה של הקבוצה, כשעמדו ושרו על הבימה. במהלך ההתקפה של האוקראינים הנאציים היא נפצעה.

בינתיים נולדה בקיבוץ אביאטה תינוקת ראשונה להנצי, אשתו של אלתר הוך. התינוקת נולדה בטראדאטה, שם היה בית-חולים ליולדות, ונקראה בשם חנה. אחרי שהנצי חזרה מבית-החולים, פנינה עזרה לה הרבה בטיפול בתינוקת.

החיים בקיבוץ אביאטה היו טובים. סדר היום היה: תפילת שחרית, שיעורים וטיולים. במטבח עבדו חברים וחברות, והאוכל היה טוב ובשפע.

חיכינו שיישכח הרעש שהתעורר בעיקבות מעצר המעפילים של לה-ספציה, ויתאפשר לארגן אוניית מעפילים חדשה.

פרק כט:
על אונייה מעפילים

"אתה נמצא ברשימה" / פנינה משיבה בחיוב / "לארוז את החפצים" / בשיירת מכוניות לכיוון הים / המתנה על החוף / 1257 איש על אונייה / אווירון בריטי מעל האונייה / שתי אוניות-מלחמה צמודות לאונייה / דו-שיח ברמקולים / החיילים הבריטיים 'כובשים' את הספינה כיעד מבוצר / מפקד האונייה חומק / בחסות החשיכה / שמחה גדולה למראה חיפה והכרמל / האונייה נגררת לרציף / שירת 'התקווה' מרגשת / שיירת אוטובוסים ומשוריינים של המשטרה הבריטית

יום אחד, באמצע חודש יוני 1946, בשעות אחר-הצהריים, קראה לי פנינה ואמרה לי בסוד, כי שמעה בחדרו של אלתר, שהיה סמוך לחדר המזכירות, ש"הלילה יוצאת קבוצה לעליה". היא שמעה גם את רשימת העולים, ו"אתה נמצא ברשימה לעליה, אבל המשפחה שלנו עוד נשארת באביאטה".

החבר'ה בקיבוץ עדיין לא ידעו על דבר העליה, אבל בינתיים עברה השמועה מפה לאוזן ש"הלילה יוצאת קבוצה לעליה".

אז אמרתי לפנינה: "הנה, הגיע הזמן שאת צריכה להחליט על יחסיך כלפי, האם את רוצה להיות רעייתי לעתיד ולבנות את ביתנו יחד בארץ-ישראל או לא? הלילה אני נוסע עם הקבוצה לאונייה. אינני דוחה את נסיעתי לארץ-ישראל בשום פנים ואופן, אבל אם את נותנת לי תשובה חיובית, אני מבטיח לך מכל הלב, לחכות לך

בארץ-ישראל ואעשה כל מה שאפשר כדי להכין את המקום בשבילך בארץ-ישראל״.

היא ענתה לי, שהייתה בטוחה, כשגילתה לי שאני נמצא ברשימה לעליה, שאגיד לה דברים אלה, והוסיפה ואמרה שתחשוב קצת, ותענה לי תשובה על שאלתי.

פרידה מפנינה

לאחר שהחשיך הודיעו לנו, באופן רשמי, כי הלילה יוצאת קבוצה לעליה, וכי את הרשימה יפרסמו מאוחר יותר. כעבור זמן קצר הגיעה פנינה. אני חיכיתי לה בגינה. היא אמרה לי שהחליטה בחיוב, והבטיחה לבוא אחרי לארץ-ישראל בהזדמנות הראשונה, ובארץ-ישראל נבנה ביחד, בעזרת ה׳, את ביתנו החדש.

הייתי מאוד נרגש. זמן רב חיכיתי לתשובה זאת. דמעות של שמחה זלגו מעיני. גם פרלה שלי היתה מאוד נרגשת, וגם לה זלגו דמעות של שמחה מהעיניים. כך, במעמד הזה, הבטחנו אחד לשני אהבת אמת בלב שלם, מלא שמחה. היינו בטוחים בעזרת ה׳ כי בקרוב ניפגש בארץ-ישראל, נתחתן ונבנה בית יהודי נאמן לתפארת ישראל, ונמשיך את שרשרת משפחתינו, שנרצחו באושוויץ ובמחנות בגרמניה.

עכשיו כבר הרגשנו שייכות אחד לשנייה, וידענו שהפרידה תהיה קשה. הוסיפה לכך העובדה שלא ידענו כמה זמן יארך, עד שניפגש שוב. אבל ליבנו היה מלא שמחה ותקווה שהקדוש-ברוך-הוא יעזור לנו גם להבא. וכפי שעזר לנו להישאר בחיים אחרי השואה, כך יעזור לנו ה׳ לקיים את הבטחתנו לבנות את ביתנו בארץ-ישראל.

בינתיים הגיע הרב שפיצר וקרא את רשימת החברים היוצאים הלילה לאונייה. קיבלנו הוראה ״לארוז את החפצים, לקחת רק את הדברים החשובים מאוד ולהתאסף בצריף שבחצר״.

נפרדתי מפרלה שלי והלכתי לצריף, בחצר. שמענו הרצאה על מה שצפוי לקרות בדרך ואיך עלינו להתנהג.

הגיעה משאית גדולה, מכוסה בברזנט, וחנתה בחצר, לפני השער. כעבור זמן-מה קיבלנו הוראה לצאת מהצריף ולעלות על המשאית. אחד-אחד יצאנו בריצה מהצריף. לפתע ראיתי את פרלה עומדת על-יד המשאית וממתינה לי. בהתרגשות רבה אמרנו מספר מילים אחד לשני, נפרדנו ועליתי על המכונית.

בחושך מוחלט נסעה המשאית, לכיוון בלתי-ידוע לנו.

לאחר נסיעה קצרה עצרה המשאית, והודיעו לנו לרדת. אז התברר לנו שאנו נמצאים במחנה טראדאטה, שם יתאספו עוד מספר קבוצות ואחר-כך ניסע לאונייה.

"חוזרים לארץ אבותינו"

למחרת רשמו את כולנו וקיבלנו תעודה "סרטיפיקאט" - רישיון כניסה לארץ-ישראל. בתעודה המודפסת היה כתוב: "אנחנו חוזרים לארץ אבותינו שהובטחה בתורה לאבותינו אברהם יצחק ויעקב ואין רשות לעמים אחרים לעכב אותנו בני ישראל לחזור למולדת שלנו". בכתב-יד הוסיפו את שמו של כל אחד מאיתנו. את התעודה הזאת היה עלינו למסור לאנגלים, כשנגיע לארץ.

אחר-כך התקיים מיפקד של כל הקבוצות וקראו את שמותיהם של כל העומדים להפליג, כדי לבדוק אם כולם אכן נמצאים. ואז הגיע שיירה של מכוניות וגם אוטובוס אחד.

הפעם היתה הנסיעה לאונייה שלא כמו בנסיעות קודמות, במכוניות מכוסות בברזנט, אלא במכוניות פתוחות, לאור היום. ההוראה היתה, כי אם במקרה הצבא הבריטי יעצור את השיירה לבדיקה, אז נאמר להם שאנו עוברים ממחנה אחד למחנה אחר.

עלינו על המכוניות, בעוד שבאוטובוס נסעו רק נשים - והשיירה יצאה לדרך.

עברנו את אביאטה, ומרחוק ראינו את קיבוץ 'תורה ועבודה'. כל החברים שנותרו בקיבוץ היו מכונסים בפנים. אסור היה להם לצאת, עד שנצליח להגיע לאונייה ולפליג לדרך.

ג'יפ, ובתוכו שלושה אנשים, ליווה את השיירה. כל הזמן הם שמרו שאחת מהמכוניות לא תישאר מאחור. אם למכונית אחת אירע תקר, אז יתר המכוניות נסעו לאט יותר, עד שתיקנו את המכונית והיא הצטרפה שוב לשיירה.

נסענו כל היום לכיוון מערב, אל חוף הים. כשהחשיך, עברנו ליד העיר גנואה, לכיוון לה-ספציה.

בלילה, בערך בשעה שתיים, נסענו על כביש שעבר בקרבת הים. נסענו בחושך ואסור היה להדליק גפרור או סיגריה. הגענו למזח שומם 'בודו' ליד נמל סבונה, בסביבת לה-ספציה.

לפתע הבחנו במשהו גדול ושחור על הים. השיירה נעצרה. קיבלנו פקודה לרדת מהמכוניות ולרוץ מהר אל שפת-הים ולהמתין שם, בשקט גמור, על החול.

כשהגענו לשפת-הים, עזבו המכוניות את המקום. מיד אחרינו הגיעה שיירת מכוניות מכיוון דרום, מסביבת רומה ונאפולי. גם חברים אלה הצטרפו אלינו, על שפת-הים.

האונייה התקדמה אל החוף, עד כמה שאפשר.

בלב ים

בינתיים, הגיעו למקום מספר אנשי משטרה איטלקים, 'קאראבינרים', והחלו לחקור - מה מתרחש על שפת-הים?

מארגני הבריחה שוחחו איתם, וכנראה הסבירו להם את העניין, אבל בעיקר הם ניסו למשוך זמן, כדי שהם לא יזעיקו את הצבא הבריטי לעצור אותנו. במקביל, הם נתנו לנו הוראות לעלות לאונייה במהירות.

הורידו סולמות חבלים, ואחד אחרי השני עלינו על האונייה. בכניסה לאונייה עמד בחור ונתן לכל אחד שקית. בתחילה לא ידענו לשם מה השקית. רק כשהאונייה החלה להפליג, והרבה חברים החלו להקיא הבנו מדוע ציידו אותנו בשקית. כשכולם כבר היו על האונייה, קיבלנו פקודה לסגור את החלונות. רק כשהיינו כבר בים הפתוח, פתחנו שוב את החלונות.

האונייה היתה טובה מאוד. היא היתה בנויה מפלדה ושימשה בתקופת מלחמת-העולם השנייה, לליווי שיירות של הצי האמריקני. היו שתי אוניות כאלה: זו שלנו ואחת אחרת, שיצאה עם מעפילים מצרפת, תיכף אחרינו. את אוניות אלה קנו מעודפים של הצי האמריקני.

בבטן האונייה היו מסודרות מיטות בנות שלוש קומות מברזנט, על עמודים. אני תפסתי מקום קרוב לחלון, כדי לראות מה נעשה בחוץ. גם על הסיפון התקינו מיטות של שלוש קומות, והכל היה מכוסה בברזנט, כדי שאוניות ואווירונים של הצי הבריטי, לא יבחינו כי זו אוניית מעפילים.

על האונייה היה סדר וניקיון, וגם השירותים והמקלחות היו נקיים ומסודרים. אבל הסדר נשמר רק ביום הראשון, אחר-כך כבר לא הצליחו לשמור על הניקיון.

1257 אנשים היו על האונייה, והצפיפות היתה גדולה. בשירותים היינו צריכים להמתין בתור. גם מים קיבלנו במסורה. לא נתנו לנו מספיק מים, מפני שלא ידענו כמה זמן נאלץ לשהות על האונייה.

בשעות הצהריים הודיעו, כי על הסיפון מחלקים ארוחת-צהריים. כל אחד צריך היה לעמוד בתור עם הכלי שלו, כדי לקבל את ארוחת-הצהריים.

לחם וסרדינים

ואז חזרה על עצמה 'פרשת האוכל', כמו שהיה ביוגוסלביה.

עליתי על הסיפון וראיתי כי יהודי אחד, בעל זקן קטן, קצת יותר מבוגר מאיתנו, עומד ומחלק את ארוחת-הצהריים - מרק, בשר ותוספות. ארוחה רגילה.

כשיהודי זה ראה אותי, עם כיפה על הראש, הוא הבין שאני שומר מצוות. הוא קרא לי ואמר שלצערו הרב האוכל אינו כשר. הוא עובד על האונייה מטעם הסוכנות והוא מבשל מה שנותנים לו לבשל. הוא ביקש שאודיע לכל החברים הדתיים, שאי-אפשר לאכול את האוכל של המטבח. סיפרתי זאת לחברים וכמובן שאף אחד לא הלך לקבל את הארוחות.

מאוחר יותר הגיע יהודי זה, שהיה הטבח, והביא לנו קופסאות סרדינים ולחם. במשך כל הזמן שהיינו על האונייה, אכלנו רק סרדינים. כאן, על האונייה, לא היה עם מי לדבר או ממי לבקש. רק הטבח עשה לנו טובה ונתן לנו סרדינים ולחם.

אבל כל זה לא השפיע עלינו. המורל שלנו היה חזק ומצב-הרוח היה מרומם. ידענו כי בעוד כמה ימים, בעזרת השם, יתגשם חלומנו ונגיע לארץ-ישראל.

את רב החובל לא היכרתי, אבל את יתר עובדי האונייה, המלחים, היכרתי. הם היו בחורים יהודים אמריקניים, ששירתו בחיל-הים האמריקני, וכעת התנדבו לעזור ולהביא את אוניית המעפילים לארץ-ישראל.

מספר פעמים במהלך ההפלגה היתה אזעקה, והיה צריך לרדת מהר מהסיפון, אל תוך האונייה. האזעקה הופעלה כשעברה אונייה במרחק ראייה מהאונייה שלנו. היה צריך לדאוג שלא יבחינו שעל האונייה נמצאים הרבה אנשים, כיוון שאז הבריטים היו עלולים לעצור את האונייה מלהמשיך בדרכה.

ביום השביעי לנסיעה אמרו לנו, שאנחנו מתקרבים לחופי ארץ-ישראל, וכי ינסו להגיע אל החוף, מבלי שהאנגלים יבחינו בנו.

בשעות אחר-הצהריים כבר אפשר היה לראות מרחוק את היבשה, והשמחה היתה גדולה מאוד.

מטח פגזים

אלא שאז, לפתע פתאום, הופיע אווירון בריטי מעל האונייה. הוא ירד ושוב עלה. מספר פעמים חג האווירון מעל לאונייה, כמו העורב ששלח נח מהתיבה. אז התברר לנו שהאנגלים גילו אותנו, ולכן ננסה להיכנס אל תוך נמל חיפה.

אחרי שהאווירון עזב אותנו, הגיעו שתי אוניות-מלחמה, מחיל-הים הבריטי. אחת נצמדה אל צד ימין של האונייה שלנו, והשנייה אל צד שמאל של האונייה. הם התקרבו די קרוב, ואז החל דו-שיח ברמקולים, באנגלית. רב החובל שלנו חבש כובע גדול ורחב על ראשו, כדי שלא יכירו אותו, וצעק להם חזרה, באמצעות הרמקול.

על האונייה תלו בד לבן, מספר מטרים אורכו. על הבד נכתב, באותיות גדולות, בשפות אנגלית ועברית: "אנחנו יהודים ניצולי השואה ממחנות-ההשמדה הגרמניים. אין לנו נשק ואנחנו לא מפחדים מכם. אנחנו חוזרים לארץ-ישראל, ארץ מולדתנו". על תורן האונייה העלו את דגל ישראל.

אני, יחד עם קבוצת חברים מאביאטה, התיישבנו על הסיפון, בקצה החרטום של האונייה, ותלינו שם את הדגל שלנו.

בינתיים המשיכה האונייה להתקדם, לכיוון חיפה. מאוניות-המלחמה צעקו האנגלים לעברנו כי עלינו לעצור מיד, וכי אסור לנו להתקדם יותר אל הנמל.

אבל רב החובל שלנו השיב להם חזרה, שאין להם רשות לעצור אותנו, וכי אנו רוצים להגיע לחיפה. אז התקרבו שתי אוניות המלחמה וירו מספר פגזים מהתותחים שלהם, אל עבר האונייה. הכדורים זימזמו במים, ממש ליד חרטום האונייה. רק אז עצר רב החובל את האונייה.

על האונייה תלו בד לבן ארוך נוסף, עליו נכתב שמה של האונייה: "אוניית המעפילים - יאשיהו וג'וד". היה זה שמו של ציר בית-הנבחרים הבריטי, ידיד ישראל, והאונייה נקראה על שמו.

שתי אוניות המלחמה נצמדו ממש אל האונייה שלנו, וזרקו חבלים לעבר האונייה שלנו, כדי לקשור את האונייה עליהם. אבל החבל נפל לים. לצידנו ישב מפקד האונייה שלנו. הוא היה לבוש כמו אחד מהמעפילים. הוא אמר לנו שאף אחד לא יתפוס את החבל ורק כשירמוז לנו, אז נתפוס את החבל.

החיילים האנגלים זרקו את החבל על האונייה שלנו, והחבל נפל שוב ושוב אל המים. אנחנו ישבנו על הסיפון וצחקנו להם בפנים. זה היה כמו משחק של החתול והעכבר.

רק כעבור כמה זמן, רמז לנו המפקד שנפסיק את המשחק ונתפוס את החבל. אז ניגשנו כמה חברים, תפסנו את החבל שהחיילים האנגלים השליכו לעברנו וקשרנו אותו אל האונייה שלנו.

חיילים בריטיים על האונייה

שתי אוניות-המלחמה התקרבו אל האונייה, ובאחת קפצו החיילים הבריטים, עם נשק דרוך בידיים, על סיפון האונייה שלנו. הם כבשו אותנו כפי שכובשים איזה יעד מבוצר, בזמן מלחמה.

ראיתי גם את הקצין הבריטי, במדים לבנים ואקדח ביד, קופץ לאונייה. הם החלו לערוך חיפושים אחר מנהיגי האונייה, אבל אלה התערבבו בין יתר המעפילים ואי-אפשר היה להכיר אותם. אף אחד מאיתנו לא גילה, כמובן, מי הם.

אחר-כך נודע לנו, כי מפקד האונייה הצליח לחמוק מהאונייה עוד באותו לילה. יתר המלחים היהודיים שעזרו להביא את האונייה, נלקחו יחד איתנו למחנה עתלית. כעבור זמן-מה הם שוחררו מהמחנה, יחד איתנו.

לפתע ראינו כי הבריטים מורידים מהתורן את דגל ישראל. על האונייה החלו צעקות ומהומות, והמעפילים קיללו את הבריטים. הבריטים החליטו לנקוט בפשרה וחלו את דגל בריטניה למעלה ואת דגל ישראל תחתיו, וכך העלו על התורן את שני הדגלים. בעקבות כך, שקטו הרוחות והתחלנו לשיר ולרקוד על הסיפון.

אז הופיע על הסיפון נציג הסוכנות היהודית מחיפה. הוא הכריז, כי מחר בבוקר נרד מהאונייה ובמשך מספר שבועות נשהה במחנה בריטי. אחר-כך נשתחרר, ונקבל רשות להיכנס לארץ-ישראל.

השמחה היתה גדולה מאוד. בפרט כשראינו את חיפה והכרמל ממול, מוארים בחשמלים - זה היה הנוף היפה ביותר שראיתי בחיי. השמחה, השירה והריקודים נמשכו, עד שעה מאוחרת בלילה.

הלכתי לישון מעט על סיפון, תוך צפייה דרוכה לבוקר המחרת. בבוקר, קמנו והתגלה לנו, לאור היום, הנוף הנהדר של העיר חיפה והר הכרמל. כל הקבוצה שלנו היתה על הסיפון, והתפללנו תפילת שחרית, בפעם הראשונה, בארץ-ישראל.

בערך בשעה 10.00 הגיעה אוניית גרר בכדי לגרור את האונייה שלנו, לרציף של הנמל. אנשי ההגנה קילקלו את מכונות האונייה שהביאה אותנו, כדי שהאנגלים לא יוכלו להשתמש בה. כך עשו עם כל האוניות שהביאו מעפילים. בנמל היה מקום מיוחד, אליו גררו את אוניות המעפילים. האוניות עמדו שם עד 15 במאי 1948, היום בו עזב הצבא הבריטי את הארץ. אז תיקנו את האוניות.

האונייה שלנו 'וודזווד' והאונייה 'ביריה' - שהיתה הזוג של 'וודזווד', ויצאה באותו זמן מצרפת והגיעה אחרינו לארץ - היו בין האוניות הראשונות של חיל-הים של מדינת ישראל. היו אלה אוניות מפלדה, ועליהן התקינו תותחים ומכונות-יריה. הן קיבלו את השמות "ק28" ק30". פעם, כשהייתי בביקור בחיפה, ראיתי את שתי האוניות עוגנות בנמל.

הצופה

יום חמישי כח סיון תש"ו

THURSDAY 27 June, 1946

עתון "יומי" HATZOFE DAILY, Tel-Aviv | שנה השלישית | 2,586 | המחיר 20 מא"י

"וודג'וד" הוכנסה בכוח לנמל חיפה

1269 עולי וג'וד הועברו לעטלית

תוקם ממשלה זמנית בהודו

"פעולות ולא וועדות"

למעלה ממחצית

לביצור משקנו נחוץ הס

אנשי "תורה ועבודה"

הגיעה קבוצה בת 60 חברה של קיבוץ "תורה ועבודה" באביאסף, ליד מילאנו, בראשה עומד החבר כץ. ובן 20 איש מקבוץ "השבים". כן באו עוד 20 חברי הפועה"מ מאוסטריה ובשבת תו"ע בלסו בכובעי תכלת לבן.

צעירי "בני עקיבא" וסמלי קיבל פניהם הח' ש. זילברפארב מחיפה. משעם מרכז העליה של הפועל המזרחי.

יצאו לעטלית

בזרועות רבה נמלאו האוטובוסים. אחר אחרי משנהו זעק שונג מבריח חמפי שיחות עם הסובבים. ליד מעגן הסירות נעצרו וכך יבדום ארגוני הנשים במשקאות קרים ונקרי המשיכו דרך השער המערבי ויצאו

'התקווה' על הרציף

בזמן גרירת האונייה לרציף הנמל, עמדו כל המעפילים על הסיפון. אני עליתי למקום גבוה על הסיפון, וכולנו שרנו, כל 1257 המעפילים, את השיר "הבאנו שלום עליכם" ואת השיר "עוד לא נתקה השרשרת". גם פועלי הנמל הצטרפו לשירה. היה זה מחזה אדיר שלא אשכח לעולם. שתי סירות, ועליהן דגלי ישראל, ליוו את האונייה משני צדדיה. אולי היו אלה מאנשי פל-ים.

כשהגיעה האונייה לרציף, פרצה מפי כולנו, באופן ספונטני, שירת 'התקווה'. כל האנשים שהיו בנמל, פועלים, עיתונאים וגם כמה מהחיילים הבריטיים, עמדו דום כששרנו את "התקווה".

זה היה ביום חמישי, 27 JUNI 1946.

על הכביש, סמוך לרציף, עמדו אוטובוסים ומכוניות משוריינות של המשטרה הבריטית. התקינו כבש מהאונייה עד לרציף, ואנו התחלנו לרדת מהאונייה. אנשי משטרה בריטים עמדו בשתי שורות, ואנחנו עברנו ביניהם, עד שעלינו על האוטובוסים. לצד האוטובוסים עמדו אנשים ונשים רבים שזרקו לנו, אל תוך האוטובוסים, בקבוקי שתייה.

לאחר שכל המעפילים עלו על האוטובוסים, יצאה השיירה לדרכה. בין האוטובוסים נסעו מכוניות משוריינות של המשטרה הבריטית, עד שהיגענו למחנה-מעצר עתלית.

פרק ל:
מחנה-מעצר בעתלית

שיעורים, משחקים ושירה במחנה / פקודה: לעבור למחנה אחר! / סירוב לחלל שבת / מוקפים שוטרים על כביש חיפה / תחת כיפת השמיים, בשמש לוהטת / שיירה של מכוניות-צבא עמוסות ביהודים / עקיצות עקרבים במחנה אוהלים / בחזרה למחנה 'עתלית' / מכתב לאיטליה / שחרור ממחנה-המעצר / סידור קליטה בפתח-תקווה

'מחנה עתלית' היה מחנה של צריפים, וסביבו גדר-תייל ועמדות-שמירה. זה הזכיר לנו את שעבר עלינו שנה קודם לכן, במחנות הנאצים, אבל ההבדל היה גדול. כאן ידענו שאנו נמצאים במקום טוב, בארץ-ישראל, ובקרוב נשתחרר ונגיע הביתה, לבית האמיתי שלנו.

בכניסה למחנה עתלית עברנו ליד שולחן שלצידו ישבו קציני משטרה, ביניהם גם שוטרים יהודיים. הם רשמו את הפרטים האישיים של כל אחד, ואנו מסרנו להם את 'הסרטיפיקאט', תעודת-העליה שקיבלנו באיטליה, לפני שיצאנו לאונייה.

כל קבוצה מאורגנת קיבלה צריף, והנשים והבנות קיבלו צריף בנפרד. בצריף שלנו היתה הקבוצה של 'בני עקיבא' מאביטה ומרומא. צריף אחד שימש כחדר-אוכל וכבית-כנסת. כל היום התעסקנו בשיעורים, במשחק ובשירה. מצב-הרוח היה מרומם. קיבלנו עיתונים כל יום ושמענו את החדשות מהארץ.

הגיע גם שליח של 'בני עקיבא', חבר קיבוץ בארות-יצחק. הוא הסביר לחברים אודות חיי הקיבוץ ורצה שכמה חברים ישתלבו בקיבוץ. היתה גם קבוצה מגובשת, הם היו מהכשרת 'מקווה', שרצו ללכת יחד להתיישבות.

פינוי מהמחנה

אחרי יומיים, ביום שבת בבוקר, בתאריך 29 JUNI 1946, נכנסו שוטרים לכל צריף ונתנו פקודה לקום מהר ולהתלבש, לארוז את כל החפצים, לצאת מהצריפים ולעמוד בשורה על הכביש, עד שיבואו מכוניות ויעבירו אותנו למחנה אחר. לא הודיעו לנו את סיבת ההעברה.

אנחנו, אנשי הצריף שלנו, הודענו לשוטרים, כי אנחנו לא יוצאים, וכי לא נעלה למכוניות היום. זו השבת הראשונה שלנו בארץ-ישראל וכבר רוצים לגרום לנו לחילול שבת?! באו שוטרים יהודיים ודיברו איתנו, שאנחנו חייבים לעזוב את הצריף ולצאת עם החבילות לכביש. אבל אנחנו הודענו להם כי בשום אופן לא נחלל את השבת, יהיה מה שיהיה.

כל יתר המעפילים כבר נסעו עם המכוניות, ואילו אנו עדיין נותרנו בעתלית. לבסוף הסכמנו לפשרה: את החבילות הם יקחו במכונית, ואנחנו נצא לדרך, ברגל. וכך היה. השוטרים העמיסו את התרמילים שלנו על מכונית ואנחנו עמדנו בשורה, כמו פלוגה, ומסביב הקיפו אותנו השוטרים, עם נשק ביד.

יצאנו לדרך בצעדה ובשירה, ללא שום פחד מהשומרים. כל זה התרחש בשבת בבוקר, מבלי שנדע מהי הסיבה לכל המהומה, כי היינו לגמרי מנוזקים מהישוב.

כך צעדנו על הכביש, לכיוון חיפה. לפני הצומת של כביש חיפה, נמצא שטח רחב, שהיה מלא קוצים ועשבים, לשם הביאו אותנו. גם יתר המעפילים של המחנה כבר היו שם.

הצבא הבריטי הביא למקום פלוגת-עבודה של חיילים מהודו, והם הקיפו את כל השטח בגדר-תייל והתחילו לבנות אוהלים. עבודה זו ארכה מספר שעות, ואנחנו היינו במשך כל הזמן הזה תחת כיפת השמיים, בשמש לוהטת ביום חמסין. הרגשתנו היתה קשה מאוד, גם בגלל הסיבה שלא ידענו שום דבר מהנעשה בחוץ, וגם מפני שהאוכל והשתיה לא היו מסודרים. עד שסידרו קו מים למחנה האוהלים, חלפו כמה שעות.

לפתע ראינו חולפת על הכביש הסמוך שיירה של מכוניות צבא, עמוסות ביהודים. לפני ואחרי כל מכונית נסע טנק של הצבא הבריטי. הם נסעו לכיוון מחנה עתלית. כל היהודים שישבו במכוניות שרו שירים עבריים, נופפו לנו בידיים לשלום, וצעקו לעברנו: "הכל בסדר", "הכל בסדר".

'השבת השחורה'

לפנות ערב הגיע אלינו נציג מהסוכנות היהודית, וסיפר לנו אודות מה שהתרחש

באותו יום, בירושלים ובקיבוצים בכל רחבי הארץ:

הצבא הבריטי, יחד עם המשטרה הבריטית, ערכו התקפה מרוכזת על כל היישוב היהודי. הם עצרו את כל חברי הנהלת הסוכנות היהודית והעבירו אותם למחנות-מעצר. בכמה קיבוצים, כמו יגור ותל-יוסף בצפון ורוחמה בדרום, ערכו חיפושים ומצאו נשק של ה'הגנה'. את חברי הקיבוצים עצרו והביאום למחנה עתלית. זו, בעצם, היתה הסיבה לכך שהם פינו אותנו ממחנה עתלית. נציג הסוכנות הרגיע אותנו ואמר לנו שלא לדאוג, כי העניינים כבר יסתדרו.

את אותה השבת מכנים עד היום בשם 'השבת השחורה'. ביום ראשון בבוקר כבר קיבלנו עיתונים ונודע לנו פרטים על המבצע של האנגלים. גם את הרב (פישמן) מיימון זצ"ל עצרו. הוא לא רצה לחלל שבת ולעלות על מכונית הצבא. החיילים הבריטיים לקחו אותו בכוח, היכו אותו והשליכוהו על המכונית. כל הישוב היהודי היה מאוד נסער ממעשה זה של הבריטים. כל יהודי העולם, ובפרט יהודי אמריקה, נסערו מאוד ודרשו מהאנגלים לשחרר את העצורים.

בלית ברירה אחרת, התרגלנו גם למצב במחנה האוהלים. המצב היה קשה מכל הבחינות: החום היה כבד מאוד, האוכל והשתיה לא היו מסודרים כמו במחנה הצריפים, וגם היו שם עקרבים. בלילה שכבנו על הקרקע, על שמיכות, ומספר אנשים נעקצו על-ידי עקרבים, עד שהיה צריך להבהיל אותם אל בית-חולים.

כעבור זמן-מה הועברו העצורים ממחנה עתלית למחנה 'רפיח' ואנו הוחזרנו למחנה עתלית. כאן היה מצבינו טוב מאוד. כתבתי מיד מכתב לאיטליה, לקיבוץ אביאטה, לפרלה שלי, וסיפרתי לה במכתב שאני כבר נמצא ב"ה בארץ-ישראל, וכי אני ממתין בקוצר-רוח לקראת הגעתה בקרוב לארץ. כתבתי גם מכתב לשרה יונגר, מקיבוץ יבנה, אחותה של הנצי, אשתו של אלתר חיים, וסיפרתי לה על בני המשפחה הנמצאים באיטליה, בדרכם לעלות לארץ-ישראל.

חלפו מספר ימים ואל חופי הארץ הגיעה אוניית מעפילים בשם 'ביריה'. היו אלה המעפילים שיצאו לדרך מצרפת, באותו זמן שאנו יצאנו מאיטליה. האונייה שלהם היתה כמו שלנו, אבל בזמן שהאנגלים תפסו את האונייה שלנו, העבירו את המעפילים בלב-ים לאונייה אחרת, קטנה יותר, כדי שהאונייה תוכל לחזור לאירופה ולהביא מעפילים אחרים. כעבור זמן-מה שבה האונייה עם מעפילים חדשים, תחת שם חדש: 'ההגנה'.

עם 'ביריה' הגיעו הרבה חברים שלי, ביניהם חברי קלמן ורדי וכלתו חיה, ושמחנו מאוד כשנפגשנו במחנה עתלית.

לאן ללכת?

לפי החוק של ממשלת המנדט הבריטי השתחררו כל 15 לחודש 1500 מעפילים. היתר חיכו ל-15 לחודש הבא.

הקבוצה הראשונה של מעפילי 'וג'וד' השתחררה ב-15 לחודש יולי. אני השתחררתי עם הקבוצה השנייה, ב-15 לאוגוסט.

מידי יום הגיע למחנה שליח של 'הפועל המזרחי' והודיע לאנשים לאיזו עיר לנסוע לאחר השחרור, כדי לקבל שם סידור עבודה. היתה גם קבוצה מאורגנת, שחבריה רצו לצאת להתיישבות. אלו היו החברים מפלוגת 'מקווה' והם נסעו לכפר-אתא. כמה חברים הצטרפו לגרעין בפרדס-חנה.

אני רציתי להצטרף לקיבוץ משואות-יצחק, בגוש עציון, שם היו לי כמה חברים. אבל לפי השיחות שהיו לי עם פרלה, ידעתי שהיא אינה רוצה ללכת לקיבוץ. לבסוף קיבלתי, עם קבוצת חברים, סידור לפתח-תקווה, לסניף 'הפועל המזרחי'.

סדר הקליטה של העולים החדשים היה אז דרך המפלגות. כל מפלגה רצתה לזכות ביותר חברים, והם עשו הכל כדי לסדר את החברים ב'עבודה ובדירה.

מהסוכנות קיבל כל עולה חדש מיטת ברזל, עם מיזרון ושמיכה, ו-12 לירות במזומן.

פרק לא:

חלום מתגשם:
חיים בארץ-ישראל

חלום מתגשם מול העיניים / "אמרו לי להוריד את כולכם ליד בית ההסתדרות" / אפלייה בין דתיים ללא-דתיים / לירה ראשונה ביד... / 'סידור ראשון' וקשיי קליטה / עבודה בבניין, במחצבה ובכבשני סיד / משכנתא לשכר-דירה / ייצור ארנקים בתל-אביב / פנינה בדרך לארץ-ישראל / מכתב מקפריסין / חבילה לקפריסין / מעצר וחקירה אצל הבריטים / "גם בחו"ל למדתי עברית" / "לך מהר, לך הביתה!" / ארגון פעילות של צעירי 'המזרחי' / פנינה מגיעה לעתלית / הברחת חבילה למחנה / פגישה באמצע הכביש... / דירה חדשה ב'דמי מפתח' / תביעה ודיון בבית-משפט / הסכם פשרה / תאריך לחתונה

סוף סוף הגיע היום הגדול, יום השחרור ממחנה עתלית. עלינו על אוטובוס בדרך לפתח-תקווה. לכל אחד היתה תעודת-עולה, עם הפנייה לסניף 'הפועל המזרחי'. באוטובוס נסעו איתנו עוד כמה אנשים. ההפנייה שלהם היתה ל'הסתדרות הכללית'.

בדרך מעתלית עד פתח-תקווה התבוננתי בנוף הנהדר של ארץ-ישראל. הכל היה כמו חלום המתגשם לנגד עיני.

האוטובוס הגיע לפתח-תקווה ועצר ברחוב וולפסון, מול בית ההסתדרות. הנהג הכריז שכולם צריכים לרדת מהאוטובוס. אמרתי לנהג שאנחנו צריכים את בית 'הפועל המזרחי'. הוא השיב: "אני לא יודע שום דבר, ככה אמרו לי להוריד את כולכם, על-יד בית ההסתדרות".

עד אז לא ידעתי דבר אודות מה שנעשה בין המפלגות. רק מאוחר יותר הרגשנו על בשרינו את האפלייה, בין הפועלים הדתיים ללא-דתיים. עמדנו שם, כל חברי הקבוצה, ברחוב וולפסון, ליד קולנוע 'היכל', ולא ידענו לאן לפנות.

קשיי קליטה

לפתע הבחנתי ביהודי עם זקן קטן, עומד בפינת הרחוב. חשבתי שהוא יוכל לעזור לנו. ניגשתי אליו ואמרתי: "אנחנו קבוצה מ'הפועל המזרחי' שיצאנו כעת ממחנה עתלית, ואנחנו רוצים להגיע אל סניף 'הפועל המזרחי'".

אותו יהודי היה מר הרצל, השוחט בפתח-תקווה. הוא הבין תיכף במה מדובר, ואמר לי שאנחנו עומדים במקום מסוכן, ליד בית ההסתדרות, והם עלולים להעביר את הקבוצה אליהם. הוא הורה לי ללכת איתו, לחבר מזכירות הסניף. אמרתי לחברים שיחכו לי, עד שאחזור.

הלכתי עם מר הרצל לחבר דוד נוימן, ואמרתי לו: "אנחנו עומדים ליד קולנוע 'היכל', ולא יודעים מה לעשות". הוא אמר לי: "הנה, קח לירה אחת, ותלך עם החברים למסעדה 'תנובה'". הלירה שנתן לי היתה הלירה הראשונה שהחזקתי ביד.

הוא הסביר לי שהמסעדה נמצאת ברחוב חובבי ציון, אחרי בית-הכנסת הגדול. הוא גם אמר שננוח, נאכל ונשתה, ואחר-כך נבוא לסניף 'הפועל המזרחי' הנמצא ברחוב שטמפר, על-יד תחנת הקמח 'בראז', והוא וחברים נוספים יהיו שם, ויעזרו לנו להיסתדר.

חזרתי לקבוצה ולקחתי את כולם למסעדת 'תנובה'. תמורת הלירה שנתן לי, אכלנו כולנו פלטה ירקות עם קציצת פילה, ושתינו מים קרים. משם הלכנו לסניף 'הפועל המזרחי'. היו שם דוד נוימן ז"ל, יצחק ספיר ז"ל והחבר ישראל מיכאלי.

אותנו, הבחורים הרווקים, סדרו בישיבת 'תורה ומלאכה', בכפר אברהם. היה שם צריף ריק, מפני שהיה זה קיץ, והילדים היו בחופשה. בצריף התגוררנו, ובחדר-האוכל של הישיבה אכלנו ארוחת-צהריים.

בערך שבוע חלף עד שהיכרנו את העיר פתח-תקווה והתחלנו לחפש חדרים להשכרה. כעבור מספר ימים כבר כולם מצאו חדר למגורים ואכלנו במסעדה של

בלונדר, על-יד הדואר. קיבלנו את ה׳סידור ראשון׳ שכלל מיטות וכמה לירות, והלכנו להירשם בלשכת העבודה.

אז התחלנו להרגיש את הקושי של הקליטה בארץ. אבל כולנו היינו אידיאליסטים צעירים ולא היו לנו דרישות גדולות.

אני כבר דאגתי לעתיד. מאוד רציתי שכאשר פרלה שלי תגיע לארץ, יהיה לי כבר משהו, שנוכל להסתדר בקלות יותר.

עבודה ודירה

בתחילה, לא קיבלתי עבודה. אחרי שבועיים קיבלתי פיתקה ליום עבודה בבניין, עם עוד יהודי ותיק, בבית-החולים בילינסון ב׳ (כיום בית-חולים ׳השרון׳). בעד יום עבודה קיבלתי לירה אחת וששים גרוש. בכסף זה יכולתי לאכול במסעדה, במשך עשרה ימים.

הלכתי לעבוד בכל מקום ששלחו אותי מהלישכה. עבדתי גם במחצבה במגדל-צדק, ובכבשנים של סיד. זו היתה עבודה מפרכת וקשה, גם בגלל החום הכבד. הסיד גרם לפצעים בעצמות הידיים. עבדתי גם בפרדסים, בטוריה ובגיזום, אבל שם שילמו רק 90 גרוש ליום.

לשכור דירה לא היה דבר כל-כך פשוט. בדרך כלל, בדירת שני חדרים התגוררו שתי משפחות, עם מטבח ושירותים משותפים. מי שהיתה לו דירה לבד, היה עשיר.

מזכיר הסניף הציע לנו דירה ברחוב קיטרוני. היה זה בית קטן, שני חדרים, מטבח ושירותים. חדר אחד שכר שמחה כץ ז״ל, שכבר היה נשוי עם ילדה. את החדר השני שכרתי בשותפות, עם חברי יהודה קליין, המכונה ׳אימבו׳ (IMBU). לקחנו משכנתא בבנק, בגלל שהיו צריכים לשלם לבעל-הבית שכר-דירה שנה למפרע. עשיתי הסכם עם חברי קליין, שמי שיתחתן ראשון ישאר בחדר, ואילו השני ישכור חדר אחר.

למרות שהסידור לא היה הכי נוח, בגלל שהמטבח והשירותים היו משותפים לעוד משפחה, אבל מחוסר ברירה אחרת לקחתי את הדירה הזאת. בליבי חשבתי, שאם פנינה תבוא ותרצה לגור שם, אז נשאר שם. אם לא, נחפש דירה אחרת. העיקר שבינתיים יהיה לנו היכן לגור.

בעיית העבודה היתה קשה אף היא. לפעמים שבוע או יותר, לא הייתה לי עבודה, אז ניסיתי את מזלי במקצוע שלי - עבודת ארנקים.

במחנה עתלית, בקבוצה של ׳ביריה׳, היה חבר בשם משה ליברמן. הוא סיפר לי שיש לו שני אחים בתל-אביב ולהם מפעל לארנקים. הוא נתן לי את הכתובת של

המפעל, זה היה ברחוב בלפור פינת יהודה הלוי. הלכתי אליהם והתקבלתי לעבודה. אבל שכר העבודה היה זעום.

שם עבדו כולם בקבלנות. כלומר, לפי מספר הארנקים שייצרו במשך שבוע קיבלו את המשכורת. אני לא הייתי רגיל לעבודה הזאת, אבל עשיתי מאמצים גדולים, ללמוד את שיטת העבודה. כך היתה לי כבר עבודה קבועה, והתחלתי לחסוך כל שבוע קצת כסף.

פתחתי חשבון חיסכון בבנק 'הפועל המזרחי', ברחוב אחד-העם 108 בתל-אביב. לא קניתי לעצמי דבר, רק חולצה ומכנסיים של 'אתא'. בשבת הלכתי עם חולצה לבנה ומכנסי חאקי. זה היה המנהג, כולם הלכו בלבוש כזה. חליפות היו רק לעשירים.

פנינה עצורה בקפריסין

בשבת הראשונה לאחר שחרורי מעתלית הייתי בקיבוץ יבנה, שם היו שרה יונגר, אחותו של הנצי הוך, חבר שלה אנצי ועוד חבר בשם יהושע כהן. הם קיבלו אותי יפה. השבת בקיבוץ היתה מאוד יפה. הצריף הגדול של חדר-האוכל היה גם בית-הכנסת.

היה אז מנהג לפיו, מי שהיו לו חברים או משפחה בקיבוץ, יכול היה לבוא להתארח אצלם לשבת. אחרי תפילת קבלת-שבת ומעריב התיישבו כולם בחדר-האוכל. גם סעודת השבת היתה מאוד יפה, כולם שרו זמירות ביחד.

אנחנו הצעירים גרנו באוהלים. את האוהלים הקימו מחבילות של קש ועל כל מיטה היה תלוי וילון 'מוסקיטו', איתו כיסינו את כל המיטה, נגד היתושים. גם אחר-כך נסעתי מספר פעמים לשבת בקיבוץ יבנה.

בינתיים קיבלתי מכתב מקיבוץ אביאטה, ממשפחת הוך, שפנינה והאח מיכאל כבר נמצאים בדרך לארץ-ישראל. בערך כל שבועיים הגיעה אוניית מעפילים, והאנגלים נקטו בשיטה חדשה: הם החלו להעביר את המעפילים, בכוח, למחנה-מעצר בקפריסין. דבר זה גרם לי עוגמת-נפש גדולה. ידעתי שפנינה נמצאת על אחת האוניות, ודאגתי מאוד לשלומה.

כל אונייה שהגיעה לחיפה, ניתפסה על-ידי הצבא הבריטי ואת המעפילים העבירו בכוח, למרות התנגדות המעפילים, לאוניות הגירוש של הצבא הבריטי. לפעמים התפתחה ממש מלחמה עם הצבא הבריטי, ולצערנו הרב היו גם כמה קורבנות בנפש ופצועים. הצבא הבריטי השתמש בנשק חם נגד יהודים פליטי שואה, ואילו היהודים השתמשו עם קופסאות שימורים או בקבוקים אותם זרקו על החיילים

הבריטים. בסופו של הקרב העבירו את היהודים לאוניות הגירוש, ומשם למחנות-מעצר בקפריסין.

יום אחד קיבלתי מכתב מפרלה שלי, מקפריסין. היא כתבה לי שהם הגיעו באונייה 'ארבע חרויות' והיא נמצאת במחנה אוהלים, יחד עם כל החבר'ה מ'בני עקיבא' מקיבוץ אביאטה. מצד אחד, שמחתי מאוד, אבל גם דאגתי מאוד ממצב זה. שמחתי שהיא נמצאת כבר קרוב אלי וקרוב לארץ-ישראל, אבל דאגתי בגלל שלא היה ידוע מתי יאפשרו להם להגיע לארץ.

בינתיים, הסוכנות היהודית החליטה לשמור על הקשר עם המחנות בקפריסין, וכל מפלגה שלחה שליחים לארגן את המחנות, את סידורי האוכל ולימודים לנוער.

הייתי בקשר מכתבים עם פרלה ושלחתי לה חבילות מהארץ, באמצעות 'הסוכנות', שאירגנה משלוחי חבילות. במשרד 'הסוכנות' בתל-אביב שילמתי לירה אחת, והם העבירו את החבילה לפרלה שלי. בחבילה היו דברי מזון וממתקים. שמחתי מאוד כשכתבה לי שקיבלה את החבילה ששלחתי לה.

במעצר

המצב בארץ היה קשה מאוד, מבחינת השילטון של המנדט הבריטי. ה'הגנה' המשיכה להביא אוניות מעפילים, והאצ"ל והלח"י פעלו נגד השילטון ונגד החיילים הבריטיים. עוצר הלילה נמשך הרבה זמן, וגם ביום הכריזו עוצר, אחרי כל פעולת התקפה של האירגונים.

אני עבדתי בתל-אביב ולפנות ערב, רצתי לתחנה-המרכזית, לתפוס את האוטובוס היוצא לפתח-תקווה, לפני החשיכה. עם רדת החשיכה, פסקה כל תנועת מכוניות של יהודים בין הערים.

גם המצב הכלכלי בארץ היה קשה מאוד. הרבה אנשים היו מחוסרי עבודה. אני, ב"ה, עבדתי בתל-אביב, במקצוע ארנקים. לא היתה לי עבודה רבה במקצועי והרווחתי פחות. חסכתי ממש מהפה שלי, לא קניתי לי שום דבר מיותר. כשקניתי זוג נעליים, שילמתי בכמה תשלומים. לפרלה שלי כתבתי תמיד שהכל בסדר, כדי שהיא תהיה רגועה, וכשנהיה יחד בארץ יהיה לנו יותר קל להסתדר מבחינה כלכלית.

המעפילים כבר התרגלו למחנות בקפריסין. כששוחררו אחרוני המעפילים ממחנה עתלית, התחילו להביא את העולים ממחנות קפריסין. זה התנהל לפי תור: אלה שהגיעו לקפריסין קודם עלו לארץ ראשונים, ואחרי זמן קצר בעתלית שוחררו

חפשה

עתון התנועה הסוציאליסטית של המזרח | העורך-הרב מאיר ברלין

יום שלישי | ז | אלול תש"ו | TUESDAY | 3 September 1946

עתון יומי HATZOFE DAILY, Tel-Aviv | שנת הוצאה 2,636 | המחיר 20 מ"מ

הוסר המצור מעל ד

„4 חרויות" ובה למעלה מאלף מעפילים נתפסה סמוך לתל־אביב והובלו

מודיעים לנו: אנית מעפילים „4 חרויות" ובה למעלה מ־1000 עולים נתפסה בלב ים לאחר שגילוה מטוסי סיור.

האניה תתרה לחוף תל אביב אך שתי אניות ביטחון חסכו בעדה את הדרך.

צופים מתוהף ראו במחה כיצד אניות הצי מנעו בהפליטים את עלייתם בחוף המולדת, אתכוו עם חשכה ראו הצופים את האניה פונה צפונה בלוית שתי אניות הביטחון.

(רשמית) אתמול בשעה 1345 גילו במרחק של 35 מיל ממערב לתל־אביב אנית מעפילים גדולה בת 400 איש בערך. רב של עולים בלתי חוקיים.

בערך השעה [illegible] אניית משחית התקרבה אל האניה המשחית ונמצאת עכשיו בדרכה לחי בשעה 7 בערב קפצו 12איש הימה. ה לחוף בשחיה.

שוריאים של ארץ־ישראל בשעה 6 בערב או נשלחה אליה קבו צת מלחים באניה המשחית משטרתה. שתתקבה בהתנגדות בשלטתה על הספינה. כמה מלחים נפצעו. הספינה נקשרה בחבל

רויטר מודיעה בשם חוגים מוסמכים: —

הממשלה דחתה את תנאי הסורוות להשתתפות בו

„כך עושים לניצולי אושוויינצים"!

צעקו מעפילי „4 החרות" כשהובלו לאניות הגירוש

(JTA) כעשרה הספינה „4 חרויות" הוי עברו אתמול על ידי האבא לאניה „אפ־ פייר היוזוף" לשם גירוש לקפריסין. ה עולאים. קבוצה גדולה בת 40 איש בע־ רב. ביניהם גם כוחרי חוץ וצלמים, כ הוזמנו על ידי לשכת המדיעין הממ־ שלתית והלשכה של האבא לראות את

— מאי כוחרנו המיוחד —

השעולה. שבמרחק כ־3 מילין בערך מה־ חוף. על סיפון של שתי הספינות „4 חרויות" ו„אמפייר היוזוף" נראים מח־ זית קוהצי לב.

גוי אשר לא תשמע לשונו

אחד המעפילים מסוד את תמונו על הרצפה ועקרע מעל גופו את החולצה. את החיילים (הללו כמובן אינם מבינים

השעולה, היתרדו עד עוקץ נשפט למראה הזוועה הזאת. רבים מהמעפילים נראו עוצקים וקוראים קריאה מחאה. רבים חלושים מדי בכחם לצאת מהספינה הם נישאים על אלונקות. רבים בוכים. מת־ ייחתים מתוך היסטריה. נשמעו צעקות: — — — היזל בריון! צעקה מחרידה נישמעה כשהקרבנו בסירה אל מקום

המשך בעמוד 3

מ־[illegible]ע"י

יחר

נצ

יה־די רומניה עומדים על זכויתו למולדת

בוקארשט, 2 (ספרא) הכנסת הסנין של־הליברים הקדנדים מרוכזים היתר־ יינות עם הקבנרס היהודי העלמי בא־ רים כוללת צינים. מנצאלדי־בוקארשט. קומוניסטים ניבוקארשט יוניים. חלק סתם, וכמלכם ס. בבנרשתי (ראש הסתד־ רות הציונית). וחלוקת ציבור (בנוף הי בנית של הקבנרס היהודי הקומוני. לנו

והגיעו לערים שונות ולקיבוצים. פרלה לא היתה בין הראשונים ששוחררו ונאלצה להמתין לתורה מספר חודשים.

היה מקרה אחד שהבריטים עצרו גם אותי. היה זה בזמן שהאנגלים החליטו לתת עונש מלקות לחברי מחתרת שנילכדו, בזמן שהדביקו כרוזים של המחתרת על קירות הבתים. האצ"ל והלח"י הודיעו כי אם הבריטים יענישו את חברי המחתרות בעונש זה, הם יענישו אותם חזרה, מידה כנגד מידה.

אבל הבריטים לא שעו לאזהרה. הם לכדו מספר צעירים שהדביקו כרוזים והילקו אותם. ואז, יום אחד, לפנות ערב, חטפו חברי האצ"ל, בכמה מקומות בארץ, קצינים בריטיים. הם הכניסו אותם לחצרות בתים, הורידו להם את המכנסיים והילקו אותם מלקות. זו היתה בושה גדולה לקצינים, והבריטים הכריזו על עוצר.

אני התגוררתי ברחוב קיטרוני בפתח-תקווה, קרוב למחנה יהודה. הבריטים תמיד ערכו שם חיפושים אחר חברי מחתרת. למחרת בבוקר הסתכלתי לחצר מבעד לחלון וראיתי חיילים בריטיים, 'הכלניות' כפי שקראו להם אז, על-שם הכומתות האדומות שחבשו לראשם. הם היו ממול הבית, שם היה מגרש גדול. הם גידרו את המגרש בגדר-תייל, והביאו אל המיכלאה את כל הגברים מהסביבה.

פתאום נכנסו שני חיילים בריטיים לחדרנו. היינו שם שלושה בחורים, יהודה (אימבו) קליין, אחיו שמשון ואני. החיילים פקדו עלינו לצאת והביאו אותנו למיכלאה, בין גדרי התייל. אחרי שעה החלו לחקור אותנו. אחד-אחד עברנו לפני כמה קציני משטרה והם שאלו כל מיני שאלות. אותי שאלו מתי עליתי לארץ ומאיזו מדינה עליתי?

קצין אחד שאל אותי: "איך זה שאתה מדבר כבר עברית, אם אתה רק חודשיים בארץ?!" עניתי לו: "גם בחוץ לארץ למדתי עברית". כנראה שתשובתי עוררה אצלו חשד, כי הם כלאו אותי במיכלאה נפרדת.

חקירה ושחרור

כשהיינו כבר בערך 10-15 אנשים, הגיעה מכונית של הצבא, ולקחו אותנו למשטרת פתח-תקווה. כשעברנו עם המכונית ממחנה-יהודה לפתח-תקווה, ראיתי שבפתח-תקווה אין עוצר. רק בסביבת מחנה-יהודה היה עוצר.

בחצר של המשטרה עמדנו בתוך גדרי-תייל והכניסו אחד-אחד לבניין המשטרה. כשניכנסתי לבניין, אמרו לי להיכנס לחדר מצד ימין. נכנסתי וראיתי כי על-יד שולחן יושבים כמה קצינים. אינני זוכר אילו דרגות היו להם. הם שאלו אותי מספר שאלות, אבל כעיקרון הם ניסו לזהות את פניהם של הצעירים שנתנו להם את המלקות.

אחרי כמה שאלות, אמרו לי: "אתה יכול ללכת". יצאתי מהחדר ולא ידעתי מה לעשות. הרי לא אמרו לי שאני משוחרר, אלא רק אמרו שאני "יכול ללכת". פחדתי לצאת החוצה, אולי יתפסו אותי כמי שרוצה לברוח, ולכן עמדתי שם כמי שלא יודע לאן ללכת. היומנאי, שישב למעלה, היה שוטר יהודי. הוא שאל אותי: "מה אמרו לך?" עניתי לו: 'אמרו לי: 'אתה יכול ללכת'". אז הוא התחיל לצעוק עלי: "לך מהר, לך הביתה, לך החוצה מכאן".

יצאתי מהר מתחנת המשטרה, הלכתי לתחנת-אוטובוס ונסעתי לעבודה בתל-אביב. כשסיפרתי בעבודה מה שאירע לי, אמרו לי החברים שהיה לי מזל גדול, מפני שהרבה אנשים נשלחו למחנה 'רפיח' ולמחנה-מעצר בלטרון. ב"ה שניצלתי מהם.

כעבור זמן-מה הפסקתי לעבוד בתל-אביב. מר ליברמן הודיע לי שאין להם עבודה, בשל המצב הקשה בארץ. שוב הלכתי ללישכת-עבודה, להירשם לקבלת עבודה. רק בפרדס או לפעמים בבניין הייתה עבודה. יותר מאוחר יזמה העירייה עבודות-דחק בכבישים, ואז חפרנו תעלות לצינורות מים וכדומה.

אני הלכתי לכל עבודה שהיזדמנה לי. העבודה הקשה ביותר היתה במחצבה במגדל-צדק. בחום הכבד של חודשי הקיץ היו צריכים למלא את הקרוניות באבנים ולדחוף אותן עד הכבשנים. לפעמים הקרונית ירדה מהפסים ואז כמה פועלים יחד שמו אותה חזרה על הפסים. אחר-כך מילאו את הכבשן באבנים, הדליקו את האש באמצע הכבשן ואחרי כמה ימים הפכו האבנים לסיד. את הסיד הוצאנו מהכבשן אל תוך שקים, והעמסנו אותם על מכוניות-משא. הסיד והחום הכבד הכבידו עוד יותר על העבודה. אבל כשאין ברירה, אז עבדתי גם בזה.

פעילות בסניף

כל יום אחרי העבודה הלכתי לסניף 'הפועל המזרחי', שם נפגשו כל החברים. הייתי פעיל בין החברים החדשים. הלכנו לחפש דירות ריקות וכשמצאנו חדר ריק, הכנסנו אליו מיד כמה מיטות ברזל מ'הסוכנות'. זה היה נקרא 'פלישה', כי החברים נכנסו לגור ורק אחר-כך התפשרו עם בעל-הבית על הסכום של השכר-דירה.

בסניף הוחלט להקים 'בית חלוצות' לבנות, מפני שהבנות לא יכלו להתגורר בכל מקום. המזכיר של הסניף, החבר יצחק ספיר ז"ל, שכר בית ברחוב הרצל. בבית היו בערך 5-6 חדרים בהם סידרנו מיטות וארונות. אישה אחת היתה המנהלת של 'בית החלוצות'. באותו זמן רצו לעזוב את קיבוץ יבנה, שרה יונגר והחבר שלה אנצ', ואני סידרתי שתוכל להיכנס לגור ב'בית החלוצות'. שכנעתי את החבר יצחק ספיר ז"ל, שטוב יהיה אם בין הבנות תהיה גם בת ותיקה יותר, שמדברת טוב עברית וממנה יילמדו יתר הבנות.

כך התקבלה שרה יונגר ל׳בית החלוצות׳, וגם קיבלה עבודה במוסד לבנות של נשי ׳המזרחי׳ בפתח-תקווה. הפעילות של החברים הוותיקים בסניף היתה חלשה מאוד. בקושי היה מניין לתפילה בבית-הכנסת. כיוון שכך, התחלנו לארגן את חוג הצעירים. כמה חברים וחברות מהוותיקים, יחד עם הקבוצה שלנו, העולים החדשים, התאספנו בכל שבת אחר-הצהריים בסניף - לשיחות, שירה וריקודי ׳הורה׳ או משחקים. בקיצור, הכנסנו קצת רוח-חיים בסניף.

לפי המכתבים שקיבלתי מפנינה מקפריסין, התור שלה לעליה היה אמור להיות בחודש פברואר 1947. אני כתבתי לה שהיא אינה צריכה להירשם לעליית-נוער, בגלל שיהיה לה מקום ב׳בית החלוצות׳ בפתח-תקווה. אבל מיכאל צריך להירשם לעליית-נוער ל׳מקווה ישראל׳, שם יהיה לו טוב.

ספרתי את הימים ואת השבועות, מתי כבר אפגוש את פרלה שלי בארץ. כתבתי לפרלה על התוכניות שלי, שבהתחלה, עד החתונה שלנו, היא תגור ב׳בית החלוצות׳ ושנינו נעבוד ונסדר את הדירה שלנו, את הבית העתידי שלנו.

בינתיים נערכו שתי חתונות של החבר׳ה שלנו, העולים החדשים, בסניף ׳הפועל המזרחי׳. החתונה של קלמן וחיה ורדי, והחתונה של אנשל ומרים גליק. שתי החתונות היו ביום אחד, אחת אחרי השנייה. לא היו מנות אוכל גדולות, אבל השימחה היתה גדולה: שרנו ורקדנו עד מאוחר בערב. חיה וקלמן ורדי שכרו דירה של חדר ומטבח בכפר גנים. אנשל ומרים גליק שכרו דירה ברחוב חפץ חיים 6, בבית הגדול, שם היו דירות של חדר אחד ומטבחון בתוך החדר.

פגישה מרגשת מבעד לשער

סוף-סוף הגיע תורה של פרלה לעליה. בתאריך כ״ו שבט תש״ז, 16.2.47, הם הגיעו לארץ, למחנה עתלית.

כשקיבלתי את מכתבה מעתלית, כתבתי לה שאבוא לבקר אותה בעתלית. אלא שבינתיים היו פעולות של המחתרות אצ״ל ולח״י והאנגלים הכריזו על מצב צבאי בכל הארץ, לפיו רק ברישיון מיוחד של הצבא, ניתן היה לבקר בעתלית.

למרות זאת, החלטתי לנסות להשיג רישיון. כתבתי מכתב בקשה, בשפה האנגלית, ונסעתי עם המכתב לחיפה, למפקדה של הצבא הבריטי. הבניין היה ברחוב הראשי, קרוב לשער הנמל, ומסביב לבניין גדרי-תייל וחיילים שומרים בכל פינה. ניגשתי עד הכניסה ומסרתי את המכתב לחייל ששמר בפתח. הוא קיבל ממני את המכתב ואמר שאקבל תשובה בכתב.

כעבור כמה ימים קיבלתי תשובה, שבגלל המצב הצבאי אין שום אפשרות לבקר במחנה עתלית, ולא נתנו לי את הרישיון המיוחל. אבל אני לא יכולתי להתאפק. רציתי מאוד לראות את פרלה. לכן, הכנתי חבילה של דברי מזון וממתקים ונסעתי למחנה עתלית. הגעתי עד שער המחנה והסתכלתי אל תוך המחנה. ראיתי את המעפילים מסתובבים במחנה, אבל את פרלה לא ראיתי.

בינתיים הגיעה מכונית שהביאה מצרכים למחנה. בקשתי מהנהג שיקח את החבילה שלי וימסור אותה בפנים, לפי השם הרשום על החבילה. הנהג לקח את החבילה ונסע פנימה.

אני נשארתי לחכות ליד השער. פתאום ראיתי את פרלה שלי, בחולצה האדומה המפורסמת שלה, מתקרבת אל השער. אבל השומר לא נתן לה לגשת קרוב אל השער. התרגשנו ושמחנו מאוד. ניפנפנו בידיים וצעקנו אחד לשני כמה מילים. סוף-סוף כבר ראינו אחד את השני. אומנם מרחוק, אבל גם עבור זה היה כדאי לי לנסוע עד מחנה עתלית. בינתיים שלחתי לה עוד כמה פעמים חבילות ומכתבים, וחיכיתי בקוצר-רוח ליום הגדול, יום השחרור שלה מעתלית.

הרגע הזה היה ביום כ״ו אדר, מרץ 18 1947. המצב הצבאי שהוכרז על-ידי הצבא הבריטי נמשך כבר כמה זמן, אוטובוסים לא נסעו לתל-אביב ורק בתוך העיר היה מותר ללכת. היות ואי-אפשר היה לנסוע לעבודה לתל-אביב, עבדתי בעבודות יזומות של העיריה. חפרנו תעלות להנחת צינור מים, מכיוון קרית-אריה עד לעיר פתח-תקווה.

איחוד מחודש

באותו היום עבדתי עם קבוצת חברים בחפירות, בפינת הרחובות רוטשילד וברון-הירש, במקום בו עומדת היום האנדרטה לזכר רוטשילד. לפתע הבחנתי באוטובוס ׳אגד׳ נוסע ועל גגו מונחים תרמילי-גב. אמרתי לחברים שלי: ״בטח באוטובוס הזה נוסעים העולים החדשים ששוחררו ממחנה עתלית״.

ואכן, כעבור כמה דקות ראיתי את פרלה שלי מתקרבת. היא ירדה מהאוטובוס ליד המסעדה ההונגרית, שם היה חבר אחד שידע איפה אני עובד. הוא בא להראות לה את מקום העבודה שלי. זרקתי את הטוריה מידי ורצתי לפרלה שלי וכך נפגשנו, ממש באמצע הכביש. התרגשנו מאוד. מרוב שמחה, בקושי יכולנו לדבר.

אני אמרתי לחברים בעבודה שקרובת משפחה שלי הגיעה מעתלית, ואני הולך איתה לחצי שעה, לסדר לה מקום. הייתי לבוש בבגדי עבודה לא כל-כך יפים. אבל אז זו לא היתה בושה. להיפך, השמחה היתה שיש עבודה.

הלכתי עם פרלה למוסד ילדים ברחוב פינסקר, שם עבדה אחות גיסתה, שרה יונגר. לקחתי את התרמיל שלה והלכנו בשמחה רבה - פעם ראשונה ברחובות פתח-תקווה.

אמרתי לה שהיא תישאר שם, אצל שרה, עד שאני אגמור את העבודה, ואז אבוא לקחת אותה ל'בית החלוצות' וגם להראות לה את הדירה שלנו. בינתיים היא תוכל לנוח ולשתות משהו.

חזרתי למקום העבודה שלי, ובשעה ארבע לקחתי את פרלה אל 'בית החלוצות', שם כבר היה לה חדר מסודר, עם עוד חברה. היה שם גם מטבח וכל אחת יכלה לבשל משהו לעצמה. משם הלכנו לדירה שלי, ברחוב קיטרוני.

החדר שלי היה משותף עם החבר יהודה קליין (אימבו) ובחדר השני גרה משפחת שמחה כץ. המטבח והשירותים היו, כאמור, משותפים לכולנו. פרלה אמרה מיד שזה מאוד לא נוח, ויהיה מאוד קשה להיסתדר במטבח משותף. התחלנו לחשוב על תוכניות אחרות, שננסה למצוא דירה בלי שותפים, אפילו דירה קטנה יותר, אבל העיקר שנהיה לבד, ללא שותפים. בינתיים, לא אמרנו דבר לחברים שלנו בדירה.

דירה חדשה

חזרתי לעבוד בתל-אביב, במקצוע הארנקים. פנינה קיבלה עבודה במסעדה ההונגרית. הרווחנו מעט, אבל גם מהמעט הזה חסכנו בכל חודש משהו. מיכאל התקבל בעליית-נוער, בבית-ספר 'מקווה ישראל'. כמה פעמים נסענו לשבת ל'מקווה ישראל', לבקר את מיכאל.

גם בחוג הצעירים של 'הפועל המזרחי' היינו פעילים. התאספנו בשבתות בסניף והיה מאוד שמח, שרנו ורקדנו יחד עם החברים הצברים, ילידי פתח-תקווה הוותיקים.

בינתיים נודע לנו, ממזכיר הסניף יצחק ספיר, שישנה דירה קטנה להשכרה, ב'דמי מפתח', ברחוב חפץ-חיים 6, בבית הגדול, חפץ-חיים פינת הרצל, בכניסה מספר 5.

אני לא שמעתי אף פעם על הסידור של 'דמי מפתח', וגם לא ידעתי את החוקים הקיימים בארץ, בקשר לשכירת דירה. הלכנו לראות את הדירה. היתה זו דירה של חדר אחד, מרפסת, בית-שימוש ומקלחת ביחד. בחדר היה, בתוך הקיר, מטבחון קטן שכלל ברז מים, קערה וחתיכת שיש קטנה. היתרון היחיד שהיה לדירה הזו,

שלא היו לה שותפים. בבית הגדול הזה היו הרבה דירות כאלה. בדירה התגורר זוג שהיתכונן לעבור לגור בתל-אביב.

הדירה מצאה חן בעינינו, רק הבעיה היתה כסף. הם ביקשו 'דמי מפתח' בסך 100 לירות, שזה היה אז סכום גדול מאוד.

באותו זמן התחילו לבנות את שיכון 'הפועל המזרחי' בכפר אברהם, בכביש לוד פינת כביש ראש-העין, מול מוסד העליה. שם בנה 'משכנות והבונה' בתים קטנים של חדר אחד, מטבח ושירותים, על מגרש של חצי דונם לכל בית. כל הבית עלה 150 לירות, כשחלק מהסכום הזה במשכנתא.

התלבטנו מאוד מה לעשות. האם לקחת את דירת החדר בעיר או את הבית בכפר אברהם. בסופו של דבר החלטנו לקחת את הדירה ברחוב חפץ-חיים. זאת בעיקר מפני שאז, בחודשים האחרונים של שנת 1947, החלו בעיות הביטחון בפתח-תקווה, בעיקר בסביבת כפר אברהם. קרוב לכפר אברהם, על כביש לוד, היה הכפר הערבי פג'ה, ממנו יצאו מחבלים ותקפו בתים של יהודים. לילה אחד יצאו חברי ה'הגנה' לפעולות תגמול בפג'ה ואחרי זה היה שקט למשך זמן-מה. אבל כל לילה יצאנו לשמירה בשכונות שהיו על הכביש לוד - ראש-העין.

הלוואה בבנק

עד שפרלה הגיעה לארץ הצלחתי לחסוך 50 לירות. כעת, הייתי צריך לקחת הלוואה בבנק של עוד 50 לירות, אבל היה צורך בשני ערבים. אחד היה לי - החבר דוד נוימן חתם לי ערבות. אז נזכרתי שבתל-אביב גר ר' אהרון למברגר ז"ל, אחיו של הרב למברגר מסערנטש, שאצלו למדתי בישיבה והייתי מאוד קשור אליו. הוא למד אז בכולל 'היכל התלמוד' ברחוב יהודה הלוי.

הלכתי אליו וסיפרתי לו את הבעיה שלי, שחסר לי ערב אחד לקבלת הלוואה בבנק. בקשתי ממנו אולי הוא מכיר יהודי שיכול לחתום לי ערבות על 50 לירות. הוא אמר לי שיש לו דוד, ד"ר שמואל למברגר, והוא יבקש ממנו שיחתום לי.

אחרי כמה ימים, באתי שוב לתל-אביב, לר' אהרון למברגר ז"ל, והוא נתן לי את החתימה של הדוד שלו, ד"ר שמואל למברגר שהיה אישיות מוכרת מאוד בכל הבנקים.

קיבלתי 50 לירות הלוואה בבנק 'הלואה וחסכון' בפתח-תקווה וקנינו את הדירה הקטנה, אבל נחמדה, ברחוב חפץ-חיים 6 בפתח-תקווה. הדיירים שעזבו את הדירה השאירו לנו כמה חפצים שהם לא השתמשו בהם יותר. למשל, שולחן קטן שהרגליים שלו לא היו יציבים והוא התנענע כל הזמן. בשבילנו, באותה תקופה, זה

היה טוב. גם שני כיסאות משומשים, הם השאירו לנו. השתמשנו בהם עד שחסכנו קצת כסף, ויכולנו לקנות שולחן טוב, עם ארבעה כיסאות טובים. (בקשר לשולחן אני נזכר, שפעם באו חברים לבקר אצלנו, כדי לראות את הדירה. חבר אחד הניח את ידו על השולחן, והשולחן התנענע, ואז הוא אמר בצחוק שהשולחן הוא כמו נפה, אפשר לנפות על זה קמח).

אני נסעתי לעבודה כל יום לתל-אביב, בבית-המלאכה לארנקים של ליברמן. פנינה מצאה עבודה חדשה ברמת-גן, בבית-חולים פרטי 'רפאל', שם עבדה במטבח. היא עבדה גם בבית-חרושת 'יכין' שייצר מיץ תפוזים, שם היתה עבודה בעונת התפוזים.

בינתיים הגיע אחיה של פנינה, ישראל, מקפריסין. הוא בא לגור איתי בדירה ופנינה החלה לבשל גם בשבילנו. 'בית החלוצות' היה קרוב מאוד לדירה שלנו, כך שיכלה לבוא כל יום להכין את האוכל עבור שלושתנו. קנינו כמה כלים למטבח, ואחרי כמה זמן קנינו גם שולחן וכיסאות וגם מקרר לקרח. עד שלא היה לנו מקרר השתמשנו בפיילה גדולה. שמנו בתוכה בלוק קרח, כיסינו אותה בשמיכה ושם החזקנו את האוכל. מקרר היה כבר לוקסוס. במקרר היה תא לקרח ומדפים להניח מזון ושתייה. שמחנו על כל דבר שקנינו בשביל הבית, והתחלנו כבר לתכנן את החתונה שלנו.

צרות עם בעל-הבית

האח ישראל היה חבר במפלגה הרביזיוניסטית, ולכן קיבל עבודה מלישכת-העבודה של 'הסתדרות העובדים הלאומיים', בבית-חרושת של יציקה בקרית-אריה, והיתה לו עבודה קבועה. אצלי היה המצב קשה, כי לא היתה לי עבודה קבועה. הרבה פעמים היה עוצר, ואסור היה לנסוע לתל-אביב לעבודה.

עוצר-לילה היה כל הזמן. לפנות ערב רצנו לתחנה-המרכזית בתל-אביב כדי שנוכל להגיע לפתח-תקווה, לפני שהעוצר נכנס לתקפו. האח הקטן מיכאל התקבל בבית-הספר החקלאי ב'מקווה ישראל' והיה לו טוב שם. נסענו כמה פעמים לשבתות לבקר אצלו, וכך חסכנו את ההוצאות לשבת בבית.

את ליל-הסדר הראשון בארץ עשינו ב'מקווה ישראל'. לנו בין כך לא היה עוד בית בכדי לערוך את הסדר.

בינתיים, התחילו הצרות שלנו עם בעל-הבית, מר בורנשטיין. הוא בא בכל חודש לגבות את שכר-הדירה מהדיירים, כי כל הבניין היה מושכר לדיירים ב'דמי מפתח'. הוא ישב בבית-המרקחת, בפינת הרחובות חפץ-חיים והרצל, והדיירים הביאו לו לשם את השכר-דירה.

כשבאתי לשלם לו, הוא החל לצעוק עלי שהוא לא מכיר אותי, ולא ניתנה לי רשות להיכנס לדירה ללא הסכמתו, ולא רצה לקבל ממני שכר-דירה. אני לא ידעתי את החוקים כאן בארץ-ישראל. חשבתי שאת ה׳דמי מפתח׳ צריך לשלם לדייר שעזב, ואת שכר-הדירה משלמים לבעל-הבית, וכי הכל בסדר. אחרי כמה ימים קיבלתי מכתב מעו״ד יגנוס, בדרישה לפנות את הדירה, אחרת הוא יפנה לבית-משפט, להוציא צו-פינוי נגדנו.

אני מאוד פחדתי מדברים שכאלה. אף פעם בחיי לא הייתי קודם לכן בבית-משפט, ולא היה לי עניין עם עורכי-דין. פחדתי שנפסיד את ה-100 לירות ששילמתי כ׳דמי מפתח׳, ונשאר ללא כסף ובלי דירה.

מזכיר הסניף, החבר יצחק ספיר, הרגיע אותי ואמר לי שעוד לא היה מקרה שהוציאו עולה-חדש מהדירה, וכי בית-המשפט לא יתן צו כזה. אבל בכל זאת, העניין הזה מאוד הדאיג אותי. מאוד לא היה לי נעים. שילמתי את השכר-דירה בבנק על-שם בעל-הבית, אבל בעל-הבית לא לקח את הכסף.

פשרה

אחרי חודשיים קיבלתי הזמנה להתייצב בית-משפט. ביום שנקבע למשפט הלכתי לבית-המשפט לבד, כי לא היה לי כסף לשכור עורך-דין. השופט שאל אותי מי אני? סיפרתי לו את כל סיפור החיים שלי. אמרתי לו שאני עולה-חדש ואינני יודע את חוקי הארץ. הייתי בטוח שאני נוהג כפי שצריך, ואת הכסף עבור הדירה לקחתי כהלוואה בבנק.

עו״ד יגנוס תקף אותי בגסות-רוח רבה. הוא אמר דברים כה קשים, עד שפשוט התביישתי מעצמי, שאני נמצא בארץ-ישראל ויהודי יכול להוציא מפיו דיבורים שכאלה נגד עולה-חדש, מניצולי השואה, הרוצה לבנות את ביתו בארץ-ישראל. הוא דרש בתוקף, שבית-המשפט יפסוק להוציא אותנו מהדירה.

השופט שתק כל הזמן והאזין לנאומו של עורך-דין יגנוס. כשסיים את נאומו, אמר לו השופט: ״אולי בכל זאת תסכימו לפשרה״. אבל עורך-הדין דחה כל ניסיון פשרה, ורק דרש לפנות אותנו מהדירה.

הדיון בבית-המשפט הסתיים ללא שום החלטה, אבל נראה היה שיהיה לו המשך.

למחרת הלכתי אל משרדו של עו״ד יגנוס. בקשתי ממנו שידבר עם בעל-הבית שיסכים לכך שאשלם לו שכר-דירה גבוה יותר ממה שאני משלם עכשיו. אבל הוא לא רצה בכלל לשמוע אותי או לדבר איתי. במזכירות הסניף אמרו לו שאין לי ממה

לפחד, כי בשום פנים ואופן לא יוציאו אותי מהדירה. אם השופט אמר שצריך לעשות פשרה, זהו סימן שהוא גם יפסוק לעשות פשרה.

אני הלכתי כמה פעמים לביתו של בעל הבית, ברחוב ארלוזורוב. מאוד רציתי להגיע איתו להסכם פשרה, מפני שאני ופנינה היינו מאוד לחוצים ולא ידענו מה יעלה בגורל הדירה שלנו. רצינו כבר לקבוע את יום החתונה שלנו ובגלל 'סיפור הדירה', לא יכולנו להחליט.

אחרי כמה פגישות שלי עם בעל-הבית הוא דרש ממני לשלם לו גם 'דמי מפתח' בסך 50 לירות וגם לעלות את גובה שכר-הדירה. בלית ברירה הסכמנו. את ה-50 לירות שחסכנו בקושי רב, שילמתי לבעל-הבית וחתמנו איתו חוזה.

ב"ה הדאגה של הדירה ירדה מעלינו. אני המשכתי לעבוד בתל-אביב בארנקים, ופנינה עבדה בבית-חולים 'רפאל' ברמת-גן. מהכסף שחסכנו קנינו בכל פעם משהו אחר לבית שלנו.

בתחילה רצינו להמתין עם החתונה שלנו, עד שאלתר חיים ומשפחתו יגיעו לארץ, מקפריסין. אבל בואם התעכב זמן רב, ולא היה ידוע על תאריך בו הם יעלו. לכן, החלטנו לקבוע את יום החתונה שלנו, בשעה טובה ומוצלחת, לתאריך ה' כסלו תש"ח.

פרק לב:
משפחת הוך -
קליינביץ׳קוב-מרמרוש וגירושם

יהודים יקרים ותמימים / משפחה מפורסמת בגמילות-חסד / לימודים ב׳חדר׳ ובתלמוד-תורה / רשמי ביקור של מנחם בגין / כיצד תוקן גג בית-הכנסת של העיירה? / ההונגרים כובשים את המחוז / יהודים רבים מגורשים ונרצחים / יהודי העיירה מרוכזים בגיטו / אלתר חיים מנסה להציל / "תשמור על עצמך" / הסיפור המופלא של ר׳ מאיר פייג / יהודי הגיטו מגורשים לאושוויץ / האח זלמן לוחם בשורות הצבא הצ׳כי / פטירתו של זלמן / פרל עוברת סלקציה אצל ד"ר ג׳וזף מנגלה / התחמקות ממוות ברגע האחרון / מתח וחרדה / בבית-חרושת לחלקי מטוסים / השחרור / פגישה בבודפשט

כעת ברצוני לספר אודות מה שידוע לי, ומה שסיפרה לי פנינה, על משפחתה ועל עיירת הולדתה - קליין-ביצ׳קוב.

העיירה קליין-ביצ׳קוב נמצאת בקארפאטורוס, במחוז מרמרוש. בעיירה זו התגוררה משפחתם, האבא ר׳ מרדכי יעקב בן ר׳ מיכאל הוך הי"ד והאימא מרת חנה בת ר׳ אשר וציזה אנשלוביץ הי"ד.

ביצ׳קוב היא עיירה השוכנת על שתי גדותיו של נהר טיסה. החלק הצפוני נקרא גרוס-ביצ׳קוב וקליין-ביצ׳קוב. שטח זה היה שייך לצ׳כוסלובקיה. החלק הדרומי, בצד השני של נהר טיסה, נקרא ביצ׳קוב הרומנית וקרצ׳נעף. בשנת 1941 התגוררו שם 1708 תושבים יהודיים.

ההורים של האימא חנה, ר׳ אשר וציזה אנשלוביץ, גרו בקליין ביצ׳קוב. האבא, ר׳ מרדכי יעקב הוך הי״ד, הגיע מהעיירה נרסניצה, ולאחר חתונתם התיישבו בקליין-ביצ׳קוב.

כל היהודים תושבי מחוז מרמרוש וקארפאטורוס היו יהודים יקרים ותמימים, שחיו חיים צנועים, חיי עבודה, שיהדותם היתה יהדות שורשית חסידית. רובם היו חסידי ויז׳ניץ וספינקה. באיזור התגוררו גם כמה אדמו״רים חסידיים.

ישוב יהודי

סבא וסבתא אנשלוביץ היו יהודים תמימים וצדיקים שעסקו בגמילות-חסד. משפחות רבות נעזרו על-ידם, בעיקר בהוצאות נישואי ילדיהם. הם היו מפורסמים בצדקה להכנסת כלה. גם האבא, ר׳ מרדכי יעקב הוך, היה יהודי תמים, חסיד ויז׳ניץ וספינקה. הוא התהלך בשבת עם קפטן ושטריימל.

לפרנסתו עבד קשה מאוד והתפרנס מיגע-כפו. היה להם בית ושדה, משק חקלאי קטן ובו כמה פרות ולול תרנגולות, והם מכרו חלב למשפחות יהודיות בעיירה. הוא עבד גם בבית-חרושת של פחמים מעץ.

אחת מיוצאות העיירה סיפרה, כי פעם אחת יצא אחיה, הרשל וידר, יחד עם חבר לשחות בנהר טיסה הסמוך. לפתע החלו שני הנערים לטבוע. האבא, ר׳ מרדכי יעקב הוך, ששמע את זעקותיהם הקוראות לעזרה, זינק אל תוך המים ומשה אותם החוצה.

במשפחה היו ארבעה בנים ובת יחידה: הבכור ישראל, אלתר חיים, זלמן, מיכאל והבת פרל. בבית דיברו רק ביידיש, אבל בבית-הספר למדו בשפה הצ׳כית. בשנת 1938, כשצ׳כוסלובקיה התפרקה ומחוז הקרפטים צורף להונגריה, החלו ללמד בבית-הספר בשפה ההונגרית. היה בעיירה גם ׳חדר׳ ותלמוד-תורה. גם הבנות למדו ב׳חדר׳, בעיקר להתפלל מסידור וגם אודות המצוות שהן חייבות בהן.

בראשית המאה נבנה בעיירה בית-כנסת גדול ומרשים מאבנים. נוסף לבית-כנסת זה, היו שם עוד שני בתי-כנסת. אחד, עשוי מעץ, על-יד טחנת-הקמח, והשני, בית-מדרש בדירת הרב ר׳ אליעזר ריינמן.

בשנות ה-30 נוסדו בעיירה גם אירגוני-נוער ציוניים 'צעירי מזרחי' ו'בני עקיבא', להם היה בית-מדרש משלהם. הוקם שם גם סניף 'בית"ר' ו'החלוץ'. כמובן שהחסידים, תושבי העיירה, התנגדו לתנועות הציוניות, ולא פעם התעוררו מריבות בעניין זה.

גם מנהיג 'בית"ר' בפולין, מנחם בגין, ביקר בביצ'קוב, בשנת 1936. בהקדמתו הקצרה לספר תולדות בית"ר בצ'כוסלובקיה, מספר מר מנחם בגין על ביקורו:

"ביצ'קוב הגדולה וביצ'קוב הקטנה וביניהם גשר. שתיהן זעירות היו. ואף הגשר שהפריד וחיבר אותן לא גדול היה. את שמו של הנהר שזרם מתחתיו לא אזכור. אך זוכר אני היטב את זרם החיים משני עבריו. יהודי הבוצ'קובים עניים היו, קשה לתאר את עומקו של העוני ההוא, אך בתוך העוני היה גם עושר רב. אין כוונתי למעטים שנחשבו אמידים, העושר שהיה מנת חלקם מהותו היא אחרת. שמו: 'אמונה'.

מימי ילדותי הייתי בקרב יהודים מאמינים, אבל אמונתם של היהודים אשר הצטופפו למרגלות הרי הקרפטים, מה ישווה לה? אם ממוחלטות האמונה שלהם היתה לי פנישה אישית לאו דווקא נעימה. בארתי אליהם בשליחותה של בית"ר בשנת 1936, אבל הם בחלקם לא אבו כלל לשמוע: האסיפה שנקראה לבית הכנסת לא נתקיימה או הפסיקה מיד לאחר פתיחתה. וודאי או מר היה הלב, כפי שהיום אבלה הנפש עליהם. אבל אי אפשר שלא להרכין ראש בפני אמונתם הכבירה כה חיו וכה מתו. הי"ד".

גירוש לאוקראינה

יהודה שפיגל מספר באנציקלופדיה של גלויות - קארפאטורוס - על הבחירות לפרלמנט הצ'כוסלובקי:

"בשנת 1935 התקיימו הבחירות לפרלמנט ולסנט הצ'כוסלובקי. אלה היו הבחירות האחרונות ברפובליקה הצ'כוסלובקית. המפלגה היהודית שהיתה הנציגות היהודית הציונית המאורגנת התכוננה לבחירות. מטה הבחירות היה במונקץ', אבל אחר-כך העבירו את מטה הבחירות לעיר חוסט, בגלל שהריכוז היהודי היה בעיקרו בחלק המזרחי של קארפאטורוס. ומשם ניהלו את הפעולות והסיורים בכפרים ובעיירות. האסיפות ופעולות ההסברה היה בבתי הכנסיות".

על מקרה מעניין שקרה בעיירה ביצ'קוב מספר יהודה שפיגל:

"ראשי הקהילה בעיירה ביצ'קוב הבטיחו לנו לתמוך ברשימותנו, בתנאי שנתקן את גג בית-הכנסת שלהם, תיקון שהיה צריך לעלות כמה אלפי כתרים

צ'כיים. כאמור נקטנו כלל בידינו, לא לקנות קולות בכסף. אך כאן הרי לא לכיסם הפרטי נדרש הכסף, אלא לתיקון גג בית-הכנסת. בקשנו שהוות להתייעץ בינינו ובהתייעצותנו סוכם: לא לסטות מהעקרון שלנו. אבל הצענו להם לפעול, תמורת הצבעתם בעדינו, אצל השילטונות שהם יתנו את הכסף לתיקון הגג וסידור העניין נמסר לי.

סיפרתי לאבי ז"ל את כל הפרשה הזאת ואת הצעתינו ליהודי העיירה ביצ'קוב, ומפיו הגיעו הדברים לאנשי מפלגת השילטון שקשרי מסחר קשרו ביניהם. מיד יצאו דחופים שליחי מפלגת השילטון לעיירה, העסק נעשה ויהודי וולקי ביצ'קוב קיבלו את הכסף הדרוש לתיקון גג בית-הכנסת. בהם רשימתנו קיבלה מספר קולות בהתאם להסכם הגנטלמני שנעשה בנינו".

בתקופת הנאציזם, עם התפוררות הרפובליקה הצ'כוסלובקית, שלטו שם במשך שישה חודשים, מאוקטובר 1938 עד מרץ 1939, הלאומנים האוקראיניים 'הסיצים'. הם הטילו את אימתם על יהודי העיירה. כשכבשו ההונגרים את מחוז הקרפטים, נשמו היהודים לרווחה. אבל עד מהרה באה האכזבה המרה... בראשית שילטונם סבלו היהודים בעיקר בתחום הכלכלי, הם נשלו את היהודים מפרנסתם, וכמה מהם אף הואשמו בעלילות שווא וכזב.

בקיץ 1941 גורשו מביצ'קוב עשרות משפחות לאוקראינה, מפני שלא היתה להם תעודת-אזרחות הונגרית. יהודים אלה נרצחו בקמניץ- פודולסק. הז'אנדרמים הגיעו לביצ'קוב עם רשימה של יהודים עליהם נגזרה גזירת הגירוש. חלק מהם גורשו יחד עם כל בני המשפחה, ואילו אצל אחרים גורשו רק חלק מבני המשפחה, הכל לפי שרירות לבם של השילטונות והז'אנדרמים.

גירוש היהודים לאוקראינה בשנת 1941 ממחוז מרמרוש

בשנים 44-1940 נסעו הרבה צעירים וצעירות יהודיים ממחוז קארפאטורוס לעיר הבירה בודפשט, שם היה קל יותר להסתדר בעבודה. אבל לשמור על השבת והכשרות בעיר בודפשט היה קשה מאוד, ורבים לא עמדו בניסיון ועבדו בכל מיני עבודות, גם בשבת. אחרים גם לא שמרו על הכשרות. לכן, הוקמו בבודפשט מוסדות לעזור לנוער זה. הוקמה ה'טאנונצאוטהון' לבחורי ישיבה, מוסד תורה ומלאכה, ומטבחים בהם יכלו לקבל ארוחות במחיר סימלי. גם האח אלתר חיים נסע לבודפשט, שם עבד כחייט, באותו הבית בו שכן ה'טאנונצאוטהון' ברחוב קיראלי 26, במקום שאני הייתי.

יהודי העיירה בגיטו

באסרו-חג פסח תש"ד, 16 APRIL 1944, החל ריכוזם של יהודי ביצ'קוב, לקראת העברתם לגיטו. הם הובאו לבית-הכנסת הגדול, שם נשדד מהם כל דבר-ערך, והם גם הוכו בידי הז'אנדרמים. משם הועברו לגיטו הגדול בעיר מאטה סאלקא (MÁTÉ SZALKA), שם רוכזו רוב יהודי מרמרוש.

כשהעבירו את היהודים לגיטו מאטה סאלקא, נסע אלתר חיים לשם, לנסות להציל מישהו, אבל לא היה באפשרותו להציל. הוא דיבר עם האבא ר' מרדכי יעקב על-יד הגדר של הגיטו, ואבא אמר לו מילים אלו: "סע מהר בחזרה לבודפשט ותיזהר בדרך ותשמור על עצמך שתישאר בחיים. אנחנו נמצאים בידו של הקדוש-ברוך-הוא ומקווים שיהיה טוב".

אלתר חיים נסע חזרה לבודפשט, ואחרי זמן-מה הצליח לעבור לרומניה, לעיר אראד.

היו כמה ניסיונות בריחה של יהודים, אך רובם לא הצליחו. הרותנים שיתפו פעולה עם הז'אנדרמים והסגירו אותם. כמו המקרה של משפחת אילוביטש, סוחר עצים עשיר, שהכין מיקלט בעיר. תמורת הרבה כסף, הסכים אחד ממכריו הרותנים לספק להם מזון. אבל לאחר ששדד את כל כספו, הסגיר אותו ואת בני משפחתו לז'אנדרמים והם הוכנסו לגיטו.

היה גם מקרה נדיר של עזרה. הצעיר זלמן זלמנוביץ ברח ליער, ושומר היער החביא אותו בתוך ערימה של שחת, ובמשך חודש ימים סיפק לו מזון. הז'אנדרמים רדפו אחריו והבטיחו פרס גדול תמורת הסגרתו, אך הגוי הזה עמד בניסיון ולא הסגירו. אחר-כך עזב הבחור זלמנוביץ את היער והתגייס לפלוגות-העבודה.

ישראל וויזל הי"ד ברח ביום הכניסה לגיטו, ועבר בביצ'קוב הרומנית, כדי לספק מזון לדודו אייזיק וויזל, ששכב חולה בביתו, לפני שהוכנס לגיטו. השכנים הגויים

הבחינו בישראל והזעיקו את הז׳אנדרמים. ישראל וויזל רצה להימלט דרך החלון, אולם הז׳אנדרמים ירו בו והרגוהו. הוא הובא לקבר ישראל.

המקרה של הבחור מאיר פייג היה מיוחד. הוא היה בחור חולה, כמעט משותק, וכל הזמן שכב במיטה. הרוצחים ידעו שאין בכוחו לברוח וממילא ימות ברעב. אולם ראש הכפר עצמו ריחם עליו וסיפק לו מזון בסתר.

כמה ימים אחרי שיהודי ביצ׳קוב גורשו לגיטו, נכנסו הז׳אנדרמים אל ביתו והיו בטוחים שהוא כבר מת. הם נדהמו לראות שהוא חי וקיים. הם החלו לחקור אותו במכות ועינויים שיספר וימסור מי האיש שדואג לצרכיו. אבל הוא עמד בגבורה בעינויים הנוראים, ולא הסגיר את שמו של הגוי שעזר לו. הז׳אנדרמים הפליאו בו את מכותיהם, אבל מאיר פייג מילמל את המשפט היחיד: ״הזן את כל העולם, זן ומפרנס גם אותי״. למרבה הפלא נעזב מאיר פייג לנפשו ונשאר בדירתו עד תום המלחמה. הגויים, גם כאלה שדם יהודי רבץ על מצפונם, התייחסו אליו כאל קדוש, ודאגו לכל מחסורו, כמעט בגלוי.

לאחר המלחמה, כשחזרו כמה יהודים לביצ׳קוב, התחתנו ונולדו ילדים, לימד ר׳ מאיר פייג את הילדים א-ב, חומש ורש״י. גם השילטון הקומוניסטי לא יכול היה למאיר פייג.

בשנת 1974, כשכבר לא היו ילדים בביצ׳קוב, היות וכל המשפחות עלו לארץ-ישראל או נסעו לאמריקה, הועלה גם מאיר פייג לארץ-ישראל. הוא נפטר כאן, בגיל 54, בשנת תשל״ו (1976).

גירוש לאושוויץ

בתחילת חודש סיון תש״ד גורשו כל היהודים מגיטו מאטה סאלקא, ברכבות, בקרונות סגורים, לאושוויץ. בין המגורשים היו גם ר׳ מרדכי יעקב הוך, אשתו חנה, הבת פרל והבן מיכאל. יתר בני המשפחה היו כל אחד במקום אחר: ישראל היה בפלוגות-העבודה; אלתר חיים הצליח לעבור לרומניה, וזלמן הצליח לחבור לפרטיזנים והתגייס לצבא הצ׳כי.

הוא שירת בבריגדה הצ׳כית ומפקדו היה הגנרל סבובודה, מי שהיה, אחרי השחרור, לנשיא הראשון של צ׳כוסלובקיה. הוא לחם בגבורה בשורות הבריגדה נגד הנאצים וקיבל כמה אותות גבורה והצטיינות. אבל, בסיום המלחמה והניצחון על הנאצים הגרמניים, הוא קיבל מחלת ריאה (טובר קוליזיס) והצבא הצ׳כי שלח אותו לסאנאטוריום בהרי הטאטרה, וכן טיפלו בו בבתי-חולים בפרג. הוא גם קיבל ממשרד הביטחון הצ׳כי, בתור נכה מלחמה, קיוסק בפראג לפרנסתו. אלא שבשל מחלתו, לא יכול היה להחזיק בו זמן רב.

PREZIDENT

REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ

UDĚLIL

ZA OSOBNÍ STATEČNOST PŘED NEPŘÍTELEM,

OSVĚDČENOU V BOJI

ZA OSVOBOZENÍ REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ

Z NEPŘÁTELSKÉHO OBSAZENÍ

SVOB.V ZÁL. ZOLTAN H O C H

- účastník národního boje za osvobození

ČESKOSLOVENSKOU MEDAILI

ZA CHRABROST

V Praze dne 24. října 19 47

Čísla matriky: 25.372

תעודת 'גיבור מלחמה' שהוענקה לזלמן הוך

הוא כתב לנו מכתבים וביקש שנישלח לו תרופות SLTREPTOMICIN. פניתי למשרד הבריאות, בשנת 1951, לקבל רישיון לקנות תרופות אלה, אבל התשובה שקיבלתי היתה שגם בארץ חסרה תרופה זו, והמעט שיש צריכים עבור חולים הנמצאים בארץ.

בז' תשרי תשי"ג (1952) נפטר זלמן בבית-החולים בפראג. לאחר פטירתו קיבלתי מכתב מהרב הראשי, ד"ר זיכר, שזולטן הוך נפטר, ערכו לו הלוויה והוא נקבר בבית-הקברות בפראג. את כל רכושו הותיר לקהילה היהודית, למטרות צדקה, והקהילה רוצה להקים לו מצבה על קברו, וגם אחד מהקהילה אומר קדיש אחריו כל השנה. הרב ביקש ממני לכתוב לו במכתב את שמו בעברית ואת שמות אביו ואמו.

כתבתי מיד מכתב לרב הראשי, ד"ר זיכר, בו כתבתי לו את כל הפרטים שביקש, וביקשתי ממנו אולי נשארו אצלם חפצים או מזכרת ממנו. אחרי זמן-מה קיבלתי מהרב הראשי תיק גדול ובו תעודות ואותות הצטיינות שקיבל זלמן הי"ד, מגנרל סבובודה, נשיא צ'כוסלובקיה. הוא צירף גם הרבה תמונות וכן תמונה מהמצבה, ותמונה נוספת בה נראה הרב הראשי אומר הספד על קברו של זלמן הי"ד.

ישראל, אחרי ששוחרר מפלוגות-העבודה, הועבר על-ידי הרוסים לסיביר שברוסיה, יחד עם יתר השבויים, והוא שוחרר מאוחר יותר.

פרל ומיכאל הגיעו ברכבת לאושוויץ, שם הופרדו מההורים. את האימא שלחו להשמדה, ואת האבא, ר׳ מרדכי יעקב, ואת מיכאל שלחו למחנות-עבודה. האבא מת במחנה זמן קצר לפני השחרור, ואילו מיכאל שרד וחזר הביתה אחרי השחרור.

על פתחי גהינום

פרל נשלחה עם יתר הבנות והנשים לצד אלה הנשלחים לעבודה. אבל כל התקופה שהיו באושוויץ, הן עברו כמה פעמים סלקציה על-ידי ד״ר מנגלה ימ״ש. בכל סלקציה הוא בחר חלק מהנשים לעבודה, ואת החלק השני שלח להשמדה במשרפות.

פרלה סיפרה לי על הסלקציה האחרונה שעברה באושוויץ. הסיפור כל-כך מזעזע, שדמעות זלגו מעינינו, כשהיא סיפרה את הדבר הנורא הזה:

בכל פעם שהיו סלקציות, ניסו הבנות כל מיני תחבולות ו׳טריקים׳. כדי להיראות יותר גבוהות. הן עמדו על אצבעות הרגליים או הכניסו אבן בתוך הנעליים, וכן צבטו את הפנים, כדי שיראו אדומים ובריאים יותר.

בפעם האחרונה, לא עזרו כל התחבולות הללו וגם היא נשלחה לצד המושמדים. הכניסו כמה מאות בנות בצריף מספר 10. בחושך החלו לגרש את הבנות החוצה, לכיוון הקרמטוריום. היא הלכה צמוד לחברה שלה מביץ׳קוב. הן פחדו מאוד ובכו כל הזמן. בחוץ נשמעו קולות בכי וצעקות, וגם יריות מנשק ונביחות כלבים.

כשהגיעו לדלת היציאה מהצריף, נפלה בראשה המחשבה שלא לצאת דרך הדלת. בעזרת החשיכה, נסתרת מעיני הגרמנים, רצה חזרה אל תוך הצריף והסתתרה בין קרשי המיטות ודופן הצריף. כך עמדה שם רועדת, עד שהוציאו את כולם מהצריף, לכיוון המשרפות.

אבל ה׳בלוק אלסטרן׳, האחראית על הצריף, הבחינה כנראה שכמה בנות הסתתרו בתוך הצריף. היא עברה בצריף, בין המיטות, ואמרה שכל אלה שהסתתרו בתוך הצריף יישארו שם בשקט גמור, לא להוציא מילה מהפה. כשיהיה שקט בחוץ, כך אמרה, היא תבוא להגיד להם לצאת מהמיסתור. כנראה שלאישה זו, האחראית על הצריף, היה רגש של רחמים על הבנות, וכך הצילה אותן מהשמדה.

אחרי כשעה של מתח עצום, הגיעה האחראית לצריף ואמרה לכל הבנות: ״צאו ורוצו מהר לצריף הקרוב״. שם, בצריף השני, היו הבנות שנבחרו למישלוח לעבודה. הבנות יצאו מהצריף ורצו במהירות לצריף השני, מבלי שהגרמנים הרגישו בבריחה.

האם אפשר להעלות על הכתב את המתח וההרגשה הנוראה הזאת? את השעה

הנוראה הזאת שנראה היה כאילו אין לה סוף? שההבדל בין החיים והמוות היה כחוט-השערה, ורק נס מהשמיים ותפילותיהם של הורינו היקרים, שנהרגו על קידוש-השם, יחד עם תפילותנו, התקבלו ונשארנו בחיים, כדי שלא ינתק שרשרת הדורות של המשפחה ונוכל להמשיך את קיום משפחתנו בארץ-ישראל.

כעבור כמה זמן נשלחה פרלה, יחד עם קבוצה של כמה מאות נשים, לעבודה בעיר ציטו בגרמניה, בבית-חרושת של חלקי מטוסים. שם היה מצבם כבר טוב יותר, בעיקר מפני שלא היו צריכים לחשוש עוד מהסלקציה של ד"ר מנגלה ימ"ש. גם תנאי הקיום היו טובים יותר.

איחוד מחדש

בתאריך 8 MAY 1945 שוחררה פרלה על-ידי הצבא הרוסי וחזרה להונגריה. בבודפשט, במשרדי הג'וינט ב-BETHLEN TÉR 2 נפגשו כל היהודים שחזרו מהמחנות. שם במשרדים הכינו רשימות מכל היהודים, וכל יום פירסמו רשימות החוזרים הביתה. שם נפגשו בני המשפחות, וכל אחד קיבל עזרה ראשונה - קצת כסף ותעודה בשפה ההונגרית והרוסית שהוא משוחרר ממחנות הנאצים הגרמניים.

אבל, גם בבודפשט היתה סכנה מצידם של החיילים הרוסיים. לפעמים הם תפסו סתם-כך אנשים ברחוב ושילחו אותם, יחד עם יתר השבויים, למחנות ברוסיה. בפרט נשקפה מהם סכנה לנשים ולבנות.

בני העיירות שחזרו סיפרו אחד לשני את מי פגשו אחרי השחרור ומי נשאר בחיים. אלתר חיים חיכה בבודפשט עד שהגיעו לשם פרלה ומיכאל, והוא לקח אותם לאראד שברומניה. יותר מאוחר הגיע גם ישראל, וגם הוא נסע לאראד. כך שכל בני המשפחה שנותרו בחיים התלכדו מחדש באראד. רק האח זלמן נשאר בפראג, בגלל מחלתו והטיפול שקיבל בסאנאטוריום של הצבא הצ'כי.

כל המשפחה היתה ברומניה עד פברואר 1946. באותו זמן יצאו הרבה קבוצות מרומניה, בעליה ב', לארץ-ישראל. גם בני משפחת הוך הצטרפו לקבוצת 'בני עקיבא' שנסעה מאראד לבודפשט, שם פגשתי אותם.

פרק לג:
חתונה

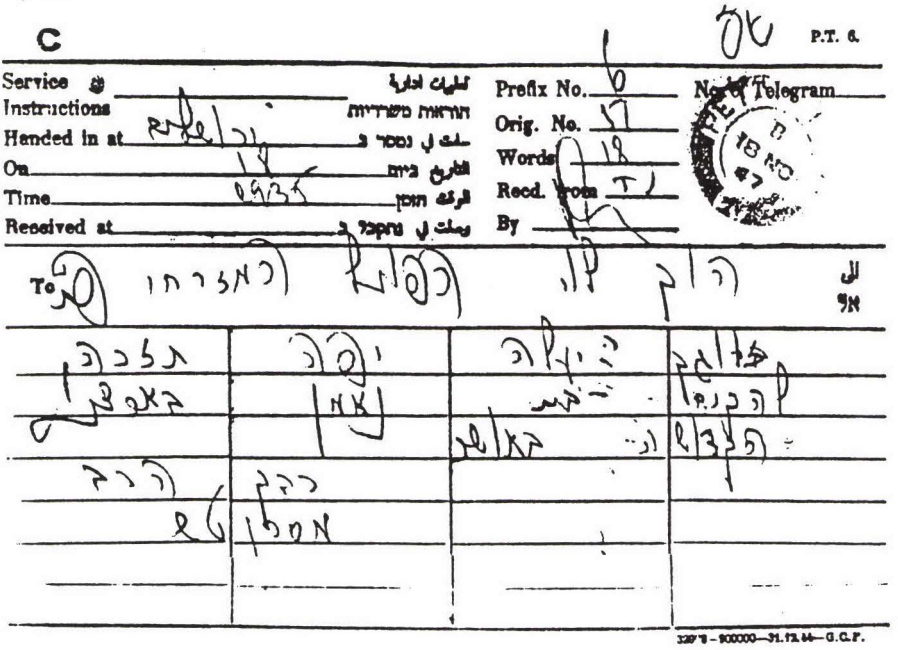
חתונה בבית 'הפועל המזרחי' / תפילה בכותל-המערבי / הרב ספיר מסדר קידושין / ריקודים ושמחה מעומק הלב / ריקודים תימניים עד שעת לילה מאוחרת / מברק ברכה מהרב למברגר / ריקודים ושמחה על הקמת המדינה / יריות ממסגד אל עבר החוגגים / בעמדת שמירה מול מפגעים ערביים / ביום - עבודה בבית-חרושת לייצור רימונים ומוקשים בלילה - שמירה / חברים נופלים בקרב

אחרי שכבר קבענו את יום החתונה שלנו ליום ה' כסלו תש"ח, סידרנו את הדירה הקטנה שלנו. קנינו חפצים נחוצים ביותר, למשל כלי מטבח ופתיליה לבישול. כלי מיטה ולבנים, קנינו עם כרטיסי נקודות. היו אלה שנות הצנע והכול חולק לפי כרטיסים ונקודות. מאוחר יותר קנינו שולחן, ארבעה כיסאות וארון לבגדים. שמחנו מאוד על כל פריט שהוספנו לדירה שלנו.

את החתונה ערכנו בבית 'הפועל המזרחי' בפתח-תקווה. לצערנו הרב, לא היו לנו הורים, שיעזרו לנו לערוך את החתונה. אבל אנחנו בטוחים שהורינו היקרים הי"ד התפללו בשמים בעדינו שנצליח בדרכנו, ונזכה להקים בית יהודי נאמן בארץ-ישראל. שבועיים לפני החתונה נסענו לירושלים והלכנו לכותל-המערבי והתפללנו שם וביקשנו את ה' שנצליח בדרכינו.

שמחה וריקודים

מהצד שלי הזמנתי את אברהם ציגלר ורעייתו לשמש כשושבינים (אינטרפירר). הוא היה בן-דוד שלי, שעלה ארצה עוד בשנות השלושים, בנם של ר' שמואל ציגלר

C

P.T. 6.

Service — שליחות דחופה
Instructions — הוראות מיוחדות
Handed in at — נמסר ב
On — בתאריך
Time — בשעה
Received at — נתקבל ב

Prefix No. — Nos. of Telegram
Orig. No.
Words
Recd. from
By

To — אל

נס"ד. חדש הראשן חשל"ה לפ"ק. נוא יארק.

שלומים מרובים ליקירי תלמודי הוחיק מו"ם כו'
מוה"ר יוסף יהודי לוי נ"י עכב"ב איתן פושבו
בעיה"ק בני ברק ת"ו.

לקראת חג הקדוש חג תורתנו הננו לברככם בכל איחולים טובים
מקרב לב.מי יתן כי נזכה לחרות האפיתי מתוך קבוץ גליותנו
לראות בית קדשנו על תלה בנוי' ולאכול שם מן הזבחים ומן
המפחים אתכא דרחמנא.

בשמי ובשם בתי וחתני הרה"ג נ"י תודתנו שלוחה לכם על
ההשורה היפה,השורת נישואיהם למזל טוב ממת מצה על קערת הסדר.

אני שמח בבוא מאתן הודעה משלומכם.נא לבשרני בשור"ם
ומשמחות כל היפים שוים לטובה.

וה' יזכנו לקול מבשר בראש ההרים באולת עם
ישראל לעלות שמה ברנה שיר שבח והלל.

הכ"ד מוקירך בידידות

למעלה: המברק ששלח הרב למברגר מירושלים לחתונה בפתח-תקווה.
למטה: מכתב ברכה ששלח הרב למברגר מניו-יורק למחבר.

אבל גדול ליהודים

נצחו אראלים את המצוקים, ונשבה ארון האלקים

שבורים ורצוצים אנו, על השמועה שבאה, מהסתלקותו לשמי רום, של עטרת ראשינו, המאור הגדול, הגאון הצדיק, חסידא ופרישא, סיני ועוקר הרים, מרביץ תורה לעדרים, מגזע יחס אראלים ותרשישים, משרידי דור העבר

רבי יהודה לייב לעמבערגער זצלה"ה

אבד"ק ור"מ דקה"י סערענטש, בהונגרי'
ואח"כ רב דקהל תורת חיים, ניו יורק

בן הגה"צ המו' מורינו

רבי מנחם מנדל זצוק"ל,
אבד"ק ור"מ פולגאר

וחתן הגה"ק המפורסם בקש"ת

רבי בן־ציון הלברשטאם זצוק"ל הי"ד
האדמו"ר מבאבוב

נלב"ע ביום תענית אסתר, והובא למנוחות בחלקת באבוב בניו יורק

וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה'

והננו שולחים את תנחומינו הכנים מעומקא דליבא לכל המשפחה הרוממה

ישיבת "נחלת משה" מאקאווא
קרית־אתא

ביהמ"ד וכולל אברכים
"מאקאווא" בני־ברק

כולל "קהלת משה"
מאקאווא, ירושלים

הגה"צ ר' י.ל. לעמברגר זצ"ל

פניו יורק הגיעה הידיעה על **פטירתו** של הגה"צ רבי יהודא **לייב** לעמבערגר **זצ"ל אבדק"ק** פערנעטש **ובחשובי הרבנים בק"ק** הי"ה **החסידית של העיר ניו יורק** **שנפטר בשנת הפ"א לחייו.**

המנוח זצ"ל היה בנו בכורו של הגה"צ רבי מנחם מנדל לעמבערגר זצ"ל אבדק"ק פולגאר — הונגריה ואחיו הגדול של הגאון הצ' רבי משה נתן נטע זצ"ל אבדק"ק מא־קווא — כפר אתא. אמו היתה בתו של הגה"צ בעל "מנוחת משה" בנו של הגה"ק המפורסם בעל "מנוחת אשר" מטשגאר.

בגיל צעיר ניכרו כשרונותיו הגדולים. היה מתלמידיו המובה־קים של המהרש"ג זצ"ל יחד עם אחיו רמנ"ע ממקאוא. זכה ליצוק מים על ידיו של האדמו"ר רבי שלום אליעזר מראצפערט בנו של מרן בעל ה"דברי חיים" זי"ע.

נשא לבתו של הגה"צ רבי מנחם סגל־פולק אבדק"ק סערנטש וכשחמיו זצ"ל עקר בשנת תרצ"ח לארה"ב העביר לידיו את הרבנות בקהילה שם שימש במשך שנות הזעם. עמד בראש הישיבה שם העמיד תלמידים הרבה. במלחמה לאחר המלחמה שהה ברומא ושימש כרב הכולל, טיפל בפליטי המלחמה ניהל שם ישיבה ועסק בהפצת תורה וחסידות. משעקבר לארה"ב בנה את ביתו מחדש עם בתו של האדמו"ר הרה"ק רבי בן ציון הלברשטם זצ"ל הי"ד מבר־בוב, פתח את בית מדרשו במנהטן בוסט־סייד ועסק בהפצת תורה ויר"ש וידו רב לו בשיקום עולם התורה והחסידות בגולת ניו יורק. הוא גם זכה לפרסם ספרו התורני של חמיו זצ"ל, אבדק"ק דסערטטש וידיו שלו עצמו רב להם חלקם בספר זה שם שולבו הרבה מחידושיו הוא.

השאיר אחריו בת יחידה הנ־שואה לחתנו הרה"ג ר' ישראל וויינפלד שליט"א רב וראש ישיבה בפלעטבוש. כן השאיר אחריו כתבי יד רבים בכל מקצועות התורה. בהלויתו שהחקיימה בתענית אסתר בניו יורק השתתפו אלפים בראשם גיסו בקש"ת האדמו"ר שליט"א מבובוב, והובא למנוחות בחלקת בובוב.

לפי צוואתו לא נישאו הספדים, דברי פרידה והתעוררות קצרים בשם המשפחה נשא בן אחיו הרה"ג ר' אפרים לעמברגר שליט"א רב דקהילת מאקוא בורד פארק.

וחוה ציגלר-לוי מהעיר קליינורדיין. מצד פנינה לא היו לנו קרובי משפחה, והיא הזמינה את מנהלת 'בית החלוצות' ובעלה להיות שושבינים.

ביום החתונה ערכתי לבד את השולחנות בבית 'הפועל המזרחי'. ברצוני לציין את החבר יצחק ספיר ז"ל, שעזר לי בהלוואה של כמה לירות, בהם קניתי את צורכי הסעודה. מנהלת 'בית החלוצות' לא יכלה להגיע לבסוף, ולשושבין מצד פרלה הגיע יהודי בשם הרב זאב אידלמן, שהיה גיסה של המנהלת. הרב אידלמן הוא תלמיד-חכם גדול וצדיק, המתגורר היום בבני-ברק.

מסדר הקידושין היה הרב ספיר ז"ל, אב"ד בפתח-תקווה. כשניכנסנו לחדר-ייחוד, לאכול אחרי הצום, הגישה לנו אשתו של אברהם ציגלר מרק עוף חם ותוספות. היא הכינה את האוכל אצל בת-דודה שלה, ברחוב רוטשילד בפתח-תקווה. לא היה לנו כסף להזמין צלם לחתונה.

אבל בכל זאת רצינו שתהיה לנו תמונה למזכרת מהחתונה. לכן, אחרי החופה נסענו עם מונית לצלם פרג', שהיתה לו חנות צילום קטנה, ברחוב מוהליבר, והצטלמנו אצלו למזכרת.

החברים שלנו, אלה שעלינו יחד איתם ארצה, וגם החברים החדשים, הצברים מחוג הצעירים, עשו מאוד שמח בחתונה, למרות שלא היתה תזמורת, כמקובל היום בחתונות. השירה, הריקודים והשמחה היו מעומק הלב. אני היכרתי שני יהודים תימניים שעבדתי איתם יחד, והם שרו שירים מספר השירים של הצדיק רבי שלום שבזי זצ"ל. הם גם רקדו ריקודים תימניים, ריקודים כאלה שטרם ראינו כמותם קודם לכן, והשמחה נמשכה עד מאוחר בלילה.

הרב יהודה למברגר זצ"ל מסערענטש עלה ארצה והתגורר בירושלים. הזמנתי אותו לחתונה, אבל לא יכול היה להגיע ושלח לנו מברק ברכה. אחרי שנה בערך נסע הרב למברגר לאמריקה והתחתן עם אחותו של הרבי מבאבוב והקים משפחה חדשה. הוא בא כמה פעמים לביקור בארץ ופגשתי אותו כאן. הוא נפטר בניו-יורק ביום תענית-אסתר תשמ"ח תנצב"ה.

מלחמת השחרור

עשרה ימים אחרי החתונה שלנו, היה התאריך 29 NOVEMBER 1947. אותו יום התקבלה ההחלטה באו"ם על חלוקת ארץ-ישראל והקמת מדינת ישראל.

זה היה במוצאי-שבת. ביום ראשון בבוקר, נסעתי לתל-אביב. השמחה היתה גדולה מאוד בכל הישוב. היהודים יצאו לרחובות הערים, שרו, רקדו ותקעו בשופרות ברחובות העיר.

הלכתי ברחוב אלנבי עד שפת הים, ובכיכר הרברט סמואל הצטרפתי למעגלי הרוקדים והשרים. לפתע שמענו יריות מכיוון יפו. התברר שערבים ירו ממסגד חסן-בק לכיכר הרברט סמואל ומספר אנשים נפצעו. הרוקדים התפזרו במהירות ואני רצתי למעלה, לכיוון רחוב אלנבי. אמבולנסים של מגן-דוד אדום העבירו פצועים לבתי-חולים.

כך החלה מלחמת השחרור, בגבול תל-אביב-יפו.

גם בפתח-תקווה, בסביבת הכפר הערבי פג׳ה, ליד כפר אברהם, היו התקפות של הערבים על פתח-תקווה. אני הלכתי כמעט כל לילה לשמירה בכפר אברהם, על כביש ראש-העין - לוד. הערבים מפג׳ה גרמו לפיגועים רבים בפתח-תקווה. הם הסתננו בלילות וזרקו רימונים אל תוך בתים של יהודים. בראש-העין ובמגדל-צדק התמקם צבא עראקי ומצבינו היה די קשה. גם נשק לא היה מספיק.

אני זוכר שעמדנו בשמירה בבונקר ליד שכונת חסידוף, קרוב לפג׳ה. היינו שלושה אנשים עם שני רובים וכמה רימונים. במקרה והערבים היו מתקיפים אותנו, שני אנשים היו צריכים להשתמש ברובה, והשלישי צריך היה לזרוק רימונים. למזלנו הערבים לא התקיפו אותנו, מפני שהם פחדו יותר מאיתנו.

המצב הזה נמשך מספר חודשים, עד שבעזרת ה׳ הצליח צה״ל לכבוש את פג׳ה, ראש-העין, ואת הערים לוד ורמלה. מאז השתרר שקט בפתח-תקווה.

אני עבדתי בבית-חרושת ליציקת ברזל. יצקנו שם רימונים ומוקשים בשביל ההגנה והאצ״ל ואחר-כך לצה״ל.

ביום עבדתי בבית-חרושת, ובלילה הלכתי לשמירה. לדאבוננו הרב, רבים מחברינו נפלו במלחמת השחרור. אחרי שניצלו ממחנות-השמדה של הנאצים באירופה, נהרגו על קידוש-השם, כאן, בארץ-ישראל.

בנים ובני-בנים

חסדי השם כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו. אנחנו מודים לקדוש-ברוך-הוא על כל הניסים והטובות שעשה לנו. בעזרת-השם הקמנו בית יהודי נאמן, בארץ-ישראל. יש לנו ב״ה בן ובת. הבן מרדכי יעקב, על-שם האבא ר׳ מרדכי יעקב הוך הי״ד, והבת עמליה, על-שם האימא מרת מלי מאטל לוי ע״ה. יש לנו ב״ה נכדים, נכדות ונינים, שיהיו כולם בריאים לאורך ימים ושנים טובות, רבקה רחל, צבי, דוד, אריאל, אשר, חנה, לאה, תרצה, צבי, שושנה רייזלה, חגית. הנינים: מרדכי יעקב, אברהם יצחק, אילה-אלקה. וכולם נקראים על-שם ההורים, הסבים והסבתות שלנו, וכך בעזרת ה׳

נמשכת שרשרת הדורות של משפחתינו. ומקווים אנו שנזכה כולנו יחד, לשלום ולשלווה אמיתית בארצנו הקדושה, ולגאולה השלימה בקרוב במהרה בימינו אמן.

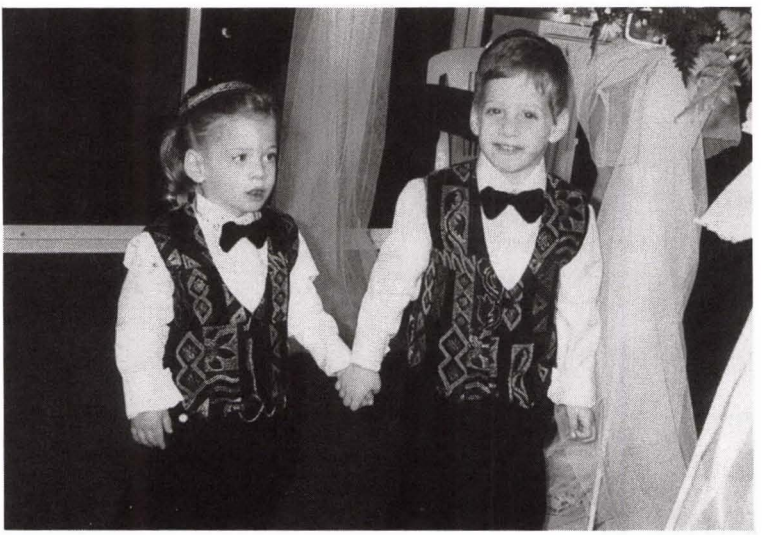
יוסף יהודה לוי ורעיתו פנינה

משפחת מרדכי יעקב ואילנה לוי (פריד)

משפחת יוסף ועמליה אברט (לוי)

הנינים: מרדכי יעקב ואברהם יצחק בריף

אחרית-דבר

בחודש אלול תשד״מ (1984) נסענו בפעם הראשונה מארץ-ישראל לביקור בהונגריה.

ביקרנו בעיירה זמפלן-אגארד. בקושי רב מצאנו את בית-הקברות. כל השטח היה מלא עצים וקוצים דוקרניים. הצלחנו למצוא את המצבה של הסבא ר׳ יוסף יהודה לעווי, ואת מצבת הסבתא מרת רייזל בת צבי.

האותיות על המצבות היו ברובן מחוקות. שכרתי גוי שניקה את השטח וצבענו את האותיות, השם ותאריך הפטירה.

ביקרנו גם בעיירה טארצאל. המצב בבית-הקברות שם היה קשה ומוזנח מאוד. היה זה אחרי ארבעים שנה שיהודי לא בא אל בית-הקברות. העצים והקוצים כיסו את כל השטח וכיסו גם על המצבות.

אספתי תרומות מחברים מטארצאל, שכרתי קבלן גוי שהביא פועלים, ובנינו גדר מסביב לבית-הקברות החדש. בבית-הקברות הישן, לא יכולנו לעשות כלום, כי ברוב השטח לא נותרו מצבות, למעט פינה אחת בה נותרו מספר מצבות. רק ה׳אוהל׳ של הרב, ר׳ יעקב שפירא זצ״ל והרבנית ע״ה, סגור עם מפתח.

הפועלים ניקו את כל השטח מהעצים והקוצים. את מצבת הסבא ר׳ דוד צבי פלורנטל עקרו הגויים מהמקום, וסידרנו אותה בחזרה על מקומה. לסבתא רייצל ולאימא מאטל ע״ה הקמנו מצבה חדשה.

אני שכרתי גוי, השומר על בית-הקברות, ובכל שנה מנקה את השטח מהעשבים והקוצים. אספתי תרומות מחברים, יוצאי העיירה טארצאל, ומכספים אלו אני משלם לגוי בעד אחזקת בית-הקברות.

את מפתח השער של בית-הקברות השארתי אצל משפחת גויים המתגוררים מול בית-הקברות. וכך, כל מי שבא לבקר על קברי-אבות יכול למצוא את המצבה של ההורים, הסבים והסבתות.

גם בית-הכנסת בעיר טארצאל עדיין עומד בחורבנו. הקירות והגג עומדים בשלימותם, והעירייה רוצה לשפץ ולשמר את הבניין.

בעיירה אין יותר תושבים יהודיים. בבתי היהודים שנטבחו וגורשו מתגוררים כיום גויים, ביניהם גם כאלה שהיו אנטישמים ועשו צרות רבות ליהודים.

הרגשתנו היתה קשה מאוד לראות את המצב הנוכחי. בבית בו התגוררה משפחת ריזל, בו היה המקווה, גרים כיום גויים הונגריים. חלק מהבניין בו היה המקווה נהרס, ואת המקווה סתמו באדמה. גם בבית שמשפחתי התגוררה בו פעם, גרים כיום גויים.

הקהילה-הקדושה של טארצאל, בה היו לפני השואה חיים יהודיים תוססים, נחרבה. השרידים שניצלו מהתופת התקבצו ברובם בארץ-ישראל ובאמריקה.

מאז אנחנו נוסעים מידי שנה, בחודש אלול, לבקר על קברי-אבות בעיירות טארצאל, זמפלן-אגרד, טוקאי וקליינוורדיין. אנחנו גם מבקרים על קברי הצדיקים בעיירות קערעסטור, ליסקא, ה. מאד, אויהעל וקאלוב.

בשנת תשנ"ב (1992) נסענו לביקור, בפעם הראשונה, לצ'כוסלובקיה. לפראג ולאוקראינה-לביצ'קוב, לעיירת רעייתי פנינה-פרל לוי, למשפחת הוך.

בפראג ביקרנו בבית-הקברות על קברו של זלמן הוך הי"ד. הוא התנדב לבריגדה הצ'כית ולחם בגבורה, בפיקודו של הגנרל סוובודה, נגד הצבא הגרמני. בסוף המלחמה חלה ונפטר בפראג. בית-הקברות בפראג מסודר בכבוד הראוי.

לאחר המלחמה חזרו כמה שרידים לביצ'קוב, אך התנאים ששררו במישטר הקומוניסטי של ברית-המועצות לא איפשרו חיי קהילה.

עד 1950 היו מתפללים מדי פעם בבית-הכנסת הגדול. אחר-כך הפקיעו השילטונות את בית-הכנסת והפכוהו למחסן לחומרי בניין. השרידים היו מתפללים כל שבוע בדירה אחרת, ובחלון הדירה הציבו רדיו מרעיש, כדי שלא ישמעו את קולות המתפללים.

כשביקרנו בביצ'קוב בשנת 1992, מצאנו שם יהודי אחד. בבית-הקברות מצאנו את המצבה של הסבא, ר' אשר בן שלמה זלמן אנשלוביץ, ומצבת הדוד, ר' אפרים פישל בן ר' אשר אנשלוביץ. צבעתי מחדש את האותיות שעל המצבות.

בינתיים גם יהודי זה עלה לארץ, וכעת אין בכלל יהודים בביצ'קוב. בית-הכנסת משמש כמחסן של העיריה ובבתים של היהודים גרים היום גויים אוקראינים.

כך נחרבו אחרי השואה כל הקהילות הקדושות של עיירות הונגריה. אנחנו מקווים שבנינו ונכדינו, הדורות הבאים אחרינו, ימשיכו את המסורת לבקר על קברי אבותינו בהונגריה ועל קברי הצדיקים שם, זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל.

יהי רצון שספר זה יהיה גל-עד לזכרם של הורינו ובני משפחתינו שנרצחו על-ידי הגרמנים, ועוזריהם ההונגרים והאוקראינים, ונהרגו על קידוש ה', ולזכר הקהילות הקדושות שנחרבו בשנות השואה ת"ש-תש"ד.

המצבה שעל קברו של הצדיק
רבי ישעילה מקערעסטור

המצבה שעל קברו של הרב הקדוש
ר' הרשלה מליסקא זצ"ל

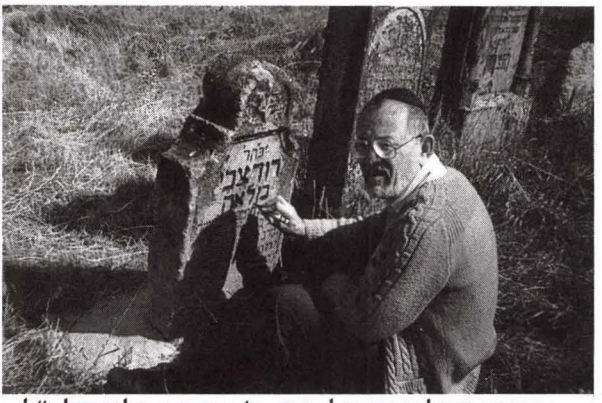
המצבה שעל קברו של הרב
בעל "הלבושי מרדכי", הרב בעיר ה. מאד

המצבה של הרבי מקומרנה באוהל של
ה"ישמח משה" בשאטור אליה אויהל

המצבה שעל קברי הסבתא מרת רייצל פלורנטל ע"ה
ואימא מרת מאטל, אשת ר' צבי לעווי ע"ע

המצבה שעל קברו של סבא, ר' דוד צבי פלורנטל ז"ל

המצבה שעל קבר הרב הצדיק בעל
ה"ישמח משה" זצ"ל, בשאטור אליה אויהל

המצבה שעל קברו של
בעל ה"קול אריה" זצ"ל, רב העיר מאד

המצבה שעל קבר הסבא ר׳ יוסף יודא לעווי ז״ל,
בבית הקברות זמפלן אגארד בהונגריה

המצבה שעל קבר הסבתא,
מרת רייזל לעווי ע״ה, בזמפלן אגארד

המצבה שעל קברי ר׳ יעקב צבי גליק ז״ל ומרת הענדל, בת ר׳ יוסף יודא לעווי ע״ה

מצבת הסבא ר' אשד אנשלוביץ ז"ל,
בקליינביצ'קוב

מצבת ר' אפרים פישל בן ר' אשד
אנשלוביץ ז"ל, בקליינביצ'קוב

בית הכנסת בקליינביצ'קוב

מצבת הבחור ר' זלמן הוך ז"ל,
בבית הקברות היהודי בפראג

אב הרחמים שוכן מרומים ברחמיו העצומים. הוא יפקוד ברחמים החסידים והישרים והתמימים קהילות הקודש: טארצאל, סערענטש, טוקאי, קערעסטור במחוז זמפלן: קיילנביצ׳קוב ומחוז מרמרוש שמסרו נפשם על קדושת השם ונרצחו על ידי הגרמנים ועוזריהם במחנות אושוויץ וביתר המחנות בשנות השואה ת״ש-תש״ד.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו. מנשרים קלו ומאריות גברו לעשות רצון קונם וחפץ צורם.

יזכרם אלוקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך.

למען תספרו - לדור אחרון

HÍREK AZ ELHURCOLTAKRÓL

2. szám. Budapest, 1945. július 17.

Mai számunkból:
Kik maradtak Theresienstadtban?
A Svédországban üdülő deportáltak névsora
Bergen, Salzwedel, Celle, Ziegenhein nagy listái

Hol?... Hányan?... Mikor?...

A deportáltak ügyével foglalkozó különféle szervek már az év eleje óta expedíciók kiküldésével próbálnak megbízható választ szerezni ezekre a kérdésekre. A terület azonban sokkal nagyobb s a kérdés sokkal bonyolultabb, semhogy lehetséges volna teljesen áttekinthető, tiszta képet kapnunk.

Annak előrebocsátásával, hogy tudatában kell lennünk a veszteségek végzetesen tragikus nagyságának, megkíséreljük a megtörtént intézkedéseket, a rendelkezésünkre bocsátott adatokat tárgyilagosan ismertetni.

Auschwitz és vidéke.

Budapest felszabadításával egyidőben szabadult fel az első nagy tábor: Auschwitz. A németek az oroszok elől elhurcolták a tábor még megmaradt lakóit. Csak a betegek maradtak ott és azok, akik át tudtak szökni a gyors ütemben előretörő orosz seregekhez. A néhányezer főnyi felszabadított deportált nagy része néhány héten belül, röviddel a felszabadítás után elindult hazafelé. Kiküldöttünk április hó elejéről szóló jelentése szerint ebben az időben Auschwitz, Kattowitz, Krakkó, Csenstohovo, Lodz, Varsó, Blomberg, Lautenburg, Lublin és Chemnitz különféle táboraiban párezerre volt becsülhető a Magyarországról deportáltak száma. Ezeknek hazaszállítása a román segítő szervekkel együtt április-május hónapokban folyamatosan megtörtént. A -0-ar -n Auschwitzban mindössze 48 betegről -st, akiket orosz orvosok és ápolók kezeltek. Haz- -sukról felgyógyulásuk után az ottani segítőszervek gondoskodnak.

Lengyelország északi részéről, különösképpen Danzigról és környékéről megbízható jelentések eddig sajnos nem futottak be; közvetett hírekből tudomásunk van azonban arról, hogy ott még kisebb-nagyobb csoportok tartózkodnak.

Csehszlovákia.

Csehszlovákia maga egy óriási láger volt. A Magyarországról deportáltak egy részét Auschwitzon keresztül főként a Szudéta-vidékre vitték: Gross-Rosen, Parschnitz, Bernsdorf, Schatzler, Trautenau, Gabeldorf, Oberaltstadt, Troppau stb. Ezek a táborok csak a fegyverletétel napján, május 8-án szabadultak fel. Az oroszok a táborok kapuit kinyitották s az ittlévő emberek egy része a maguk felelősségére és az alkalmilag rendelkezésükre álló szállítóeszközök felhasználásával csoportosan indultak haza. Később az oroszok táborokba gyüjtötték a visszamaradottakat, természetesen nemcsak a deportáltakat, hanem mindazokat, akik otthonukba való szállításra várnak. Kiküldöttünk június végéről szóló jelentésében beszámol arról, hogy sok gyüjtőtáborban talált magyarokat, így Liegnitzben 17, Bunzlauban 30, Görlitzben 237, Oehlsben 67, Drezdában 54 magyar-

Egyes szám ára: 4 pengo

אחרי המלחמה הוציאו לאור עיתון מיוחד בו פורסמו שמות היהודים שחזרו ממחנות הריכוז או שנותרו בחיים ונמצאו במחנות בגרמניה ושוודיה.

נספח

רשימות וחתימות יהודי העיירה טארצאל שמסרו את תכשיטיהם לפני הגירוש לגיטו. רשימות אלו והמעטפות בהן אוכסנו התכשיטים הוחזרו לשרידי המשפחות ששבו ממחנות-הריכוז.

J e g y z é k .

1. Friedmann Mórné tarcali lakostól átvett készpénzés értékekről.
Készpénz: 56 P.6o f.azaz Ötvenhat pengő 6o f.
— Érték: nincs.
Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k .

2 Friedmann Dezső tarcali lakotól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 70 P.o4 f. azaz Hetven pengő o4 f.
— Érték: nincs
Előttünk:

J e g y z é k .

3 Özv.Spitz Izidorné tarcali lakostól igénybevett,illetve átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 14 P.58 f.azaz tizennégy pengő 58 f.
— Érték: nincs.
Előttünk:

Jegyzék.

4 Özv.Doktor Fodor Fülöpné tarcali lakostól átvett készpénz és értéktárgyakról.
Készpénz: ~~fizetési~~ 6o P lo fill. azaz Hatvan P lo fillér.
Értéktárgyak: 1 drb. karika gyürü, 1 drb. pecsét gyürü és 1 drb arany női karóra.
200 100 200
Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

נספח

Jegyzék.

5 Atlasz Mór tarcali lakostól és Dévai Hermanné tar ali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 114.35 P. azaz Egyszáztizennégy pengő 35 fillér. Érték megnevezése: 2 drb. aranyx fejes gyürü. 40+80

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

Atlasz Mór

Dévai Hermanné

Jegyzék.

6 Klafter Dezsőné tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: /

Jegyzék.

7 Ehrenfeld Sámuel tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 6.37 P. azaz Hat pengő 37 fillér. Érték nincs.

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

Jegyzék.

8 Ehrenfeld Hermann tar ali lakostól átvett készpénz ésé értékekről.

Készpénz: 87.32 P. azaz Nyolcvanhét pengő 32 fillér. Érték nincs.

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

Jegyzék.

9 Reich Dezső tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 220 P. azaz Kettőszázhúsz pengő. Érték nincs.

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

Jegyzék.

10 Weisz Sámuel és családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és tékéről.

Készpénz Kettő pengő 64 fillér.
Érték: nincs.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Jegyzék.

11 Krón Sándor és családja tarcali lakosoktól átvett készpénz értékéről.

Készpénz: 1 P. 48 fillér, azaz Egy pengő 48 fillér.
Értéktárgy: nincs.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án

Előttünk:

נספח

Jegyzék.

12 Sternberg Jakab és családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és értéktárgyakról.

Készpénz: 320 P.— fillér, azaz Háromszázhusz pengő.

Értéktárgyak: nincsennek.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Jegyzék:

13 Heinlich Adolf és családja tarcali lakosoktól átvett értéktárgyak és készpénzről.

Készpénz: 23 P 44 fillér, azaz Huszonhárom pengő 44 fillér.

Értéktárgyak nincsennek.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Jegyzék.

14 Reich Ignáczné és családja tarcali lakosoktól átvett értéktárgyak és készpénzről.

Készpénz: 650 P. 80 fillér, azaz Hatszázötven pengő 80 fillér.

Értéktárgyak: 1 drb. karikagyürü, és 2 drb. fejes arany gyürü.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Jegyzék:

15 Krauszman Bernátné és családja tarcali lakosoktól átvett értéktárgyak és készpénzről.

Készpénz: 86 P. 44 fillér, azaz Nyolcvanhat pengő 44 fillér.

Értéktárgyak: 1 drb. Ezüst karkötő, 1 drb. női karóra, 1 drb. arany pecsétgyürü, 1 drb. kis ezüstgyürü, 1 drb. arany karikagyürü és 1 drb. férfi arany zsebóra.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

J e g y z é k.

16 Meisner Hermann és családja tarcali lakostól átvett készpénz és érték kekről.
Készpénz: 302.40 P. azaz Háromszázkettő pengő 40 fillér.

J e g y z é k.

17 Horovitz Béláné tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 302.40 P.azaz Háromszázkettő pengő 40 fillér, érték megnevezése: 1 drb. arany karikagyürü. 50.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:
amivel korosabb part
Vettem át a tanácstól
944. IV. 16

J e g y z é k.

18 Özv.Sulmeister Jenőné tarcali lakostól átvett készpénz és értékről.
Készpénz: 60 P. azaz Hatvan pengő. Érték megnevezése: 1 drb. arany karikagyürü. 50 P.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k.

19 Meisner Hermann tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 93 P. azaz Kilenczvenhárom pengő. Érték megnevezése: 1 drb. arany karikagyürü M.H. monogrammal. 50
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k.

20 Löwi Lajos tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 200 P. azaz Kettőszáz pengő. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

נספח

J e g y z é k .

21. Friedmann Sándor tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 28 P.90af. azaz huszonnyolc pengő,90 fillér.
Érték: 1 drb. arany és 1 drb. ezüst karika gyürü. 20+20P=8,0
Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k .

22 Fränkel József és Fränkel Géza családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 442 P.73.f.Négyszázne gyvenkettő pengő 73 f.
Érték: 1.arany karika gyürü,1 pecsétgyürü,1 pár fülbe való. 50+30+40
Tarcal,1944.évi április hó,16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k .

24 Rosner Herman tarcali lakos családjától átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 99 P.92 f.azaz kilenvenkilenc pengő 92 f.
Érték: 1 drb. ezüst karpánt.törött. 5
Tarcal 1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k .

25 Esiler Mór tarcali lakóstól átvett készpénz és érték tárgyakról.
Készpénz : 10 P. azaz Tiz pengő.
Érték: ninns.
Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

Jegyzék.

26 Braunstein Hermann és Grosznann Salamonné családja tarcali lakosokt átvett készpénzről és értékekről.

Készpénz: 83.94 P. azaz Nyolcvanhárom pengő 94 fillér. Érték megnevezése: 1 drb.arany pecsétgyürü, 1 drb. törött arany fülbevaló. 20+30

Tarcal, 1944. április 16.

Előttünk:

Jegyzék.

27 Sofir Sámuel tarcali lakostól átvett keszpénz és értékekről.

Készpénz: loc.46 P. azaz Egyszáznolc pengő 46 fillér. Érték megnevezése: 1 drb. arany karikagyürü és egy par arany fülbevaló. 60+40

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

Jegyzék.

28 Weisz Hermann és Weisz Jakabné tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 39.12 P. azaz Harminckilenc pengő 12 fillér. Érték nincs

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

Jegyzék.

29. Stern Ferencné tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 124.74 P. azaz Egyszáznuszonnégy pengő 74 fillér. Érték megnevezése: 1 drb. arany karikagyürü "Franci"név és dátum jelzéssel és egy pár arany fülbevaló. 80+30

Tarcal, 1944.április 16.

Előttünk:

נספח

Jegyzék.

30 Rósenfeld Hermanné és családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és értéktárgyakról.

Készpénz: 80 P. 14 fillér, azaz Nyolcvan pengő 14 fillér
Értéktárgyak: 1 pár arany fülbevaló 40
Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Rosenfeld Hermanné

Jegyzék.

31 Fingerhut Herman és családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és értéktárgyakról.

Készpénz: 53 P. 44 fillér, azaz Ötvenhárom pengő 44 fillér.
Értéktárgyak: ninosennek.
Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Fingerhut

Jegyzék.

32 Klafter Dezsőné ~~[illegible]~~ tarcali lakostól átvett értéktárgyak, és készpénzről.

Készpénz: 77 P. 64 fillér, azaz Hetvenhét pengő 64 fillér.
Értéktárgy: nincs.
Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Klafter Dezsőné

Jegyzék.

33 Groszmann Herman és családja tarcali lakosoktól átvett készpénzről, és értékekről.
Készpénz: 109 P. 54 fillér azaz Egyszáz pengő 54 fillérrel
Értéktárgyak: 1 drb. karóra. 5 P

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án

Előttünk:

Jegyzék:

34 Stemberg Ignác és családja tarcali lakostól átvett készpénzről, 2349 pengő 12 fillér.
Értéktárgy:Nincs.

Tarcal,1944.április 16.

Jegyzék:

35 Klein Jakab és családja tarcali lakosok tulajdonát képező készpénz és értéktárgyak átvételéről:
Készpénz: 66 P. 46 fillér azaz Hatvanhat pengő 46 fillér.
Értéktárgyak: 1.drb. ezüst fejes gyürü. 1 P

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

נספח Jegyzék. 36

Windt Jakab tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 69.30 P. azaz Hatvankilenc pengő 30 fillér. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzék.

37 Löwi Hermann tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 162 P. azaz egyszázhatvankettő pengő. Ték megnevezése: 1 drb. arany fojes gyűrű, egy pár arany fülbevaló. 20+40
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Löwi Hermann

Jegyzőkönyv

38 Grossmann Sándor tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 54.27 P. azaz Ötvennégy pengő 27 fillér. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzőkönyv

39 Fried Áron Ernő tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 39 P. azaz Harminckilenc pengő. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzék.

40 Sternberg Antal tarcali lakostol átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 63.90 P. azaz Hatvanhárom pengő 90 fillér. Érték megnevezése: 1 drb. arany karkötő, 4 drb. arany fülbevaló. 40+40
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k .

41. Stein Ilona tarcali alkosostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz : 100 P.azaz egyszáz pengő.
Érték: 2 drb.fülbevaló.
Tarcal,1944.évo áprilsi hó 16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k.

42. Glück Dezső és c családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 274 P.azaz kettőszázhetvennégy pengő.
Érték: nincs.
Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k .

43 Schwartz Jenő tarcali lakostól átvett készpénzés értékekről.
Készpénz: 31 P.44 f. azaz harmincegy pengő 44 fillér.
Érték: 4 pér fülbe való és 1 drb.karika gyürü. 40+70
Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

נספח

Jegyzék.

44 Grün Sámuelnéxx tarcali lakostól átvett kész énz és értékekről.
Készpénz: 114.9o P. azaz Egyszáztizennégy pengő 9o fillér. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzék.

45 Berger Sámuel tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 29 P. azaz Huszonkilenc pengő. Érték nincs. Berger Mórral együtt
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzék.

46 Weberman Artur tarcali lakostól átvett készpénz és értékről.
Készpénz: 5o P. azaz Ötven pengő. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzék.

46 Altman Menyhért tarcali lakostól átvett készpénz és értékről.
Készpénz: 3oo P. azaz Háromszáz pengő. Érték megnevezése: 1 drb. arany karikagyürü és egy pár arany fülbevaló. 20+20
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

Jegyzőkönyv.

47 Stern Ignác tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 46.6o P. azaz Negyvenhat pengő 6o fillér. Értéktargyak megnevezése: 1 drb. krón óralánc, 1 drb. ezüst jegyesgyürü, 2 drb. karóra és 1 drb. zsebóra. 20+10+30+35
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k .

48 Rottman Jakab tarcalia lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 12o P.azaz Egyszázhusz pengő.
Érték: nincs.
Tarcal,1944.évi április h· 16.-án.

Előttünk:

J e g y z é k .

49 Frankel Sándorné tarcali lakostól átvett k szpénz és értékek-
ről.

Készpénz: 121 P.lo f.azaz egyszázhusszonegy pengő 10 f,
Tarcal,194 .évi április hó 16.-án.

Előttünk:

J e g y z é k .

50, Reich Mór tarcali lakostól átvett készpénz és értékkelről.
Készpénz: 690 P.azaz Hatszázkilencven pengő.
Érték: nincs.
Tarcal 1944.évi április hó 16.-án.
Előttünk:

J e g y z é k .

57. Groszmann Ármin tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 530 P.azaz Ötszázharmínc pengő.
Érték: nincs.
Tarcal,1944.évi áprilsi hó 16.-án.
Előttünk:

נספח

J e g y z é k.

57. Friedmann Májer tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: loo P. azaz Egyszáz pengőről. Érték nincs.
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k.

54 Windt Adolf tarcali lakostól átvett készpénz és értékről.
Készpénz: 4o P. azaz Negyven pengő. Érték nincs.
Windt Sándor tarcali lakostól átvett készpénz és értékről.
Készpénz: 36.62 P. azaz Harminchat pengő 62 fillér. Érték nincs.
Tarcal, 1944.áprllis 16.
Előttünk:

J e g y z é k.

55. Reich Frigesné tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: 53o P. azaz Ötszázharminc pengő. Érték megnevezése: 1 drb.arany karikagyürü és 1 drb. ezüst fejes gyürü. 60+20
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k.

56 Zafir Májer tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.
Készpénz: lol3,24 P. azaz Egyezertizenháron pengő 24 fillér. Érték megnevezése: 2 drb. arany fülbevaló. 40
Tarcal, 1944.április 16.
Előttünk:

J e g y z é k .

57 özv.Sternberg Hermanné és Krón Sándor és családja tarcali lakosokt átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 1 P.48 f.azaz Egypengőnegyvennyolc fillér.
Érték megnevezése: 1.drb.ezüst óra,1 drb.arany óra

J e g y z é k.

58 özv.Sternberg Hermanné tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 550 P.,azaz Ötszáázötven pengő.
Érték: 1.drb. ezüst óra,1 drb. arany óra ~~xxxx~~ cca. 2 m.-es lánccal.

Tarcal,1944.évi április hó 16.-án. 5 + 300 P.

Előttünk:

J e g y z é k .

59 Biró Viktor és családja tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 40 P.azaz Negyven pengő.
Érték:nincsen.

Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.

Előttünk:

J e g y z é k .

60 özv.Schwartz Ignnácnés és caládja tarcali lakostól átvett készpénz és értékekről.

Készpénz: 14 P.azaz tizennégy pengő.
Érték: nincs.

Tarcal,1944.évi április hó 16.-án.

Előttünk:

נספח

Jegyzék.

61 Sternberg Dezső és családja tarcali lakosoktól átvett készpénz és értékekről:

Készpénz: 180 P. azaz Egyszázhetvenkilenc pengő

Értéktárgyak: 1 drb férfi aranyóra rossz állapotban, 4 drb. ezüst gyürü, 1 drb. arany gyürü /sima/ 1 drb arany gyürü, 1 drb. nyaklánc, 1 drb. női karkötő, 1 drb. fülbevaló, 80+100+80+2+10+40+2.

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Gazsi István
Horváth Dániel

Sternberg Dezső
Sternberg Mórné

Jegyzék:

62 Schwarcz Ignác tarcali lakosoktól átvett készpénz és értékekről:/Miskolcon lakott/

Készpénz: 60 P. azaz Hatvan pengőről.

Értéktárgyak: 1 drb. karikagyürü arany, és 1 drb. arany gyürü.

80+80

Tarcal, 1944.évi április hó 16-án.

Előttünk:

Horváth Dániel
Gazsi István

Schwarcz Ignác
Schwarcz Ignácné

רשימת החוזרים מהמחנות שרידי הקהילה היהודית טארצאל

אהרנפלד שמואל
אהרנפלד מגדה
אהרנפלד רחל
אהרנפלד רפאל
אהרנפלד דב
אהרנפלד שרה
אהרפנלד אלה
אהרנפלד קלרי
אטלס זלמה
אייזלר מיקלוש
אייזלר יוסף
אייזלר ארז׳י
בירו ויקטור
גליק מנדל
גליק לילי
גוטמן תחנת קמח
גרוסמן אהרון דב
גרוסמן עזריאל
גרוסמן אירן
גרוסמן רחל
גרוסמן רוז׳י
גרוסמן גיטל
גרין חיים ישעי׳
גרוסמן שנדור
היימליך אילנה
היימליך וויווי
היימליך מרטה

וועבערמן מרדכי
וועברמן אבא
ווינייד שנדור
ווייס אננא-אגרימאיר
ווייס פנחס-פרדי
ינקלביץ אברהם יודא
ינקלביץ יוסף
ינקלביץ ארנו
ינקלביץ זהבה
כהן שלמה זלמן
כהן-פינגרהוט אדיט
כהן אטל
לוי יוסף
מנדל ישי נכד-ברגר
ספיר נפתלי
ספיר קלרי
ספיר ג׳ורי
ספיר אברהם
ספיר רוז׳י
ספר ערז׳י
פרידמן משה
פרידמן שמואל
פרידמן רוזה
פרנקל שנדור
פרנקל יענו-גוטפריינד גיזי
פרנקל שמואל
פינגרהוט הרמן

גב׳ פינגרהוט-ברגר
פינגרהוט מאיר
קליין זאב-וילי
קרויסמן יצחק
קרויסמן חיים
קרויסמן-טאוב יחזקאל
קרויסמן-טאוב קלארי
רוזנפלד הרש-לייב
רוזנפלד מרדכי לייב
הרב רוזנר חיים יעקב
רוזנר הרבנית
רוזנר ברכה-אטל
רייך יוסף
רייך משה
רייך אילונקה
רייך קלרי
שטרן דב
שטרן פנחס-טיבי
שטרן-פרידמן אווה
שטרנברג מרטון
שטרנברג מאצו
שטרנברג נפתלי
שטרנברג בשקה
שטרנברג אלה
שטרנברג דוד
שוורץ אירן
שוורץ לילי